

**A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE AZ 1848/49-es FORRADALOM
ÉS SZABADSÁGHARC IDŐSZAKÁBAN**

Akadémiai doktori disszertáció

Zakar Péter

Szeged, 2018

I. Bevezetés, historiográfia

I. 1. Historiográfia

Az elmúlt évtizedekben öröndetesen gyarapodott mind az 1848/49-es forradalom és szabadságharcra, mind pedig a 19. századi egyháztörténetre vonatkozó szakirodalmunk. Példaként említhetjük hadtörténetírásunk utóbbi időszakának – időnként vitáktól sem mentes – termését,¹ illetve az utóbbi években folytatott 18-20. századi zsinatokkal kapcsolatos kutatásokat.² Jelen értekezés annak a hosszú évek óta folytatott kutatómunkámnak az eredménye, amellyel megkísérlem összekötni ezt a két – korábban egymással kapcsolatban nem álló – területet. Választásom azért esett a Csanádi egyházmegyére, mert annak viszonyai alkalmasak az állam és egyház bonyolult kapcsolatrendszerének, a modernizáció által felvetett kérdéseknek, a klerikusok forradalom és szabadságharcban játszott szerepének, illetve a megtorlás egyházakat ért hatásainak bemutatására. Ennek az egyházmegyének a története, a rá vonatkozó források többsége, mindeddig feltáratlan volt, annak ellenére, hogy az egyházmegyére vonatkozó történeti irodalom néhány részletkérdést már tisztázott.

Leszámítva Horváth Mihály először 1865-ben megjelent híres művét, amely csak érintőlegesen foglalkozott a papságnak a forradalmi eseményekben játszott szerepével,³ először a dualista Magyarország egyháztörténészei foglalkoztak az egyház 1848-as szerepével. A korabeli közvéleményt az egyházpolitika kérdései, különösen a katolikus autonómia mozgalom, illetve a vallási alapok, az I. Vatikáni Zsinaton megfogalmazott pápai tévedhetetlenség, továbbá az 1890-es években kibontakozó ún. egyházpolitikai harc tartotta izgalomban. Ezek a témák megkívánták az egyház 1848-as szerepének a feldolgozását is. A katolikus autonómia-mozgalom 1848-ban vette kezdetét, a vallási alapok sorsa pedig a forradalom során az állam és az egyház

¹ *Hermann Róbert*: Negyvennyolcas történetünk mai állása. Budapest, 2011. 1–298; illetve *Hermann Róbert*: Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái. In: *A magyar hadtörténetírás története és aktuális problémái*. Szerk: Kincses Katalin Mária. Budapest, 2015. 111–164.

² Az OTKA NK 83799. számú program keretében jelent meg például a 19. századra vonatkozóan a kalocsai (Az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat. Bev. vál., és tárgyi jegyz: Adriányi Gábor, s.a.r. és szövegkritikai jegyz: Bárány Zsófia. Budapest, 2015), továbbá a csanádi zsinatokról szóló kötet is (Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19-20. században. S.a.r., bev, jegyz: Zakar Péter. [a továbbiakban Zakar 2016.] Budapest, 2016. 1-260).

³ Ebben a munkában nem az 1865-ös, hanem az 1871-es kiadásra fogunk hivatkozni, mert Horváth néhány ponton módosította az általa korábban leírtakat. A papság helyzetére vonatkozó rész például *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. (a továbbiakban *Horváth 1871-1872.*) I. k. Pest, 1871. 35–38.

viszonyának egyik meghatározó tényezőjévé vált. Az 1894/95-ben elfogadott egyházpolitikai törvényekre ugyanakkor sokan úgy tekintettek, mint az 1848/49-es törvényhozás egyházpolitikai törvényeinek folytatására, illetve betetőzésére. A politikai katolicizmus megszületése egyúttal a legitimitás megerősítésének igényét is felvetette az egyházon belül.⁴

Mindezek figyelembevételével nem meglepő, hogy a témánkhoz kapcsolódó munkák jelentős hányada éppen az 1890-es években látott napvilágot. Ambrus József kisoroszi katolikus plébános, maga is csanádi egyházmegyes pap, 1892-ben jelentette meg könyvét, melynek bevallott célja „a kath. magyar papság hazafiságának” demonstrálása volt.⁵ Ambrus nem volt képzett történész, felfogását pedig elsősorban a nemzeti romantikus történetírás befolyásolta. Így azután munkájában számos, ma már meghaladottnak tekinthető megállapítást olvashatunk Görgei „rút árulása”-ról és „szégyenletes kapitulációjá”-ról éppen úgy, mint arról, hogy „a temesvári csata elvesztése is Görgei lelkét terheli”.⁶ Ambrus könyvében békésen megfér egymás mellett az alaptalanul honvéd őrnagynak titulált Karg Magnus a konzervatív érzelmű Lonovics József csanádi püspökkel. Számunkra művének főként a püspökről és a káptalanról szóló részei értékesek, ugyanakkor feltűnő, hogy a katonának állt csanádi egyházmegyes papok közül csak Karg és Rózsafi Pál nevét említette.⁷

Szentkláray Jenő, csanádi egyházmegyes pap, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Csanádi Egyházmegye plébániáinak történetét írta meg, azonban nagyívű munkájának csak az első kötete jelent meg nyomtatásban.⁸ Kovács Sándor, szintén csanádi egyházmegyes pap a csanádi papnevelde történetének megírása során egy fejezetben foglalta össze a forradalom és szabadságharc eseményeit. Ez a rész számos, értékes információt tartalmaz, többek között a „kompromittálódott” papokról,

⁴ A teljesség igénye nélkül: Csáky, Moritz: *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/1895.* Graz–Wien–Köln, 1967. 1–119; *Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1973.² (a továbbiakban: *Hermann E.* 1973.) 444-512; *Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig.* Budapest, 1997. 142–168; *Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1792–1918.* Budapest, 1999. (a továbbiakban: *Csorba* 1999.) 89–212.

⁵ Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma. S.a.r. Ambrus József. Nagyikinda, 1892. (a továbbiakban: Ambrus 1892.) I–VIII; a korszak egyháztörténet-íróiról lásd *Zakar Péter: 1848/49-es egyháztörténetünk historiográfiája.* In: *Források és történetírás. Válogatás a Miskolci Egyetem BTK által 1999. október 14-16 között rendezett történettudományi konferencia előadásaiból.* Szerk. biz: Bessenyei József, Feld István, Ö. Kovács József, Ringer Árpád. Miskolc, 2003. 193–204.

⁶ Ambrus 1892. 73., 78.

⁷ Ambrus 1892. 3–20, 78, 160–162.

⁸ *Szentkláray Jenő: A csanád-egyházmegyei plébániák története.* I. k. Temesvár, 1898. (a továbbiakban: *Szentkláray* 1898.) 1–740.

ugyanakkor Kováts például Karg Magnus esetében átvette Ambrus megalapozatlan állításait is.⁹

A két világháború közötti időszakban Juhász Kálmán csanádi egyházmegyes pap foglalkozott az általunk vizsgált időszakkal is, részben a Temesvári püspökségről írt munkájában,¹⁰ részben egy Lotz Antal által kiadott kéziratban, amely összefoglalta a szakirodalom korábbi megállapításait, beleértve a tévedéseket is.¹¹

A II. Világháborút követően Hermann Egyed Lonovics Józsefről,¹² Varsányi Péter István pedig az egyházmegye 1848/49-es történetéről jelentetett meg egy-egy közleményt,¹³ míg Sarnyai Csaba Máté az Ambrus József és Lotz Antal által már tárgyalta 1848. októberi eseményeket foglalta össze.¹⁴ Adriányi Gábor egyháztörténész munkáiban hazai és külföldi levéltárak anyagainak feldolgozását követően részletesen feltárta az 1848-as püspöki kinevezések hátterét.¹⁵ Makón 1993-ban tudományos emléküléssel tisztelegtek Lonovics József püspök születésének 200. évfordulója előtt.¹⁶ Miklós Péter több írásában is felhasználta, illetve publikálta a Csanádi egyházmegye szegedi és makói esperes kerületének a Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltárban található, magyar nyelvű forrásait.¹⁷ Busku Anita és Bárany Zsófia több cikkükben is foglalkoztak Lonovics Józseffel,¹⁸ Fazekas Csaba pedig nemrég az egykori csanádi

⁹ Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. 1806–1906. (a továbbiakban Kováts 1908.) Temesvár, 1908. 357–371.

¹⁰ Juhász, Koloman – Schicht, Adam: Das Bistum Timișoara-Temesvár. Vergangenheit und Gegenwart. Timișoara, 1934. (a továbbiakban: Juhász – Schicht 1934.) 109–113.

¹¹ Juhász Kálmán: A Csanádi Egyházmegye 1848/49-ben. S.a.r. és jegyz: Lotz Antal. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI. Szerk: Blazovich László. Szeged, 1994. (a továbbiakban: Juhász 1994.) 63–77.

¹² Hermann Egyed: Lonovics József. In: Négy papi arckép. Vigilia 13. (1948. március) 132–136.

¹³ Varsányi Péter István: „Szívünk legtisztább sugallata szerint”. Fejezetek a Csanádi Egyházmegye 1848/49-es történetéből. Szeged 1998/3. 38–43.

¹⁴ Sarnyai Csaba Máté: Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifesztummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848 októberében. Korunk, Harmadik folyam, 13. évf. (2002) 7. sz. 106–111.

¹⁵ Adriányi, Gábor: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Roma, 1963. 16–28; Adriányi Gábor: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849-ben. Vigilia 63. (1998/10) 722–727; Adriányi Gábor: A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. [Győr,] 2009. 7–40.

¹⁶ Emlékezés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján. Szerk: Tóth Ferenc. (a továbbiakban Tóth 1993.) Makó 1993. 1–47.

¹⁷ Miklós Péter: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéből. Szeged, 2004. 79–130, 203–209; Miklós Péter: „A jelen kor vészes napjaiban”. Dokumentumok a Csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. Szeged, 2006. (a továbbiakban Miklós 2006/1) 1–112; Miklós Péter: Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok. Szeged, 2006. (a továbbiakban: Miklós 2006/2.) 69–96.

¹⁸ Busku Anita: Lonovics József a jozefinizmusról és az 1855. évi konkordátumról. Egyháztörténeti Szemle 10/3. (2009) 83–102.; Busku Anita: Horváth Mihály és Lonovics József (Ellentétek és párhuzamok) Egyháztörténeti Szemle 12/3. (2011) 35–57; Bárany Zsófia-Tóth Tamás: Ungarische Bischöfe auf dem politischen Spielfeld in der Revolutionszeit 1848-1849. Annullierte Nationalsynode(n) und annullierte Bischofsernennungen. In: Annuario Historiae Conciliorum 46/1-2. (2014) 319–338.

püspök 1849-es naplójegyzeteit tette közzé.¹⁹ Tamási Zsolt a katolikus püspökök forradalmat követő önvédelmi törekvéseit tárgyalta egyik írásában, több ízben is érintve a Csanádi egyházmegyét.²⁰ E sorok szerzője a Csanádi egyházmegye kormányzatáról, illetve a csanádi egyházmegyes paphonvédekről tett közzé tanulmányokat,²¹ továbbá a csanádi egyházmegyes szinódusokról és azok előkészületeiről, így az 1848-ban tartott espereskerületi gyűlésekről is kiadott egy kötetet.²²

2012-ben jelent meg Martin Roos temesvári püspöknek az egyházmegye vonatkozó időszakáról szóló monumentális műve. Ebben egy-egy fejezetet szánt a szabadságharc, illetve a megtorlás bemutatásának. 1848 októberétől kezdve ismertette a konzisztórium helyzetét és az ordináriusok életrajzát. Az egyháztörténet-írás hagyományainak megfelelően hosszasan idézett mind forrásokból, mind feldolgozásokból, többnyire mindenben hitelt adva azoknak. A kötet főként az egyházmegye megosztottságát és a polgárháború hangulatát igyekezett érzékeltetni. A megtorlásról szóló fejezet szintén a káptalan levelezésére épül, emellett korabeli visszaemlékezésekből és a már korábban is használt Ambrus József-féle kötetből is idézett a szerző.²³

I. 2 Célkitűzések

Jelen munka arra tesz kísérletet, hogy a modern, 1848/49-es forradalom és szabadságharcra vonatkozó irodalom figyelembevételével, a korábbi egyháztörténeti irodalmat kritika alá vetve, főként eddig még publikálatlan levéltári forrásokra támaszkodva elemezze a Csanádi egyházmegye helyzetét az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában. A legfontosabb feladat tehát a jelentős mennyiségű, Temesváron őrzött kéziratos, még nem publikált forrásanyag áttekintése volt (Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár). A budapesti gyűjtemények mellett (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Országos Széchényi Könyvtár

¹⁹ Fazekas Csaba: Lonovics József 1849. évi naplójegyzetei. In: *Episcopus, archiabbas benedictimus, historicus ecclesiae*. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk: Somorjai Ádám, Zombori István. Budapest, 2016. 269–280.

²⁰ Tamási Zsolt: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848–1849-es forradalom leverése után. *Történelmi Szemle* 51/3. (2009) 355–383.

²¹ Zakar Péter: A Csanádi egyházmegye kormányzata 1848/49-ben. *Aetas* 26/4. (2011) 82–101; Zakar Péter: Csanádi egyházmegyes paphonvédek a szabadságharcban I. Századok 146/6. (2012) 1265–1292; Zakar Péter: Csanádi egyházmegyes paphonvédek a szabadságharcban II. Csanádi egyházmegyes tábori lelkészek 1848/49-ben. Századok 147/3. (2013) 585–622.

²² Zakar 2016. 9–260.

²³ Roos, Martin: *Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband b/1800–1850.* [München,] (a továbbiakban: Roos 2012.) 2012. 187–307.

Kézirattára, Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Hadtörténelmi Levéltár) mellett Esztergomban és más egyházi (pl. Kassán), illetve állami gyűjteményekben (pl. Bécsben) is folytattunk kutatásokat. Az első feladat tehát annak a jelentős mennyiségű temesvári kéziratos, még nem publikált forrásanyagnak az áttekintése volt, amelyeket ott őriznek. Ami a szakirodalom osztályozását illeti, a két legnagyobb halmaz az egyháztörténeti, illetve a hadtörténeti irodalom volt, de a téma jellegénél fogva a Bánságra, illetve a Csanádi egyházmegye korábbi területére vonatkozó helytörténeti irodalom eredményeit is figyelembe kellett vennünk. Miközben a hadtörténeti és az egyháztörténeti irodalom eredményeinek az ötvözésére törekszünk, a kérdések, amelyekre választ keresünk, európai vonatkozásokkal is rendelkeznek.

1998-ban megjelent tanulmányában Wolfgang Hardtwig arra panaszkodott, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kutatásának meglepő hiányossága, hogy a vallásosság jelentőségét és az egyházak szerepét a forradalmi események érzékelésében és interpretációjában, a konzervatív modernizáció kialakulásában elhanyagolták. Magyarországon talán annyiban más a helyzet, hogy az egyháziak szerepét az ellenforradalom megszilárdulásában részletesen vizsgálták. De térjünk vissza Hardtwig gondolatmenetéhez, aki így folytatta: megfordíthatjuk a kérdést, hiszen arra is alig kérdeztek rá, milyen hatást gyakorolt a forradalom az egyházra, annak belső erőviszonyaira, az állam és az egyház viszonyára stb.²⁴

Milyen hatást gyakorolt az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a Csanádi egyházmegyére, és milyen szerepet játszott a csanádi egyházmegyes papság ezen időszak sorsfordító eseményeiben – ez a kérdés vizsgálatom tárgya. Először be fogjuk mutatni az 1848-ban kibontakozó zsinati mozgalom Csanádi egyházmegyével kapcsolatos eseményeit, amelyek főként a papságnak az alkotmányos berendezkedéssel kapcsolatos véleményéről, egyházképükről, illetve az általuk szorgalmazott reformokról árulkodnak. Ebben a fejezetben főként a forradalom papságra gyakorolt hatását, az alkotmányos és demokratikus gondolatok terjedését követhetjük nyomon, továbbá azt, hogyan próbálták ezeket az eszméket az egyházon belül alkalmazni. Az egyházmegye kormányzatáról számos történész írt, ennek ellenére több kérdés még tisztázásra vár, így az érintettek köre, illetve az események időrendjének megállapítása is. Szintén

²⁴ Hardtwig, Wolfgang: Die Kirche in der Revolution 1848/49. Religiös-politische Mobilisierung und Parteienbildung, in.: Revolution in Deutschland und Europa 1848/49. Hrg. von Hardtwig, Wolfgang. Göttingen, 1998. 80–82.

tisztázandó a két vikariátus (Makó, Temesvár) egymáshoz fűződő viszonya, továbbá Lonovics József szerepe az egyházmegye irányításában.

További két külön fejezetben tárgyalnánk a honvédségben fegyveres szolgálatot vállaló, illetve a tábori papi feladatokat ellátó lelkészek szerepét. Az egyházi törvények szigorúan tiltották a papság számára a fegyverviselést, így tisztázásra vár, milyen élethelyzetek vezethettek oda, hogy papok tömegesen kérték felvételüket a honvédségbe. Ezekben a fejezetekben vizsgálunk a jelentkezők motívumait, egyházfegyelmi helyzetüket, szolgálatuk jellemzőit, illetve szabadságharc utáni sorsukat is. Mindenképpen szeretnénk az eddig megjelent paphonvédek életrajzeit az egyházi gyűjtemények fondjaiban található adatokkal kiegészíteni. Külön fejezetet szántunk a császárpárti papok viszonylag szűk rétegének is, elsősorban azzal a céllal, hogy a Magyarországon időnként homogén csoportnak láttatott személyek politikai motívumait és felfogásuk sokszínűségét érzékeltessük. Megválaszolásra vár az a kérdés is, hogy vajon az ellenforradalmi erők támogatása a szabadságharc időszakában miként hatott az adott személyek későbbi egyházi előmenetelére.

Végül a megtorlással kapcsolatos események elemzésével zárjuk írásunkat, ami arra is alkalmas, hogy korábban megfogalmazott következtetéseink egy részét ellenőrizzük. Ebben a fejezetben az adott hadbíróági eljárások lényegét fogjuk ismertetni, ami azért nehéz, mert az adott iratanyag jelenleg nem található, így másodlagos forrásokat (pl. szentszéki levelezést) kellett bevonni elemzésünkbe. A megtorlás folyamatának vizsgálata nem csak kiteljesítheti a Csanádi egyházmegyeről alkotott képünket, hanem a papság társadalmi szerepvállalásával kapcsolatban is érdekes adalékokkal szolgálhat. Szintén tisztázásra váró kérdés az egyházmegye vezetésének a megtorlás folyamatában játszott szerepe is. Legfontosabb annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a Csanádi egyházmegye milyen mértékig működött együtt a császári hatóságokkal a megtorlás folyamatában.

Külön köszönettel tartozunk azoknak, akik tanácsaikkal és megjegyzéseikkel, illetve az iratok előkészítésével segítették munkánkat. A teljesség igénye nélkül szeretnénk megemlíteni Martin Roos-t, Claudiu Calin-t, Fazekas Istvánt, Hermann Róbertet, Gilicze Jánost és Hegedüs Andrást, de a jegyzetekben említett valamennyi gyűjtemény munkatársainak hálával tartozunk segítségükért.

II. Zsinati előkészületek a Csanádi egyházmegyében 1848-ban

II. 1. A Csanádi püspökség 1848-ban

A Csanádi Római Katolikus Püspökség 1848-ban a Bánságra, továbbá Arad, Csanád és Csongrád megyék területére kiterjedően 448 308 katolikus hívő lelki gondozását látta el 188 plébánián. A lakosság mind vallási, mind nemzetiségi szempontból rendkívül sokszínű volt. Az ortodox egyház ugyanezen a területen 1 617 732 szerb és román hívővel rendelkezett.²⁵ A latin szertartású katolikusok többsége német és magyar nemzetiségű volt, de az egyes plébániákon a hívők egy része horvát, cseh, román, szlovák, francia illetve bolgár nyelven beszélt. A Bánság betelepítése következtében még mindig számos plébániát kellett alapítani, 1834 és 1850 között összesen 27 plébániát, illetve lelkeszi hivatalt szerveztek meg.²⁶

Az egyházmegye püspöke, Lonovics József, akit Magyarországon időnként liberális meggyőződésű főpapként ábrázoltak,²⁷ valójában a korabeli konzervatív papság rendkívüli tehetséggel megáldott tagja volt, akit I. Ferenc király 1834. március 9-én nevezett ki csanádi püspökké, 1840. június 25-én pedig valóságos belső titkos tanácsossá emelt. 1840 novemberétől hat hónapon át diplomáciai kiküldetésben, Rómában időzött, ahol kitűnő diplomáciai érzékének köszönhetően elérte, hogy a reverzális nélküli házasságoknál engedélyezzék az „assistencia passiva”-t, továbbá biztosította a trienti forma nélkül kötött vegyes házasságok hallgatóságos elismerését is. 1843. július 6-án nemesítették, október 7-én pedig a Magyar Tudományos Akadémia is tiszteletbeli tagjává választotta. 1837-től 1847-ig a Nagyváradi Királyi Akadémia igazgatója és tankerületi főigazgató volt. Temesváron az 1840-es évek első felében először filozófiai, majd jogi fakultást alapított. Apponyi György kancellár szerette volna áthelyeztetni a Váci püspökség élére, és egyúttal rábízni az egyetem és az egész magyar oktatásügy irányítását, de erre végül nem került sor. Lonovics támogatta a Duna–Tisza-csatorna és a Szeged–Temesvár-vasútvonal megépítését, a Temesvári Takarékpénztár létrehozását és az ottani zenei egyesületet is. Buzgón látogatta egyházmegyéje plébániáit. Érdemei elismerésül 1845-ben a Szent István Rend középkeresztjével tüntették ki. 1847-ben támogatta a Konzervatív Párt választási küzdelmét

²⁵ Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis ad annum Jesu Christi MDCCCXLVIII. Temesvár, d.n. 110–111; a fejezet egészére lásd Zakar 2016. 23–71.

²⁶ Roos 2012. 184–185.

²⁷ Tóth Ferenc: A haza és haladás képviselője. In: Tóth 1993. 43–45; Miklós 2006/1. 5.

egyházmegyéje területén a liberálisokkal szemben, miközben egészsége helyreállítása érdekében a marienbadi fürdőt is meglátogatta.²⁸

Lonovics tagja volt az 1848. március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, majd március 18-án, Pozsonyban, az országgyűlésen kijelentette, hogy „én is részemről kész vagyok a papi dézsmáról lemondani s ez áldozatot is a haza oltárára letenni”.²⁹ A lemondás hátterével kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a tizedről való lemondás a Csanádi egyházmegyében nem okozott olyan súlyos problémákat, mint pl. Szepesben, ahol a papság jelentős hányada koldusbotra jutott és állami segélyre szorult.³⁰ Március 19-én Lonovics azt írta papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek és a papságnak, 23-án pedig az uralkodó főkegyúri jogát védte a liberális főrendekkel szemben.³¹

Az országgyűlés bezárását követően, április második felében, Temesváron, Lonovics a püspöki palotában díszebédet adott a város katonai és polgári hatóságainak tiszteletére. Állítólag ekkor szólalkozott össze Julius Jakob von Haynau báróval az áprilisi törvények érvényességéről. A díszebéden, amelyen a katonaság és a pártok vezetői is részt vettek, Haynau ült a püspök jobbján, Ambrózy Lajos báró főispán, a konzervatívok Temes megyei vezetője a balján, de jelen voltak a liberálisok vezetői is. Természetesen szóba kerültek az újonnan elfogadott törvények is. A tábornok kitörését és a püspök választát így örökítette meg Ambrus József munkájában:

„Azok a márciusi törvények érvénytelenek – mondta Haynau – mert Őfelsége a királynak szentesítése nem szabad akaratának kifolyása, a sanctionálás erőszakkal lett tőle kicsikarva.

Ha egy bomba szállott volna be az étterembe, ez aligha okozott volna oly nagy izgalmat, mint a kommandírozó főparancsnok helyettesének eme nyilatkozata, a vendégek szeme minden oldalról a házi gazdára nézett és leste nyilatkozatát, ki egész nyugodt higgadsággal ezt felelte a tábornoknak:

²⁸ Lonovics számos életrajza közül csak néhány szerző munkájára utalok: *Juhász – Schicht* 1934. 109–112; *Hermann Egyed*: Lonovics József. In: *Négy papi arckép*. Vigilia 13. (1948. március) 132–136; *Bánsági Magyar Pantheon*. Szerk. Bodó Barna–Erdei Ildikó–Kovács Katalin. Temesvár, 2009. 40–41.; *Roos* 2012. 121–185. 1847-ben Lonovics a kormánypárt érdekében a kincstári javadalmak átszervezését és a Csanád egyházmegyei kincstári birtokokon egy önálló uradalmi ügyvéd alkalmazását javasolta Apponyi György főkancellárnak. *Kossuth Lajos Összes Munkái* (Kossuth Lajos 1848/49-ben I.) 11. köt. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r. Bartha István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951. (Kossuth Lajos összes munkái XI.) 106–107.

²⁹ *Sarnyai Csaba Máté*: Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. (a továbbiakban *Sarnyai* 2002.) 30.

³⁰ *Religio és Nevelés* 1848/2. félév 69. sz. (1848. december 7.) 539–540.

³¹ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemeztörési iratai. S. a. r. Urbán Aladár. I. kötet, Budapest, 1999. (a továbbiakban: Urbán - Batthyány 1999. I-II.) 152.

– Mint Urunk, királyunknak hű jobbágya, mint a törvényhozó testületnek egyik – habár érdemtelen tagja, kénytelen vagyok egész ünnepélyességgel excellenciád eme nyilatkozatának ellentmondani, és ama törvények érvényessége ellen fölhozott állítást alaptalannak és azt is kijelenteni, miszerint ama törvény iránti engedelmisséget minden honpolgárnak – legyen az civil vagy katonai állású – kötelessége teljesíteni.”³²

A jelenet érdekessége, hogy korábban, 1848. március 31-én hasonló vita zajlott le Damjanich János és Haynau között, azzal a különbséggel, hogy az ott elhangzottakat több forrás is megerősítette.³³ A hadtörténeti irodalom a Damjanich-afférral magyarázza Haynau Temesvárról történő eltávolítását, míg az egyháztörténészek között volt olyan kutató, Lotz Antal, aki – feltételesen ugyan – a Lonovicsal folytatott párbeszédnek tulajdonította ugyanezt a funkciót.³⁴ Martin Roos legújabb élettrajzi lexikonok alapján a Lonovics és Haynau között kezdetektől fogva létező ellenszenvről, sőt ellenséges érzületről írt.³⁵ Ambrózy Lajos is megerősíti, hogy Haynau gyűlölte a csanádi püspököt. 1849-ben, amikor Ambrózy Lajos báró kegyelmet kért Lonovics számára, a táborszernagy ezt válaszolta: „Én nem csinállok neki semmit, én mint maga a szelídség megyek le [Pestre]; noha nagy lelki gyönyörűséggel akasztattam volna föl egy katolikus püspököt, a legszívesebben pedig ezt az önhitt Lonovicsot.”³⁶

1848 májusában Lonovics belépett a Párizsban alakult „Institut d’ Afrique” egyesületbe, amelynek célja a rabszolgatartás eltörlése és a rabszolga-kereskedelem megszüntetése volt. A makóiakkal 1848 tavaszán felmerült földhasználati vitában viszont nem volt hajlandó egyezkedni. 1848 tavaszán-nyarán egyre elkeseredettebb küzdelmet folytatott egyházmegyéje demokratikus egyházkormányzatot követelő papságával. 1848 nyarán – a püspöki kar felkérésére – a papképzés reformjával foglalkozott. 1848. június 25-én az uralkodó egri érsekké nevezte ki. 1848. július 21-én kelt, és a csanádi káptalanhoz intézett levelében örömmel tekintett vissza csanádi püspökként végzett tevékenységére.³⁷ Lonovicsnak természetesen sokan gratuláltak, nemcsak a csanádi káptalan, hanem több ordinárius is. A kinevezett érsek rendszerint

³² Ambrus 1892. 6-7.

³³ Pelyach István: Damjanich János zászlóaljparancsnoki kinevezése és szervező tevékenysége 1848 nyarán, in: Acta Historica (Acta Universitas Szegediensis de Attila József nominatae) XCVII. Szeged, 1993. 3–20.

³⁴ Lotz Antal: Juhász Kálmán tudományos gyűjtése Lonovics püspök kormányzásáról, in: Tóth 1993. 4–20.

³⁵ Roos 2012. 124.

³⁶ Wertheimer Ede: Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból. Budapesti Szemle 95. (1898.) 35.

³⁷ Zakar Péter: Püspöki élettrajzok a 19. századból I. (Lonovics József és Horváth Mihály). Deliberationes 3/2. (2010) 211–212.

válaszolt ezekre a levelekre, 1848. augusztus 3-án például Villax Ferdinánd pannonhalmi főapátnak modott köszönetet „a legszeretetteljesebb szavakkal” megfogalmazott jókívánságaiért.³⁸

Lonovics József csanádi püspök, illetve általános helynöke, Fábry Ignác nagyprépost nem tudta megakadályozni, hogy a forradalmi eszmék teret nyerjenek a csanádi egyházmegyes papság körében. Ebben az egyházmegyében az egyházat az alkotmányos monarchia mintájára megreformálni kívánó papság képviselői a szemináriumon és a temesvári püspöki líceumon belül is erős befolyással rendelkeztek. Pest mellett így Temesvár vált a liberális és radikális papság egyik fellegvárává. 1848 tavaszán, Temesváron a cölibátus eltörlése a liberális papság egyik fontos követelése volt. 1848. március végéről ismerünk egy Kossuth Lajoshoz írt levelet, amelynek egyházi szerzője valószínűleg Temesváron tanított. Az ismeretlen szerző a szerzetesrendek feloszlatását, a papság állami fizetését, magyaros ruhaviseletet, a kötelező cölibátus eltörlését, és az oktatási rendszer reformját sürgette. A levélíró szerint Lonovics püspök nem alkalmas e reformok keresztül vitelére, „mert nagyobb papi zsarnok nálánál nincs, ő csak az alatta nem lévőknek látszik liberálisabbnak egyebeknél, de érzé zsarnok hatalmát az alatta lévő papság”.³⁹

A temesvári papnevelde tanára, Magyarai Alajos, aki a zsinati mozgalmakban is fontos szerepet játszott, már 1848 áprilisában a kötelező cölibátus eltörlése érdekében. Magyarai Alajos Szentannán született 1817. április 14-én, Magyarai András és Strifler Franciska gyermekeként. Édesanyja nemesi származású volt, s amikor fia az 1833–1834-es tanévet a szegedi piarista gimnáziumban befejezte, már megözvegyült.⁴⁰ Magyarai tehetségét felismerve, Lonovics József 1835-ben a pesti központi szemináriumba küldte, ahol 1839-ig folytatott teológiai tanulmányokat. Visszatérését követően jegyző volt a püspöki hivatalban, majd 1840-ben, Nagyváradon pappá szentelték.⁴¹

³⁸ Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattár, Levelestár. Lonovics József – Villax Ferdinándnak. Pest, 1848. augusztus 3.

³⁹ A forradalom és szabadságharc levelestára. S.a.r. V. Waldapfel Eszter. Budapest, 1950-1965. (a továbbiakban: V. Waldapfel 1950-1965.) I. k. 167–172.

⁴⁰ Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban (TRKEL) Personalien Magyarai Alajos Testimonium Scholasticum (Szeged, 1834: július 30.) 1834: szám nélkül. Anton Peter Petri szerint Aradon és Temesváron járt gimnáziumba (Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums. Hrsg. von Petri, Anton Peter. Theodor Breit Verlag, Marquarstein, 1992. [a továbbiakban: Petri 1992.] 1184–1185.), de a fenti bizonyítvány szerint Szegeden is tanult.

⁴¹ Lyceum Temesvariense. Szerk. Bugarski, Stevan. Timișoara, 2008. (a továbbiakban: Bugarski 2008.) 525.

Az 1840–1841-es tanévben prefektus, a rákövetkezőben pedig spirituális volt a szemináriumban.⁴² Az 1842-től 1847-ig fennállt „Temesvári egyházi olvasó egyesület” tagja, amelynek résztvevői olvasás és korszerű eszmecsere céljából egyházi és bölcséleti folyóiratokra fizettek elő.⁴³ Az 1841–1842-es tanévtől kezdve tanított a temesvári líceumban, 1844-ben Lonovics előbb a szegények ügyvédjévé,⁴⁴ majd 1844. augusztus 27-én a temesvári papneveldeben a bibliai tudományok tanárává nevezte ki. Bámulatos memóriájáról volt híres kortársai között.⁴⁵ 1845-ben ógörög nyelvből latinra történő versenyfordítást rendezett a papneveldeben, a legjobb fordítók között három arany kiosztását kérte püspökétől.⁴⁶

Magyari Alajos 1848. április 6-án, Temes vármegye közgyűlésén tartott beszédével vált országosan is ismertté, amelyben határozottan felszólalt a kötelező cölibátus eltörlése mellett:

„Először is véleményem szerint mindazok – mondta többek között –, kik a papi nőtlenséget eltörölni, s a papokat házasságra feljogosítani kívánják, nem zabolátlan vágyakat akarnak kielégíteni, hanem az erényt, s erkölcsösséget szándékoznak előmozdítani.” Nem kárhoztatta a nőtlen állapotot, mert az magasztos önmegtartóztatást kíván, de azt nem helyeselte, hogy a nőtlen állapotot a papokra „erőszakosan ráruházzák”. Hivatkozott Máté evangéliumára („Van, aki anyja méhéből úgy született, hogy képtelen a házasságra, van, akit az emberek tettek képtelenné rá, de van, aki a mennyek országáért önként lemond róla. Aki föl tudja fogni, fogja föl.”)⁴⁷ és Szent Pál leveleire („A nem házasoknak és özvegyeknek pedig azt mondom: jó, ha úgy maradnak, mint én is. De ha nem tartóztatják meg magukat, lépjenek csak házasságra, mert jobb megházasodni, mint érzéki vágytól égni.”).⁴⁸ Miután levonta a következtetést, hogy a papi nőtlenség nem dogma, hanem a későbbi idők szüleménye, leszögezte, hogy VII. Gergely pápa tette azt a római egyház papjai számára kötelezővé. Hivatkozott a trienti zsinaton aposztatává lett és megnősült Dudics Andrásra, aki a csanádi majd a pécsi püspöki széket is megkapta, és aki szintén ellenezte a kötelező cölibátust. Noha VII.

⁴² Kováts 1908. 341.

⁴³ Ibidem 327.

⁴⁴ TRKEL Personalien Magyari Alajos 1844:1230.

⁴⁵ TRKEL Personalien Magyari Alajos, Lonovics József – Fábry Ignácnak. Pozsony, 1844. augusztus 27. 1844: szám nélkül; Kováts 1908. 369.

⁴⁶ Kováts 1908. 288–289.

⁴⁷ Mt 19, 12. Az újszövetségi Szentírást itt és a továbbiakban a következő fordításból idézzük: Újszövetségi Szentírás. Ford. Békés Gellért–Dalos Patrik. A Külföldi Magyar Katolikus Akció Kiadása, Róma, 1978⁸.

⁴⁸ 1. Kor 7, 8–9.

Gergely Magyarai szerint célszerűen rendelkezett, a 19. század megváltozott körülményei szerint a papi nőtlenség ügyében is reformokra lenne szükség.⁴⁹

Az újbessenyői származású, csanádi szentszéki jegyző, Berecz Imre pedig kiegészítő indítványt fűzött Magyarai javaslatához: „indítványozom azért, hogy a kath. clerus társasági körökben illendő nemzeti, isteni szolgálat alkalmakor pedig egyházi öltönyben járjon. Végre óhajtanám, hogy a magyar egyik kitűnő típusát is – melyet maga szent religiónk szerzője Jézus, századokig a magyar clerus és különösen a nagy emlékeztető Pázmány is viselt – a nemzetiség rokonszenve szép jeléül honfiúi bélyeg gyanánt ápolja – értem [ezen] a bajuszt.”⁵⁰

A kötelező cölibátus eltörlésére irányuló mozgalom egész társadalmat megmozgató jellegét jól mutatja, hogy nemcsak papok, hanem civilek is szükségét érezték, hogy ebben a témában megnyilvánuljanak. Fisser István temesvári szivar- és gyufagyáros például szintén a papi nőtlenségben vélte megtalálni minden rossz forrását.⁵¹ „Ez órától fogva, a’ 7-ik századtól kezdve a’ papi házasságok mindég ritkábbak lettek; sőt a’ keleten a’ papoknál valóságos elvvé vált nem házasodni; de látjuk is itten a’ házasság eltiltásának romlást szülte következményeit; mely kútfeje lön mind azon kicsapongó feslettségeknek, és botrányoknak, mik a’ papi status tekintélyét mélyen lealacsonyították, – úgyhogy most már kéntelenítettek törvények és egyéb rendeletek által az erkölcstelenség árjának gátot vetni.”⁵² Történeti áttekintésének végén arra a következtetésre jutott röpiratában, hogy sem történeti, sem politikai, sem filozófiai, sem teológiai érvekkel nem lehet alátámasztani a kötelező papi nőtlenség fenntartását.⁵³

Az utolsó rendi országgyűlésen tartózkodó katolikus püspökök megkísérelték növelni autonómiájukat az alkotmányos magyar kormánnyal szemben. Ezért intéztek feliratot az uralkodóhoz, majd hozzáláttak egy országos katolikus önkormányzat

⁴⁹ Magyarai Alajos: Nyilatkozat a papi nőtlenség tárgyában, melyet Temesvármegyének 1848-ik évi április 6-án tartott közgyűlésében adott... Temesvár, [1848]. 1–7.

⁵⁰ Magyarai 1848. 7.

⁵¹ Fisser István (Kiszetó, 1810. január 6.–Temesvár, 1884. június 14.) jogász, gyáros, politikus. Tanulmányait követően vármegyei pályára lépett, 1845-től táblabíró volt Temes vármegyében, majd amikor az adminisztrátori rendszer miatt meg kellett válnia hivatalától, 1846-ban szivar- és gyufagyárat alapított és kereskedéssel is foglalkozott. 1848/49-ben országgyűlési képviselő, majd visszavonult a gazdasági életbe. Az 1860-as években először a Határozati Párt, majd a Deák Párt híve, országgyűlési képviselő. 1869–1884-ig a királyi törvényszék rangelső bírása Temesváron. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Béla. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002. (a továbbiakban: Pálmány 2002) 270–271. (A vonatkozó rész Kurucz György munkája.)

⁵² Fisser István: Igénytelen felszólamlás a’ papi nőtlenség tárgyában. Temesvár, április hónap 1848. Beichel József könyvnyomdájában. TRKEL Kt. Diözesansynoden 1848: szám nélkül. Közli Zakar 2016. 143–148.

⁵³ Uo.

felállításához is. Terveik szerint a katolikus alapokat, adományokat és alapítványokat az államtól függetlenül egy egyháziakból és világiakból álló bizottság kezelné, az uralkodó, vagy a katolikus egyház felügyelete alatt. Mivel a püspökök ez irányú céljaikat az utolsó rendi országgyűlésen nem érték el, ezért – néhány előkelő világi katolikus hívő bevonásával – országos petíciós mozgalmat indítottak útjára. Ennek eredményei azonban elmaradtak a főpásztorok várakozásától. Az alsópapság, illetve a hívek nem mindenütt támogatták főpásztoraik kezdeményezését.⁵⁴

Eközben a pest-budai papság is mozgolódni kezdett. Az ottani klerikusok jelentős része már 1848 tavaszán arra az álláspontra jutott, hogy a márciusi forradalmat követően az egyházon belül is demokratikus reformokat kell életbe léptetni. A szervezkedés élére Schwendtner Mihály Buda-krisztinavárosi segédlelkész és Simon Ferenc, a budavári Nagyboldogasszony plébánia káplánja állt. Tizenkét pontból álló petíciót szerkesztettek, majd 1848. április 15-én este 6 órakor a fővárosok plébánosait és káplánjait összehívták Mráz Mihály szentrókusi plébános szállására.⁵⁵

Schwendtner Mihály Kunszt József esztergomi általános helynöknek⁵⁶ így foglalta össze tevékenységük lényegét: „Így álltak a dolgok márciusig. E hóban sok rossz és alkalmatlannak végórája ütött, mozgásba jött a világ egyik hemisphaerája, trónok ingadozának, és törpülni láttuk a kényuralmat, mely századokon át az emberi méltóságot békóban tartotta. Jogért kiáltozék a nép legutolsó sepredeke is, visszakívánván az által lelke fényét, mely Isten képére alkotva, de az abszolút hatalom által egészen elhomályosították...

A dolgok ily állásában nem egyszer jövénk öszve tanácskozendók azokról, mik által az egyház szélcsapta hajója a vészfellegként tornyosuló hullámokból kiszabadítandó lenne, s oly eszközökhöz nyúlánk, melyek, ha szabadabbak is, de az egyház lényegét még egy jótájában sem sértik, sőt még azon előnnyel bírnak, hogy népszerűségüknel fogva a nemzet szimpátiájával kínálkoznak. E politika követését, mely, ha okosan taglaltatik a 'prudencia pastoralissal'⁵⁷ egyértelművé lesz, az idő hatalmas szelleme parancsolja, egyedül ez levén azon abszolút hatalom, melynek

⁵⁴ Csorba 1999. 47–71; Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 63–88.

⁵⁵ Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) Archivum Ecclesiasticum (AE) Acta Vicariatus Strigoniensis (AVS) Cat. 40. V459 1848:709. Az iratot közli Zakar 2016. 133–143.

⁵⁶ Lonovics József szoros kapcsolatban állt Kunsztal, gyakran váltottak leveleket, 1848. február 18-án például Lonovics Kunszt címzetes püspöki kinevezéséhez gratulált. OSZK Kézirattár Lonovics József és Kunszt József levelezése. Quart lat. 2646. Pozsony, 1848. február 18.

⁵⁷ „Prudencia pastoralis”-sal (lat.): papi bölcsességgel.

hódolata minden nemzedéknek és nemzedékek minden osztályának okosság súgta kötelessége.”⁵⁸

A főkáptalani helynökhöz intézett petíció bevezetésében a szerzők nyíltan megfenyegették Kunszt Józsefet, mondván: „Méltóságodra, mint az elárvult magyar Sion érsek-főkáp[italani] Helynökére függesztvük az egész alrendű papságnak szemei, méltóságod igazságszeretetébe merítvük reményök horgonyai, nem kételkedvén, hogy Méltóságod bölcsessége önkényt állván a dolgok élire, nem fogja engedni, miképp amit atyáink – a püspököknek kell vala köszönnünk, azt a nemzeti gyűlés és a felszabadított sajtó legyőzhetlen fegyverei által, a néptől nyerjük ajándékba.”⁵⁹

A pest-budai papság 12 pontja, amely a sajtóban is megjelent, a következő követeléseket tartalmazta: 1) Keresztelés, temetés, bérálás, házasságkötés és az utolsó kenet feladásának szertartását latin helyett magyar nyelven végezhessek. 2) Nyilatkoztassa ki az általános helynök, hogy az alrendű papság és kivált a káplánok méltatlan anyagi helyzetét rendezni fogja. 3) A káplánok anyagi függetlenítése megszüntetné a plébánosokkal való súrlódások forrását és kiváltaná a főpapok iránti hála érzetét. 4) A káplánok számára törvényes védelmet kértek feljebbvalóik zsarnokoskodásai ellenében. Bírálták az önkényes áthelyezéseket. 5) Követelték (egyházi) esküdszék felállítását. 6) Az informatio tartalmát az ordináriushoz történő felküldés előtt az esküdszék vizsgálja meg. 7) Hivatalos működésüktől, illetve a szentségek kiszolgáltatásától eltekintve álljon jogukban magyar szabású öltönyt, illetve díszruhát hordani. 8) A főegyházmegyében kizárólag világi papokat alkalmazzanak a lelkipásztorkodás területén. 9) Nehezményezték, hogy Szent István jobbja idegen papok őrizetére volt bízva. 10) Követelték az esperesek demokratikus választását. 11) Az egyház hivatalos megnyilatkozásainak a nyelve a magyar legyen. 12) Évenkénti megyei zsinatok tartását tartották szükségesnek az egyetemes papság részvételével.⁶⁰

E pontokat 1848. április 15-én a jelenlevő plébánosok és káplánok, összesen 30 fő, ellátták kézjegyükkel, majd a petíciót Sámuel Alajos belvárosi esperes-plébános felterjesztette Kunszt Józsefnek.⁶¹ Az általános helynök aligha örvendezett ennek a

⁵⁸ Primási Levéltár (PL) Archivum Ecclesiasticum (AE) Acta Vicariatus Strigoniensis (AVS) Num. Princ. IX. 1. cs. 1848:1591.

⁵⁹ PL AE AVS Cat. 40. V459 1848:709.

⁶⁰ Uo. A petíciót közölte Zakar 2016. 133–143.

⁶¹ A memorandumot ismertette *Meszlényi Antal*: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928. (a továbbiakban: *Meszlényi* 1928.) 48–54. A szerző tévesen 16 pest-budai papról beszél, holott a petíciót 30 klerikus írta alá. Ennek megfelelően – Meszlényi álláspontjával szemben – jogosan nevezték magukat az aláírók Buda-Pest összes katolikus lelkészének (leszámítva természetesen a

beadványnak a láttán. Május 1-jén kelt válaszában a lázadókat arra figyelmeztette, hogy ne szabják magukat e világhoz,⁶² hanem a lelki megújulásra törekedjenek. „Ily megújulásra vagyon minekünk, vagyon sz[ent] ügyünknek, egyházunknak leginkább szüksége, ilyenekre, nem pedig vagy külsőségek, vagy mellékes érdekek körül forgolódo, s egyház századok szentesítette institutioinak, gyakorlatának világi formákhoz alkalmazását célba vett újításokra, melyek ... az egyház legszentebb palladiumának, az egységnek megrengetése vagy gyöngítése, s mi innen következik, az egyház szabadsága, s jólétének veszélyeztetése nélkül nem létesíthetők.”⁶³ A főegyházmegye vezetése elzárkózott az egyházkormányzati, illetve az egyházfegyelmi reformok elől, és az adott helyzetben csak a káplánok anyagi helyzetének rendezésére mutatott hajlandóságot. Kunszt József július végén jelentést kért Schwendtnerről, majd amikor Sámuel Alajos augusztus 1-jén jelentette, hogy a Buda-krisztinavárosi káplán hivatali körén kívül reverenda helyett pantallót és rövid kabátot visel, megfeddte, és az érvényben lévő kánonok szigorú betartására intette.⁶⁴

Schwendtner visszautasította az „elavult” kánonokkal való fenyegetődzést és az egyházmegyében elterjedt állítólagos talpnyalást. „Hisz ez nálunk mindig a legnagyobb szerencsétlenség, hogy előljáróink csak azokat tartják jó embereknek, kiktől leginkább csalattatnak, kik hízelgésük által már szemináriumban teszik le a farizeizmus, e gyalázatos mesterségnek sarkkövét; azok pedig csak szemétnek tekintetnek, kiknek Isten őszinte jellemet adott, kik az Isten képére alkotott halhatatlan lelket csúszó féreggé nem törpíték” – válaszolta az öntudatos segédlelkész.⁶⁵

Schwendtner „bűnlajstroma” sokkal hosszabb volt, mint azt Kunszt ekkor gondolhatta. Először is, az egyházi előírások sérelmére, magyaros ruhájához jól illeszkedő körszakállat növesztett. Azután beíratta magát a nemzetőrségbe, sőt egy ízben őt is állt a hajóhídnál. Részt vett a főváros politikai életében, gyakran látogatta a politikai klubokat és az országgyűlés üléseit. Az idő előrehaladtával egyre radikálisabb hangot ütött meg: 1848 októberében a krisztinavárosi polgárokat a nemzetőrségbe való

szerzeteseket). Meszlényi továbbá úgy értékelte (*Meszlényi* 1928. 59.), hogy efemer jelenségről volt szó, amelynek pusztán kortörténeti jelentőség tulajdonítható.

⁶² Vö.: Róm. 12,1–2.

⁶³ PL AE AVS Cat. 40. V459 1848:709.

⁶⁴ PL AE AVS Num. Princ. IX. 1. cs. V 396 1848:1396, 1428.

⁶⁵ PL AE AVS Num. Princ. IX. 1. cs. V 396 1848:1591.

belépésre bízta, és a hírlapokban is nyíltan pártolta a forradalom és a szabadságharc ügyét.⁶⁶

1848 decemberében közzétett cikkében nyíltan szabadelvűnek vallotta magát és azzal vádolta a főpapságot, hogy ők ásták meg a katolikus egyház sírját, amikor évszázadokig nem emelték fel szavukat az osztrák dinasztia törvénytelen lépései ellen. Egyházi reformtervének első helyén ekkor a papság hazafiságának a biztosítása állt. Ezt követte az egyházkormányzat lehető legtagasabb képviseleti rendszerre történő átalakítása. Kilátásba helyezte még a cölibátus eltörlését és személycserét sürgetett a prímási székhelyen is.⁶⁷ Végül pedig, 1848 decemberében elhatározta, hogy belép a honvédek közé.⁶⁸ A pest-budai pontok hatása messze a főegyházmegye határain túlra is kiterjedt. Jellemző, hogy még Erdélyben is voltak olyan kerületek, amelyek – mint például a gyergyói papság – e program alapján akarták megreformálni az egyház életét.⁶⁹

II. 2. Zsinati előkészületek

Szükség volt erre a kis kitérőre, hiszen 1848-ban a radikális papság két legfontosabb központja Pest-Buda, illetve Temesvár volt. Az alkotmányos államtól a lehető legnagyobb önállóságra törekvő püspökök és a szabadelvű reformokat követelő papság egyaránt az egyházmegyei és az azokat követő nemzeti zsinatban látta a válságból való kiutat. Az esztergomi főkáptalan 1848. május 2-án felhívást intézett „a magyarhoni kath. egyház valamennyi főpásztoraihoz”, amely felhívást a *Religio és Nevelés* katolikus egyházi folyóirat már május 7-i számában közzétett. Az esztergomi főkáptalan felhívásában visszapillantott az alkotmányos átalakulás „vészterhes” napjaira, a bevett felekezetek tökéletes viszonyosságára, illetve a katolikus petíció sorsára. A politikai körülmények és „némely elégedetlenek ingerült” felszólításai az esztergomi főkáptalan szerint egyházmegyei és nemzeti zsinat megtartását teszik szükségessé, azért, hogy „az egész kath. közönség”, főleg pedig „a lelkipásztorsággal

⁶⁶ Hadtörténelmi Levéltár Abszolutizmus kori iratok (HL Absz. ir.). Pesti cs. kir. hadbíróság 1852–7/65. 486–493. fol.

⁶⁷ Nemzeti 1. (1848. december 20.) 752., Nemzeti 1. (1848. december 21.) 752. [!]

⁶⁸ Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Zakar 1999.) 153.

⁶⁹ Tamási Zsolt: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat. Budapest, 2013. 31. Mivel Tamási Zsolt könyvének egyes részei szó szerint megegyeznek 2007-ben megjelent monográfiájának (Tamási Zsolt: Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban. Kolozsvár, 2007.) egyik fejezetével (például a 126–134. oldalakat vö.: Tamási 2013. 85–97.), ezért ebben a fejezetben csak a 2013-ban megjelent munkájára fogunk hivatkozni.

megbízott egész katolikus és tiszteletre méltó papság” nyilatkozhasson az átalakulás kérdéseivel kapcsolatban. Sürgették továbbá az esztergomi érseki szék és a többi, üresedésben lévő érseki és püspöki szék betöltését, a főpásztorok kinevezési rendjének reformját, az alsóbb rendű papság jobb ellátását, a katolikus iskolák és alapok biztosítását. Végül ismét felszólították a püspököket, hogy a nemzeti zsinat előkészítése érdekében tartsanak egyházmegyei zsinatot, azaz „ezen, az egyházi közös hitélet-, és buzgóságnak fölélesztésére szolgáló, s korunkban főleg szükséges eszközt használni kegyeskedjék.”⁷⁰

Lonovics József csanádi püspök 1848. május 13-án kelt válaszában egyetértett a kezdeményezéssel:

„Kedvesen vettem, habár az a hírlapokban már előbb közölve volt, a főkáptalannak e [olyó]. hó 2-ról kelt becses felszólítását. Jól fogja fel ebben a tisztelt főkáptalan a reánk nehezedő időknél az egyházra nézve is komoly jelentőségét, s annak szükséges voltát, miszerint polgári átalakulásunk szakában az egyház is siessen felhasználni az őt illető szabadság visszaszerzésére, s legszentebb jogainak, érdekeinek biztosítására az önként kínálkozó alkalmat, egyszersmind pedig helyesen emeli ki az e végett teendők legsürgetőbbjeit. Ezek közé számítom én is a szóba hozott zsinat tartását. A megyei zsinattartás iránt egyhangú vala a múlt hongyúlésen jelen volt főpásztorok érzelme, s e részben hazánk különféle vidékein az alrendű papság is naponta óhajtólag nyilatkozott, noha ennek némely tagjai, fájdalom, a megyei zsinatban oly igények teljesülésére vélnek módot találhatni, melyek egy megyei zsinat körén túl fekszenek, s az egyházi község némely leglényegesebb fejezetei ellen irányozvák.”⁷¹

Lonovics szerint „nehézség főleg a nemzeti zsinat iránt forog fenn,” mivel a prímási széket minden sürgetésük ellenére még nem töltötték be, Nádasdy Ferenc gróf, kalocsai érsek egészségi állapota pedig nem teszi lehetővé, hogy helyettesítse a prímást. Mivel báró Eötvös József kultuszminiszter meghívására a püspöki kar 1848. június 1-jén, Pesten egyházi és iskolai ügyekről fog tanácskozni, ott ismét sürgethetik a megürült érseki és püspöki székek betöltését. Ha nem járnának sikerrel, akkor a kalocsai érseknek

⁷⁰ Religio és Nevelés 5/36. (1848. május 7.) 293–296.

⁷¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanádiensis de anno 1848. Sub gubernio Excellentissimi Domini Episcopi Josephi Lonovics. Munus Vicarii Episcopalis usque 27^{am} Augusti Illmo D. Ignatio Fábry 28° Augusti usque exitum anni 1848 Rno D. Josepho Róka tenente. 1848. május 13. (a továbbiakban: TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanádiensis de anno 1848.) Nr. 904.

kellene összehívni a zsinatot, aki akadályoztatása esetén a zsinat vezetésére a rangidős püspököket fogja megkérni.⁷²

Paradox módon a liberális papság fő követelése ekkoriban szintén az egyházmegyei, illetve a nemzeti (országos) zsinat összehívása volt. Kezdetben a püspökök is hajlottak erre a megoldásra, később azonban – látva a papság radikalizálódását – többnyire csak „egyházmegyei tanácskozmányokat” hívtak össze. A Csanádi Egyházmegye espereskerületei is sürgették a megyei zsinat megtartását, hogy ott a reformokat életbe léptethessék. A temesi-alsó kerület papsága már 1848. április 26-án kérte az egyházmegyei zsinat összehívását.⁷³ Példájukat több kerület is követte. 1848. május 18-án tartott gyűlésükben a makói espereskerület lelkészei üdvözölték hazánk kivívott függetlenségét. Felterjesztésükben nemcsak a katolikus autonómiát sürgető petíció sorsára utaltak, hanem arra is, hogy Franciaországban és Németországban is napirenden van az állam és az egyház szétválasztása. Osztottak a „fölszabadított nép örömeiben”, de sürgették az állam és az egyház közti viszony megváltoztatását (a katolikusok autonómiájának életbe léptetését) is, amit a hívők bevonásával láttak megvalósíthatónak:

„Sőt, mivel az egyházi ’s világi katolikusok vallási érdeke egy és ugyanaz, megyei zsinatunkban, a keresztény hajdankor ős szelleme szerint, az egész megyei katolikus közönséget óhajtanók képviseltetni, nem lévén nekünk a világ előtt semmi takarni valónk.”⁷⁴

Az egyházmegyei zsinatot tehát a világi katolikusok bevonásával akarták megvalósítani. Az egyházkormányzati reformok és az alsópapság jutányos ellátása mellett a Makói kerület papsága büszkén hirdette: „Mi polgárai vagyunk, s akarunk lenni a magyar hazának, a polgárok terheiben ’s kötelességeiben örömet osztunk, s ennél fogva polgári jogokat is igénylünk; de szabadok akarunk lenni úgy az egyházi körben, mint a politikai téren.”⁷⁵ Az egyházkormányzat reformja mellett sürgették a főpásztorok kinevezésének eddigiektől eltérő módját, az alsópapság kor szükségleteihez illő ellátását, tanintézeteik biztosítását, a katolikus egyház autonómiájának törvénybe

⁷² Uo.

⁷³ A Temesi-alsó kerület papsága – a Makói kerület papságának. Bakóvár, 1848. április 26. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára. Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848: szám nélkül.

⁷⁴ Religio és Nevelés 5/45. (1848. június 8.) 400–402; a május 18-i felterjesztéseket az eredeti tisztázat alapján közölte Zakar 2016. 148–154.

⁷⁵ A Makói kerület papsága – Lonovics Józsefnek. Földeák, 1848. május 18. TRKEL Sacerdotes 1848, 1918/19 Nyomtatvány, iktatószám nélkül. (Eredeti iktatószám: 107, 108.)

iktatását és az egyházmegyei nyugdíjalap reformját. Kéréseiket a nagyobb nyomaték kedvéért sajtó alá bocsátották.⁷⁶

Lonovics 1848. június 13-án válaszolt a kerületi gyűlés javaslataira. A megyei és nemzeti zsinat tartására vonatkozó kérelmet már teljesítette – kezdte válaszát. Örömének adott hangot, mivel a kerület papsága „épületes részvétellel” figyeli az egyház érdekeit. Leveléből az is világossá vált, hogy a nemzeti zsinat előtt csak papi tanácskozást, nem pedig egyházmegyei szinódust akar tartani. „A Pesten minap egybegyűlt püspöki kar a nemzeti zsinat tartására a hongyülés közbejövetele miatt ez évi szeptember 24-ét tűzvé ki, az ezt szükség képen megelőző tanácskozás végett megyém papságát az egyébként is csak rövid ideig tartandó országgyűlés befejezése után, legottan magam körül egybe fogom gyűjteni, s azon főbb tárgyakat, melyek a nemzeti zsinatnak is anyagul szolgálандnak, legközelebb megyém szerte körözni, hogy azok iránt a clerus a kizárólag e végre tartandó kerületi gyűlésekben előlegesen is kellőleg értekezessen.”⁷⁷

A püspök rámutatott arra, hogy az egyházi törvények nem engedik, hogy a világi katolikusok a megyei, illetve a nemzeti zsinaton részt vegyenek. Reményét fejezte ki, miszerint a makóiak nem a püspöki hatalommal kapcsolatban óhajtanak zsinati intézkedést, „mert a főpásztorok kormányzási joga isteni eredetű lévén, annak korlátozása vagy ’kezelésének megállapítása’ megyezsinati tanácskozás tárgya nem lehet.”⁷⁸

A reformok és a zsinat iránti igény fogalmazódott meg a temesi-alsó kerület és a krassói kerület papsága, a temesvári líceum és a papnevelde tanárai részéről is.⁷⁹ Lonovics József csanádi püspök engedve a nyomásnak, s először 1848. május 25-én,⁸⁰ majd 1848. június 20-án végre összehívott egy, a nemzeti zsinatot előkészítő megyei tanácskozást. Ugyanakkor a demokratikus egyházkormányzatot követelő kerületeket megintette, mondván, hogy az egyházi törvények nem engedik civilek részvételét a zsinaton, a püspöki hatalomról pedig – lévén az isteni eredetű – nem dönthet az

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára. Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848: szám nélkül (eredeti iktatószám: 1092).

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanis Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1033, 1034, 1123.

⁸⁰ Lonovics József körlevele az esperesnek és a plébánosoknak. Temesvár, 1848. május 25. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára. Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848: szám nélkül.

egyházmegyei zsinat.⁸¹ Engedményt csak az egyház hivatalos nyelvével kapcsolatban tett: a makói kerület papságának kérésére beleegyezett, hogy a szentszéki jegyzőkönyveket és a hozzá intézett kéréseket a jövőben magyarul terjeszthessék fel.⁸²

Mivel az espereskerületek papsága elégedetlen volt püspökük egyházmegyei zsinattal kapcsolatos halogató taktikájával, így Pfeiffer Józsefnek, az arad-hegyaljai kerület alesperesének felhívására egy püspöktől független tanácskozás szervezésébe kezdtek. Pfeiffer Szentannáról, 1848. május 29-én körlevelet intézett az alesperesekhez, az alábbi módon:

„Igen tisztelt tisztársaink! Roppantok az európai álladalmakban a változások, melyek legújabb időben történtek Még sokkal nagyobbak várnak ránk, melly[ek] kétségtelenül az egyházra is előre nem látható befolyással bírandnak. Nehogy ezek minket készületlenül találjanak, szükséges egyetértőleg jelen állásunkat megfontolva a jövődőről gondolkoznunk. E tekintetből több megyében megyei zsinatok már is kihirdettettek; e tekintetből, mint értesülve vagyok megyénk több kerületei egyházi főpásztorunktól is zsinatot kértek ugyan, de mindeddig semmit sem nyertek; és így mitől mindég félttem, az valósulni látszik; t[udni]i[llik]. hogy az időből kifogyunk, az országgyűlés összejövend (mint a lapok tudósítanak július 2-án) és majd rólunk nélkülünk fog határozni mondván 'már késő'. – Ugyanazért teljes bizalommal felkérjük igen tisztelt tisztársainkat, hogy azon esetre, előbb megyei zsinat össze nem hívattatnék, kebelökből két tagot válasszanak, kik június 15-én reggeli órákban tanácskozás végett Temesvárra bemenjenek, egyszersmind pedig ezen lépéseinket pártolván hasonló bizodalmas felszólítást a megyének valamennyi kerületeihez bocsássanak. – Mi minden esetre az érintett célra kebelünkéből két tagot választandunk, és kitűzött napra (ha megyei zsinat előbb össze nem hívattatnék) Temesvárra küldendünk. – Azon biztos reményünkben, hogy igen tisztelt tisztársaink is hasonló teendenek, testvéri üdvözlettel maradunk: Arad-hegyaljai kerületi lelkészek.”⁸³

⁸¹ Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848, szám nélkül. (Eredeti iktatószám: 1092.); Lonovics 1848. június 20-án kelt körlevelét közölte Zakar 2016. 162–165.

⁸² Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. június 13. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848, szám nélkül. (Eredeti iktatószám: 1095.)

⁸³ Pfeiffer József – Makra Imrének. Szentanna, 1848. május 29. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára. Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848: szám nélkül.

Pfeiffer ugyanebben az időszakban a szentannai iskola felügyelőjeként súlyosan összekülönbözött Fábry Ignác püspöki helynökkel is, aki egyúttal a nagyvárad tankerület igazgatója is volt. A szentannai elemi iskola első osztályos tanítójának kiválasztása során kialakult konfliktusba – Fábry kérésére – Lonovics József püspök is teljes tekintélyével beavatkozott. Megírta Pfeiffernek, ha „levelem vételétől hat nap alatt a többször említett főigazgató urat a fennérített bántalomért illően szóban vagy írásban meg nem követi s tőle bocsánatot nem kér, kénytelen leszek Önt alesperesi hivatalától, melynél fogva felügyelői tisztét viseli, elmozdítani”.⁸⁴ Pfeiffer erre rögtön bocsánatot kért sértett eljárójától, amit az el is fogadott.⁸⁵

Hiába intették a magyarországi püspökök a papságot 1848. június 4-én kiadott pásztorlevelükben a világi folyamatoknak az egyháztól való távoltartása érdekében, a papság jelentős rétegei változásokat követeltek. Miközben az ordináriusok meghirdették a nemzeti zsinatot és sürgették az üresedésben lévő püspöki székek betöltését, határozottan elutasították az egyházkormányzat esetleges reformját. „Mi sajnálkozásra méltó tévedésnek tartjuk, ha némelyek azon balvéleménynek adnak helyt, hogy a polgári kormányformák, s hatalomgyakorlat eredete iránti tanok a kath. egyházra illeszthetők, s ennek, mint tisztán lelki országnak a szerkezetében, az Istentől örök időkre megállapított rendet meg lehet fordítani, alulról fölfelé származtatván a kulcsok hatalmát. Vagy ha azt gondolják, hogy a polgári institutiókban változás történvén, ahhoz kell alkalmazkodni az egyháznak is.”⁸⁶

A Lonovics püspök elnöklete alatt, 1848. június 13-án tartott szentszéki ülés élesen elítélte Pfeiffer József kezdeményezését és megtiltotta a június 15-ére tervezett, temesvári tanácskozáson való részvételt. A határozat szerint:

„Valamint kifogás alá nem eshetik, ha a megyei lelkészek akár magány körükben, akár kerületi gyűléseikben egyesülve az egyház ügyeiről és hivatalos teendőikről kölcsönös felvilágosítás végett a törvényszabta korlátok közt értekeznek: úgy Pfeiffer József alesperes Szt. Annai plébán[os]nak azon hallatlan vakmerőséggel párosult helytelen tette, mely szerint az egyház közkormányzatával Isten által megbízott püspökségnek elidegeníthetetlen jogába avatkozva az egész megyebeli papságot a püspöki székvárosban tartandó s ismételve kimondott célzata szerint a megyei zsinatot

⁸⁴ TRKEL Personalien Pfeiffer József 1848:1118, 1148.

⁸⁵ Uo. 1848:1350.

⁸⁶ A magyarhoni tiszteletreméltó Clerusnak, Krisztusban kedves rokonink, s fiainknak az Úrban üdvözletet és atyai áldásunkat! Pest, 1848, Húsvét utáni VI. vasárnap. (Nyomtatvány.) A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848, szám nélkül; TRKEL Revolution 1848/49. dátum szerint (d. sz).

pótlandó tanácskozmányra a megyei hatóság teljes mellőzésével, s ennek dacára körlevél által meghívni, s ekkint a tartozó alárendeltség és engedelmisség kötelességét feledve magát közbotrányra a püspöki hatalom ellen s felül emelni merészlette, szigorú megfenyítést érdemelvén, hogy addig is: míg eziránt további intézkedés tétetni fog, azok kik tanácstalan felhívását netalán-tán jó szándokból követve az általa összehívott törvénytelen gyülekezet tartása végett ide jönnének, további botlástól megóvassanak, a temesvári lelkészeknek, valamint az illető tanodai aligazgató és papnöveldei igazgató kanonok urak útján a Lyceumi tanároknak és a káptalannál hivataloskodó egyéneknek szoros felelet terhe alá eső kötelességül tétetik: hogy valamint Önmaguk az érintett gyülekezetben részt venni ne merészeljenek, úgy mind az evégre bejött egyháziakat, kikkel találkozni fognak, a körbejövételtől püspök ő n[agy]m[éltósá]ga nevében eltiltsák, és őket a törvényes engedelmisség erejénél fogva tisztelt n[agy]m[éltósá]gú megyéspüspök úr előtti személyes megjelenésre utasítsák, végre a líceumi aligazgató és papnöveldei Igazgató Urak afeletti szoros örökösre felhívatnak, nehogy a felügyelésük alatt lévő líceum s papnöveldei épületben a többször érintett törvénytelen gyülekezet tartására bárhol, s bárki által hely adassék.”⁸⁷

A püspöki hatalom megingására jellemző, hogy a tervezett gyűlést Temesváron, június 15-én, nemcsak megtartották, hanem ott megfogalmazták az úgynevezett „Csanádi pontok”-at is, amelyek 18 pontban összegezték a liberális és radikális papság követeléseit. A bevezetés szerint: „Hitünk legrendithetlenebb ágazatai közé tartozik, miként az egyház leginkább papjaiban tartja magát; ’s azokkal életben-halálban osztozik.”⁸⁸ Az idő, mely annyi örökké valóknak látszó műveket elsodort, őt is inti; és istent kísérti, ki abban bizakodik, mit nem ígért. Mát. 21,43. Becsületes, tudós, és buzgó papokra szert tenni minden szükségei közt legkiáltóbb; ’s hogy legbensőbb meggyőződésünkkel mindent kifejezzünk, jövődjé ettől függ. Nem mintha nem volnának: inkább azt akarjuk ezzel mondani, hogy ezután ne legyenek, kik nem ilyenek.”⁸⁹

A „Csanádi pontok”-at „több plébános és tanár” aláírással tették közzé, a szerzők azonosítása azonban nem lehetetlen. A korábban már említett Magyarai Alajos mellett főként Hegedűs Pál csanádi egyházmegyes hittanár, szentszéki ülnök, zsinati

⁸⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1084.

⁸⁸ Ezt a mondatot Hegedűs Pál szó szerint átvette könyvében. *Hegedűs Pál*: Van-e az egyháznak szüksége, és mire? Szeged, 1848. (a továbbiakban: *Hegedűs* 1848.) 10–11.

⁸⁹ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143. A „Csanádi pontok”-at közölte Zakar 2016. 154–161.

vizsgáló és tiszti ügyész szerepe tűnik meghatározónak, aki 1848-ban megjelent könyvében lényegében a reformkövetelések bővebb kifejtését fogalmazta meg, és fordulatai teljesen megegyeznek a „Csanádi pontok”-ban használt kifejezésekkel. Kötete végén egyébként a „Csanádi pontok”-at is közölte, írásának célja pedig bevallottan az volt, hogy igazolja azokat.⁹⁰

Hegedűs Pál Szegeden született, 1807-ben. Teológiai tanulmányokat a pesti, központi szemináriumban folytatott, majd 1830-ban pappá szentelték. Kezdetben a püspöki hivatalban volt protokollista és a konzisztórium jegyzője. Filozófiai doktorátust szerzett, 1831–1848-ig a temesvári szemináriumban tanított dogmatikát, egyháztörténetet és kánonjogot. 1848-ban az egyház demokratikus átalakulásának egyik szószólója volt, de a fegyveres harcban – jelenleg rendelkezésünkre álló forrásaink szerint – nem vett részt.⁹¹

A „Csanádi pontok” forrását főként a jozefinizmus jelentette, amely Magyarországon a reformkor végére már általánosan ismert, és a liberalizmusban számos vonatkozásban továbbélő szellemi-politikai-kulturális irányzat volt. A jozefinizmus a vallás szerepét az állami keretek között az emberi jólét előmozdításában jelölte ki a józan ész figyelembevételével. Ez együtt járt a múlt és az egyházi hagyományok kritikus, helyenként ellenséges szemléletével, az „egyházi visszaélések” megszüntetésével és a „józan észnek megfelelő” egyház kialakításával. A janzenizmus és febronianizmus által előkészített episzkopális, kúria elleni törekvések mellett hamarosan a plébánosoknak is nagyobb függetlenséget követeltek. Az 1780-as években már az egyházalkotmány demokratizálására irányzott törekvések is jól érzékelhetőek lettek. A jozefinisták általánosságban elutasítók voltak a szerzetesrendekkel szemben, mivel bennük látták a visszaélések és a babonaság egyik fő forrását.⁹²

„Régi, és nem üres panasz, hogy az egyház tehetségeit megemészti. Tatozunk az igazságnak ezen vallástétellel. Könnyen eltalálja, ki közelebbről ismeri, hogy a’ baj szerkezetében fekszik, ’s azzal nem egykorú.

Fölöslegesebben bővelkednénk, ha fejtegetnők, mily befolyása van kormánynak az elmék, és szívekre. Úgy hat az ezekre, mint időjárás a’ növényekre: eltörpíti, vagy kifejleszti, amint kedvező, vagy mostoha” – olvashatjuk továbbá a

⁹⁰ Hegedűs 1848. 1–84.

⁹¹ Bugarski 2008. 521.; Petri 1992. 664.

⁹² Valjavec, Fritz: Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert. Brunn–München–Wien, 1944. (a továbbiakban: Valjavec 1944.) 35–45.

„Csanádi pontok” bevezetésében.⁹³ Hegedűs könyvének elején határozottan síkra szállt az állam és az egyház szétválasztása mellett és fájalta, hogy a katolikus egyház a kormány szolgálatába szegődött. „Ellehet a vallás és legbiztosb politika nélkül: veszélyeztetik, halált vállal magára amint azzal frigyét köt.”⁹⁴ Míg a püspökök az egyház autonómiáját a liberális állammal szemben akarták kiépíteni, addig a liberálisok a mindenkori állammal szembeni autonómia mellett érveltek.

„Tehát első, és legfőbb parancs, melyben minden törvény és próféták összpontosulnak, az elmét, és szívet táplálni, vagy mi mindegy, az érdemet biztosítani. E’ nélkül meddő a’ kormány, és szerencse kerekén forog az egyház, ha nincs hatása. Mi ezt úgy tekintjük, mint tengerész iránytűjét, mely szerint, ha esztelenek nem vagyunk, igazítani kell a’ vitorlákat.”⁹⁵ Istennek e’ szándék kétségekívül tetszik, és maga magát gyalázza, ki nem dicséri” – folytatódik a „Csanádi pontok” bevezető része.⁹⁶ Hegedűs könyvében a felvilágosodás gondolatköréből vett eszméit azzal magyarázza, hogy egyházban az eretnekséggel határosnak tartott tudomány szemben áll a szerencsével, vagyis az egyházi előmenetellel. Tetszésünk vagy érdekünk határozza meg, kiből lesz püspök illetve kanonok. A vallásnak így csak papjaitól van félnivalója – mondja. Később arról ír, hogy szemtelenséggel és semmirekellősséggel lehet az egyházban előmenetelhez jutni: címet, hivatalt pénzért lehet kapni, a bullákat meghamisítják, a kormány székeket megcsalják, „az egyházat és szegényeket illetményükből kiszámolják” – sorolja tovább az egyháztörténet sötét mozzanatait később.⁹⁷

A „Csanádi pontok” közül az első a püspökök választását szorgalmazta:

1. „A’ kormány élén, ha felsőbb hatalomtól nem nyerték volna is állásukat, örömet üdvözljük a’ püspököket: hanem jogunk, sőt kötelességünknek ismerjük megkívánni, és azon lenni, hogy az apostol által sürgetett minőségeket teljes mértékben bírván igazán isten szíve szerinti férfiak legyenek. Budán ünnepi köntösben járnak az emberek, és pongyolában jobban ki lehet azokat ismerni. Azután nincs község honunkban, mely előjáróit nem választja; ’s nem láthatjuk át, hogy a’ közörmében mért kellene épen nekünk szomorkodni? Különben is, kimondatván a’ viszonyosság,⁹⁸ hátra van, becsülete kívánja, hogy a’ nemzet szavát beváltsa. Tehát törvény által biztosíttatni

⁹³ Atyánkfiái, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

⁹⁴ Hegedűs 1848. 4.

⁹⁵ Utalás a 107. zsoltárra.

⁹⁶ Atyánkfiái, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

⁹⁷ Hegedűs 1848. 8, 22.

⁹⁸ Az 1848. évi XX. törvénycikk 2. paragrafusa a bevett felekezetek teljes viszonyosságáról rendelkezett.

kívánjuk, hogy a katolikus papság püspökeit szabadon választhassa. A joggyakorlatban továbbá senkit korlátoztatni nem akarunk: a' képviselet nem egészen igazságos; s' csak kénytelenségből menthető. Ezt kellene érteni a' püspöki, és káptalani helyettesekről is, ha azok az egyház fölösleges emberei közé nem tartoznának.”⁹⁹

Hegedűs, aki saját bevallása szerint reformálni vagy inkább rendezni szeretne volna a katolikus egyházat, szintén a püspökök papok általi választása mellett érvelt. A képviseleti rendszer szerinte „nem egészen igazságos”, hiszen a zsinatokon a plébánosok és a káplánok is szavazhatnak. A nép befolyása ellen jó kvalifikáció és képviselet esetén nem emelt kifogást, de jobban szeretne volna, ha a püspökök ajánlási jogát a papság gyakorolta volna. Hasonló állásfoglalás született az 1848. szeptember elején ülésző erdélyi szinóduson, valamint a győri, zsinatot előkészítő tanácskozáson is, ott is legtöbbször a püspök papság általi választását (kijelölését) szorgalmazták,¹⁰⁰ bár Erdélyben több kerület a világiak bevonását is szükségesnek tartotta.¹⁰¹

A „Csanádi pontok” 2. pontja a taxák eltörlését szorgalmazta:

„A' fölszentelési jogot, mely hajdan az érsekeket illette, Rómában nagy költséggel gyakorolják.¹⁰² Ezen terhet aligha viselhetik többé püspökeink, és a' magyar pénznek sincs jobb helye, mint Magyarországon. Azután nekik is van, mit méltán követelhetnek. Ezen jogokat azon, óhajtság mellett kívánjuk visszaszereztetni, hogy a' vérség, és sógorság akadályait másod ízre szorítván, a' törvényi, és lelki rokonság, mint szinte az úgynevezett quasi sógorság is szüntessék meg. Tapasztalásból tudjuk, hogy a' fölmentés terhei miatt áttérések történtek; 's híveink drágábbak, mint Róma gazdagsága. Szeretjük hinni, hogy ő szentsége is így gondolkozik.”¹⁰³

A következő pont az egyházmegyéik alkotmányos kormányzását sürgette:

„A' korlátlan hatalom jó ember kezében minden kormányformák közt legjobb. Igaz az is, hogy urunk tanítása, és törvényeink a' püspököket is kötelezik; és minden képek közt, melyek halandót ábrázolnak, övék a' legszebb. Azonban ők is emberek, és szinte igaz, hogy a' tömjénezések, és térdföhajtások bő táplálékot nyújtanak a' gyarlóságnak. Méltóságuk hozza magával, hogy hozzájuk, mint égő csipkebokorhoz

⁹⁹ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹⁰⁰ Kelemen Dávid: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése. Egyháztörténeti Szemle XVI. (2015) 2. sz. 46–47.

¹⁰¹ Tamási 2013. 89–90.

¹⁰² A prekonizációs költségekre jellemző, hogy Hám Jánostól 1849. január elején 1805 forint 28 krajcár taxát követeltek a prekonizációs eljárás fejében. EPL AE Hám-akták 1849:315.

¹⁰³ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

saruval közelíteni nem lehet. Azután nem egy neme van a' rászédésnek; és némelyek mindenikét ismerik, néha midőn a' hatalomnak tetőpontján vélik magukat, szoros értelemben hódolnak. Ily dinastáknál idővel az is megjön, hogy színök nem változik, mi aztán szégyen, és szemérem ellen bástyául szolgál. Mennynek, és földnek alkotója, ha szabad halandónak zsámolyodhoz borulni, oltalmaz meg bennünket e' gonosztól! Felszámíthatlanok annak nyomorai, nagyok, kétségbe ejtők: azok sem tudják igazán képzelni, kik érzik. Ilyenkor, mint könnyes szemekkel mondja a' próféta – Jerem. siralm. 4,1. – meghomályosodik az arany, és elváltozik a' legékesebb szín: ész, tudomány, erény annyi nyomasztó terhek, és a' szemtelenség csaknem egyetlen mértéke az érdemnek. Nálunk az ármány mestersége annyira ki van merítve, mintha urunk születésétől mindig azon dolgoztak volna. Ily hatalmasságok ellen nem lehet győzni; és elevenen eltemettetni minden kínok közt legborzasztóbb. Alig van megye, melyet ezen csapás nem ért; és egy sincs, mely attól nem tarthat: ma nekünk, holnap nektek. Tehát minden becsületesnek kívánnia kell, és nekünk legforróbb óhajításaink közé tartozik, hogy a' püspök törvény által köteleztessék megyéjét tanácsával, és szótöbbséggel kormányozni.¹⁰⁴ Nézetünk szerint minden reformnak ez az alapja, és koronája, vagy jobban mondva, e' nélkül minden reform merő szemfényvesztés. Tudjuk mi isteni, és mihez nem szabad nyúlni. Tulajdonképp nem reformot, hanem inkább azt akarjuk visszaidézni, mitől soha sem kellett volna, és soha sem volt szabad eltérni.”¹⁰⁵

Hegedűs interpretációja szerint a püspökök nem tartják be az egyházi törvényeket, s egyszer s mindenkorra elesett, aki számon kéri püspökén valamelyik törvény betartását. Pedig Péter apostol különösen is a püspökök szívére kötötte, hogy ne uralkodjanak, ne zsarnokoskodjanak a választottak fölött.¹⁰⁶

A 4. pont a káptalanok átalakításával foglalkozik, ahol a papság által demokratikusan választott kanonokok mellett ülnökök is szerepet kapnának. Hegedűs könyvében tovább megy és azt is felveti, hogy az egyházmegyékben presbitériumokat kellene létrehozni.¹⁰⁷ A presbitériumnak, azaz a papság testületének az egyházkormányzatba való beemelését Prámer Alajos kassai egyházmegyes pap dolgozta

¹⁰⁴ Az alkotmányos kormányzás bevezetésének követelése az 1848. évi III. törvénycikkre is emlékeztet.

¹⁰⁵ Atyáinkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹⁰⁶ Hegedűs 1848. 17–18. A szerző Péter apostol szavaira utal, vö.: 1 Pét. 5,3–4.

¹⁰⁷ Hegedűs 1848. 76. Megjegyzendő, hogy az erdélyi szinódus már 1822-ben a papság többségi szavazatát a püspöki döntés elé helyezte. *Tamási Zsolt*: Egyházmegyei zsinatok Erdélyben a 19. században. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértési Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Budapest–Pécs, 2014. (Séria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.) 260–261.

ki 1848 nyarán.¹⁰⁸ Ő – hasonlóan számos kortársához – a katolikus egyház befolyásának csökkenésére, a társadalom érzékelhető elvilágiasodására az egyház reformjával, demokratizálásával akart válaszolni, ettől remélve a kiábrándult hívők visszatérését az egyházba. Először azzal a politikai publicisztikában elterjedt véleménnyel szállt szembe, hogy minden pap reakciós lenne. Ez szerinte hibás vélemény, de az ilyen gyanúnak is vannak okai. A világi abszolútizmus megszüntetése szükséges feltételének látta – hasonlóan Kossuth Lajoshoz – az egyházi abszolútizmus megszüntetését. Tételmondata így hangzott: „Valamint tehát az egyháziaknak, mint egyháziaknak, s mint honpolgároknak; úgy a haza minden néven nevezendő öszves polgárainak érdekében fekszik közremunkálni: hogy az egyházunkba becsúsztott abszolútizmus helyébe a hajdani püspöki s presbiteri kormány helyezettessék vissza.”¹⁰⁹

Lehetetlennek tartotta, hogy Jézus, „az emberiség jótévője”, aki életét adta az emberekért, „az emberi jogok hirdetője, az eléggé nem méltánylott emberi méltóság visszaállítója” abszolútizmust akart volna egyházába bevezetni. Szentírási helyekkel (például Mt. 20,25), szentektől (Szt. Jeromos, Szt. Ignác) és pápáktól (Hilarius, III. Sándor) vett idézetekkel kívánta meggyőzni álláspontja helyességéről olvasóit. Következtetése szerint a katolikus egyház első századaiban a püspökök és a presbiterek együtt kormányozták híveiket. A középkorban, „a gyászos időben”, amikor eltiporták az emberi jogokat, bevezették a papi nőtlenség természetellenes törvényét. Elragadták a püspökök és a nép kezéből a püspökök szabad választásának jogát, a presbiteri tanácsokból pedig káptalanokat alakítottak, amelyek a püspöki abszolútizmus támogatására szolgáltak. Utóbbiak a világi politika mintájára jelentek meg az egyházban, márpedig utóbbiban nincs szükség „tekervényes politikai utakkal” való élésre. A teológiai érvelés mellett a liberalizmus eszméinek való megfelelés is fenyegető érvként jelenik meg ebben a röpiratban: „de hoznának bár fel világos törvényeket a presbiteri döntő szavazatjog megbuktatására, a kor igényeinél fogva a presbitereknek döntő szavazatjogot adni kell”.¹¹⁰

A presbiteri tanács képviseleti alapon ülne össze, a megyei zsinat pedig negyedévenként, nyílt ajtók mellett, magyar nyelven ülésezne. A megyei zsinatokon minden pap szavazati joggal venne részt vagy képviseleti alapon lehetne azt összehívni.

¹⁰⁸ Életrajzát lásd: *Zakar Péter*: A Kassai egyházmegye tábori papjai 1848/49-ben. Századok 148. (2014) 3. sz. 735–742.

¹⁰⁹ *Prámer Alajos*: Üdvös és czélszerű é A káptalanokat eltörölni és ezek helyett egyházmegyénként presbyteriumi tanácsot alakítani? Kassa, 1848. (a továbbiakban: *Prámer* 1848.) 6.

¹¹⁰ Uo. 829.

A nemzeti zsinatokon a megyéspüspökök mellett papi küldöttek is részt vennének, 50 paponként választanának egy képviselőt. A nemzeti zsinat feladata lenne a kötelező cölibátus eltörlése is. Végső következtetése szerint: „A szabadság, egyenlőség s testvériség bázisára fektetett egyházmegyei kormányzat, melyet püspök presbitériumával kezel, s a törvényesen tartandó megyei s nemzeti zsinatok üdvöt hozandanak egyházunkra.”¹¹¹ Hegedűs Pál sommás véleményében a dudához hasonlította a kanonokokat, az sem szól soha magától, s a kanonokok is „majd mindig úgy szólnak, amint fűjják”. A „Csanádi pontok” szerzői is – Hegedűs könyvéhez hasonlóan¹¹² – sürgették a papság, azaz a presbiterek bevonását az egyházkormányzatba, továbbá a kanonokok demokratikus választását:

„Talán sehol sem működik a’ gondviselés csodásb utakon, mint a’ kanonokok alkotásában; ’s ez lehet oka, hogy belőlük minden kitelik.”¹¹³ Szüntessük meg hibáikat ’s megmaradhatnak. Nem lehetnek felelősek, hanem ha állandóak, és függetlenek; ’s mi készebbek vagyunk minden kormányról lemondani, mint igazság kezelőit ettől fölmenteni. Azonban nem annyit tesz ez, mintha székeikhez akarnók szegezni: hűtlenség esetében ők is elmozdíthatók. Miután a’ kormány a’ megyei papságot érdekli leginkább, joga van megkívánni, hogy bizodalját bírja, ’s tagjait ne a’ püspök, hanem ő válassza. Kinevezésre, miután arról a’ törvény nem rendelkezik, nincs szükségök; és számukat a’ megyékhez képest 6–10. lehet határozni. Kívülök a’ megyei zsinatban évről évre kisebb-nagyobb számmal más ülnököket is lehetne választani, kik a’ megye székhelyén időről időre megjelenvén, szinte felelet terhe alatt eldöntő szavazattal bírnának. Ha a’ püspök akadályoztatik, vagy széke megürül, az idősb tag minden további szertartás nélkül elnökölhet. Ily kormánynál az is meglesz, hogy halhatatlan; és megbecsülhetetlen kincs, ha egy ember halálával nem kell azon aggódnunk, hogy a’ remények sírba szállnak, vagy a’ másiknak mi fog tetszeni” – olvashatjuk a „Csanádi pontok”-ban.¹¹⁴

Összefoglalva a reform, pontosabban az „ősi szokások helyreállításának” a lényegét, az egyházkormányzatnak állandónak és határozottnak, függetlennek és

¹¹¹ Uo. 29-39.

¹¹² Hegedűs 1848. 29.

¹¹³ A kanonokokat az illető püspök előterjesztésére, a helytartótanács, a kancellária és az államtanács véleményének meghallgatásával az uralkodó nevezte ki. A kormánysszékek főként a hosszú, eredményes lelkipásztori szolgálatot jutalmazták ilyen módon, így a káptalanok gyakran tehetetlen, idős papokból álltak. *Eckhart Ferenc*: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935. (a továbbiakban: Eckhart 1935.) 20.

¹¹⁴ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

felelősnek kell lenni – írta Hegedűs Pál.¹¹⁵ Mindebből nyilvánvaló a pesti 12 pontnak, illetve az áprilisi törvényeknek a papi reformmozgalomra gyakorolt hatása. A „Csanádi pontok” szerzői a kerületeken belül is biztosítani akarták az előjárók választását:

„A’ fő, és alesperesek a’ kormánynak kifolyásai; és mi akarjuk, hogy inkább ellenőrei legyenek. Ezekre nézve úgy vélekedünk, hogy azokat ne a’ kormány nevezze, hanem az illető kerületek válasszák.”¹¹⁶

Az évenkénti, népképviselési alapra helyezett országgyűléseknek ebben a reformkoncepcióban az évenkénti zsinatok feleltek meg, azzal a különbséggel, hogy itt a közvetlen demokrácia eszközeivel kívántak élni. A pest-budai papság csak röviden érintette a zsinatok ügyét, de alapvetően egyetértettek a „Csanádi pontok”-kal. Ők is követelték „megyei zsinatok tartását minden évben, melyekből hogy az egyetemes papságnak bármily alkotó része és eleme kizárva ne legyen, magától értetődik.”¹¹⁷

A temesvári papi gyűlés résztvevői ebben a kérdésben így foglaltak állást:

„Jó, mi jó kormánynak, hanem biztosb, mi többeknek tetszik; és vannak tárgyak, melyek mindenikét érdeklik. A’ megyei zsinatok kétségtől azon intézmények közé tartoznak, melyek az egyház bölcsességéhez legmértőbbak. Ezek az egyházat képviselik, és így övék a’ hatalom, és dicsőség: számolnak a’ kormánnyal, és minden egyházi ügyekben intézkednek. Kívánjuk pedig, hogy azokban, úgy mint egyházunk szebb korában, mindenik pap szavazattal bírjon. Így vélekedünk a’ nemzeti zsinatok iránt is, melyeket csak akkor tartunk olyanoknak, ha az összes papságot képviselik. Követeinket, ha a’ megyei pénztárak üresek, mi fogjuk fizetni. Inkább rossz szokás, mint törvény, mely ezen eszmét kiűrti, és oly számadást kötött hozzá az idő, melytől, ha üdvözülni akar, mindenkinek rettegni kell. Itt az igazság mindenható szava határoz; és nyíltan kimondjuk, hogy ellene a’ legélesebb fegyver is tompa eszköz.”¹¹⁸

A pest-budai papságot már 1848 áprilisában foglalkoztatta az egyházi bíróságok reformja, amit világi mintára esküdtbírók behozatalával akartak megoldani: „Ezért Juryt¹¹⁹ ajánlunk behozatni és pedig a most előadandó alakban: választassanak a plebanusok és káplányok köréből bizonyos számú egyének, kik közül az esperest

¹¹⁵ Hegedűs 1848. 14–16.

¹¹⁶ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143. Ez a követelés általánosan elterjedt, még a mérsékeltebb politikai beállítottságú egyházmegyékben, például a győriben is hasonló követelések fogalmazódtak meg. Kelemen 2015. 47.

¹¹⁷ PL AE AVS Cat. 40. V 459. (Acta circa Synodum Puncta Cleri Budapestiensis) 1848:709.

¹¹⁸ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹¹⁹ Jury (ang.): Esküdtbíró.

elnöklete alatt mind a káplányok, mind a mind a plebanusok részéről ketten – tehát az esperessel mindössze öten – a tény valósága és vétsége felől ítéletet hozván, azt jóváhagyás és végrehajtás végett a püspöknek vagy helynökének vagy pedig a szentszékeknek fölterjesszék.”¹²⁰

Hegedűs könyvében több ízben bírálta az információ rendszerét, mint „titkos politziá”-t, szerinte csak akkor tudja meg egy pap, hogy elöljárói mit gondolnak róla, ha valamilyen javadalomért vagy engedélyért folyamodnak és azt nem kapják meg. Természetesnek tartotta, hogy a bevezetendő alkotmányos egyházi törvények esetén elmarasztalás csak per útján, nyilvános eljárással, elegendő kihallgatás és jegyzőkönyv vezetése mellett lehetséges. Az egyházi bíróságokat is élesen kritizálta: „A consistoriumok mostani alakjokban nem egyebek, mint a püspöki hatalomnak kifolyásai; s legfőlebb is arra valók, hogy kellemetlen tárgyak fölött mások hátamegett intézkedhessünk.”¹²¹ Ezek a gondolatok szintén beépültek a „Csanádi pontok”-ba is:

„Természetesnek találjuk, hogy senkit elmarasztalni, sőt meginteni se lehessen, hanem ha a' vétség rá valósul; 's ennek mindenkor per útján, és elegendő kihallgattatás mellett kell történni. Főadata leend továbbá a' kormánynak az üres címeket, csecsebecséket, és mindent, mi az erkölcsöket rontja, megszüntetni. Átka alá fog esni az úgynevezett titkos politia is, mely legjobb alakban is rossz, és még inkább, ha úgy kezeltetik, hogy csak akkor tudjuk meg, mi van a' rováson, midőn kérünk, és adni nem akarnak. Egyébiránt pedig mindent igénybe veend, mi buzdít, és akár a' mivelség, akár a' becsületességhez tartozik. Különösen megemlíti a' trienti atyák által határozott zsinati vizsgálatot, melyet oly értelemben kívánunk életbe léptetni, hogy a' nélkül senki plébános ne lehessen.”¹²² Mikor lehet kiállni, köréhez tartozik meghatározni: hanem megint egyszer alkalmas többé az alá nem eshetik. Nyilvánosság korszakában ennek is nyilván, és az egész tanács előtt kell történni. Gondja leend, hanem mégis kötelezés nélkül, a' tudományos vitatkozásokra is, hogy a' tehetségek föltűnhessenek. Mennyire lehetséges, korszerű, és mindig hasznos kérdéseket tűzend ki; 's a' jobb dolgozatokat körözzé.”¹²³

¹²⁰ PL AE AVS Cat. 40. V 459. (Acta circa Synodum Puncta Cleri Budapestiensis) 1848:709.

¹²¹ Hegedűs 1848. 18–19.

¹²² Egy 1853. február 23-án kelt, vallásügyi miniszter által kiadott rendelet bevezette a zsinati vizsgálatot. Egyházi ügyekre vonatkozó magyar országos törvények, királyi és kormányrendeletek és bírósági döntvények tára. Csanádegyházmegyei könyvnyomda, Temesvár, 1888³. 307-309.

¹²³ Atyámfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

Hegedűs könyvéből úgy tűnik, a liberális papság abban reménykedett, hogy a patronátusi jog, amely „egyházunk legfájdalmasabb sebei közé tartozik”, az úrbéri jogokkal együtt meg fog szűnni. Noha az áprilisi törvények ez ügyben nem rendelkeztek a változások hívei még a nyáron is fenntartották ezt a követelésüket:

„Megvan az némely uraságoknál, hogy helységekben királyok is, pápák is akarnak lenni. A' pártfogói jog az egyháznak legfájdalmasb sebei közé tartozik;¹²⁴ 's csak sajnálni lehet, hogy a' gyógyszert, melyet a' trienti atyák oly hathatósan ajánlottak, meghagytuk penészedni. Reméljük, hogy az egyháznak szabadsága e' részben korlátoztatni nem fog. Hazánkra nézve is üdvös, ha papjai helyeiken vannak.”¹²⁵

A papság, mint eltörölhetetlen jegy ellen mind Hegedűs, mind a „Csanádi pontok” szerzői felléptek. Hegedűs könyvében (a trienti zsinattal szemben) az Amerikai Egyesült Államok gyakorlatára hivatkozott és arra, hogy az eltörölhetetlen jegy nem az jelenti, „hogy a pap örökké oltárhoz van kötve”.¹²⁶ A „Csanádi pontok” szerzői így érveltek:

„Deficientia¹²⁷ oly bélyeget hagy maga után, melyet semmi le nem moshat. Erkölcsanítót büntetni nem lehet: legpéldásb étellel sem képes megszerezni, mit az által elveszt. Haszonvehetlen, és botrányos egyéneket, kik a' tanácsot, 's intést megvetik, az ős egyház szokása szerint vissza kell utasítani a' világba. Megengedhetőnek véljük a' visszalépést az esetben is, ha valaki szolgálni nem akar.¹²⁸ Többiről a' hatóságok gondoskodni fognak.”¹²⁹

Hasonlóan a szabadelvű politikusokhoz, házassági ügyekben a liberális papság is lemondott volna az egyházi bíróságok illetékességéről:

„Miután a' házasságról isten rendelkezett, érvényességéről ítélni kétségkívül az egyházhoz tartozik. Egyszerű való perekben leginkább azt szoktuk keresni, melyik fél a' hibás, és körülményeikhez képest mi üdvösb. Hely színén egyiket is másikat is

¹²⁴ A kegyurak gyakran elhanyagolták kötelességeiket (az egyházi épületek karbantartását), noha a kegyúri jog megtartása nem az avval felruházott akaratától függött. Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelmények, kivonatban előadva. Nagyszombat, 1846. 282–283.

¹²⁵ Atyámfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹²⁶ Hegedűs 1848. 37–38.

¹²⁷ Deficiens (lat.): rokkant, itt: hivatása gyakorlására méltatlanná vált pap.

¹²⁸ A trienti zsinat kiátkozással sújtotta azokat, akik azt állítanák, „hogy az, aki egyszer már pap volt, ismét laikussá lehet”. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Edidit: Denzinger, Henricus, retractavit Schönmetzer, Adolfus. Barcinone etc. 1973.³⁵ (a továbbiakban: DS) 1774.

¹²⁹ Atyámfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

könnyebb kisütni, és minden embernek elég okos bírása. Azonban még is keresetet engedni nem kell,¹³⁰ hanem ha a' békebíró tisztét végezte; 's ez az illető plébános. Célirányos oktatás néha legdühösb civódásoknak véget vet; 's érdekében fekszik az álladalomnak, hogy ilyen perek, ha lehetséges volna, ép[p]en ne legyenek. Üdvös leend, nem tehet jobbat az egyház, mint ha a' többi ügyeket is világi hatóságnak átengedi: hatalom irigyeitől, bíró ellenségeitől ment nem lehet; 's ezekre nincs szüksége."¹³¹

A szerzetesek irányában a reformerők a jozefinizmus fegyvereit vették elő. Hegedűs könyve itt is néhol szó szerint követte a „Csanádi pontok” gondolatmenetét. Felfogásának általános alapjára derül fény, amikor így kiált fel: „Történeti jogainkat március 15-e föltámadás reménye nélkül sírba vitte; s teremtés munkájában elődeink jó munkája nem segíthet.”¹³² Élesen elítélte a kolduló rendeket, rájuk igaz, hogy „kolostoraik hévmérői a sötétségnek”; a tanító rendekről jobb véleménye volt („sok jeles elme van közöttük”), nekik azt javasolta, hogy lépjenek át az egyházmegyes papság soraiba.¹³³

„Ha szerzeteseinket osztályozzuk, dúsgazdagok, és koldusok.”¹³⁴ Az elsőkről írva van, hogy nehezen jutnak mennyországba; és szintoly igaz az utóbbiakról, hogy népnevelőknek nem valók. Kolostoraik hévmérői a' sötétségnek; és minden árt, mi ezzel rokonságban áll.¹³⁵ Azután mindenik fajnak saját érdekeik vannak; 's ha nem ellenünk, velünk sincsenek. Nézetünk szerint a' haza és egyház szükségei közé nem tartoznak. Bocsájtkozzanak le hozzánk, ha magukat többnek tartják, és secularizáltassanak. Becsülete, és anyagi érdeke is kívánja nemzetünknek, hogy az öregek számára egy két kolostor megtartassék” – olvashatjuk a „Csanádi pontok”-ban.¹³⁶

¹³⁰ „Hogy valaki rendes pert kezdhessen, keresetének kell lennie, mellyel a fölperes követelését jelentvén, az illető bírót arra kéri, hogy azok szolgáltatassanak ki részére, melyeket az alperes törvény szerint köteles teljesíteni. Ha ez írásba tétetik, keresetlevélnek hívatik.” *Gózon György*: Egyházi törvénykezés Magyar-Országban. Papok, ügyvédek, s perlekedők használatára. Pesten, 1841. (a továbbiakban: *Gózon* 1841.) 164.

¹³¹ Atyámfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹³² *Hegedűs* 1848. 48.

¹³³ Uo. 49-50.

¹³⁴ Hegedűsnél: „papjaink dúsgazdagok és koldusok.” *Hegedűs* 1848. 6; illetve a szerzetesek kapcsán szó szerinti egyezés: Uo. 49.

¹³⁵ A korai jozefinizmus időszakában Mária Terézia is élesen kritizálta a szerzeteseket és a magyarországi klérust. *Maass, Ferdinand*: Der Frühjosephinismus. Wien, München. 1969. 13–14.

¹³⁶ Atyámfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

A reformkori egyházpolitikai vitáknak az egyházi vagyon problémája mellett másik kedvelt témája a cölibátus eltörlésének kérdése volt. 1842-ben Nyitra vármegye közgyűlésén javasolták a cölibátus megszüntetését, s a javaslat buzgó támogatókra talált egy német katolikus szekta (Johannes Ronge követői) magyarországi képviselői körében. Köztük úttörő szerepet játszott Horárik János nyitrai egyházmegyes pap, majd aposztata, aki szerint „a civilizált keresztény emberiség átka hogy az egyház az emberek ezreit eltiltja a házasságtól, vagy lehetetlenné teszi azt számukra”.¹³⁷ A német katolikus szekta sikra szállt a papi nőtlenség eltörléséért, a nők egyenjogúságáért és taníttatáshoz való jogáért, valamint az igaz szerelmen alapuló, szabad házastársválasztásért.¹³⁸ Kossuth Lajos maga is felajánlotta az utolsó (1847–1848-as) rendi országgyűlésen a cölibátus eltörléséhez segítségét. 1848-ban azután – a sajtószabadság életbe lépését követően – számos katolikus pap adott ki cölibátus-ellenes röpiratokat, a kötelező cölibátus eltörlésétől remélve az egyháziak erkölcsiségének megszilárdulását és a papi hivatások számának növekedését.¹³⁹

A cölibátus elleni érvek korabeli széles tárházából idézünk fel néhányat. A cölibátus ellenkezik az Isten által teremtett ember természetével, és parancsával (szaporodjatok és sokasodjatok). Szent Pál is megvallotta, hogy nincs kötelező parancs a nőtlenségről. A biblikus érvek mellett történeti argumentumok is előkerültek: az egyházatyák, illetve a püspökök között a kereszténység első századaiban többen is családosak voltak (például Szent Gergely, Szent Hiláriusz stb.). Hivatkoztak a görög katolikus papság szentelés előtti házasságának lehetőségére, az anyagi természetű ellenérveket pedig a főpapság javainak arányosabb elosztásával akarták megoldani. A kötelező nőtlenség eltörlése a radikális papság szemében általános gyógyírnak tűnt az egyházzal szemben tornyosuló kihívások tömegével szemben.¹⁴⁰

A cölibátus elleni küzdelem egyik vezéralakja Szabó Richárd író, váci egyházmegyes pap, 1848-ban dorozsmai káplán volt,¹⁴¹ aki *A coelibatus* című röpiratában foglalta össze érveit a papok nősülésének engedélyezése érdekében. A

¹³⁷ Horárik János harca a hierarchia és az egyház ellen az 1841–1845 években. Ford., bev., és jegyz. Bohó Róbert–Tordai György. Szikra, Budapest, 1956. (a továbbiakban: Bohó–Tordai 1956.) 67.

¹³⁸ Kovács Sándor: Adalékok Jókai 'Egy az Isten' című regényének geneziséhez. Irodalomtörténeti Közlemények 112. (2008) 435–446.

¹³⁹ Zsigovits Béla: A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon. Budapest, 1914. (a továbbiakban: Zsigovits 1914.) 100–115.

¹⁴⁰ Sarnyai 2002. 120–122.

¹⁴¹ Életrajzát lásd: Zakar Péter: Isten, Haza, Szabadság. Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szerk. Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nagy Tamás–Zakar Péter. Belvedere Meridionale, Szeged, 1999. 19–30.

bevezetésében üdvözölte a szólásszabadságot és reményét fejezte ki, hogy az egyházfegyelem terén hamarosan reformok születnek. Ennek szükségességét azzal indokolta, hogy a felvilágosodás következtében a klérus tekintélye összeomlott, s így állását meg kell változtatni. E tekintély elvesztésének fő oka szerinte, hogy a papság „a nép s nemzet érdekei mellett hidegséget tanúsított, csak a hatalomnak bókolt”.¹⁴²

E jelenség hátterében a cölibátus káros hatását sejtette, majd levonta a következtetést: a cölibátust, mint egyházfegyelmi rendszabályt el lehet törölni. Ezt követően az egyháztörténelemből vett érvekkel támasztotta alá mondanivalóját. Számára triviális volt, hogy a cölibátus szülte az egyháztörténelemben szép számmal előforduló hitszegéseket, mérgezéseket, házasságtöréseket, vérfertőzéseket, „gyermeksikkasztások”-at, rablásokat és sikkasztásokat, amelyek a papság nősülése esetén mind-mind elenyésznének. A trienti zsinat szerinte Jézus és az apostolok tanítása ellenére emelt válaszfalat a klérus és a világiak közé, amit ezért ideje lerombolni.¹⁴³ Javaslatára szerint a főpapoknak ez ügyben tartományi zsinatot kellene tartaniuk, s a cölibátust magának az egyháznak kellene eltörölnie. Biztos, ami biztos, végezetül utalt az állam egyház fölötti felügyeleti jogára is, leszögezve, hogy ha az egyház nem adja vissza a papságnak ezen „emberi jogát”, akkor azt az állam kötelessége megtenni. A röpirat érvrendszere nem tér el jelentősen a radikális papság más tagjainak érveitől, hiszen anyagát a Szentírásból (például Jézus apostolaitól sem kívánta meg a cölibátust), a történeti tapasztalattal alátámasztott erkölcsi életből (a cölibátus természetellenes állapot, az egyházi vezetők is gyakran áthágták e szabályt, lásd például a IV. Sixtus által alapított bordélyházat), valamint a felvilágosodás és a liberalizmus érvrendszeréből (a cölibátus elszigeteli a papságot a társadalom egészétől) merítette.¹⁴⁴

Hegedűs Pál csanádi egyházmegyes pap is keményen fogalmazott munkájában: „Csak kanonokok és szeminárium rektora mondhatja, hogy inkább fajtalankodást kell elnézni, mint a házasságot megengedni. Én nem tudom mi isten csodája: a házasságot közvetlen és mindjárt kezdetben isten rendelte; urunk méltónak találta malasztjához és szentségei közé fölemelte; az apostolok jó és tiszteletre méltónak hirdetik, s ördöginek nyilvánítják a tant, mely azt tiltja és kárhoztatja; a szentek, kik abban éltek és üdvözültek, mintegy megszentestették, és mégis annyi ellenségei vannak!”¹⁴⁵ A papi nőtlenség nála is minden rossz forrása: „A nőtlenség eredendő bűne a papságnak,

¹⁴² Szabó Richard: *A coelibatus*. Szeged, 1848. (a továbbiakban: Szabó R. 1848.) 9.

¹⁴³ Szabó R. 1848. 20–62.

¹⁴⁴ Uo. 63–69.

¹⁴⁵ Hegedűs 1848. 39–40.

melyből a többiek sarjaznak; és temetője, melyben erényei és elmetehetségei porlanak... Kivált falusi lelkésznek többnyire nőszemélyekkel van dolga; s majdnem képzelni is lehetetlen, hogy állat, mely ágyásban jár és szája nincs bekötve, ne faljon.”¹⁴⁶

A kötelező cölibátus kérdését Magyarai Alajos 1848. április 6-i, fentebb már idézett nyilatkozata alapján tárgyalta a „Csanádi pontok” szerzői is:

„Akármelyiket választod, mondja Socrates, mind a’ kettőt megbánod.¹⁴⁷ a’ nőtlenségről, éppen mivel sok mondani valónk van, keveset szólunk. A’ nőtlenség mintegy koronája az erénynek, hanem azon eszközök egyike, mely által a’ pap a’ rabságnak minden terheiben részesül, és a’ hatalomnak legerősebb támaszai közé tartozik. Becsületesség a’ legjobb politika; és minek akarátának mi okosb lenni urunknál? Kik magukat nem tartóztatják, házasodjanak. – Kor. 1. I. 7.9. – Egyetlen érdek, hogy e’ miatt szakadás ne történjék; és jó hiszemben sem szabad annyira működni, hogy az egyházat ismét kénytelenek legyünk vérben-fagyban hagyott Szamaritánusként bemutatni.”¹⁴⁸

Hegedűs a trienti zsinat tanításával¹⁴⁹ szemben határozottan a szent rendekben felszentelt klerikusok és a tisztasági fogadalmat tett szerzetesek házasodásának engedélyezése mellett szállt síkra. Hivatkozott a pápának a vonatkozó kánonnal ellentétes magatartására, majd így folytatta: „Akármennyi, ha ez dogmáink közé tartozik: nem egyszer történt, hogy papokat, sőt főpapokat, kik közé Talleyrand is tartozik fölmentettek, s házasságaikat érvényesnek ismerték.”¹⁵⁰

Berecz Imre már idézett, 1848. április 6-án megfogalmazott javaslata szerepel a „Csanádi pontok” következő részében a reverendával kapcsolatban:

„A’ papi öltönnel sok tiszteletet kötött össze a’ vallásosság; ’s épen azért nem szeretjük mindenütt látni. Nézetünk szerint leginkább illik az oltárhoz; ’s oly papokat, kikben takarnivaló van, épen nem akarunk. Egyébiránt pedig illedelem határai közt a’ szabadságot is szeretjük: ruházkodjanak, mint más becsületes emberek.”¹⁵¹

¹⁴⁶ Uo. 42.

¹⁴⁷ Hegedűs is szó szerint idézi: Uo. 42.

¹⁴⁸ Az egyetemes egyház egésze vonatkozásában 1123-ban hoztak határozatot a kötelező cölibátusról. DS 711.

¹⁴⁹ DS 1809.

¹⁵⁰ Hegedűs 1848. 47–48.

¹⁵¹ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

Hegedűs Pál sok éves oktatási tapasztalatait osztotta meg olvasóival, amikor könyvében az elavult tanulmányi rendszert ostorozta. Kiemelte a merev oktatási rendszert, a megfelelő kubatúra hiányát, a tanárok csekély fizetését, az oktatás alacsony hatékonyságát és szolgai szellemét. „Legjobb nevelés – írta többek között – melyben minden mellőztetik, mi gőgöt és álnokságot ébreszt”. Amellett, hogy a kövér és elhízásra hajlamos papok elbocsátását indítványozta, javaslatot tett az oktatandó tárgyakra és új oktatási módszerek bevezetésére is.¹⁵² Ezt a részt a „Csanádi pontok” szerzői csak röviden érintették:

„A’ convictusok hibáit csak mindenható képes orvosolni; ’s nagyobb neveldéssel a’ baj is nagyobb lesz. Mi ezeket jól rendezett iskolákkal szeretnők fölváltani, ’s azokban a’ magyar nyelvet tüstént, és kivétel nélkül használni. Az okossághoz tartozik megelőzni, mit tenni úgy is kénytelenek leszünk. És még valamit: oly tanszéket behozni, melyhez kizárólag a’ classica literatura, és alaki képzés tartoznék. Mi ebben valami ígézőt látunk, ’s ezt többé nem nélkülözhetjük.”¹⁵³

Gyakoriak voltak a segédlelkészek és a plébánosok közötti összeütközések is. A segédlelkészek ellátásáról, feladataikról a plébánosok határoztak, s a gyakori áthelyezések is megkeserítették a pályakezdő papok életét. A pest-budai papság képviselői 1848. április 15-én ezzel kapcsolatban így foglaltak állást:

„Nem szükség festenünk azon nyomorú ellátást, mellyel körülményeikhez képest valamint a városi, úgy szinte a falusi alrendű papság – úgy a plebanusok mint káplányok általában – de kivált a káplányok jutalmaztatnak éjnapai fáradtságaikért; ezen lealacsonyító, a míveltség és tudományosság magasb fokán állni kellő férfiak ellenében makacsul fönntartott rendszer és bánásmód, már rég fölhívta a törvényhozó testület figyelmét és méltányos intézkedési hajlamát, s minthogy azt jogszerűbben úgyis mindenesetre bekövetkezendőnek hisszük”.¹⁵⁴ Hasonló követelésekkel találkozhatunk a „Csanádi pontok”-ban is:

„A’ segédlelkészek elkülönbzését keveselljük: mi a’ terhek megosztását is, mennyiben lehetséges, meg akarnók határozni. Némely házakban olyan a’ káplán, mint

¹⁵² Hegedűs 1848. 50-75.

¹⁵³ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹⁵⁴ PL AE AVS Cat. 40. V 459. (Acta circa Synodum Puncta Cleri Budapestiensis) 1848:709.

a' fogas: mindent ráaggatnak, és még is hányják-vetik. Semmit sem szeretünk életben látni, mi civódásra adhat alkalmat.”¹⁵⁵

A papság nyugdíjazásának kivitelezését a „Csanádi pontok” szerzői a Makói kerület szellemében kívánták rendezni:

„A' papok azon tőkék közé tartoznak, melyek a' kamatot legjobban meghozzák, 's szabadság korszakában egy perczig sem kételkedhetünk, hogy hatályos működésökre ezután még nagyobb szükségünk leend. Méltányosnak találjuk, hogy miután híven szolgáltak, illetően nyugdíjaztassanak.”¹⁵⁶

A segédlelkészek mostoha anyagi helyzete a Pest-budai papokat is foglalkoztatta: „Azon gyakori súrlódások és kellemetlenségek, melyek a plebanusok és káplányok közt leginkább onnan erednek, hogy a káplányok mintegy kárhoztatva vannak élelmi szükségéik fedezését a plebanusoktól követelni, a plebanusok pedig kárhoztatva vannak a káplányok eltartásáról gondoskodni, hathatósan sürgetik függetlenítését valamint a káplánynak plebanusától, úgy a plebanusnak káplányától anyagiakban, függetlenítését úgy, mint az majdnem az egész világon a kölcsönös szeretet, csend és béke fönntartása és ápolására annyi évek óta divatban van anélkül, hogy azért az anyagiakban független káplányok példás viselete, hivatali buzgalma ellen a néptől, vagy előljáróságtól kifogás tétetnék.”¹⁵⁷ A „Csanádi pontok” szerzői javaslatot tettek a papság állami fizetésére is, egyúttal a káplánok anyagi vonatkozású sérelmeit is orvosolni akarták:

„Mit mondana a' haza, ha a' reformot eszem-iszomon kezdenők? Nemzetünkről sok mindenfélét: hanem soha sem hallottuk, hogy fukar volna. Ki másnak szerzeményéből él, független nem lehet; és nekünk végtére is mindegy, akár a' nép, akár képviselőitől függünk. Ha meggyőződésünket szabad kimondanunk, mi bennök többet bízunk, mint magunkban. 1 † 2 † 4 † 16. segéd, plébános, kanonok, és püspök ellátását ily arányban tartanók legjobbnak.”¹⁵⁸

¹⁵⁵ Horváth Mihály is kiemelte, hogy a segédlelkészek gyakran méltatlanul kevés jövedelemből kellett, hogy megéljenek. *Horváth* 1871-1872. I. k. 36.

¹⁵⁶ Atyáinkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹⁵⁷ PL AE AVS Cat. 40. V 459. (Acta circa Synodum Puncta Cleri Budapestiensis) 1848:709.

¹⁵⁸ Atyáinkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

A szertartások reformja, az ünnepek számának csökkentése, illetve vasárnapra való áthelyezése, mint régi jozefinista követelések, az Erdélyben felmerült követelésekhez hasonlóan,¹⁵⁹ szintén megtalálhatóak a „Csanádi pontok” között:

„Hazánkra is, egyházunkra is üdvösnek véljük, ha egy naptárunk leend; ’s az ünnepek, véd szentünket kivéve, vasárnapokra tétetnek. Ezt, mint szertartásos, és törvénykönyvünknek kidolgoztatását is nemzeti zsinatunk gondjai közé soroljuk. Szóba hozatott a’ breviárium, böjt, szertartásaink egyszerűsítése, és nyelvünk használata is: hanem megint azt gondoltuk, hogy ezek felüdült egyházunkról, mint állatról az avas, úgy is lehullanak.”¹⁶⁰

A „több plébános és tanár” aláírásával, Temesváron, 1848. június 15-én megjelent „Csanádi pontok” az 1848-ban kidolgozott zsinati javaslatok közül a legátfogóbb reformkoncepciót képviselik. Szerzői között alapos indokkal vélelmezhetjük a csanádi papnevelde több tanárát, így Hegedűs Pált és Magyarai Alajost is. A plébánosok kitétel ugyan homályosabb, de a későbbiekben egész espereskerületek fejezték ki egyetértésüket a „Csanádi pontok”-kal kapcsolatban. A temesvári tanácskozáson résztvevők pontos számát nem ismerjük. Kováts Sándor a csanádi papneveldéről írt művében utalt arra, „úgy látszik, kevesen vettek azon részt”, forrásokkal azonban nem tudta állítását alátámasztani, a követelések ismertetését pedig nem tartotta fontosnak.¹⁶¹

Forrásaink nem erősítik meg Kováts Sándor állítását. A „Csanádi pontok” nyilvánosságra hozatalát követő ötödik napon Lonovics József is nyilvánosságra hozta az espereskerületi gyűléseken megvitatandó pontjait. A püspök kiemelte, hogy a katolikus püspöki kar 1848. szeptember 24-ére, Esztergomba összehívta a nemzeti zsinatot. Az azt megelőző „megyei tanácskozmánnyra” a következő pontokat jelölte ki:

- 1.) A katolikus egyház szabadságának és függetlenségének biztosítása, az egyházi és iskolai alapítványok szabad kezelése.
- 2.) Az egyházi fegyelem szilárdítása.
- 3.) Kath. egylet, lap és könyvkiadó társulat pártolása.
- 4.) Vasár- és ünnepnapok, egyházi böjtök megtartása.

¹⁵⁹ Tamási 2013. 103–104.

¹⁶⁰ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143. Az ünnepek számának csökkentése és reformja a neológ zsidóság körében is megfigyelhető volt ebben az időszakban. *Einhorn Ignác: A reformált izraelita valláselvei.* Pest, 1849. (a továbbiakban *Einhorn* 1849.) 13-16.

¹⁶¹ Kováts 1908. 362.

- 5.) Egyházi csődök¹⁶² célszerű rendezése.
- 6.) Teológiai kérdésekkel és szentbeszédtek kidolgozásával kapcsolatos megyei rendeletek.
- 7.) A délutáni istentiszteletek célszerű rendezése.
- 8.) Új rituálé kialakítása valamennyi megyében, amelyben a szentségek és szertartások kiszolgáltatása, zsoltárok, evangéliumok és egyes imádságok a hívek épülésére anyanyelven lennének olvasandók.
- 9.) Áhítatos társulatok behozatala.
- 10.) A gyermekek első áldozásánál a külföldön szokásos ünnepélyes szertartás behozatala.
- 11.) Az év végnapján tartandó istentisztelet elrendezése.
- 12.) A nép áhítatossága emeléséért egy elő imádság behozatala.
- 13.) Lelki gyakorlatok behozatala a klérus számára.
- 14.) A búcsúknál előforduló visszaélések elhárítása.
- 15.) A lelkészek és segédek kongruájának megállapítása.
- 16.) Az elaggott egyháziak jobb ellátása.
- 17.) A párbérnek méltányos megváltása.¹⁶³
18. A patronátusi terhek és jogok viselete.
- 19.) Az üres püspöki székek betöltése.
- 20.) Az alesperesek kinevezésének módja.
- 21.) A plébániák „instructus fundusa”¹⁶⁴ iránti intézkedés.

A tervezett nemzeti zsinat témaköreinek összehangolására az esztergomi és a váci káptalan is kísérletet tett, de végül a katolikus püspökök által kijelölt és később kiegészített pontokat kellett megvitatni.¹⁶⁵ A pontok sorrendje egyházmegyénként eltérhetett egymástól, amire jó példa az Egri érsekség, ahol – a Csanádi püspökséggel összevetve – a kijelölt pontokat más sorrendben tárgyalták.¹⁶⁶ Hasonló helyzettel találkozunk a Szatmári vagy az Erdélyi püspökség esetében is,¹⁶⁷ míg a Kalocsai

¹⁶² Egyházi állaspályázatoknak, vizsgáknak. Vö.: *Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára*. I. kötet, Emich Gusztáv, Pest, 1862. 1064.

¹⁶³ Plébános házaspároktól, esetleg özvegyektől kapott, évenkénti járandósága.

¹⁶⁴ Fundus instructus (lat.): törzsvagyon, gazdasági felszerelés.

¹⁶⁵ *Tamási Zsolt: Az 1848-as nemzeti zsinat előkészítése. A felsőpapság és a radikális alsópapság értelmezése – az erdélyi egyházmegye tükrében. Egyháztörténeti Szemle XV. (2014) 2. sz. 31.*

¹⁶⁶ Sorozata azon tárgyaknak, melyek az egyházmegyei gyűlekezetekben később pedig a folyó évi szeptember 24-dikén Esztergomban tartandó nemzeti zsinat tanácskozásában lennének felvetendők. Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Aprónyomtatvány Tár. Kny.1848.2⁰/875.

¹⁶⁷ *Sávai János: Zsinat és forradalom. Erdély, 1848/49. Szeged, 1999. 242–243.*

érsekség „vegyes tanácskozmány”-ának tárgysorozata, valamint a győri püspöki helynök javaslati nagyobb mértékben eltérnek a fent idézett csoportosítástól.¹⁶⁸ A nemzeti zsinatra kitűzött pontokat a legtöbb egyházmegyében tehát megvitatták az espereskerületekben. Kivételt képeztek azok az egyházmegyék (például a Pécsi vagy a Székesfehérvári egyházmegye), ahol a pontok véglegesítése előtt került sor a tanácskozásokra. A Váci egyházmegyében viszont részletesen kitértek azokra a kérdésekre is, amelyek felvetődtek a tanácskozások során.¹⁶⁹

A nemzeti zsinat jobb előkészítése érdekében a püspöki kar öt bizottságot nevezett ki, mindegyik vezetését egy püspökre bízva. Lonovics József csanádi püspökhöz például az egyház függetlenségével, a katolikus egylettel és lapokkal, az üresedésben lévő püspökségekkel, az alesperesek kinevezésével, végül az egyházi pénztárral és az iskolaüggyel kapcsolatos javaslatok tartoztak.¹⁷⁰ Lonovics augusztus közepén felkérte a megfelelő szakembereket „miszerint a theol[ógiai] tudományok kor kívánta rendezéséről, valamint a többi alsó- és felső iskolákban adandó hitoktatás módjáról, s általjában az egyháznak a köznevelés s oktatásrai befolyásáról az egyház érdekeinek, szükségeinek s igényeinek megfelelő terv” kidolgozásában vegyenek részt az általa vezetett bizottság kertei között.¹⁷¹

A Csanádi egyházmegyében a zsinatot előkészítő kerületi gyűléseket augusztus első felében kellett megtartani. Lonovics reményét fejezte ki, miszerint papjai a fenti pontok feletti tanácskozásaikban „az egyházi törvények által vont határt” tiszteletben tartják, és nem fogják feledni, „hogy a katholika egyház szerkezete lényegesen az episcopalis rendszerre van Isteni Mesterünktől fektetve”.¹⁷² A csanádi püspök 1848. július 17-én körlevelet intézett az alesperesekhez, amelyben részletezte a tervezett zsinattal kapcsolatos álláspontját:

¹⁶⁸ „eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából (forráskiadvány). Szerk. Lakatos Andor–Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001. (a továbbiakban: Lakatos-Sarnyai 2001.) 59-61; Dresmitzer József káptalani helynök később a püspöki kar által kidolgozott 21 pontot is megküldte az egyházmegye papságának. Kelemen 2015. 28-29.

¹⁶⁹ *Tamási Zsolt*: Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése. Keresztény Szó XXV/11. (2014. november), <http://www.keresztenyszo.katolikhos.ro/archivum/2014/november/tartalom.html> (letöltés: 2015. szeptember 30.); a váci papi tanácskozás jegyzőkönyvét és a váci egyházmegyei papság központi választmányának javaslatait közölte: A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19. és 20. században. S.a.r. bev. és jegyz: Lénár Andor. Budapest, 2017. 143–188.

¹⁷⁰ *Tamási* 2013. 40.

¹⁷¹ OSZK Kézirattár, Levelestár. Lonovics József – Szvorényi Józsefnek. Pest, 1848. augusztus 14.

¹⁷² A makói Szent István Király Plébánia Levéltára. Litterae Officii Ordinariatus Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848. Nr. 1412.

„A múlt hó 25-én 993 szám alatt kelt körlevelemmel Önnek, s általa a kerületbeli lelkész uraknak tudtukra adám abbeli elhatározásomat, hogy miután megyei klérusomat a nemzeti zsinatot szükségképpen megelőzendő tanácskozás végett a közbejött akadályok miatt f[olyó]. évi július hó végnapjaira, mint szándokom volt, magam körül egybe nem gyűjthetem, annak határnapját a közelgető és egyébként is, mint hinni lehet, rövid ideig tartandó nemzetgyűlés bevégezése után legottan ki fogom tüzni...

A minap Pesten miniszteri felszólítás következtében egybegyűlt magyarhoni püspöki kar a nemzeti zsinat helyéül Esztergomot, s határnapjául az évi szeptember hó 24-ét tűzvén ki, az abban fölveendő főbb tárgyakat is egyértelműleg megállapítá, azon határozat mellett, hogy miután a megyei zsinatoknak a nemzetit nem előzniök, hanem követniök kell, azon okból, mert egy részről azoknak egyike fő feladata az ebben hozott végzések életbeléptetése iránt célszerűen intézkedni, más részről pedig, ha azok ennél előbb tartatnának, szabályaiknak erőt s állandóságot a közvetlenül beállott nemzeti zsinat ellenében ígérni nem lehetne, azok iránt ennek előkészítéséül a főpásztorok s káptalani helyettesek megyénként a papsággal egy e végbe egybehívandó megyei tanácskozmányban előlegesen értekezzenek, az ebben kifejtett, s megállapított vélemények, nézetek s óhajtasok a nemzeti zsinatnak anyagul, s irányul fogván szolgálni, a nemzeti zsinat bevégezése után pedig az ebben hozott határozatok, kihirdetése s végrehajtása úgyszinte az egyes megyék helybeli körülményeiből felmerülő szükséghez képest célszerűnek találandó szabályok alkotása végett mindenhol legottan megyei zsinatok tartassanak.”¹⁷³

Az alesperesekhez intézett körlevelében Lonovics megütközését fejezte ki amiatt, hogy egyik esperese levelet intézett tisztársaihoz, miszerint a kerületek kebelükből e hó 15-én „tanácskozás végett Temesvárra jövendő” két tagot válasszanak. „Vigasztalásomra szolgál ugyan – folytatta a püspök –, hogy e felhívás az esperes urak közt senkinél sem talált visszhangra, mindazáltal valamint egy részről az egyházi fegy érdekében kötelesnek érzem magamat Önt ezennel figyelmeztetni, hogy ha netalán jövendőre bárkitől is ily jogtalan felszólítás intéztetnék hozzá, vagy a kerületbeli lelkész urakhoz, azt minden további köröztetés vagy tárgyalás nélkül tartóztassák le, úgy más részről nem kételkedem ismeretes buzgalmukban helyezett abbeli reményemet is

¹⁷³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1304.

kijelenteni, miszerint az egyházi engedelmesség szent szabályait szemeik előtt tartva minden ily lépéstől gondosan óvakodni fognak.”¹⁷⁴

Lonovics Józsefet az uralkodó 1848. június 25-én egri érsekké, Horváth Mihály hatvani prépostot pedig csanádi püspökké nevezte ki. Tekintettel arra, hogy egyiküket sem prekonizálták, Lonovics továbbra is gyakorolta a Csanádi egyházmegyében püspöki joghatóságát, s az egyházmegye kormányzatát megkönnyítette az is, hogy a nyár folyamán Fábry Ignác címzetes püspök és általános helynök továbbra is a helyén maradt. A csanádi káptalan július 11-én tartott üléséről tudatta az egyházmegye papságával a kinevezéseket. Örömmel üdvözölték az új püspököt, akit mielőbb szerettek volna körükben látni. Horváth Mihály válaszában kiemelte, váratlanul érte a királyi kegyelem, amely főpásztorrá emelte. Ha nem lenne meggyőződve arról – írta –, hogy életviszonyai alakulását a gondviselés irányítja, visszariadna fényes hivatásától. Megszokva, hogy alázattal vesse magát alá a gondviselés rendeleteinek, hivatalát a szent vallás és az egyház javára és a rá bízott egyházmegye felvirágoztatására fogja felhasználni. E munkában számított a káptalan „közremunkálására” is.¹⁷⁵

II. 3. Espereskerületi tanácskozások

1848. augusztus 3-án Lonovics utasította Fábry Ignác püspöki helynököt, hogy állítson fel egy tíz tagból álló bizottmányt Róka József éneklőkanonok elnöklete alatt, amelyik a püspök általa kitűzött pontokkal kapcsolatban az espereskerületek véleményét s egyéb nézeteit szakonként egybegyűjti. Tagjai lennének Oltványi István és Gábiel József kanonokok, egy vagy két líceumi tanár és az esperesek és lelkészek közül azok, akiket erre alkalmasnak tart. A jegyzőkönyvet Hopf Jánosnak kellett vezetni.¹⁷⁶ Lonovics levelét a nyolc nappal később tartott szentszéki ülésen is felolvasták, és úgy döntöttek, hogy mivel a püspöki palota termei nem elég nagyok 120 ember számára, ezért a helyszínt a líceum nagytermére változtatják. Az elszállásolással Konrád Frigyes kanonokot és Hofstaettner Ferenc Temesvár-gyárvárosi plébánost bízták meg.¹⁷⁷ Szintén ezen a szentszéki ülésen döntöttek annak a bizottságnak a tagjairól, amelyik összesíti az esperes kerületi véleményeket. A bizottság tagjai: Róka József, Oltványi István, Gábiel József kanonokok, Hegedűs Pál és Littahorszky Károly tanárok, Grossek

¹⁷⁴ A makói Szent István Király Plébánia Levéltára. Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848: szám nélkül (eredeti iktatószám 1143).

¹⁷⁵ Márki Sándor: Horváth Mihály (1809–1878). Budapest, 1917. (a továbbiakban: Márki 1917.) 86–87.

¹⁷⁶ TRKEL Protocollum Officii Dioecesan Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1403.

¹⁷⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecesan Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1412.

Gáspár temesbeli, Hofstaettner Ferenc Temes-gyárvárosi, Oczverek Vilmos újpécskai alesperes, Vurum Ferenc nyugalmazott alesperes, szakálházi lelkész, továbbá Stvrteczky (Szittya) János kisbecskereki és Vidmayer Ferenc szabadfalvi plébánosok.¹⁷⁸

Fábry Ignác helynök még aznap, augusztus 11-én utasította az alespereseket a kerületi tanácskozások megtartására. Emlékeztetett arra, hogy Lonovics június 20-án kelt körlevelében a nemzeti zsinatot megelőző megyei köztanácskozmányt hívott össze, amelynek időpontját most szeptember 13–14-re tűzte ki a helybéli liceum nagytermébe. A meghívandók közé sorolta a káptalan tagjait, a címzetes apátokat és prépostokat, a szentszéki ülnököket, az alespereseket, a temesvári liceum tanárait, a papnevelde előjáróit, a megyebeli szerzetes zárdák főnökeit, a kerületi lelkészek által választott két-két képviselőt, továbbá a háromnál több káplánnal rendelkező javadalmak 1-1 plusz képviselőjét, akiket a káplánok választanak. A tanácskozmány feladata 2 képviselőt választani a lelkipásztorok közül az országos zsinatra. Arra is kitért, „hogy az üléseken ugyan a megyei papságból mindenki jelen lehessen, azonban szólhatási joguk kizárólag csak a meghívott tagoknak lévén, a hallgatók szoros kötelességüknek ismerjék, minden közbeszólástól, s helyeslésök vagy nemtetszésök bármily nyilvánításától is gondosan tartózkodni.”¹⁷⁹

Augusztus 8-án a Torontál-alsó kerület nevében Zsutti János jánosföldi és Kimmel Péter párdányi adminisztrátorok és Kiss József újvári helyettes lelkész a nemzeti zsinat iránt bizalmatlanságukat nyilvánították, „mivel a pontok között sem a cölibátus, sem a káptalani testület eltörlését nem találták”. A püspökség azonban válaszában rámutatott arra, hogy a kerület lelkészei nem tudtak szabályszerű összejövetelt tartani.¹⁸⁰

Az ügynevezett temesvári pontokhoz csatlakozott a nagykikindai, valamint a torontáli középső esperesi kerület lelkészeinek a többsége is. Előbbiek 1848. augusztus 7-én elutasították Lonovics József 21 pontból álló javaslatát a megtárgyalandó reformokról, majd Nagyikindán, augusztus 28-án úgy határoztak, hogy „a képviselők a f. évi június 15-én Temesvárt kelt több plébános és tanár által kiadott pontokat¹⁸¹ egész kiterjedésében pártolják, vagy ha senki nem is indítványozná, indítványozni kötelességüknek ismerjék, és tárgyalás alá vétetni követeljék; mitől ha egyszerűen

¹⁷⁸ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1413.

¹⁷⁹ A makói Szent István Király Plébánia Levéltára. Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848. Nr. 1412.

¹⁸⁰ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1425.

¹⁸¹ Az ügynevezett „Csanádi pontok”-at lásd: TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848:1143.

minden indoklás nélkül elüttetnének, a konferenciát azonnal odahagyják”.¹⁸² A nemzeti zsinatra a kerületi lelkészek részéről Kovács István bocsári és Dobó Miklós csókai lelkészeket, a segédlelkészek részéről pedig Orth József nagyikindai segédlelkészt választották meg képviselőül.¹⁸³

A torontáli középső kerület lelkészei pedig gyűlésük végén kijelentették:

„A véleményezésre püspökileg kibocsátott ezen pontokra nem azért felelünk részletekben, mintha bennök megtaláltuk volna óhajtasainknak összegét, hanem nyilvánosság korszakában, szeretjük nézeteinket nyíltan, őszintén kifejtve, s határozottan kimondani, szint ezt követelendők másoktól is, csak a kétségbeesett vagy ravasz ügy keres támaszt a hallgatag[ságban] és alattomoságban. Egyébiránt, minthogy kívánságainkat s reformi nézeteinket inkább rendszeresen és egészen kimerítve a mellékelt / 18 pontokban találjuk,¹⁸⁴ azokat kézírásunkkal saját nézeteinknek ismerjük.”¹⁸⁵ Az aláírók között találjuk Várady János nagybecskereki, Kümmer János Henrik écskai, Matzek István katalinfalvi, Amend Frigyes tordai, Kovácsics Cézár csősztelki, Christ Károly lázáröldi plébánosokat és Béró János mollyfalvi adminisztrátort káplánjaikkal együtt. Csak Veszeloyszky József törökbecsei alesperes-plébános jegyezte meg, hogy a cölibátus és a böjtök eltörlését csak annyiban támogatja, amennyiben az „az isteni institutiók gyakorlatát nem veszélyeztetné”.¹⁸⁶

A püspökhöz hűséges konzervatív és a temesvári pontokhoz ragaszkodó liberális klerikusok összecsapását eredményezte a szegedi esperesi kerület papságának a Szent Dömötör plébánián 1848. augusztus 16-án tartott gyűlése is. A jegyzőkönyv szerint:

„Reggeli 8 órakor az elnök [Kreminger Antal prépost-plébános] Sz[ent]misét néhány gyűlési tagok, jelenlétökben végezvén, azon atyafiságos és hazafiúi üdvözlettel nyitotta meg a gyűlést, miszerint kinyilatkoztatá, hogy ennek még május havában kellendett megtartatnia, azonban jelen átalakulási korszakunk okozá, hogy ennyire elhalasztatott. Ezen elhalasztásban az egyház körül felmerülő eszmék tisztulását, a közigénylette kívánatok az egyház szelleme szerinti kifejlését hitte az elnök elérhetőnek.” A továbbiakban reményét fejezte ki, hogy ebben a kerületben senki sem lesz, aki az egyház sarkalatos tanait kétségbe vonná, „avagy az egyház Isten-rendelte

¹⁸² A nagyikindai alesperesi kerület rendkívüli gyűlésének jegyzőkönyve. Nagyikinda, 1848. augusztus 28. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563. Közli Zakar 2016. 177.

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ A „Csanádi pontok”-ban.

¹⁸⁵ Atyámfiai, tisztelt paptársaink! Hely és dátum nélkül. Kézirat, a középső-torontáli esperes-kerület papságának aláírásával. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.

¹⁸⁶ Atyámfiai, tisztelt paptársaink! Hely és dátum nélkül. Kézirat, a középső-torontáli esperes-kerület papságának aláírásával. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1563.

püspöki rendszerét lényegében s kormányában megszorítani, s a mostani világ formájához alkalmazni kívánhatná”. Hangsúlyozta, hogy kizárólag a Lonovics püspök által meghatározott pontok fölötti tanácskozásra jöttek össze. Három tárgyat említett: Lonovics József érseki és Horváth Mihály püspöki kinevezését, a magyar egyház főpapjainak tanácskozmányi pontjait, továbbá a megyei tanácskozmányra meghívó iratot. Ezt követően felolvasták a püspöki körleveleket, majd rátértek a Lonovics által javasolt pontok megvitatására.¹⁸⁷

A püspöki pontok tárgyalása során egyértelműen kiderült, hogy a jelenlevők többsége a „Csanádi pontok”-at pártolta. Kreminger ezt követően felszólította a jelenlevőket, ha valakinek van javaslata, azt tegye meg. „Bokányi József úr erre, mint nevezé a Csanádi papság 18 pontjait, mint indítványát, átnyújtá. Mire az elnökség megjegyzé, hogy miután ez hozzája hivatalos úton nem érkezett, azt úgy minden kifejtés nélkül el nem fogadhatja, hanem szíveskedjék akár élő szóval, vagy nyomtatás, vagy írásból részletes indítványt tenni, és nézeteit formulázni.” Ezt követően kis híján megszakadt a tanácskozás. A kisebbség Kreminger vezetésével ellenezte, hogy a püspök a megye által szabadon választott tanáccsal kormányozzon. Bizek Károly szeged-belvárosi káplán erre azt a közvetítő javaslatot tette, hogy a tanács akarata teljesüljön „két vagy három meghányás után”. Szűcs János rókusi segédlelkész felolvasta a többször említett temesvári pontokat és azt nyomtatásban is átadta Kremingernek. A többség ezekhez ragaszkodott azon megjegyzésekkel, hogy rájuk nézve a püspöki pontok egészen ki nem elégítőek.¹⁸⁸

Végül „Bokányi József úr tüzetesen s kiválólág megindítványozta a papi nősülés behozatalát, mire azonban Elnök, titkár, Szűcs [Szűts] Antal, Melicher János és Gál Damaszcén nem nyilatkozott.” Az elnököt és Gál Damaszcént már meghívták az egyházi tanácskozmányra, követül Bíró Fülöpöt, Szűts Antalt és Bizek Károly segédlelkészt választották. A többség Szűts Antal ellen óvással élt, mire ő ellenóvást nyújtott be. A szegedi kerület gyűlésén tehát a változást sürgetők álláspontja kerekedett felül.¹⁸⁹

Más hangulatban zajlott a verseci kerület rendkívüli gyűlése 1848. szeptember 4-én, Sztamorán. Dániel Marcell verseci esperes-plébános nem tudott részt venni a tanácskozáson, mert Versecet a szerb felkelés miatt ostromállapotba helyezték. Így az

¹⁸⁷ A szegedi esperesi kerület gyűlése. Szeged-Sz[ent]. dómei [azaz dömötöri] parókia, 1848. augusztus 16. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül. Közli Zakar 2016. 168–176.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Uo.

elnökséget átruházta a zichyházi (zichyfalvi) plébánosra, Martinszky Józsefre, aki kemény kézzel irányítottatva a gyűlés eseményeit. A kerület lelkészei 1848. szeptember 4-én találkoztak a sztamorai pap, Hatz Antal lakásán. Lonovics előterjesztésének tárgyalása során, már az első pont kapcsán köszönetet szavaztak „a Magyar Egyház Főpásztorainak, azon gondoskodásukért, melynél fogva a kat. egyház függetlenségét szorgalmazzák”. A gyűlésen több ízben megfogalmazták, hogy a világi hatalomnak az egyházi célkitűzések érdekében határozottan fel kellene lépnie, ami arra utal, hogy a polgári átalakulás lényegét csak részben érzékelték.¹⁹⁰ A vásár- és ünnepnapok kapcsán például kijelentették, hogy ezek „kellő megszentelésének eszközzésére hathatós polgári törvényeket óhajt e kerület, melyeknek a törvénysértő irányábani végrehajtása a polgári előljárókat felelet terhe alatt illesse”.¹⁹¹

A délutáni misék célszerű elrendezése kapcsán pedig azt kívánták, „miszerint a polgári hatóság által rendelés tétessék, hogy ünnep- és vásárnapokon télen délutáni három, nyáron 4 óra előtt nyilvános kocsmbeli összejövetel vagy más táncvigalom ne történjék, a délután tartani szokott keresztényi tanításra pedig mind a két nembeli ifjúság a lelkész ellenőrködése mellett pontosan eljárni köteleztessék; a lelkészeknek az illynemű tanítások megtartása zsinat által köteleességgé tétetvén”.¹⁹²

A lelkészek fizetése kapcsán a kerület lelkészei azt óhajtották, hogy „a fizetések egyszerűsítettnek úgy, hogy fizetésök egyforma volna, fennmaradván a nagyobb vagy kisebb fáradság után esendő kevesebb vagy több stoláris jövedelem;”¹⁹³ és e tekintetben a mostani kincstári állomásokon létező pénz és természetvénybeli fizetést óhajtanák közösen béhozni; ha pedig e tárgyban változásnak történni szükséges, miután tisztelt Főpapjaink magok ajánlkoztak az alsó rendű papság felsegélésére jószágaiktól megválni, a jövődöbeli lelkészek fizetésébe azon arányt kívánnák alkalmazni, hogy a püspöki díjhoz képest egy nyolcad a lelkész és egy tizenhatod rész a segédlelkésznek lenne congruája,¹⁹⁴ megmaradván ismét a stoláris jövedelem a lelkész számára.”¹⁹⁵

Szorgalmazták még a párbér megváltását és az elavult patronátusi jog eltörlését is. A püspökök kinevezési jogát viszont meghagyták volna a királynak, maguknak csak

¹⁹⁰ Hasonló igényeket fogalmazott meg a győri egyházmegye papsága is. *Kelemen* 2015. 34–35.

¹⁹¹ A verseci kerület rendkívüli közgyűlése. Sztamora, 1848. szeptember 4. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848:1563. Közli: Zakar 2016. 180-185.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ Stoláris jövedelem, stóla (lat.): adomány, amelyet keresztelekor, esketésekor, temetésekor, bizonyos iratok kiállításakor fizetnek a papnak.

¹⁹⁴ Congrua, kongrua (lat.): papi járandóság.

¹⁹⁵ A verseci kerület rendkívüli közgyűlése. Sztamora, 1848. szeptember 4. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848:1563.

az előterjesztési jogot akarták megtartani. A plébániák „instructus fundusa” kapcsán „a divatozó és megyei rendelet által kiszabott házi bútorzat, konyha és asztalbéli eszközök helyett célirányosabbnak vélnék a kerületi lelkészek oly készpénzbeli öszvegre határozni, melyet mind az átadó könnyen leolvashatná, mind az átvevő a legszükségesebbek beszerzésére fordíthatna, p. o. 40 vagy 50 pengő forintot; különös figyelmet igényelvén az esperestől, arra fordítandót, hogy a plébániák könyvtárai minden változási esetekben épségükben megmaradjanak.”¹⁹⁶

Martinszky József elnöknek itt sikerült megakadályozni azt, hogy a reformerők napirendre vegyék a „Csanádi pontok”-at. A jegyzőkönyv szerint a tanácskozás megtörténtével Martinszky „a jelen tanácskozmány alatt kifejtett minden egyes egyéni nézetek eránt mutatott türelmeket, egymás eránti egyházi férfiakat illető méltánylatokat, és mindenkinek az egyes pontokra tehetségök és belátásuk szerénti tett [!] szelíd modorú nyilatkozatokat együtt ülő paptársainak nagyra becsülve megköszönte, és e tanácskozmányi ülést bevégeztnék jelentette... azonban az együtt ülő lelkészek óhajtották, egy ’több lelkészek és tanárok’ által aláírt és nyomtatásban szétküldözött reformi programot, ha az netalán a zsinati tanácskozmányban tárgyalás alá jövendene – kivéve azon pontokat, melyek a fentebb érintett püspöki 21 pontokban már bennfoglaltatnak – küldöttjeik által pártoltatni; mire az Elnök őszintén kijelentette, hogy ő a köztanácskozásba privát nézeteket, s egyáltalában semmi olyast, mi nem a megyei kormánynak a kifolyása bévenni, sem tisztének nem tart, sem nem akar; és az ülést eloszlatta.”¹⁹⁷

1848. szeptember 9-re az illetékes bizottság összegezte az epereskerületi véleményeket, így 13-án, a líceum nagytermében, miután Róka József a papnevelde templomában ünnepi misét mutatott be, megkezdődhetett az ú. n. „egyházmegyei köztanácskozmány”. Éppen a 2. pont felett folyt a vita, mikor egy plakátot hoztak be a terembe, „mellyel kihirdettetik, miként a király az országgyűlésileg legújabbban megállapított törvényektől a szentesítést megtagadta, s ennél fogva a Batthyány-minisztérium lemondott és a vészben forgó drága hazára nézve a legkomolyabb események bekövetkezése minden minden percben félhető”. A tanácskozást erre felfüggesztették, s a résztvevők visszaindultak állomáshelyükre.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Kováts 1908. 365.

A liberális és radikális papság, amely alapvetően szerette volna demokratizálni az egyházkormányzatot, és az állami életben megvalósuló alkotmányos, nemzeti elveket is tartalmazó rendszert a katolikus egyházba bevezetni, számíthatott 1848–1849-ben a liberális magyar állam támogatására is. A délvidéki kisháború, illetve az önvédelmi harc kibontakozása megakadályozta a tervezett Csanád egyházmegyei, illetve a nemzeti zsinat megtartását, s ezzel együtt a tervezett reformok is lekerültek a napirendről. A fentebb tárgyalt reformtörekvések túlmutatnak az egyház belső életén, és rávilágítanak arra, hogy a csanádi egyházmegyes papságon belül milyen jelentős rétegek voltak elkötelezettek az alkotmányos eszmék iránt. Miközben szakirodalmunk mindeddig Horváth Mihály nyomán főként az alsópapság mostoha anyagi viszonyairól beszélt,¹⁹⁹ most bizonyítani tudjuk a polgári átalakulás eszméinek jelentős körre kiterjedő hatását is, beleértve a szekularizáció támogatását (szerzetesek lépjenek át valamely egyházmegyébe), a nemzeti jelképek tiszteletét (pl. ruhaviselet, szakáll), a papság állami fizetésének elfogadását és az egyház belső életének demokratizálását követelő törekvéseket is. Mindez azért is lényeges, mert érthetővé teszi, hogy az alkotmányosság védelmében miért lépett fel olyan sok pap ebben az egyházmegyében.

¹⁹⁹ *Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848-49-ben.* Budapest, 1949. (a továbbiakban: *Andics* 1949.) 65-66.

III. Az egyházmegye kormányzata 1848/49-ben

III. 1. A szentszék menekülése Makóra

A reformerők a pesti forradalmat követően viszonylag hamar hallatták hangjukat a Csanádi egyházmegye területén is. 1848. március 22-én Temesvár város és Temes megye együttesen tartott megemlékezést a polgári átalakulás örömeire. Reggel 7 órakor a temesvári vár bástyáiról ágyúlövések hirdették az ünnepség kezdetét. A házak falaira magyar nemzeti zászlókat tűztek ki. 9 órakor a Szabadság téren egyszerre négy oltárnál tartottak hálaadó istentiszteletet a katolikus, evangélikus, ortodox és zsidó hívek számára. A római katolikusok számára közkívánatra „a klérusnak szabad érzelmeiről ismert” egyik tagja, Adams Kristóf rékási plébános misézett, Moor Péter bruckenai és Nátl György orcifalvi plébánosok segítségével. 10 órakor Vukovics Sebő, a Temes megyei liberális ellenzék vezéralakja tartott szónoklatot a polgári átalakulás és a nemzeti „újjaszületés” dicsőítésére. A katonai és polgári hatóságok díszöltözetben, a tanulóifjúság pedig zászlai alatt vett részt az ünnepségen. 11 órakor ünnepélyes közgyűlést tartottak, este 7 órakor kivilágították a várost, majd 9 óráig katonazene szórakoztatta a közönséget.²⁰⁰

Az 1848 tavaszán kitört antiszemita zavargások hatására Lonovics május 20-án körlevélben fordult az alesperesekhez, illetve papságához, amelyben felszólította őket a zsidóság védelmére. „Kedves Fiam! – kezdte a püspök. – A felebaráti szeretettel, melyet Üdvözítőnk valamennyi embertársaink irányában kötelességünkké tett, merőben ellenkezik a zsidók ellen több helyen szánandó kitörésekben jelentkező gyűlölet; s felhívva érzem magamat Cz[ímzett]. Uraságodat, s általa a kerületébéli lelkész urakat e hó [május] 19-ről 944. sz[ám]. a[latt]. kiadott körlevelem kapcsában is figyelmeztetni: miszerint amennyiben híveik közt hasonló ellenszenvet tapasztalnának, azt célszerű oktatások, s felvilágosítások használatával a lelkipásztori hatáskör korlátai közt legyőzni, s híveiket a zsidók iránti türelemre s kíméletre bírni igyekezzenek.”²⁰¹

Noha a Batthyány-kormány és a katolikus püspökök viszonya nem volt zavartalan, mégis létrejött bizonyos együttműködés a két fél között. 1848. június 25-én

²⁰⁰ *Szentkláray Jenő*: Temes vármegye története összefoglaló rövid előadásban a legrégibb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig. (Különlenyomat a Magyarország vármegyéi és városai „Temes vármegye” című monográfiájából). Budapest. d. n. 382; Adamsot egyébként már 1848. október 31-én letartóztatták a császári hatóságok és december 30-án csak a csanádi szentszék határozott fellépésére, azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy megígérte, a továbbiakban nem fog részt venni a forradalomban. TRKEL Personalien, Adams Kristóf 1848: 1758, 1849:356.

²⁰¹ Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. május 20. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktatószám: 954.)

a magyar kormány előterjesztésére az uralkodó – többek között – Lonovics József csanádi püspököt egri érsekké, Horváth Mihály hatvani prépostot pedig csanádi püspökké nevezte ki. Horváth Mihály prekonizációjára nem került sor, Lonovics pedig hosszú ideig távol volt egyházmegyéjétől, így a kormányzással kapcsolatos feladatok zöme a helynőkökre maradt. Az első helynök, Fábry Ignác, Lonovicsal együtt költözött Temesvárra. Kezdetben irodaigazgató volt, majd kanonokká és 1839. január 1-jén általános helynökké lépett elő. 1847 augusztusában váradi tankerületi igazgatóvá is kinevezték.²⁰² Fábry és Lonovics szoros, baráti viszonyát bizonyítja az a levél, amelyet a püspök 50. születésnapján, Pesten, 1843. január 31-én intézett helynökéhez. A készítenő ornátusoktól kezdve, amelyekhez Rómában kellett alapanyagot vásárolni, az aradi közgyűlés híreire, a különféle diszpozíciókon át egészen Lonovics szakácsa ügyességének próbára tételéig minden fontos és kevésbé fontos hírről és tennivalóról is beszámolt helynökének.²⁰³

Fábry Lonovicsnál is konzervatívabb felfogású pap volt, aki nem nézte jó szemmel a márciusban elkezdődött változásokat és ennek következtében több ízben le akart mondani vikáriusi hivataláról egészségi állapotára és tanulmányi főigazgatói hivatalával járó sok teendőjére hivatkozva. Lonovics végül 1848. augusztus 27-én felmentette, és javaslatának megfelelően Róka József éneklőkanonokot nevezte ki általános helynökének. Az új helynök népszerűségére jellemző, hogy a temesvári székesegyház 1845-ben kinevezett új karnagya, Franz Limmer, egyik oratóriumát neki ajánlotta.²⁰⁴ Róka püspöke atyai bizalma megnyilvánulásának tekintette kinevezését, és utalt a papság körében megnyilvánuló fegyelmi problémákra is: „ha szemeim eleibe állítom a jelen üdőknek viszontagságait – írta Temesváron, 1848. szeptember 3-án kelt válaszában –, melyek különben is papi állományunkra naponként nehezednek, és azt: hogy paptársaink kivétlen az engedelmesség zablóját, szabadság címe alatt, hagyják magukat a kétséget nem szenvedő, önnön veszedelmök örvényébe sodortatni: megvallom, oly teher nyomandja gyenge vállaimat, hogy nagy szerencse lesz, ha alatta le nem fogok roszkadni”.²⁰⁵ Csak az vigasztalta, hogy naponta kikérhette Fábry tanácsait.

Ilyen körülmények köszöntött be az októberi válság. Az 1848. október 3-ára datált uralkodói manifesztum feloszlatta a magyar országgyűlést, az országot

²⁰² Bugarski 2008. 513–514.

²⁰³ Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung (ÖNH) 64/31-1.

²⁰⁴ Metz, Franz: Das Kirchenlied der Donauschwaben. Eine Dokumentation des Kirchenliedes der deutschen Katholiken Südosteuropas. München, 2008. 85.

²⁰⁵ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1521.

haditörvények alá helyezte, és egyúttal Josip Jellačić-ot nevezte ki a magyarországi cs. kir. haderő főparancsnokává. Georg Rukavina cs. kir. altábornagy, Temesvár parancsnoka október 10-én kihirdette a manifesztumot, és felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak. A főhadparancsnokság a csanádi szentszéktől is engedelmességet követelt, Ludwig Piret báró altábornagy, bánsági főhadparancsnok nyomban átírt a szentszéknek, megküldve a Temesvárt ostromállapotba helyező manifesztumot, valamint néhány példányt Ófelsége október 3-i manifesztumából, amelyet a templomokban közhírré kellene tenni. A vármegyei hatóságokat ugyanakkor lázítással vádolta meg a levélíró. Az intézkedések céljaként egyedül a „forradalmi üzemek” elnyomását jelölte meg, és hangsúlyozta, hogy a nép kivívott szabadságát és jogait nem fenyegeti veszély.²⁰⁶

A szentszék azonban másnap elutasította a bánsági főhadparancsnokság kérését. Az indoklás szerint a manifesztum nem a törvényes úton érkezett a szentszékhez, hiszen az 1848:III. tc. szerint „a Budapesten székelő felelős magyar minisztériumot jelölve ki azon ösvényül, melyen a felsőbb rendeleteknek, valamint minden egyéb honi, úgy az egyházi hatóságokhoz is kell leérkezniök”. Másrészt a szentszék feltételezte, hogy a vármegyei hatóságok törvényes úton járnak, így a velük szembeni fellépés forradalomhoz és anarchiához vezetne. A kihirdetés tehát „a rend és közbátorság érdekében nélkülözhetlen kegyelet s engedelmességnek a nép kebeléből kiirtása, és ezáltal minden forradalmak legveszélyesebbikére, a közállományi s társadalmi biztosítékokat egyaránt megdöntő fejtelenségre vezetne.”²⁰⁷

Közben Temes vármegye is Fábry Ignáchoz fordult, és – az uralkodói manifesztum törvényteleniségével érvelve – felszólította, hogy az október 3-i manifesztumot a papság ne hirdesse ki. A szentszék válaszában megnyugtatta a vármegyét, hogy már a megye kérését megelőzően elhatározták, hogy nem hirdetik ki a manifesztumot, mivel király által szentesített, törvény által e végre kijelölt magyar kormány mellőzésével született, és mivel célja „a törvényes hatóságok irányában a rend és közbátorság érdekében nélkülözhetlen kegyelet s engedelmességnek a nép kebeléből kiirtása”.²⁰⁸

²⁰⁶ TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1848:1675. A haditanáccsal és Temes vármegyével lefolytatott levelezést ismertette Sarnyai Csaba Máté is, de ő Piret aláírását Rukavinának olvasta. *Sarnyai Csaba Máté*: Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifesztummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848 októberében. *Korunk*, Harmadik folyam, 13. évf. (2002) 7. sz. 106–108.

²⁰⁷ TRKEL. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1675.

²⁰⁸ TRKEL. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1683.

Rukavina altábornagy, Ludwig Piret báró altábornaggyal egyetemben október 21-én kiáltvánnyal fordult az öfelségéhez „Magyarország alkotmányos királyához” hű lakossághoz, amelyben az október 3-i manifesztumra hivatkozva tudatták, hogy a megyei magisztrátust feloszlatták, és egy ideiglenes megyei bizottmányt hoztak létre, továbbá biztosokat neveztek ki, az uralkodóhoz hűséges községeket pedig fegyverbe szólították, hogy az őket „megsemmisüléssel fenyegető, forradalmi magyar kormánnyal szemben” egységesen tudjanak fellépni.²⁰⁹ A Temesvári Bizottmány október 24-én bejelentette, hogy miután a megyei hatóság megtagadta az uralkodó rendeleteinek teljesítését, feloszlatták, és a Bizottmány feladatát a rend fenntartásában jelölte meg.²¹⁰ Egy másik lakossághoz intézett kiáltványában a császár ajándékának nevezte a szabadságot, amit a lakosság elnyert. Sajnos létezik egy párt – folytatta a komité – amely a császár lágyszívűségével visszaél és őt szent jogaiban meg akarja rabolni. A szerzők (Piret, Ambrózy Lajos báró és Zsivkovics Panteleimon temesvári ortodox püspök) nyomatékosan hangsúlyozták a személy és vagyonbiztonság fenntartásának fontosságát, és mindenkit rögtönítélő katonai bíraskodással fenyegettek meg, aki a császári manifesztum, illetve az uralkodó ellen bármit is tenni merészelve.²¹¹

A Csanádi egyházmegye támogatását a magyar kormány is igyekezett a maga számára biztosítani. Vukovics Sebő fő kormánybiztos Szegeden, 1848. október 26-án kelt levelében felszólította a csanádi szentszéket székhelye áthelyezésére. „Miután a temesvári várparancsnokság hazánk ellen nyílt ellenségeskedés terére lépett – írta Vukovics –, s minden hatalmat erőszakosan magához ragadva az alkotmányos testületek működését azon vár körében lehetetlenné tette: ez okból hivatalosan szólítom fel a főtisztelendő káptalant, hogy székét biztos, s alkotmányos kormányunknak hódoló helyre áttenni mihamarabb méltóztassék.

E felszólításom nem teljesítése Magyarország kormánya előtt nem csak engedetlenségnek, hanem árulásnak feljegyezve leendene.”²¹² A szentszék ezúttal Vukovics kérését utasította el. A káptalan feladata – indokolták döntésüket a kanonokok –, hogy a püspöki szék megüresedése esetén káptalani helynököt válasszanak. Jelenleg

²⁰⁹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) Serbisch-Banater-General-Kommando Kt. 1904. 1848:10/74. Nyomtatvány.

²¹⁰ ÖStA KA AFA Serbisch-Banater-General-Kommando Kt. 1904. 1848:10/75. Nyomtatvány.

²¹¹ ÖStA KA AFA Serbisch-Banater-General-Kommando Kt. 1904. 1848:10/76. Nyomtatvány. Megjegyzendő, hogy Zsivkovics Panteleimon 1848. május 23-án még panaszkodott Batthyány Lajosnak, hogy az ortodox vallásúak fájdalmára a katonai hatóságok az arra érdemes tisztek helyett „udvari kegyenceket” léptetnek elő. MNL OL 1848/49-i minisztériumi levéltár. Hadügyminisztérium, általános iratok (H 75) 1848:168.

²¹² TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1848:1156.

Lonovics József még püspök, mivel nincs megerősítve érseki kinevezése. „Az egyházmegye kormánya tehát habár az ostromállapotba helyezettett várból ki lenne is mozdítandó – vonták le a következtetést –, a káptalannak kimozdítását nem igényeli.”²¹³

A kanonokok ráadásul nem laknak mind Temesváron, ezért a temesvári ostromállapot a káptalan kimozdítását nem igényli. Rámutattak arra is, hogy közhitelességű levéltárunk székesegyházunkhoz van kötve, így „levéltárunkat, melynek minden tűzágyúzás [!] elleni megóvásáról vagyon gondoskodva, jobb időnkig bezárnunk, eziránt egyenes s világos felsőbb parancsolatot várunk”. Tudatták, hogy székesegyházukban naponta „Isten dicséretére, közjóért, békéért, áldásérti könyörgésre köz isteni szolgálatban megjelenni” tartoznak. Ezt a gyakorlatot, bármilyenek a polgári viszonyok, megszüntetni nem szabad. Ha elhagynák a székesegyházat, azt a hívek botrányosnak találnák. Végül biztosították Vukovicsot, hogy nem fognak alkotmányellenes útra lépni.²¹⁴

Az egyházmegye vezetése nemcsak a zsidóság,²¹⁵ hanem a románok és a szerbek irányában is toleráns álláspontra helyezkedett. 1848. október 27-én a temesvári lelkészeket figyelmeztették a toleráns magatartás fontosságára: „Időnknek szeretett hazánkra mindinkább nehezedő viszonyai közt kiszámíthatlan lenne azon baj és nyomor, mely bennünket érne, ha jelen helyzetünk vallási és nemzetiségi viszályok előidézésére használatnák fel. Ezen oknál fogva Cz[ímzett]. Uraságod ezennel felhívatik: miszerint híveit adandó alkalommal figyelmeztesse, hogy valamit méltán felteszünk [!] és el is várjuk más, különösen görög n[em]. e[gyesült]. vallási polgártársainktól, hogy irányunkban azon méltányosságról, mely különféle vallásfelekezetek és nemzetiségek egymás melletti megférhetésének nélkülözhetlen feltétele, megfelelkezni nem fognak, úgy ők sem kövessenek el olyasmit, mi az egymás közti béke felháborítása alkalmául szolgálhatna vagy különösen tartozó vallási türelem s felebaráti szeretet szabályaiba ütköznék.”²¹⁶

²¹³ A csanádi szentszék – Vukovics Sebőnek. Temesvár, 1848. október 28. TRKEL. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül (fogalmazvány); tisztázata: MNL OL H 56 1848:6400. (51737 tek.)

²¹⁴ A csanádi szentszék – Vukovics Sebőnek. Temesvár, 1848. október 28. TRKEL. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül (fogalmazvány); tisztázata: MNL OL H 56 1848:6400. (51737 tek.) Érdekes, hogy Sarnyai Csaba Máté, akinek közleménye számos új eredményt hozott, Vukovics kérésének elutasításáról egyetlen szót sem szólt. *Sarnyai Csaba Máté: Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifesztummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848 októberében.* Korunk, Harmadik folyam, 13. évf. (2002) 7. sz. 106–111.

²¹⁵ Lásd Lonovics 1848. május 20-án kelt körlevelét. Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. május 20. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinarius Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktatószám: 954.)

²¹⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecesan Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1752.

A szentszék szorult helyzetében még október 28-án a budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordult utasításért. Feliratuk hangneméből érezhető, mennyire rosszul esett nekik Vukovics korábbi felszólítása. Szorongatott helyzetükben igyekeztek a helybeli hadi hatóság igényeit, „amennyire azok honunk iránti kötelességünk érzetével, s hazafiságunkkal ellenkeznek, kikerülni,” s egyházi teendőik korlátai között menedéket találni, de most „újabb szorongattatást egy oly részről tapasztalunk, melyről azt legkevésbé vártuk”. Vukovics Sebő országos biztos rájuk parancsolt, hogy Temesvárról költözzenek el. Csatolták a felszólítást és arra adott válaszukat, kérték, hogy tőlünk „kiket mindeddig kötelességünk érzete, s honunk iránti rendíthetetlen ragaszkodás híven kísért” minden veszélyt hárítson el a minisztérium, ha szükséges, adjanak ki törvényszerű utasítást, „melyet lehetőképp a legnagyobb készséggel követendünk”.²¹⁷

Október 28-án a temesvári császári haditanács is elvesztette a türelmét, és követelte, hogy a szentszék három órán belül válaszoljon a feltett kérdéseikre: 1) Illegálisnak tartják-e a jelenlegi budapesti kormányt? 2) Elfogadják-e teljes terjedelmében az október 3-i királyi manifesztumot? 3) Feltétel nélkül alávetik-e magukat az ostromállapotnak és a temesvári haditanácsnak? Ha nem – folytatódott a fenyegető hangvételű levél –, akkor feloszlatják őket, és az egyházmegye kormányzásával egy ideiglenes konzisztóriumot bíznak meg.²¹⁸

A kanonokok által 1848. október 31-én megfogalmazott válasz aligha nyerte meg a temesvári császári haditanács tetszését. A káptalan először is leszögezte, hogy az 1848:III. tc. alapján fennálló kormányt tekinti törvényesnek, ha ott más kormány létezne, akkor az törvénytelen. Az október 3-i királyi manifesztummal kapcsolatban kinyilvánították, hogy V. Ferdinánd alkotmányos királyuknak, „királyi jogainak, méltóságának, hatalmának védelmezésére vagyunkat életünket, vérünket elszánt

²¹⁷ A csanádi szentszék – A Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak. Temesvár, 1848. október 28. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül.

²¹⁸ Itt Sarnyai Csaba Máté félreértette az iratot, hiszen azt írta, a katonai parancsnokság azért is megkívánhatta az azonnali választ, „mivel egyedül a megyés püspök kompetenciájába tartozik, hogy az elvárásokhoz nem alkalmazkodó püspöki szentszékot főlösztassa és más 'az ő kívánatai előtt inkább meghajló személyzettel' váltsa fel.” *Sarnyai Csaba Máté*: Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifesztummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848 októberében. *Korunk*, Harmadik folyam, 13. évf. (2002) 7. sz. 108. Az eredeti iratban azonban nincs szó püspökről, hanem a haditanács a csanádi szentszék feloszlatásával, és egy ideiglenes konzisztórium felállításával fenyegetőzött: „... als sonst der k.k. Kriegsath das gegenwärtig bestehenden Consistorium factisch aufzulösen und zur Leitung der Angelegenheiten ein provisorisches Consistorium zusammenzusetzen sich bemüssiget sehen würde.” *TRKEL*. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1759; az említett levelet és az arra adott szentszéki választ egyébként helyes magyar fordításban közölte már *Ambrus* 1892. 18–19, másolatát lásd még MNL OL H 56 1848:5935 (51737 tek.)

készséggel ajánljuk, az ő parancsainak az alkotmány általa szentesített törvényeink értelmében engedelmeskedni mindenkor tartozunk”. Konkrét kifogásokat is megfogalmaztak, így az október 3-i leiratot nem hozzájuk, hanem az országgyűléshez intézték, hozzájuk ezen leirat törvényes úton nem érkezett meg, pontjai között az 1848:III. tc. megerősítésén kívül nem találtak olyat, ami a szentszéki teendőkre vonatkozott volna. Végezetül – írták – egészen más, s különböző köre lévén a haditanácsnak, és más az egyházi hatóságnak, nem avatkozhatnak bele a másik hatóságába, nem akarnak „vak eszköz gyanánt használtatni”. Miután „szabadon, s törvényes korlátai között itt nem működhetik a szentszék, önként megszűnik, s a megyének azon része, hol önállóságát találandja, a hívek szolgálatja, s vigasztalása végett menekülni fog.”²¹⁹

A hadiállapot kihirdetése következtében a szentszék végül Temesváron maradt, de Róka József apátkanonok Oltványi Pál társaságában, aki egy makói kofa kocsijára előzőleg felpakolta a jegyzőkönyveket és ügyiratokat, 1848. november 1-jén Makóra menekült, ahol a csanádi püspök rezidenciájából irányította tovább az egyházmegyét. A későbbiekben csatlakozott hozzá a Temesvárról már korábban a fővárosokba utazott Mihálovics József és Hopf János is.²²⁰ Az események ismeretében némileg meglepő, hogy Vukovicsnak nemcsak Róka Józsefről, hanem a Temesváron osztrák fennhatóság alatt maradt szentszékről is nagyon pozitív véleménye volt. Mint írta, „a csanádi szentszék s e püspök megye legtöbb lelkészei szilárd hazafiság példáját adták. A szentszék elnöke, Róka József örkanonok hatóságát Makóra tette át, a várban maradt kanonokok pedig szenvedőleg viselték magokat, segédkezett a várkormánynak egy sem nyújtott.”²²¹

Történészeink többsége úgy ítélte meg, az egyházmegye ezzel kettészakadt, és a magyar kormányhoz hű részt a továbbiakban Róka József irányította Makóról, míg a császáriak által uralt Temesváron Oltványi István örkanonok, püspöki helynök Temesvárról.²²² Forrásainkra támaszkodva szeretnénk pontosítani a korabeli

²¹⁹ TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1848:1759; a választ ismerteti: *Sarnyai Csaba Máté*: Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifestummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848 októberében. Korunk, Harmadik folyam, 13. évf. (2002) 7. sz. 108–109.

²²⁰ *Ambrus* 1892. 263–264.

²²¹ *Vukovics Sebő* emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetése idejéből. Szerk: Bessenyi Ferenc. Budapest, 1894. (a továbbiakban: *Vukovics* 1894.) 367.

²²² *Tamási Zsolt*: A katolikus egyházi vezetés önvédelmi törekvései az 1848 – 1849-es forradalom leverése után. Történelmi Szemle 51. évf. (2009) 3. sz. 363; *Sarnyai Csaba Máté*: Határozott kiállítás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifestummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848 októberében. Korunk, Harmadik folyam,

történeteket. 1848. október végén kizárólag Róka József rendelkezett helynöki megbízással, még hozzá rendkívül széles körűvel. Október 19-én ugyanis Lonovics József püspök jelentősen kibővítette helynöke joghatóságát. „Jelen helyzetemben szükségesnek tekintvén – írta Lonovics Rókának –, miszerint azon hatalmat, mellyel főt[isztele]tű Uraságodat püspöki Helynökömmé lett kineveztetése alkalmával felruháztam, az általam szabott határokon s jogkörön túl tágítsam, főt[isztele]tű Uraságodat ezennel felhatalmazom, hogy helynöki minőségében ezentúl legjobb belátása szerint azon tárgyak s ügyek iránt is intézkedhessék, melyeket ugyanakkor enmagamnak világosan fenntartottam, s ezúttal csupán a Sz[ent] Széki ülnököknek kinevezését, a római Sz[ent] Székkeli levelezést, tartom fel magamnak, őszintén óhajtván, miszerint főt[isztele]tű Uraságodnak az eként nevelt lelki hatalommal sáfárkodását Isten Sz[ent] kegyelme kísérje s az ő dicsőségére s a megye közjára sikeresítse.”²²³

Lonovics József aktívan részt vett a püspöki kar 1848 őszi folytatott tanácskozásaiban, és szerepet vállalt a püspökök uralkodóhoz intézett feliratának elkészítésében is. Amikor Hám János kinevezett esztergomi érsek is aláírta a memorandumot, akkor azt Lonovicsnak küldte vissza, aki Fogarasy Mihály választott skodári püspök titoknokát – aki vállalta a levél Olmütz-be vitelét – utasította a szükséges útlevelet megszerzésére.²²⁴

1848 őszi tehát szó sem volt két helynökről, az egyházmegye irányítása a gyakorlatban Róka József kezébe került. Ő nem halogatta a teendőket, 1848. november 2-án tájékoztatta eltávozásának okairól és Makóra történt átköltözéséről az aulespereseket, a Vallás és Közoktatásügyi minisztériumot,²²⁵ a magyar kormány hivatalos lapját, a Közlönyt, továbbá Arad, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes és Torontál vármegyék közönségét is. A vármegyékhez intézett tájékoztatás többek között ezeket tartalmazta:

„A temesvári várban törvény s alkotmány ellen fellázadt katonai őrség merényei napról-napra súlyosbodnak, és már annyira terjedtek, hogy valamint minden egyéb

13. évf. (2002) 7. sz. 110; Miklós Péter Oltványi helyett Fábry további helynökségéről írt. *Miklós Péter: Fejezetek a Csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből.* Századok 144. évf. (2010) 3. sz. 639; Varsányi Péter István Fábry József [!] és Róka József helynökségéről írt. *Makó története* 4. k. Blazovich László (Szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig.* Makó, 1993. (a továbbiakban: Blazovich 1993.) 444.

²²³ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1726.

²²⁴ OSZK Kézirattár, Levelestár. Lonovics József – Horváth Mihályhoz Pest, 1848. október 31. A levelet a keltezés nélkül közölte V. Waldapfel 1950-1965. II. k. 252–253.

²²⁵ MNL OL H 56 1848:5935. (51737 tek.)

törvényes úgy ezen püspöki megye egyházi hatóságának sem átalotta önállását és függetlenségét megtámadni, és a törvényes vármegyei hatóság helyébe általa önkényesen behelyezett helybéli bizottmány alá vetni akarta. Ily körülmények közt halasztást nem szenvedő kötelességemnek ismertem Temesvárról, hol püspöki helynöki hivatalomat sikeresen többé úgy sem folytathattam volna, eltávozni és azt ide Makóra, hová mai nap megérkeztem, áttenni. Mit is a tisztelt vármegyei közönségnek azon hivatalos megkeresés mellett van szerencsém megírni: miszerint ezen püspökmegyei hivatalhoz és székhez intézendő mindennemű közleményeit ezentúl nem Temesvárra, hanem ide Makóra irányozni méltóztassék.”²²⁶

Szász Károly államtitkár a Közlöny hasábjain köszönte meg november 10-én kelt levelében Róka József és a szentszék bátor magaviseletét. „A csanádi püspöki helyettes illetőleg szentszék eljárása, mint az alkotmányos haza iránti tántoríthatlan szeretetnek kifolyása méltányos elismeréssel fogadtatván, minden, akár a püspöki helyettes, akár a szentszékhez intézendő levelek s rendeletek ezentúl Makóra fognak küldetni.”²²⁷

A Krassó megyéhez intézett levél a császári hatóságok kezébe került,²²⁸ mire a temesvári császári haditanács válaszul 1848. november 19-én hazaárulónak és törvényen kívül állónak nyilvánította Róka Józsefet,²²⁹ amiről a temesvári szentszék mind az érintettet, mind a magyarországi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot értesítette.²³⁰ Lonovics József püspök már 1848. december 1-jén megkísérelte Fábry Ignácot is kinevezni helynökévé, különösen a megye azon részére, ahová Róka nem tud eljutni. Lonovics szerint, miután Róka Józsefnek az egyházmegye Maroson túli részével igen megnehezült vagy megszűnt a közlekedése, „míg a megyében jelenleg létező szomorító körülmények tartandanak, fő[tisztele]tű Róka József Helynök mellé általánosan az egész megyére ugyan, de különösen a megye mindazon részeire nézve,” melyekkel Róka működése nehezítve vagy akadályozva van, kinevezi püspöki helynökének Fábry Ignácot, aki ugyanazokkal a jogokkal bír, amivel Róka. Sem Róka, sem Fábry joghatóságát nem akarja korlátozni, „egymás iránt nem alárendelt, hanem

²²⁶ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1760; az irat fogalmazványát Oltványi Pál készítette, majd az időközben Makóra érkezett Hopf József cerimoniárius átfogalmazta. *Kováts* 1908. 369.

²²⁷ MNL OL H 56 1848:5938. (51737 tek.)

²²⁸ 1848. november 21-én Hofstättner főhadbíró személyesen igazolta a német fordítás hitelességét. A csanádi püspöki helynök – Krassó vármegye közönségének. Makó, 1848. november 2. Hermann Róbert magángyűjteménye, név és dátum szerint.

²²⁹ MNL OL H 56 1848:6351. (Nyomtatvány – 51737 tek.)

²³⁰ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1818; Róka József – Krassó vármegye közönségének. Makó, 1848. november 2. Hadtörténelmi Levéltár 1848/49-es fond 3/46. Eredeti tisztázat.

koordinált állásban fognak lenni, saját körükben teendő intézkedéseik egymás irányában változtathatók nem lehetnek”.²³¹ Lonovics megemlítette, ha Fábry nem vállalná a helynökséget, akkor az ugyanazon feltételekkel Oltványi Istvánra ruházandó. A makói helynökség ellenállása miatt azonban Lonovics felfüggesztette ezen rendelete érvényességét.²³²

III. 2. Az egyházmegye kormányzatának kettészakadása

Lonovics József, akinek egyik méltatója a főpap passzivitását emelte ki ebben az időszakban,²³³ a temesvári császári haditanács Rókát elítélő döntéséről tudomást szerezve, már 1848. december 19-én felszólította helynökét, hogy „a szóban lévő ügyét és baját siessen a temesvári főhadparancsnokságnál s illetőleg az ottani haditanácsnál mielőbb kiegyenlíteni”.²³⁴ Ezt követően tagja volt az 1848. december végén Windisch-Grätz-hez indított küldöttségnek, majd visszatért a Pestre.²³⁵ Alig foglalta el a császári hadsereg 1849 januárjának elején Pest-Budát, 1849. január 10-én, Pesten kelt levelében Lonovics ismét sürgette Róka Temesvárra utazását, „mivel annak további halasztása azon hivatalos viszonynál fogva mely köztem és Főt[isztele]tű Uraságod közt létezik, csak saját compromissumra fogna szolgálni”. Tekintettel arra, hogy Temesvárral már megnyílt a közlekedés, „a megyehivatalnak helye ezentúl már csak a székváros lehet”, végül kifejtette abbéli kívánatát, „hogy a helynökségi személyzet, amennyiben e hó utoljáiig nem lehetne, a jövő március közepéig térjen vissza”.²³⁶

Lonovics kísérlete a két vikariátus egyesítésére Róka ellenállása miatt nem járt sikerrel. Makóról azt válaszolták Lonovicsnak, hogy a püspök levelét nem lehet Temesvárra beküldeni, „s hogy főt[isztele]tű Róka József Helynök Úr működésében addig a bánati vidékekre nézve sem találván különös akadályt”, egy második helynök iránti rendelkezés pedig „könnyen kellemetlen collokiokat, s zavart fogna előidézni”, nem is szólva arról, hogy Róka, ha szükséges, helyettes helynököt maga is kinevezheti. Lonovics akkor felfüggesztette rendelete hatályát, 1849. február 10-én azonban újra életbe léptette azt. Azzal érvelt, hogy miután megnyílt Pest és Temesvár között a

²³¹ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1741 mellett.

²³² TRKEL Personalien, Róka József 1848:1741 mellett.

²³³ *Ipolyi Arnold*: Lonovics József érsek, magy. akadémiai igazgató és tiszt. tag emlékezete. Pest, 1868. 50.

²³⁴ TRKEL Personalien, Oltványi István 1849:1.

²³⁵ Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk: Beér János. Bev: Beér János és Csizmadia Andor. Budapest, 1954. 831. *Urbán* 1999. II. k. 1666–1677.

²³⁶ TRKEL, Oltványi István 1849:1.

közlekedés, és „a megye mindinkább növekedő szüksége azt mellőzhetlenül kívánja: a fentebb érintett intézkedésemet ezennel megújítom”.²³⁷

Ettől kezdve tehát valóban két helynöke volt az egyházmegyének, joghatósági szempontból is rendkívül érdekes megoldással, hiszen a helynökök nem voltak egymásnak alárendelve. Rókát a temesvári császári haditanács 1849. február 15-re maga elé idézte, Rukavina állítólag még arról is biztosította Fábryt, hogy a makói helynök mindössze egyhónapos szemináriumi fogsággal fog bűnhődni vétkei miatt. Fábry erre felkérte Rókát, hogy jelenjen meg Temesváron. Róka azonban Temesvárra csak egy levelet küldött, ő maga a magyar kormány és országgyűlés új színhelyére, Debrecenbe utazott. Az előzményekhez tartozik, hogy 1848 decemberének végén Horváth Mihály kinevezett püspök – aki 1848. december 29-től 1849. február 4-ig Makón a vikariátus személyzetével egy fedél alatt lakott – megtiltotta Rókának a temesvári utazást, és kilátásba helyezte neki a szatmári püspökséget.²³⁸

Horváth Mihály az egyházmegye irányításába csak különleges alkalmakkor avatkozott, a lelki ügyek intézése így teljes egészében Róka Józsefre, illetve helyettesére, Mihálovics Józsefre maradt, miközben Horváth a viharos idők közepette csendesen dolgozott a makói kastélyban, misézett a szomszédos kápolnában, vagy sétált a tizenegy holdas kertben.²³⁹ A makói uradalom számadáskönyve szerint Horváth Mihály – a püspöki javakba történt beiktatását követően, 1849-ben – jelentős összeget, 3502 forint 51 krajcárt fordított a makói gazdaság működtetéséhez szükséges állatok beszerzésére, mesterek foglalkoztatására, szolgálók bérezésére, illetve utazásra. Szintén a makói bevételekből fedezték a kinevezett püspök által felfogadott Halasi István felszerelésének költségeit (356 forint 5 krajcár), aki beállt a honvédek közé.²⁴⁰

Fábry közben elhatározta, hogy miután Rajačić szerb pátriárka biztosította az állomáshelyükre visszatérő katolikus papok személy és vagyonbiztonságát, útra kel Szegedre, hogy a menekült lelkészeket rávegye a visszatérésre. Hiába próbálta meg lebeszélni az utazásról mind Rukavina, mind pedig a temesvári káptalan tagjai, február 6-án útnak indult Makón át Szegedre.²⁴¹ Útközben, 1849. február 8-án, Bébán, a szintén

²³⁷ TRKEL Personalien, Róka József 1850:53 melléklete.

²³⁸ Kovács 1908. 370.

²³⁹ Márki 1917. 92–93.

²⁴⁰ MNL Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Makói Levéltár. A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai 1723 – 1934 (XII. 2. e) 2. d. Számadása a megüresült Csanádi püspökséghez tartozó Makói Uradalom Pénztári Hivatalának 1849. évre. 26–51.

²⁴¹ A Csanádi Káptalan – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. február 25. TRKEL Personalien, Oltványi István 1849: szám nélkül.

szerb-császári szimpátiával vádolt Bíró Fülöp bébai plébánosnál szállt meg, aki szintén le akarta beszélni az utazásról, de Fábry nem hallgatott rá.²⁴²

Másnap reggel Fábry Kiszomborra érkezett, amely község csak egy nappal azelőtt szabadult fel a szerb-császári haderő megszállása alól. A helységben sok bánsági menekült tartózkodott, akik fennhangon szidták a császárt és a szerbeket, akik miatt földönfutók lettek. Fábry az egyháztörténetírók szerint védelmére kelt a császárnak (ezt az alább ismerttetendő tanúvallomások nem erősítették meg), és megpróbálta lecsillapítani a lakosságot. Többek között azt mondta, hogy kár volt a falujukat elhagyni és a szerbeknek prédául odahagyni, mert hamarosan helyre fogják állítani a törvényes rendet. Felszólította az embereket, hogy ne bántsák a császárt, mert az nem tudja, mi történik a Délvidéken. Az egyháztörténeti irodalom szerint erre a tömeg kis híján meglincselte, a nemzetőrök letartóztatták, és Makóra szállították. Valójában gyalog indult Makóra, ahol találkozott a megye vezetőivel és csak azt követően tartóztatták le.²⁴³

A csanádi káptalan is úgy értesült Ebner József újaradi esperesről, hogy Fábry „Makóra beérvén, az ott összecsoportozottak, és felbőszültek hatalmába eset[t]; kiknek dühétől őt megmenteni, kezekből kivenni, s őt az ottani megyeházába vitetni, és ennek udvara kapuit bézaratni, csak éppen akkor odaérkezett Vukovics Biztos Úrnak azon tett ígérettel sikerült, hogy őt megítélés véget[t] Debrecenbe küldendi.”²⁴⁴ Lonovics válaszában reményét fejezte ki, hogy Oltványi István már átvette a helynöki teendőket (ami valóban megtörtént), fájlalta, hogy Róka József még mindig nem rendezte ügyét Temesváron, egyúttal jelezte, hogy Fábry Ignác helyzetéről semmit sem tud, és „amennyiben Debrecenben netalán le volna tartóztatva, hazabocsájtatása tekintetében semmi lépést sem tehetek”.²⁴⁵

Fábryt Makóról Szegedre, majd Nagyváradra hurcolták, ahol vésztörvényszék elé állították. Fábry vitatta a törvényszék jogosultságát, mivel Kossuth egyik rendelete szerint a vésztörvényszékek felállítása (1849. február 13.) előtt elkövetett cselekmények a rendes bíróságok hatáskörébe tartoznak, másrészt elfogultsággal vádolta a bíróság egyes tagjait. Április 29-én kelt levelében egyenesen Kossuth Lajos kormányzóhoz

²⁴² TRKEL Personalien, Farkas János 1849:360.

²⁴³ *Meszlényi* 1928. 210–211. Ambrus József szerint Fábryt Kiszomboron fogták el, (*Ambrus* 1892. 266–267.) Fábry vallomása szerint viszont Makón, ahol előzőleg a fő-, és az alispánnal is találkozott. Fábry Ignác vallomása. H. és d. n. Hermann Róbert magángyűjteménye, név szerint.

²⁴⁴ *A csanádi káptalan* – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. február 25. TRKEL Personalien Oltványi István dátum szerint.

²⁴⁵ *Lonovics József* – Főtiszteletű Káptalannak. Pest, 1849. március 10. . TRKEL Personalien Oltványi István dátum szerint.

fordult az ügyben. Vukovics Sebő igazságügyminiszter a bíróság két tagját – Földy Jánost, aki hivatali összeköttetésben állt Fábryval és Baróthy Pált, aki a vádlott ügyvédje volt – felmentette bírósági kötelezettségei alól.²⁴⁶

A nagyváradai rögtönítélő vegyes törvényszék elnöke, Ambrus János, az igazságügyi minisztériumnak írt levelében felháborodottan utasította vissza Fábry vádjait. Eszerint a bíróság nem hajlandó tárgyalás nélkül felmenteni a helynököket, ügyének tárgyalása pedig azért húzódott el, mert az iratok csak március 4-én érkeztek Váradra, majd a tanúk beidézése volt lehetetlen, mivel az ellenség elfoglalta az adott területet, miközben a szükséges bíróság tagjait csak március 26-án nevezték ki. A bíróság két embert küldött a kormányhoz, hogy mégis tárgyalhassák Fábry ügyét. Közben módosították Kossuth érintett rendeletét, amit viszont a bíróságnak meg kellett várnia. Folyamodó nem panaszkodhat fogvatartása körülményeire sem, mert Györffy László váradai kanonok kezessége mellett hozzá van elszállásolva. Ambrus János szerint „méltatlan, sőt bűnös merény tehát a folyamodvány azon kitétele, mintha folyamodó a szenvedély áldozatául hullana el, mert bíróság a törvényt és igazságot szeme elől sohasem téveszti el”.²⁴⁷

Az ügyész tíz vádpontot fogalmazott meg. Az első szerint Fábry azért maradt 1848 októberében Temesvároton, mert az ellenséggel cimborált. A vádlott ezzel szemben a levéltár védelmére és arra hivatkozott, hogy állomáshelyét nem hagyhatta el, egyebekben csak lelkiekkel foglalkozott. A második vádpontra előadta, hogy kényszerítették Ferenc József királyságának kihirdetésére. Tagadta a nép lázítását is, azzal érvelve, hogy Makóra Róka Józseffel való tanácskozás végett jött, amikor ott Dús István tanú és vádló elfogta. A „Figyelmező” c. lap tartalmát senkivel sem közölte, Mihálovics kanonok pedig nem hitelesítette vallomását, ami így érvénytelen (eszerint Fábry azt a rémhírt terjesztette, hogy Schlik már elfoglalta Debrecent, és a magyar seregek hamarosan feloszlanak). Ez érthetővé teszi, hogy a későbbiekben Fábry miért mentegette rendkívül állhatatosan Róka Józsefet, miközben Mihálovics Józseffel kapcsolatban semmilyen enyhítő körülményre sem emlékezett. A többi vádpontot is

²⁴⁶ *Fábry Ignác* – Kossuth Lajosnak. Nagyvárad, 1849. április 29. Vukovics Sebő hátrátával. Hermann Róbert magángyűjteménye, név és dátum szerint. Az ügyvel kapcsolatos igazságügyminisztériumi fogalmazványok MNL OL 1848-49-i minisztériumi levéltár, igazságügyminisztérium, büntető-törvénykezési osztály (H 69) 1849:1144.

²⁴⁷ *Ambrus János* – Az Igazságügyminisztériumnak. Nagyvárad, 1849. május 6. MNL OL H 69 1849:1144.

tagadta, a lázítás vádjával kapcsolatban ráadásul a vád tanúira is hivatkozhatott. A temesvári komiténak sem volt tagja, amint azt a vád állította.²⁴⁸

A tanúvallomások csak azt erősítették meg, hogy Kiszomborban Fábry azt állította, a szerbek nem bántják a magyarokat, és arra biztatta őket, ne hagyják el lakhelyeiket, mert ha mind elmennek, akkor az ellenség házaikat feldúlja. Kifejtette azt is, hogy azért megy Makóra és Szegedre, hogy az elmenekült lakosságot és papjait visszahívja a Bánságba. Egyetlen tanú sem erősítette meg, hogy a helynök a császárt dicsérte volna; egyikük azt vallotta, hogy a császárról Fábry egy szót sem mondott.²⁴⁹

1849. május 14-én Ambrus János arról tájékoztatta Vukovics Sebő igazságügyminisztert, hogy Fábry ügyét „a törvény rendes útjára” terelték. Nem ítélték el, de nem is mentették fel, hanem az ügy tárgyalását átadták az illetékes megyei bíróságnak.²⁵⁰ Fábry azt kérte, hogy a Temes megyei bíróság tárgyalja az ügyét, az igazságügyminisztérium viszont a Csanád megyei bíróságot jelölte ki. A helynök már 1849. június 2-án kérte, hogy Váradról a radnai zárdába költözhessen át. Miután Bémer László báró, nagyváradi latin szertartású püspök 10 000 pengőforint óvadékot tett le, Fábry megkapta az engedélyt, hogy Radnára költözzön.²⁵¹

Ott azonban nem időzött sokáig, hiszen augusztus 14-én Temesvárra érkezett, ahol nyomban átvette vikáriusi hivatalát az őt távollétében helyettesítő Oltványi Istvántól.²⁵² Lonovics József csak márciusban értesült Fábry letartóztatásáról, és mint a káptalannak megírta, hazabocsátása érdekében semmilyen lépést sem tehetett. Március 10-én kelt levelében ugyanakkor megerősítette Oltványi István apát és örkanonok helynöki kinevezését a Rókaéhoz hasonló joghatósággal.²⁵³ 1849. március végén Lonovics titokban 2000 forintot küldött Windisch-Grätz-nek a cs. kir. katonai kórházak javára, majd fürdőkúrára Marienbadba távozott.²⁵⁴

²⁴⁸ Fábry Ignác vallomása. Hely és dátum nélkül. Hermann Róbert magángyűjteménye, név szerint, [1849. május.].

²⁴⁹ Tanúvallomások Fábry Ignác ügyében. Hely és dátum nélkül. Hermann Róbert magángyűjteménye, név szerint.

²⁵⁰ MNL OL H 69 1849:1575.

²⁵¹ MNL OL H 69 1011; MNL OL Igazságügyminisztérium Álladalmi Ügyészi Osztály (H 72) 1849:2869.

²⁵² Ambrus 1892. 268. Ambrus szerint Fábry utazásának célja Róka Temesvárra hívása volt, a csanádi káptalan fentebb idézett levele tükrében azonban ennél többről volt szó. *A Csanádi Káptalan* – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. február 25. TRKEL. Personalien, Oltványi István 1849: szám nélkül.

²⁵³ Lonovics József – A Főtiszteletű Káptalannak. Pest, 1849. március 10. TRKEL. Personalien, Oltványi István 1849: szám nélkül.

²⁵⁴ A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848 – 49-ben. III. k. Szerk: Andics Erzsébet. Budapest, 1965. (a továbbiakban Andics 1952-1981.) 133.

Közben a két vikariátus küzdelme egyáltalán nem ért véget. Róka József február 4-én Nagyváradra utazott, és csak május 15-én tért vissza Makóra. Távolléte alatt Mihálovics (Munkácsi) József címzetes kanonok helyettesítette.²⁵⁵ Nem sokkal Fábry fogságba esését követően Lonovics József és Oltványi István megpróbálták megszüntetni a makói vikariátust. Mihálovics Makón csak 1849. március közepén értesült Oltványi kinevezéséről. Kérte Oltványit, másolja le neki Lonovics levelét a makói vikariátus megszüntetéséről. Nekik – írta Mihálovics Oltványinak 1849. március 28-án – az egész Bánsággal volt összeköttetésük, kivéve Temesvárral és környezetével. A temesvári vikariátus azonban 10-15 plébánia miatt igen terhes volna, mert a katonaság által oly függőségbe lenne kényszerítve, mit a magyar kormány hazaárulásnak bélyegezne. Azt javasolta, várják meg a fejleményeket, hiszen Róka fel van hatalmazva Lonovics által vikáriusi hatalmát átruházni. Hivatalában legyen óvatos, kerülje a politikai dolgokat – javasolta a temesvári helynöknek. Tudatta Oltványival, hogy Róka József 1849. február 4-én a császári csapatok elől Váradra menekült, és vikáriusi hatalmát távolléte idejére Mihálovicsra ruházta. Fábry Ignác és Róka József Nagyváradon találkoztak. Tovább folytatják Makón a vikáriusi munkát – folytatta Mihálovics –, mert a Maroson inneni hívek el vannak vágva Temesvártól, és mert Lonovics szabad akarata kifolyásának csak december 1-jén kelt intézkedését tarthatják, hiszen jelenleg „bizonyos hatalom járma alatt nyög”. Nagyságod vikariátusát az elfoglalt részekre nézve elismerjük – írta Mihálovics –, de azt, hogy Róka vikariátusa megszűnt volna, nem ismerjük el. Végül reményét fejezte ki, hogy a magyarok hamarosan győzelmet aratnak. „A hadak kimenetele Isten kezében van, mi erősen hisszük, hogy a rác dicsőségnek Bánátban néhány hét múlva még porai sem fognak láttatni. Pest nem sokára miénk.”²⁵⁶

A Makóra visszatérő Róka József az orosz beavatkozással kapcsolatban született rendeleteket csak 1849. június 2-án kapta meg. Ennek következtében az egyházmegyében csak később tudták az előírt szertartásokat megtartani. Amint Róka József június 2-án kelt, Horváth Mihályhoz intézett jelentésében olvashatjuk, miután értesült az orosz beavatkozás elleni intézkedésekről, meghagyta „a megyei papságnak, hogy miután az későbben jött ide le, mintsem hogy az abban foglaltak teljesítését az e végre kitűzött május 27-iki határnappal meg lehetett volna kezdeni, a megrendelt

²⁵⁵ Roos 2012. 269.

²⁵⁶ Mihálovics József – Oltványi Istvánnak. Makó, 1849. március 28. TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1849: szám nélkül.

nyilvános könyörgések tartását a Közlöny kérdéses számának az illető helységek részerei megérkezése után eső első vásár, vagy ünnepnapon kezdjék meg”.²⁵⁷

III. 3 Horváth Mihály és az egyházmegye kormányzata

A makói vikariátus ezt követően a szabadságharc leveréséig folytatta tevékenységét. Oltványi Pál közvetítésével még 1849 márciusában azt kérték Lonovicstól, hogy legalább három esperes-kerületben: a makóiban, az aradiban és a szegediben hadd folytathassák helynöki tevékenységüket, elvégre azokat a kerületeket úgysem lehetne Temesvárról kormányozni. Oltványi István nem ellenezte a kérés teljesítését, sajnos a püspök válasza nem ismeretes előttünk.²⁵⁸ Mihálovics 1849. június 1-jétől a magyar hadügyminisztérium osztálytanácsosaként tevékenykedett tovább.²⁵⁹ 1849 augusztusának elején a császári csapatok elfoglalták Makót, Róka ismét menekült, a vikáriusi hivatalban egyedül Oltványi Pál maradt, akit Mihálovics már korábban Temesvárra akart küldeni, de nem vállalta az utat. Most viszont – Fábrý sürgetésével összhangban – Oltványi Pál összehalkolta az iratokat és augusztus 18-án szerencsésen megérkezett Temesvárra.²⁶⁰

Horváth Mihály kinevezett (de nem prekonizált) csanádi püspökként még nem kormányozhatta egyházmegyét,²⁶¹ bár Lonovics József bizonyos személyi döntéseknél konzultált reménybeli utódával a tennivalókról.²⁶² Bonyolítja a helyzetet, hogy amint arra az egyházmegye gazdaságáról szóló fejezetben majd utalni fogunk, 1848. december 25-én beiktatták új javadalmának élvezetébe, így a püspöki birtokokkal már rendelkezhetett. A nádori és kamarai levéltárban tervezett kutatások mellett²⁶³ Horváth inkább politikai jelentőséggel bíró ügyekben intézkedett, különösen szívén viselte a „csanádi egyházmegyéhez tartozó, és a dúló ellenség által megszállott helyekről” elmenekült papok és tanítók segélyezésének az ügyét.²⁶⁴ 1849. április 26-án kelt

²⁵⁷ MNL OL H 56 1849:126. (51743 tek.)

²⁵⁸ Oltványi István – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. március 27. TRKEL Personalioen. Canonicus Oltványi István 1849: szám nélkül.

²⁵⁹ Zakar 1999. 146.

²⁶⁰ Ambrus 1892. 269.

²⁶¹ Korizmics Antal 1848. július 3-án kelt levelében értesítette a Csanádi szentszéket Horváth kinevezéséről. TRKEL. Horváth Mihály 1848/49. 1848:szám nélkül.

²⁶² Bugarski 2008. 211.

²⁶³ Horváth Mihály 1848. december 14-én kapott engedélyt a nádori és kamarai levéltárban található anyagok lemásolására. KLÖM XIII. k. 752.

²⁶⁴ Horváth Mihály – A csanádi püspöki helyettesnek. Budapest, 1849. június 22. TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1849:603.

kérelmére, nyugtája ellenében, fél évre 1000 pengőforintot utaltak ki Róka József helynöknek kiesett jövedelmei pótlására.²⁶⁵

Arra is volt ideje, hogy a hadsereghez látogató Kossuthot – 1849. március 24-én kért és kapott engedélye birtokában – elkísérje a tavaszi hadjárat első szakaszában. A Szemere-kormány vallás és közoktatási minisztereként az általa szervezett „keresztes népháború” vörös keresztjét magára öltötte.²⁶⁶ Az uralkodó „forradalmi üzelmek” miatt 1849 júliusában érvénytelenítette mind Lonovics József egri érsekké, mind Horváth Mihály csanádi püspökké történt kinevezését, és többek között a Csanádi püspökséget is megürültnek nyilvánította. A hadbíróság később Horváth Mihályt halálra ítélte, és a császári hatóságok távollétében „in effigie” felakasztották.²⁶⁷

Horváth Mihályt mind elvbarátai, mind konzervatív ellenfelei 1848/49-ben a radikális egyházi reformok vezéralakjának tartották. Mednyánszky Cézár báró, Görgei Artúr tábornok forradalmi érzelmű tábori főpapja erről így vallott 1858-ban megjelent emlékiratában:

„Meg kell mondanom, hogy a magyar papság többsége ugyanazt tette, mint én. Viselkedésünket támogatta egy előkelő püspök, aki elfoglalta a kultuszminiszteri széket. Fokozatosan teljesen függetlenné óhajtotta tenni a félig-meddig már független egyházi ügyeket. Magukon a papokon keresztül akarta az egyházat megreformálni, oly messzire menve, hogy a papok nősülését is engedélyezi. Igaza volt törekvéseiben és ez utóbbi reform már magától kezdett életbe lépni.”²⁶⁸ Mednyánszky és Horváth az emigrációban is kapcsolatban maradt, 1850-ben a volt tábori főpap megküldte a tudós történésznek a szabadságharc alatt készített jegyzeteit, amelyek, mint írta, „hazánk legdicsőbb eseményeit” tárgyalják.²⁶⁹

Hasonlóan látta Horváth Mihály szerepét Scitovszky János, a császáriak által 1849 nyarán esztergomi prímássá kinevezett konzervatív főpap is, aki azért akadályozta az egykori kultuszminiszter hazatérését, mert szerinte Horváth „szakadárságba akarta vinni a magyar katolicizmust”.²⁷⁰ A kiegyezést követően az új prímás, a Habsburg-hű Simor János is feltételekhez kötötte Horváth Mihály vaskai apáttá történő kinevezését.

²⁶⁵ KLÖM XV. k. 171.

²⁶⁶ Márki 1917.121–123.

²⁶⁷ Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Hrsg. von Kletečka, Thomas Wien, 2002. (a továbbiakban: Kletečka 2002 Bd. I.) 487–488.

²⁶⁸ [Mednyánszky, Cézár]: Confessions of a Catholic Priest. London 1858. 38.

²⁶⁹ Mednyánszky Cézár – Horváth Mihálynak. Colmar, 1850. június 5. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (MTAK) MS 364/132.

²⁷⁰ Hermann E. 1973. 425.

1867. július 31-én kelt levelében felhívta a kabinetiroda figyelmét arra, hogy Horváth 1848-49-ről írt munkájában a katolikus egyháznak demokratikus alkotmányt akart adni,²⁷¹ a püspökök hatalmát meg akarta törni, az egyházi javakat pedig államosítani. Eltörölte volna a cölibátust, és fel akarta oszlatni a szerzetesrendeket. Mindezt egy nemzeti zsinat segítségével kívánta végrehajtani, amelynek tagjai kétharmad részben laikusokból álltak volna. Egyetlen püspök sem járulhatna hozzá ezekhez a határozatokhoz – vélte Simor –, ez az egyház elárulása lenne. Azzal a feltétellel támogatta Horváth vaskai apáttá való kinevezését, ha a fenti könyvében található kitételeket visszavonja.²⁷²

Lonovics Józsefet némileg meglepő módon 1849. július 21-én elfogták Lanzendorfban, amikor marienbadi fürdőkúrájából hazafelé tartott. Pozsonyba szállították, és Scitovszky János primás közbenjárására megengedték neki, hogy az irgalmasok házában húzza meg magát. Viale Prelà bécsi nuncius szerint Lonovics tehetséges pap volt, de inkább rendelkezett államférfiúi adottságokkal, mint egyházi képességekkel. Jozefinista felfogásának megfelelően jó kapcsolatokkal rendelkezett mind a metternichi kormányzattal, mind annak bukása után a magyar kormánnyal. Ennek következtében innen is, onnan is fenntartással tekintettek rá.²⁷³ További sorsára munkánk utolsó fejezetében, a megtorlás kapcsán fogunk kitérni.

A Csanádi egyházmegye kormányzata 1848/49-ben meglehetősen sajátosan alakult. Kezdetben Lonovics József püspök és helynöke, Fábry Ignác küzdöttek a más egyházmegyékkel összevetve is jelentősnek mondható papi reformmozgalom (a „Csanádi pontok”-at valló klerikusok) ellen. Horváth Mihály kinevezése – néhány kivételtől eltekintve – nem módosította alapvetően az egyházmegye kormányzatát. Lonovics sokáig távol volt megyéjétől, így a kormányzati feladatok zöme helynökeire maradt. Fábry lemondását követően a temesvári várparancsnokság ellenséges fellépésére az egyházmegye kormányzata Makóra menekült, de még rövid ideig egységes maradt. Lonovics József, a hadi helyzet változásától nyilván nem függetlenül, először egy császár-barát vikariátust hozott létre, majd a makói, magyar kormányhoz hű vikariátus felszámolására tett kísérletet. A makói vikariátus azonban ellenállt, így annak megszüntetésére a szabadságharc leveréséig nem került sor. Utóbbi tevékenysége döntően hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormány 1848/49-ben sokáig meg tudta

²⁷¹ Horváth M 1871-1872. III. k. 123-129.

²⁷² EPL AE Simor János magánlevéltára 1867:161.

²⁷³ Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Lukács 1981/1.) 86.

őrizni befolyását a Bánságban. A makói vikariátus működésének jelentőségét igazolták a szabadságharc leverését követően született hadbíróági ítéletek is.²⁷⁴

²⁷⁴ EPL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia.

IV. Fegyveres szolgálatot teljesítő paphonvédek

IV. 1. Papnövendékek

1892-ben jelent meg Ambrus József csanádi egyházmegyes pap, kisoroszi plébános kötete az 1848/49-es szabadságharcban részt vett paphonvédekről. Munkájának célja – amint arra az I. fejezetben már utaltunk – a nyelvileg és kulturálisan sokrétű kötődéssel rendelkező katolikus papság 1848/49-es hazafiságának bizonyítása volt. „Megérdemlik azok, kik ezer vész és vihar közt vért s életet áldoztak, hogy emlékü el ne vesszen, megérdemlik, hogy tényekkel, nevekkal bebizonyítsuk országvilágnak, hogy a kat[olikus] papság nemcsak a templomban, nemcsak a szószéken, nemcsak szóval, de tettekkel is, a harcmezőn, tűzben, vízben, puska- és ágyúgolyók záporában mindenkor volt oly hazafias és vitéz, mint bárki más” – összegezte Ambrus előszavában az előtte álló feladatokat.²⁷⁵

A könyv megjelenése óta eltelt idő önmagában is indokolná, hogy noha lényegesen kisebb körre, a Csanádi egyházmegyére szorítkozva, mindazonáltal az újabban megjelent szakirodalmat is figyelembe véve, és további, még nem publikált levéltári forrásokat is feltárva, ismét áttekintsük a paphonvédek történetét. A szabadságharc számos katonájának, így például Baross Lászlónak vagy éppen Karg Magnusnak a szerepét szinte lehetetlen a Temesváron őrzött források nélkül felidézni. A névmagyarosítások és névváltoztatások zezugos útvesztőiben az egyháztörténeti és a hadtörténeti irodalom nélkül nem lehet eligazodni. Továbbra is céljaink közé tartozik a hadtörténeti kutatások és az egyháztörténeti munkák eredményeinek az összekapcsolása is. Először a kispapok, majd a felszentelt lelkészek életútját fogjuk áttekinteni.

A temesvári líceum tanulói – a tanári kar jegyzőkönyvének tanúsága szerint – már 1848. március végén sürgették, „hogy engedjék meg nekik minden fenntartás mellőzésével csatlakozni a hazafias mozgalomhoz, miként azt már vidéki társaik is tették: a nemzetőrség keretén belül alkossanak külön egységet és vegyenek részt a nemzeti értékek megmentésében, ha szükséges, akár fegyverrel a kézben, vérüket és életüket áldozva”.²⁷⁶ A tanári tanács ugyan felterjesztette a diákok kérelmét a felső hatóságokhoz, mindazonáltal a válasz megérkezéséig az iskolai előadások rendszeres látogatására intették a hallgatókat.²⁷⁷

²⁷⁵ Ambrus 1892. VI.

²⁷⁶ Bugarski 2008. 209. A fordításban előforduló hibát („nemzetőrség” helyett „nemzeti gárda”) az idézetben kijavítottuk.

²⁷⁷ Uo.

Amikor kitört a fegyveres küzdelem, a növendékek is nagy számban léptek a honvédek közé. Még a nevek felsorolása is hosszú időt vesz igénybe. Boleszny (Betegh) Antal (1828–1896) a Bánságból 1849 januárjában menekült el a szerbek elől.²⁷⁸ Belépett a torontáli önkéntes zászlóaljba, részt vett a délvidéki harcokban, majd Borosjenőnél, 1849. augusztus 19-én honvéd hadnagyként tette le a fegyvert.²⁷⁹ Visszavették a szemináriumba, 1852-ben pappá szentelték, 1862-től orsovai plébános-helyettes, majd plébános volt. 1856-tól kezdve történeti cikkeket és útleírásokat is publikált.²⁸⁰ 1867-ben magyar érzelmei és Deák-pártot támogató magatartása miatt összeütközésbe került a katonai hatóságokkal.²⁸¹ Az uralkodó 1892. március 6-án a csanádi székesegyház tiszteletbeli kanonokává nevezte ki.²⁸²

Böhm (Bán) Károly (1825–1881) másodéves teológushallgató szintén önként állt be a honvédek közé.²⁸³ 1849. március 21-től számvevő hadnagy, majd július 20-tól számvevő főhadnagy volt az 1. honvéd vadászezred törzsénél Nagyváradon.²⁸⁴ Böhm már 1849-ben megpróbált visszatérni a szemináriumba, de a szentszék ekkor – arra hivatkozva, hogy önként állt a honvédek közé – elutasította kérelmét.²⁸⁵ Ráadásul a császári hatóságok 1850. január 3-án besorozták a 9. sorgyalogezredbe, ahonnan csak váltságdíj lefizetése útján tudott kiszabadulni. Ezt követően mégis visszavették a szemináriumba, majd pappá szentelték. 1857-ben Temesvárra rendelték káplánnak, majd 1863-ban kinevezték nagyőrszi plébánosnak.²⁸⁶

Katonai szolgálatot teljesített még Csikós József elsőéves bölcsészhallgató, bár esetében nem sikerült megállapítanunk, hogy nemzetőr volt-e vagy honvéd.²⁸⁷ Gémesi (Geml, Gemmel) Károly elsőéves hallgató pedig hadnagyi kinevezést nyert az utászkarhoz.²⁸⁸ Több adatunk van a nákófalvi születésű Fuchs (Rókási) Sebőről (1829–

²⁷⁸ Kováts 1908. 353–354; Juhász 1994. 66.

²⁷⁹ Bona Gábor: Hadnagyság és főhadnagyság az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Bona 1998–1999.) 198.

²⁸⁰ Bugarski 2008. 547, 549.

²⁸¹ TRKEL Personalien Boleszny Antal 1862:1796, 1873:251.

²⁸² Ambrus 1892. 200–203; 1848–49. Történelmi Lapok 1896. március 1–15. 52. TRKEL Personalien Boleszny Antal 1892:56.

²⁸³ Ambrus 1892. 354.

²⁸⁴ Tekintettel a számvevő tisztek feladataira és Böhm állomáshelyére, túlzásnak tűnik Ambrus megállapítása, miszerint ő „számtalan nagy és véres csatában vett derekasan részt”. Ambrus 1892. 175–176.

²⁸⁵ Tamási Zsolt: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848 – 1849-es forradalom leverése után. Történelmi Szemle 51. (2009/3) 367.

²⁸⁶ Bona: Hadnagyság és főhadnagyság i. m. 217; TRKEL Personalien Boleszny Antal 1857:641, 1863:2033.

²⁸⁷ Kováts 1908. 352–353.

²⁸⁸ Bona 1998–1999. I. k. 458.

Kováts 1908. 352.

1891), aki 1848-ban a szeminárium harmadéves hallgatója volt.²⁸⁹ Ő 1849. április közepén már tizedes volt a 2. honvédszászlóaljban Péterváradon. Később tiszti kinevezést is kapott (állítólag főhadnagy volt²⁹⁰), s ezért büntetésből, 1850. január 30-án besorozták az 58. cs. kir. sorgyalogezredbe. 1858-ban főhadnagyként szerelt le, megnősült, 1867 után tagja volt a Torontál megyei honvédegyletnek, és árvaszéki elnök lett Nagybecskerekben.²⁹¹

Henny Sebestyén (1830–1899) szülei újszentannai lakosok voltak,²⁹² fiuk 18 évesen részt vett a szabadságharcban, később ennek ellenére tábori papként tartották számon, ami nyilvánvaló tévedés.²⁹³ Tehetséges hallgató lehetett, mert Temesvári tanulmányait követően 1853-1854-es tanévben a bécsi Pazmaneumban oktatták.²⁹⁴ 1855-ben szentelte pappá Csajághy Sándor csanádi püspök, két évre rá ugyanő nevezte ki Temesvárra második káplánnak 1857. november 26-án.²⁹⁵ Tanulmányi felügyelő, majd rektor-helyettes volt a temesvári papneveldeben. 1866-tól nagyzsámi plébános, 1876-tól verseci alesperes volt. Az uralkodó 1872. május 4-én, a tanügy terén elért érdemeiért koronás arany érdemkereszttel tüntette ki.²⁹⁶ 1882-ben szentszéki ülnökké, 1886-ban dettai, 1888-ban verseci, végül 1893-ban makói plébánossá nevezték ki. 1894. május 22-én iktatták be makói esperesi hivatalába, egyházközségét tapintatosan és bölcsen vezette.²⁹⁷

Hájek (Halasi, Halassy) Ede első évfolyamos teológushallgató honvéd hadnagyként szolgált a 133. zászlóaljban, és katona volt Hildenstab Sándor 2. évfolyamos bölcsész is.²⁹⁸ Hobscha Boldizsárt (1829–1889) 1848. július 11-én vették fel első éves teológusnak, ő azonban hamarosan belépett a 3. honvédszászlóaljba, ahol őrmesteri rangot ért el.²⁹⁹ A szabadságharc leverését követően Viddinbe menekült, de már 1849. november 30-án folyamodott szemináriumba történő visszavétele érdekében,

²⁸⁹ Kováts 1908. 353.

²⁹⁰ Ambrus 1892. 98.

²⁹¹ Bona 1998-1999. I. k. 431.

²⁹² TRKEL Personalien Henny Sebestyén Keresztlevél másolat, Újszentanna, 1849. szeptember 16.

²⁹³ 1848-49. Történelmi Lapok 1898. január hó. 15.

²⁹⁴ Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623-1918 (1951). Budapest, 2003. (a továbbiakban: Fazekas I. 2003) 383.

²⁹⁵ TRKEL Personalien Henny Sebestyén. *Csajághy Sándor* – Weissenbacher Károlynak. Temesvár, 1857. november 26. 1857:szám nélkül.

²⁹⁶ TRKEL Personalien Henny Sebestyén 1886:2299.

²⁹⁷ TRKEL Personalien Henny Sebestyén 1894:1471. Makó története 1849-től 1920-ig. Szerk.: Szabó Ferenc. Makó, 2002. 323–324.

²⁹⁸ Bona 1998-1999. II. k. 12; Kováts 1908. 352–353.

²⁹⁹ Juhász Kálmán a 3. honvédszászlóaljat az egyháztörténeti irodalom alapján tévesen vörös sipkás zászlóaljnak tartotta. *Juhász* 1994. 67.

amit egy papi ajánlás következtében biztosítottak is számára.³⁰⁰ Halálát megelőzően kisőrszi (Gottlob) plébános volt.³⁰¹

Konrád József (1826-1860), aki 1846-tól kezdve tanult Bécsben, 1848-ban gyenge egészségi állapota miatt hagyta el a Pazmaneumot.³⁰² Szegeden, szülővárosában önként belépett a 33. honvédszászlóaljba. 1849. február 1-jén nevezték ki hadnaggyá, de július 14-től már betegszabadságon volt Szegeden. Ennek ellenére 1849. szeptember 2-án besorozták a 37. cs. kir. sorgyalogezredbe, ahonnan csak 1853. április 16-án tudott leszerelni. Szeged város szolgálatába állt, végül a város főszámvevője volt.³⁰³ Kreminger Antal prépost-plébános temette el a legnagyobb ünnepélyességgel.³⁰⁴

A 2. évfolyamos bölcsészek közül Kovács Ferenc is katonai szolgálatot teljesített; lehet, hogy tiszt volt, bár ez nem állapítható meg jelenleg bizonyosan.³⁰⁵ Kreutzperger (Kreitzperger) György szintén katonának állt. A szabadságharc leverését követően visszatért a papneveldébe, 1855 júliusában szentelték pappá, azonban már 1855 szeptemberében meghalt.³⁰⁶ Kristóf (Kristóffy) János bölcsész hallgató is a honvédek közé állt, majd 1849. november 29-én kérte felvételét a szemináriumba. Hallotta – írta –, hogy aki katona volt, azt nem veszik vissza, de „kényszerűjoncozás szabályai és évei alá esvén” kéri felvételét. Makra Imre makói alesperes-plébános és Konrád Frigyes rektor ajánlására vissza is vették a hallgatók közé.³⁰⁷ 1853. augusztus 14-én szentelték pappá, 1863-tól szajáni, 1885-től apátfalvi plébános volt.³⁰⁸

A 2. évfolyamos Krünner (Kürthy) Ferenc 1848. október 16-án önként állt a honvédek közé. December 5-én a 12. huszárezredbe osztották be, ahol hamarosan őrmesterré, 1849 februárjában hadnaggyá, végül június 9-én főhadnaggyá léptették elő.

³⁰⁰ Kovács 1908. 351, 354–355. *Tamási Zsolt*: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848/49-es forradalom leverése után. *Történelmi Szemle* 51. (2009/3.) 367.

³⁰¹ Ambrus 1892. 102–106; és Ambrusra hivatkozva Roos 2012. 288. Ambrus számos legendás elemet is bevett elbeszélésébe. Például nem felel meg a valóságnak, hogy Hobscha főtiszti rangot kapott a török hadseregben, és az 1850-es évek elején ott szolgált. Az 1849. december 4-i szentszéki ülésen tárgyalták Hobscha kérelmét, aki szeretett volna visszatérni a szemináriumba. A határozat szerint Hobscha, „miután a bemutatott bizonyítvány szerint a pártütőknél nem szabad elhatározás, hanem a forradalmi kormány ellenállhatlan kényszerítő parancsa után vállalt szolgálatot, tekintve továbbá a verseci helyettes lelkésznek, és a papneveldei igazgatónak róla adott dicséretes értesítvényét, a papneveldébe bevéteik, és erről az intézeti igazgató által értesíttetni rendeltetik.” *TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanádiensis de anno 1849.* (Temesvár) Nr. 805/1.

³⁰² Fazekas I. 2003. 377.

³⁰³ Bona 1998-1999. II. k. 258–259.

³⁰⁴ Ambrus 1892. 113–114.

³⁰⁵ Kovács 1908. 352–353, 355; Bona 1998-1999. II. k. 280.

³⁰⁶ Kovács 1908. 311, 351, 353, 355, 468, 515, 529.

³⁰⁷ *Tamási Zsolt*: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848 – 1849-es forradalom leverése után. *Történelmi Szemle* 51. (2009/3.) 367.

Kovács 1908. 352, 355, 522.

³⁰⁸ Schem. Csan. 1892. 260.

Büntetésül az osztrák hatóságok 1850-ben besorozták az 56. cs. kir. sorgyalopezredbe, ahol később hadnagyi, majd főhadnagyi rangot kapott. 1860-ban leszerelt, a kiegyezéstől kezdve haláláig az Arad megyei Honvédegylet tagja volt. 1870-ben a honvédség reaktiválta, 1887-ben ezredesi címmel nyugalmazták.³⁰⁹

Nagy Pált (1830–1901) 1848. július 18-án vették fel elsőéves teológushallgatónak. Augusztus 13-án viszont már beállt a honvédek közé, a 33. honvédszászlóaljban volt tiszthelyettes. 1849. január 21-én fejsérülést szenvedett és fogságba esett. Pestre, az Újépületbe hurcolták, majd besorozták a cs. kir. 37. sorgyalopezredbe. Tüdőbetegsége miatt először szabadságolták, majd elbocsátották a hadseregből.³¹⁰ Szabadsága alatt, 1849. december 10-én kérte a szemináriumba való visszavételét. Mellékelte egykori szegedi igazgatója, Nagy Márton ajánlását és Kreminger Antal esperes-plébános bizonyítványát, amiből kiderült, hogy tisztessé szülőktől származik, és szegedi tartózkodása alatt 1848 nyarán templomba járt. Csatolta 2. évfolyamos filozófiai bizonyítványát, továbbá 1849. november 20-én kelt szabadságos levelét is. Az 1849. december 18-i szentszéki ülésen döntöttek visszavételéről. Tekintetbe vették, hogy már felvételt nyert, illetve hogy jó magaviselettel rendelkezett, valamint hogy besorozták. Ugyanakkor előírták neki, hogy tanuljon németül, és a katonaságtól szerezzen végleges elbocsátó levelet. 1853. augusztus 8-án szentelték pappá.³¹¹ Csorváson, Knézen, végül Mezőkovácsházán volt plébános, 1883-ban koronás arany érdemkereszttel tüntették ki.³¹²

Németh József (1831-1916) szegedi földműves családból származott, és 2. évfolyamos bölcsészeti hallgatóként állt be a honvédek közé.³¹³ Altiszti rangot ért el, és Világosnál tette le a fegyvert. Visszatért a szemináriumba, majd 1854-ben pappá szentelték.³¹⁴ Különböző tisztségeket viselt a püspöki hivatalban; 1870-től rektor, 1871-től kanonok, 1874-től címzetes püspök, 1877-től nagyprépost, 1889-1890-ben káptalani

³⁰⁹ Bona 1998-1999. II. k. 327; a kispap-honvédek névsorát olvashatjuk Juhász Kálmánál is: *Juhász* 1994. 66–67.

³¹⁰ Ambrus 1892. 182–190, több pontatlansággal, amelyeket Kováts Sándor az alábbi jegyzetben jelzett helyen korrigált.

³¹¹ Kováts 1908. 353. Kováts Sándor téved, amikor azt állítja, hogy Nagy Pált nem a 37. sorgyalopezredbe sorozták be. Azzal érvel, hogy a szabadságos levelet a Mihály nagyherceg sorgyalopezred, és nem a Máriássy sorgyalopezred adta ki, figyelmen kívül hagyva, hogy a 37. sorgyalopezred tulajdonosa előbb Máriássy András báró tábornok, majd Mihály orosz nagyherceg volt. *Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege*. Corvina Kiadó, 1986. (a továbbiakban *Barcy – Somogyi* 1986.) 19.

³¹² Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. (a továbbiakban *Habermann* 1992.) Szeged, 1992. 201.

³¹³ Habermann 1992. 201, de ő tévesen csanádi püspöknek titulálta.

³¹⁴ Ambrus 1892.120; Kováts 1908. 354.

helynök, 1905-1908-ig apostoli kormányzó volt.³¹⁵ 1908-ban Temesvár városának díszpolgárává választották.³¹⁶

Munkácsi Mihály aradi kórházi főorvos már 1843. május 6-án kérte unokaöccsének, Patala Károlynak (1828–1892) a papnövendékek közé történő felvételét, de erre csak egy évvel később, kérésének megismétlését követően került sor. 1848-ban, a tanév végét követően (másodéves teológushallgató volt), Szegeden Kreminger Antal prépost-plébános irodájában dolgozott. 1849. február 2-án belépett az 1. honvéd vadászezredbe. 1849. május 16-án súlyosan megsebesült Somos és Lemesány között. Az oroszok foglyul ejtették, Bártfán gyógykezelték, ahol annak ellenére felépült, hogy a kolerát is elkapta. 1849. szeptember 28-án az oroszok szabadlábra helyezték, ezt követően visszatért Temesvárra, ahol már halálhírért keltették.³¹⁷ December 26-án kérte visszavételét a szemináriumba. Nem akart sokáig Kreminger terhére lenni – írta –, azért állt be a honvédek közé. Katonának azonban nem felelt meg, elbocsátották, így most szegény atyjára és tizenegy kiskorú testvérére is tekintettel kérte visszavételét. A december 27-i szentszéki ülés azonban a rektor kedvezőtlen véleményére figyelemmel nem vette vissza a hallgatók közé. Az 1850/51-es tanévre mégis visszavették, 1852-ben pedig pappá szentelték, halálát megelőzően majlátfalvi plébános volt.³¹⁸

Rajnay (Reiner) Ignác (1825-1912) temesvári tanulmányait követően 2. éves teológushallgató volt Pesten a központi szemináriumban.³¹⁹ 1848 decemberétől a budapesti Hadi Főtanodán tanult, majd a hallgatókból alakult egyetemi légio tagja lett. 1849. április 8-tól hadnagy, július 7-től főhadnagy volt a 49. honvédszászlóaljban. A komáromi várőrséggel együtt tette le a fegyvert. A szabadságharcot követően törvényszéki bíróként, főügyészként, végül pedig Gyulafehérváron ügyvédként dolgozott. 1867-től a Hunyad megyei Honvédegylet tagja volt.³²⁰ Váradi András 2. évfolyamos bölcsészhallgató is katonának állt, további adatunk nincs róla.³²¹ A 43. honvédszászlóaljban szolgált hadnagyi rangban a lugosi születésű seminarista, Vidovich Ignác.³²² Ő már 1849 őszén kérte visszavételét a szemináriumba, de Fábry Ignác

³¹⁵ *Juhász – Schicht* 1934. 121–123.

³¹⁶ *Bugarski* 2008. 555.

³¹⁷ *Ambrus* 1892. 192–193.

³¹⁸ TRKEL Protokollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 986; *Kováts* 1908. 352, 354.

³¹⁹ *Kováts* 1908. 312, 353.

³²⁰ *Neue Temesvarer Zeitung* 1912. szeptember 3; *Bona* 1998-1999. III. k. 15.

³²¹ *Kováts* 1908. 352–353.

³²² *Bona* 1998-1999. III. k. 464.

helynök ekkor semmi biztatót nem válaszolt neki.³²³ Végül mégis visszavették, 1855. szeptember 14-én pappá szentelték, 1872-ben ebendorfi plébánossá nevezték ki.³²⁴

Ambrus József azt írta 1892-ben, hogy 1848-ban a temesvári papnevelde összes növendéke, azaz 64 tanuló egytől egyig belépett a honvédségbe.³²⁵ Vizsgálataink ezt a számot ugyan túlzottnak tartják, de tény, hogy a növendékek önként és tömegesen álltak be a honvédek közé. Ez pedig azért is lényeges, mert a Csanádi egyházmegye egyik sajátossága éppen abban állt, hogy a polgári átalakulás iránt elkötelezett erők az egyházmegye központjában is jelentős befolyással rendelkeztek. Másrészt az is kiderült, hogy a honvédek állt bölcsész- és teológushallgatók jelentős része katonaként is megállta a helyét, hiszen sokan tiszti kinevezést nyertek el. A szabadságharc következtében jelentős paphiány alakult ki a Csanádi egyházmegyében is. Míg 1847/48-ban a csanádi papnevelde 20 filozófus és 32 teológus növendéke volt, addig az 1849/50-es tanév első félévében csak 19 teológushallgató látogatta az órákat. Az egykori honvéd kispapok többsége – a paphiányra való tekintettel – annak ellenére, hogy az egyházi törvények szigorúan tiltották a fegyverviselést, később folytathatta temesvári tanulmányait, és papi pályára léphetett.³²⁶

IV. 2. Fegyveres szolgálatot ellátó paphonvédek

Oltványi István, a császáriak irányában lojális püspöki helynök helyettese, 1849. március 9-én rosszallását fejezte ki a fiatal káplánok körében uralkodó állapotok miatt egy Lonovics József püspökhöz intézett levelében:

„Fájdalommal jelentem – írta –, hogy a csanádi klérusból a magyar sereget némelyek nemcsak mint tábori papok követték, mint p[éldául] Magyar professzor, Kornis, Kerényi; hanem mi több, fegyvert fogva is ahhoz csatlakoztak. Így: Baross, Bobik, Rózsafy, Klobucsár, Kőszeghy, Berecz, Bokányi. E volt rossz magaviseletű segédekről több panaszt hallottam, s általános a kikelés az egész fiatal papság, ezek nevelése, sőt a tanítók ellen is (kivéven a kivéendőket). Némely plébánosok inkább segédek nélkülözni, mint neveletlenekkel terheltetni akarnak. Gyökeres változásért

³²³ Kováts 1908. 70.

³²⁴ Schem. 1892. 289.

³²⁵ Ambrus 1892. 102.

³²⁶ Kováts 1908. 354.

köz az óhajtas!”³²⁷ Vajon igaza volt-e a helynöknek, amikor a honvédségben eltöltött szolgálatot egyházfegyelmi problémákkal kötötte össze?

Az egyházi törvényeknek megfelelően a papok nem viselhettek fegyvert. Akik ezt az előírást megszegték, azok szabálytalanságot (irregularitas) követtek el. Az egyházjog megkülönbözteti az igazságos és az igazságtalan háborút. Előbbi esetben is kizárólag a katonákat bátor kitartásra buzdító tábori papok nem követnek el szabálytalanságot. Utóbbi esetben viszont, feltéve, hogy az ellenséges katonák közül egy elesett vagy megcsonkult, a katonákat lelkesítő papok a fegyverforgatókhoz hasonlóan a papi szelídség hiánya (defectus lenitatis) miatt szabálytalanok. Míg a papi szelídség hiánya a kánonjogi kellékek hiányából származó szabálytalanság (irregularitas ex defectu), addig az emberölés, illetve csonkítás olyan büntett, amely a törvény rendelete folytán von maga után szabálytalanságot (irregularitas ex delicto). A fegyverfogó papok tehát ebbe az utóbbi egyházjogi kategóriába tartoztak.³²⁸

A fentebbi helynöki levélben említett Baross László (1819–1892) billédi (billéti) káplán nemesi családban született, apja Baross Ferenc, édesanyja pedig Nyéki Borbála volt.³²⁹ Billédi káplánkodása közben rendszeresen kártyázott és – saját bevallása szerint – 1000 pengőforint adósságot halmozott fel, amit a meggondolatlan káplán részben uzsorásai kapzsiságának tudott be. Egy ideig nagybátyja, a Makón élő Nyéky László segítette ki, de látva, hogy egyre több adósságot halmozott fel, ő is levette róla a kezét. 1847. július 25-én ezért püspökéhez fordult, és kérte, vegyék vagyonát zár alá, hogy így hitelezőitől megmenekülhessen. A szentszék erre válaszul augusztus 4-én zár alá vette vagyonát, zárgondnokul pedig plébánosát, Novák Pált jelölték ki.³³⁰

Baross a csanádi szentszék 1847. szeptember 17-én maga elé idézte, ahol „miután néki azon tette, hogy magát erejét s tehetségeit túlhaladó adósságokba vetvén, mind jóhiszemű hitelezőit – saját becsülete és az egyházi rend tekintélyének kockáztatásával megkárosodhatás veszélyének kitette – mind magát oly bajba ejtette, melynek gyászos következményei egész életére kihathatnak, e Szentszék nevében Elnök Öméltósága [Fábry Ignác címzetes püspök – Z. P.] által komolyan rosszalattott; arra, hogy pazarlási hajlamától megváljon, a kártyajátékkal, melynek szerencsétlen

³²⁷ TRKEL Personalien Oltványi István; Oltványi István – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. március 9. 1849:szám nélkül.

³²⁸ Szeregy József: Egyházjog különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra. Pécs, 1883³. I. k. 321–338.

³²⁹ Baross László keresztlevelének másolata. 1837. november 16. TRKEL Personalien Baross László 1837:szám nélkül.

³³⁰ TRKEL Personalien Baross László 1847:1344.

következményeit ismételve tapasztalja, és adósságok tételivel végkép felhagyjon, erélyes szavakkal intetett, és ismétli visszaesés ellen szigorúbb fenyegetésként súlya alatt figyelmeztetvén, szívére köttetett, hogy kifogás nélküli magaviseletével, és hivatalbeli kötelességei ernyedetlen teljesítésével előjeleit adja a tőle méltán elvárt javulásnak.”³³¹

Baross adósságai azonban jóval meghaladták az általa jelzett összeget, mivel zárgondnoka 1847. november 10-én 2811 forint adósságról tett jelentést.³³² Novák Pál közben megkezdte a legtürelmetlenebb adósok kielégítését, először Krancsits Márk Temesvár-józsefvárosi polgár követelését egyenlítette ki.³³³ Baross László, aki időközben közepesre vizsgázott Konrád Frigyes előtt a bűn feloldozásához szükséges vizsgáján,³³⁴ a dorgálás ellenére sem javult meg, s ennek következtében lépett be az önkéntesek közé. Baross ugyanis néhány hónap leforgása alatt újabb, 167 forint 40 krajcár adósságot halmozott fel.³³⁵ Mivel nem akart ismét egyházi előjárójához fordulni, inkább beállt a honvédek közé. 1848. július közepén tudatta Fábry Ignáccal elhatározását:

„E folyó hó [1848. július] 18-án, Pesten az önkéntesek közé állottam. Gondolám, inkább a harctéren dicsőségesen végzem küzdéssel teljes nyomorult életemet, mint négy falak közt kötél, vagy bármily más halállal. Ezt jónak láttam Méltóságodnak tudtára adni.

Erősen hiszem, miszerint a Főtisztelendő Káptalan nem fog lépéseket tenni, hogy mostani állásomat elhagyni kényszerítessenek. Sikerral úgy sem működhetnék azon pályán, melyen 6 éveken keresztül, s ezt merem állítani, némi buzgóságot fejték ki, nem leginkább azért, nehogy általa oly lépésre kényszerítessenek, melyre gondolni is borzadok.

Nevemet, eddigi viselt állásomat jónak találtam eltitkolni, nehogy valaki megbotránkozzék lépésemen, és így némi árnyék essék azon tisztas rendre, melynek igénytelen tagja valék.”³³⁶

A csanádi szentszék 1848. augusztus 8-án tárgyalta Baross ügyét, és úgy döntött, hogy nem tud célszerű intézkedéseket hozni, hiszen sem Baross álneve, sem pedig tartózkodási helye nem volt ismeretes számukra. Egyébként is – olvashatjuk a szentszéki ülés jegyzőkönyvében – „az, ami ezen szerencsétlen egyénnek megtérítésére

³³¹ TRKEL Personalien Baross László 1847:1853.

³³² TRKEL Personalien Baross László 1847:2025.

³³³ TRKEL Personalien Baross László 1848:23.

³³⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1848. Nr. 4.

³³⁵ TRKEL Personalien Baross László 1848:1609.

³³⁶ Baross László – Tisztelt püspök atya! Hely és dátum nélkül. [Az iktatókönyv szerint a levél Komáromban kelt, 1848. július 31-én.] TRKEL Personalien Baross László 1848:1404.

szolgálhatna csak a körülmények bővebb kifejtéséből tűnendik ki”, így csupán nagybátyját, Nyéky Lászlót értesítették a történekről, és elrendelték Baross minden holmijának összeírását.³³⁷ Nyéky László küldött még 15 forintot az adósságok kiegyenlítésére, ami azonban a Baross Lászlótól hátramaradt 30 forinttal együtt sem fedezte a fennálló követeléseket, így a szentszék a zárgondnokon keresztül a kölcsönadó személyeket az ilyenkor szükségszerűen lefolytatandó csődper megindítása érdekében a polgári hatóságokhoz utasította.³³⁸

Baross még július közepén kérte áttételét egy harctéren állomásozó zászlóaljba, ami meg is történt. 1849. július 5-én a makói szentszék saját kérésére igazolást állított ki számára, amely szerint Baross László, aki Bányai álnéven az 5. honvédszászlóaljban őrmesteri tiszteet visel, egyházi szolgálatban állt és eredetileg Barossnak hívták.³³⁹ Később áthelyezték a 92. honvédszászlóaljba, és hadnaggyá léptették elő.³⁴⁰ A fegyverletételt követően, Aradon a kirendelt cs. k. katonai bizottmány a hadi szolgálat alól fölmentette, ennek következtében a térparancsnokság ellátta útlevéllal, és szeptember 6-án Makóra utazott a nagybátyjához.³⁴¹

Mind Baross, mind pedig Makra Imre makói esperes-plébános értesítette a szentszéket az egykori honvédtiszt megérkezéséről. Közben Baross nagybátyjától időnként ellátogatott Földeákon élő nővéréhez.³⁴² A szeptember 18-án tartott szentszéki ülés tárgyalta ügyét, ahol tekintettel fegyveres szolgálatára, amivel szabálytalanságot (irregularitást) követett el, felfüggesztették papi hivatásának gyakorlása alól. A szentszéki jegyzőkönyv szerint:

„Miután a folyamodó Baross László múlt 1848. évi július hóban törvényes előljáráságának engedelme nélkül állomását hűtlenül elhagyván, s e megyéből eltávozván oly életmódot választott, melyet az egyházi törvények minden egyházi egyénnek szabályszerűtlenség terhe alatt szigorúan tiltanak, mely nála annál vétkesebb tett, hogy biztos papi hivataláról örökre lemondani, s számos jó hitű hitelezőinek kielégítését csalárd lelkiismerettel veszélyeztetni nem borzadott, tekintetbe jöven egyszersem az is, mely csekély buzgóságot mutatott ő addig is hivataloskodásában, és törekvését egyedül a káplányi állomások válogatására, s kedve szerinti változtatgatására fordítva, s idejét, vagyonát szenvedélyes kártyázással vesztegetve, sem magának, sem

³³⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1404.

³³⁸ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1609.

³³⁹ TRKEL Personalien Baross László 1849:241.

³⁴⁰ Bona 1998-1999. I.k. 87.

³⁴¹ TRKEL Personalien Baross László 1849:315.

³⁴² Uo.

egyházi rendének örömet s valódi hasznót nem szerzett, hogy ezentúli őszinte igaz megjobbulásáról komolyabban elmélkedhessék, s magát Isten kegyelmével, melyet csak a megtörődött szívűek, alázatosak, s töredelmes bűnbánók nyerhetnek, üdvösséges feltételekre, s életmódjának kellő szabályozására elszánja, s elhatározza, papi rendjétől és annak mindennemű gyakorlásától felfüggesztettnék s eltiltottnak nyilvánítván, múlhatatlan kötelességül tétetik, hogy a) a szegedi vagy a radnai sz.[ent] ferenciek zárdájába vonulni, és ott tulajdon költségére egy szobát és táplálást fogadván két egész holnapot töltsön, egész idő alatt minden társalgástól megválva, szoros magánosságot még az evés mellett is tartva, egyedül jókor reggel sz.[ent] mise hallgatására a kolostori énekkarba átmehessen. b) ezen egész időt épületes és papi jellem kiképzésére vezérlő könyvek olvasásában, ájtatos elmélkedésekben, s buzgó imádságokban fogja tölteni. c) minden pénteki napot kenyér és víz melletti szoros böjtben köteles lesz megtartani. d) minden két hét végével töredelmes gyónást fog végezni, az áldozáshoz pedig csak ezen egész fenyítéknek kiállása után fog járulni, valamint csak akkor, midőn ezen határozatnak eleget téve, s arról a zárda főnökétől bizonyság levelet ide beküldve a kártyázás ellen szilárd lemondó fogadást írásba téve, s a hitelezők kifizetését szinte kitelhetőleg biztosítva, jobb útra megtéréséhez reményt nyújtand, fog kellő lépés a felfüggesztésről, s szabályszerűtlenségről felmentés végett tétetni, úgyszinte gond lenni alkalmaztatása iránt.”³⁴³

Baross a rendelet vételét követően azonnal elindult a radnai kolostorba, ahol költségeit ismét nagybátyja vállalta magára. Onnan intézte bűnbánó sorait 1849. október 1-jén a szentszékhez: „Hibáztam Isten és az egész Keresztény világ előtt, hogy papi hivatalomat odahagyva, állásommal ellenkező életmódot választottam, amiért is, hogy szeretett közanyánk, szentegyházunk bocsánatára érdemesíttsem, magamat a kegyes végzésnek alázattal alája vetem.”³⁴⁴ 1849. október 19-én Baross László és Kornis József, egy hasonló fenyítéssel sújtott pap, kéréssel fordult a szentszékhez fenyítékük hátralévő részének elengedése érdekében. Azzal érveltek, hogy eddig példásan teljesítették a szentszéki határozatot, és mivel javaiktól megfosztották őket, rokonaiknak

³⁴³ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. Nr. 315. A szentszéki határozatot ismertette Tamási Zsolt is, de ő úgy látta, hogy Barosznak a vétsége „az volt csupán, hogy pénzben kártyázott”. *Tamási Zsolt: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848 /49-es forradalom leverése után. Történelmi Szemle 51. (2009/3.) 366.*

³⁴⁴ TRKEL Personalien Baross László 1849:551.

sokba kerül a zárdabeli ellátásuk kifizetése. A szentszék azonban 1848. október 31-én a kiszabott fenyíték további lelki haszonnal járó pontos teljesítésére utasította őket.³⁴⁵

A megtévedt káplán ezúttal állta a szavát. 1849. december 7-én felterjesztette előljáróinak a kért igazolásokat a radnai zárda főnökétől és gyóntató atyjától, valamint beküldte írásbeli nyilatkozatát, hogy nem fog többet kártyázni. Utóbbi nyilatkozata így hangzott: „Alól írt folyó év szeptember 18-án ügyembe kelt kegyes szentszéki ítélet meghagyásának s ön elhatározó fogadásomnak hódolva, ezennel ünnepélyesen ígérem és fogadom, hogy a kártyázási nyomorult szenvedélyt, mint az erény útjáróli lesikamlásom egyedüli okát többé üzni nem fogom. S e miat[t] keletkezet[t] és még fizetetlen adósságaimat ahogy körülményeim engedendik, leróni magamat kötelezem.”³⁴⁶ Az egyházmegye 1850. január 30-án kérte számára a Rómától biztosított felmentést, amire Scitovszky János prímás azt válaszolta, hogy Őszentsége kegyelméből és a prímás segélyével az február 20-án megadható. Fel is mentették az irregularitás alól.³⁴⁷

Baross László ezt követően több plébánián is volt segédlelkész, így Földeákon, Bogáron, Battonyán, Makón, Szentannán, és Zombolyán. 1856-ban nevezték ki kurátusnak (önállású káplánnak) Csermőre. Plébánosi javadalmat 1859-ben kapott Kisfaludon. Ezt 1869-ben a facségi, majd 1873-ban a vecseházi plébániával cserélte fel. 1882-ben nyugalmazták, az 1890-es évek elején Szegeden élt, az egyházi sematizmusokban tévesen 1848/49-es tábori papként tartották nyilván. 1892. július 22-én hunyt el.³⁴⁸

A paphonvédek sorában következő Bobik Gusztáv (Bocsár, 1824. július 11 – Merczyfalva, 1907. november 27.) édesanyja Belinghausen Judit, édesapja pedig Bobik Pál bocsári jegyző volt. Tanulmányait Szegeden, majd Temesváron folytatta, 1845-től 1847-ig nevelő volt Szabó Antalnál Sóskúton, 1847. július 7-én szentelték pappá, majd segédlelkésznek rendelték Nagybecskerekre.³⁴⁹

1848 őszén beállt a 34. sorgyalogezred 3. zászlóaljába, és részt vett a délvidéki harcokban. 1849. március 25-én hadnaggyá, június 6-án pedig főhadnaggyá léptették

³⁴⁵ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 550.

³⁴⁶ TRKEL Personalien Baross László 1849:933.

³⁴⁷ Fábry Ignác – Scitovszky Jánosnak. Temesvár, 1850. március 28. Prímási Levéltár Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli eredeti tisztázat.

³⁴⁸ Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1892. Temesvár, 1892. 195, 235.

³⁴⁹ Testimonium Scholasticum. Szeged, 1841. július 30. Bobik Gusztáv 1841: szám nélkül.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I. k. Budapest, 1891. (a továbbiakban: *Szinnyei* 1891-1894.) 1110–1111. Petri szerint Egerben végezte a filozófiát, de ez bizonyítványának másolata értelmében kevésbé valószínű. *Petri* 1992. 162.

elő, egyúttal a mélyen vallásos Knezić Károly tábornok parancsőrtisztje volt. A fegyverletételt követően, augusztus 26-án besorozták az 59. sorjalogezredbe. 1850. június 20-án leszerelték, visszatért egyházmegyéjébe, ahol néhány hetes zárdafoogságot követően feloldozták az irregularitás alól, és ismét alkalmazták.³⁵⁰

Kezdetben Világoson volt káplán, majd 1850. október 1-jén folyamodványt nyújtott be a zsidóvári plébánia elnyerése érdekében, de nem nevezték ki plébánosnak. 1850. október 30-án Nadrágra küldték kurátusnak (önállású káplánnak), ami ellen a temesvári katonai kormányzat vezetője, Johann Baptist Coronini gróf, cs. kir. tábornok 1852. október 5-én kelt levelében élesen tiltakozott. Lehetetlen, hogy egy pap – érvelt a tábornok –, aki felségárulást követett el, és papi méltóságához annyira méltatlanná vált, hogy fegyverrel a kezében harcolt, önállóan működjön egy plébánián. Bobikot helyezték át káplánnak egy „megrögzötten megbízható plébános” alá, egy olyan helységbe, ahol jobb szellem uralkodik a kormánnyal szemben. A szentszék erre Versecre, később Zombolyára, majd Krassovára helyezte káplánnak.³⁵¹

1858-ban azután Karácsonyi János krassovai alesperes igencsak meglepte előljáróit, amikor arról tájékoztatta őket, hogy Bobik Gusztáv visszatérve Krassovára szénbányák feltárásával és üzemeltetésével foglalkozik. Az egyházmegye előtt a káplánnak, aki valóban gazdasági társaságot alapított egy helybeli tanító és mások bevonásával, igazolnia kellett magát, ráadásul a vállalkozás az adótörvénybe ütközően működött, így a világi hatóságok figyelmét is felhívta magára.³⁵²

Aligha véletlen, hogy Bobikot 1858-ban áthelyezték kurátusnak Perkoszovára, és csak 1863. október 24-től lett plébános Merczyfalván. Honvéd múltját a kiegyezés időszakában sem tagadta meg, egész életén át a Temes Megyei Honvédegylet tagja volt.³⁵³ Irodalmi tevékenységet is folytatott: több cikke jelent meg a „Csanád”-ban és a „Fővárosi Lapok”-ban, továbbá egy eposzt is írt „Az ember komédiája” címmel. Ellenzéki politikai megnyilvánulásai miatt azonban egyházi előmenetele nem alakult jól. 1897. szeptember 11-én Dessewffy Sándor csanádi püspök felterjesztette az egykori honvédtisztet, 1888-óta már a Felső-temesi kerület esperesét, címzetes kanonokságra. Amint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levelében a püspök kiemelte, „Bobik Gusztávot legmagasabb kitüntetésre ajánlja a félszázadon át lelkiismeretes buzgósággal

³⁵⁰ Bona 1998-1999. I. k. 177; Kováts Sándor helyesen állapította meg, hogy Bobik 1 év 6 hónapon át alkalmazás nélkül volt egyházmegyéjében (*Kováts* 1908. 367.), amit Juhász Kálmán úgy adott tovább, hogy „Bobik Gusztáv nagybecskereki káplán másfél éven át bűnhődött”. *Juhász* 1994. 73.

³⁵¹ TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1852:2165.

³⁵² TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1858:356, 596.

³⁵³ Bona 1998-1999. I. k. 177.

létesített lelkipásztori működés, mely alatt példás életmódjával, tudományos képzettségével és hazafias magatartásával nemcsak híveinek, hanem az egész egyházmegye papságának tiszteletét és becsülését magának kivívott.”³⁵⁴

Wlassics Gyula kultuszminiszter azonban válaszában elutasította a kérést, arra hivatkozva, hogy „a nevezett egyházi férfiú a legutóbbi képviselőválasztás alkalmával a legszélsőbb politikai ellenzék hívének mutatta magát, ezen felül minden alkalmat felhasznál arra, hogy a hatósági közegeket ócsárolja”. Új felterjesztést sürgetett, mire Dessewffy kitartott eredeti jelöltje mellett. Ismét Bobik Gusztávot terjesztette fel, aki „mint fiatal áldozár az 1848/9-i szabadságharcban, mint Knezić tábornok hadsegéde vett részt, amiért később életét csak bujdosás által tudta megmenteni; az ezen időre következő években az irodalom művelésére adta magát”. A püspök kiemelte szívjóságát és híveinek iránta tanúsított határtalan szeretetét is. Ellenzéki beállítottságát azzal magyarázta, hogy hívei is a Nemzeti Pártot támogatták. „Ellenben szomorú tényként fog szerepelni a hazai történelemben – folytatta a püspök –, hogy egy, a haza szabadságáért küzdő egyén, ki különben később is minden tekintetben példásan teljesíté hivatása és polgári kötelességeit, egész élete érdemei elismerésétől megfosztatik, hogy mint szabad polgár szavazatát meggyőződése szerint fejezze ki.”³⁵⁵

Mivel a várt kinevezést nem kapta meg, püspöke 1898. február 24-én krassói főesperessé nevezte ki.³⁵⁶ Miután 1907. november 27-én, reggel fél 9-kor meghalt,³⁵⁷ végrendeletének megfelelően a merczyfalvi temetőben, édesanyja mellett helyezték örök nyugalomra.³⁵⁸

Viszonylag kevés adattal rendelkezünk Bokányi Józsefről (1820–1849). 1844-ben szentelték pappá, és 1847-től volt szőregi káplán.³⁵⁹ A radikális papsághoz tartozott, hiszen 1848. augusztus 16-án, Szegeden, a kerületi gyűlésben az ú. n. „Csanádi pontok”, azaz az egyház radikális reformja mellett kardoskodott, egyúttal pedig, amint a jegyzőkönyvben olvashatjuk, „tüzetesen s kiválólag megindítványozta a papi nőülés behozatalát” is.³⁶⁰ Kreminger Antal szegedi prépost-plébános már 1849. június 7-én azt jelentette a makói helynökségnek, hogy Bokányi a szerbek elől „Szegedre menekülván,

³⁵⁴ TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1897:3114.

³⁵⁵ TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1897:4019.

³⁵⁶ TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1898:605.

³⁵⁷ TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1907:5608.

³⁵⁸ TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1907:6088.

³⁵⁹ Kovács 1908. 360.

³⁶⁰ A szegedi esperesi kerület gyűlése. Szeged, Szt. Dömei parókia, 1848. augusztus 16. TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül. Közli: Zakar 2016. 168–174.

itt honvéddé lett, más vallásra tért s megházasodott”.³⁶¹ Fábry Ignác 1850 tavaszán is csak annyi információval rendelkezett Bokányiról, hogy belépett a honvédek közé, áttért a református hitre, és egy szegedi lánnyal „istentelen módon” törvénytelen házasságra lépett. A temesvári csatában (1849. augusztus 9.) megsebesült, és a kellő orvosi ellátás hiányában, sebüszkösödés következtében meghalt.³⁶²

Sok félreértés forrása volt Karg Magnus (1820–1873) katonai szolgálata, aki a Torontál megyei Törökkanizsán született, szülei: Miller Anna és Chark Mihály, utóbbi asztalosként kereste kenyerét.³⁶³ A szegedi líceumot követően a temesvári papnevelde hallgatója volt, 1836-ban Lonovics József szentelte pappá, majd az utolsó orániai perjel, Schrodt József prezentációját követően szárcsai plébánossá nevezték ki. 1840-ben az egyházmegye vezetése maga elé idézte, mert nem csak egyházi öltözet nélkül jelent meg nyilvános helyeken, hanem még hiányos öltözetben is látták.³⁶⁴

A nemzeti-romantikus felfogású Ambrus József – és nyomában valamennyi egyháztörténész – így interpretálta az 1848-49-es eseményeket: „A szívvel lélekkel hazájáért lángoló plébános örömmel sietett a megtámadott haza és szabadság védelmére, miért is önként a 'Lehel huszárok' közé lépett, s az egész szabadságharcot végigküzdötte. Hogy mint katona is becsülettel és vitézül megállta a helyét, fényesen igazolja az, hogy őrnagyi rangra emeltetett.”³⁶⁵ Ambrus értékelését több egyháztörténész is átvette.³⁶⁶

Karg Magnus azonban – a rendelkezésünkre álló források szerint – sosem szolgált a 14. (lehel) huszárezredben. Bona Gábor a honvédség tisztikaráról írt munkáiban nemhogy az őrnagyi, de még a főtiszti kinevezésére sem talált adatot.³⁶⁷ A szabadságharcot követő szentszéki vizsgálat is más tényekre derített fényt. Kreminger Antal szegedi prépost-plébános 1849. szeptember 27-én jelentette, hogy Karg Magnus megérkezett a szegedi mozgó csapattól („Szegedini militiae mobili”).³⁶⁸ Oczverek

³⁶¹ Kreminger jelentését Miklós Péter többször is közölte. *Miklós Péter: Adalékok a szőregi római katolikus plébánia 1848/49-es történetéhez*, in.: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (METEM)* 2000/1-4.153–160; illetve *Miklós* 2004. 81–90; valamint Miklós 2006/1. 11–23.

³⁶² Fábry Ignác – Scitovszky Jánosnak. Temesvár, 1850. március 28. EPL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. polit. Compromissos concernentia. 1850: szám nélkül.

³⁶³ TRKEL Personalien Karg Magnus Testimonium Scholasticum. Szeged, 1832. augusztus 14. 1832: szám nélkül.

³⁶⁴ TRKEL Personalien Karg Magnus 1840:1335.

³⁶⁵ *Ambrus* 1892. 78.

³⁶⁶ Ambrus nyomán ugyanezt olvashatjuk *Kováts* 1908. 360; *Meszlényi* 1928. 163; Hermann *Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő, 1932. (a továbbiakban: *Hermann E.* 1932.) 29; *Juhász* 1994. 66.

³⁶⁷ *Bona*: 1998-1999. II. k. 174.

³⁶⁸ TRKEL Protokollum Officii dioecesanis Csanadiensis de anno 1849. Nr. 381.

Vilmos, a torontáli-alsó kerület esperese 1849. október 8-án jelentette, hogy Karg elhagyta plébániáját, és egy lovas csapatban, amelyet magyarul „mozgó” csapatnak neveznek, tiszti rangban szolgált.³⁶⁹

Fábry 1849. szeptember elején – a vizsgálat idejére – felfüggesztette Kargot papi hivatásának gyakorlásától. A plébános 1849. szeptember 11-én terjesztette elő védekezését. Mint írta, a jarkováci ütközet (1848. december 15.) után a magyarok Szárcsán mindenét fölemésztették, ötödnapra házának csak a fedele maradt épen. A szerbek ernőházi öldöklését és gyújtogatását követően mindenki futott, amerre látott. Apjához utazott Törökkanizsára, de mivel a szerviánusok betörésére figyelmeztették, 1849. február 2-án Szegedre menekült. Rokonainál húzta meg magát, de elfogyott a pénzük. Ezért Batthyány Kázmér gróf kormánybiztostól tábori lelkészi állást kért. Mivel nem volt üres álláshely, a kormánybiztos 62 forintos havi zsolddal számvevői hivatalt ajánlott neki a Bánság felszabadulásáig, amelyet március 26-án el is vállalt. Nem esküdött zászló alá és nem sebesített vagy ölt meg senkit sem – hangoztatta. Május 15-én lemondott rangjáról, de csak június 23-án kapott fuvarost, aki ingóságait Szárcsára szállítsa, addig Kanizsán volt. Kérte, vegyék figyelembe a szerbek rablásait, atyja nyomorát, csak szorult helyzete miatt vállalt hivatalt. Kegyelmet és felfüggesztése megszüntetését kérte.³⁷⁰

Nováky György, Szegeden élő mérnök igazolta, hogy a szárcsai plebános úr Szárcsáról 1849 januárjában Törökkanizsára, onnan pedig édesatyjával, Karg Mihállyal és testvérbátyjával, Karg Józseffel, ennek nejével és öt gyermekével február 2-án Szegedre menekült az igazolást kiállító mérnökhöz.³⁷¹ „Március vége feléig” részint nála, részint a homoki pusztán rokonainál tartózkodott, nem tudván ellátásáról gondoskodni, „a Bácskai lovas csapatnál főhadnagyi ranggal és illetménnyel számadói tisztséget vállalt, amely tisztségből június végével visszatérván, a tőlem mind tulajdon, mint pedig atyjának és testvérének részére nyert segedelmet hálával visszaszolgáltatta”.³⁷²

Bódogh János kalocsai egyházmegyes pap, adai káplán, aki szintén a Bács megyei mozgó seregben szolgált,³⁷³ is írt neki egy igazolást, bizonyítva, hogy Karg a

³⁶⁹ TRKEL Personalien Karg Magnus 1849: 438.

³⁷⁰ TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1849:337.

³⁷¹ Nováky György egyes feltételezések szerint rokonságban állhatott Karg Magnus-szal, hiszen a mérnök édesanyja valószínűleg Karg Anna volt. *Habermann* 1992. 202–203.

³⁷² Nováky György igazolása. Szeged, 1849. szeptember 30. TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1849: szám nélkül.

³⁷³ Lakatos – Sarnyai 2001. 150.

„magyar Bácsi Védserég részére számvevői számadását készítette légyen”.³⁷⁴ Hasonló igazolást állított ki Ada mezőváros elöljárósága, sőt a szárcsai katolikus német hívek is. Utóbbiak szerint 1848. augusztus 4-én, majd október 6-án a szerbek kirabolták Szárcsát, a lakosság elmenekült, csak néhányan maradtak, illetve tértek vissza; különösen szeptember 16-át követően, amikor a tomaseváci tábor elfoglalta Ernőházát. 1848. december 16-án a magyarok kirabolták a plébániát, elrabolták a terményeket, a bort, egyszóval pusztává változtatták a plébániát. Januárban Karg Törökkanizsán járt az apjánál, 22-én indult, és 26-án érkezett vissza. Végül megerősítették, hogy nem mondott izgatató beszédeket és prédikációkat, és nem olvasott fel lázító proklamációkat sem.³⁷⁵

A szentszéki döntés előtt Fodor József véleményezte Karg ügyét. Temesváron, 1850. február 16-án kelt előterjesztése szerint Karg Magnus szárcsai plébánost azzal gyanúsítják, hogy plébániáját elhagyva egy magyar mozgó csapatnál fegyvert fogott, ott hosszú ideig szolgált, és ezáltal irregularitást követett el. A bepanaszolt plébános ellen nyilatkozott Kreminger Antal szegedi prépost-plébános, aki látta, hogy Karg katona volt, hadnagyi rangja volt, az utcákon lóval közlekedett, és mint hivatásos katonatiszt, az ellenséggel szemben, úgy tűnt, gyűlöletet érez, továbbá Szőregen és Horgosnál is részt vett az ütközetekben. Ez csak hírlett – így a prépost – ő maga sosem látta és nem is járt nála. Azután az újpécsi alesperes-plébános, Paraisz János szerint, Karg hosszú ideig távol volt plébániájától, egy magyar mozgó lovas csapatban főhadnagy volt. Ezen tanúvallomásokkal szemben Karg több bizonyítványt is benyújtott: a) az adai káplán bizonyította, hogy ő számvevő tisztként szolgált Adán, b) hogy ő fegyver helyett a tollal foglalatzkodott, mint számvevő, és így nem vett részt csatákban, c) hogy a bácskai lovas csapatot nem is vezényelték ki csatába, továbbá Nováky György és Csikós István tanúvallomásait. A prépost sohasem látta Kargot, az újpécsi plébános pedig közönséges rémhírekre támaszkodik, így Fodor szerint Karg Magnus nem követett el irregularitást.³⁷⁶

Noha Kreminger egyházi elöljárói elvárásának megfelelően kitartóan nyomozott Karg után, a vádlottnak mind a hadbíróság, mind pedig a szentszék előtt sikerült igazolnia magát és bizonyítani, hogy nem vállalt fegyveres szolgálatot. Így nem is fosztották meg javadalmától, ahová visszatérhetett, csak távolléte idejére járó fizetését

³⁷⁴ Bizonyítvány. Ada, 1849. október 1. TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1849: 428.

³⁷⁵ Igazolás. Szárcsa, 1849. október 4. TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1849: 428.

³⁷⁶ Fodor József – A konzisztóriumnak. Temesvár, 1850. február 16. Prímási Levéltár Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli eredeti tiszttázat.

vonták meg tőle.³⁷⁷ Szárcsai plébánosként halt meg a szentségek felvételét követően 1873. február 13-án.³⁷⁸

Klobucsár András (1820–1873) szülei, Klobucsár (Tomljenovich) József és felesége, Shuttija Anna Szirácson (Torontál megye) éltek.³⁷⁹ Klobucsár legtöbb pályatársához hasonlóan Szegeden majd Temesváron tanult, 1844-ben szentelték pappá és Óbesenyőre küldték káplánnak, ahol hosszú éveket töltött.³⁸⁰ 1848 júliusában át akarták helyezni a zömében szerbek által lakott, és így a magyar kormánnyal szemben ellenséges Perlaszra, de ő – politikai nézeteire való tekintettel – a döntés megváltoztatását kérte. Levelében a délvidéki kisháború kibontakozásának következményeit is összegezte Fábry Ignácnak:

„Folyó hó 5-én Méltóságodhoz intézett alázatos kérésemhez csatolom városunkon [Óbesenyőn – Z. P.] keresztül utazóktól hallott szomorú híreket is, melyek szerint Nagybecskereken, Écskán és főképp Perlaszon a rácok szerbekkel összezsúfolva minden személyválogatás nélkül megtámadják a reform embereit. Ezen rabló, és napról napra szaporodó csapat életmentésre kényszerít minden szabadságnak, egyenlőségnek és testvériségnek örülő embert, minden nap szomorkodva látunk négy-öt poggyással, búslakodó anyával terhelt szekereket átutazni városunkon, mely szomorú asszonyok tűzbe hagyván nemzetért halálra kész szeretett férjeiket, sírva panaszkodnak, mily durván bánnak velük és jószágukkal. Valóban megindul az ember szíve, midőn lakhelyét, midőn szülőhelyét odahagyott családot szemlél.”³⁸¹

Az óbesenyői bolgár lakosság egy része december 19-én Klobucsár András és Berecz Imre segédlelkészeket a hívek közti egyenetlenség szításával, a községi ügyekben való beavatkozással, a helybeli plébános elleni izgatással, kötelességeik hanyag teljesítésével és feslett életvitellel vádolta meg.³⁸² Válaszul a hívek másik része 1849. január 12-én bepanaszolta plébánosát, Milassevics Alajost a makói püspöki helynökség előtt, akit szabadságellenes érzelmekkel és az ottani jóérzésű segédlelkészekkel (Klobucsár András és Berecz Imre) szembeni durva bánásmóddal vádoltak.³⁸³ 1849.

³⁷⁷ Fábry Ignác – Scitovszky Jánosnak. Temesvár, 1850. március 28. PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. polit. Compromissos concernentia. 1850: szám nélkül.

³⁷⁸ TRKEL Personalien Karg Magnus 1873:511.

³⁷⁹ TRKEL Personalien Klobucsár András. Keresztlevél másolat a daruvári plébánia anyakönyvéből 1841. szeptember 12. 1841: szám nélkül.

³⁸⁰ Schematicus cleri dioecesis Csanadiensis pro anno Domini 1859. Temesvár, d.n. 175; Testimonium Scholasticum. Szeged, 1841. szeptember 12. TRKEL Personalien Klobucsár András 1841: szám nélkül.

³⁸¹ TRKEL Personalien Klobucsár András. 1848:1275.

³⁸² TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1864.

³⁸³ TRKEL Protokollum Officii dioecisani Csanadiensis de anno 1849. [Makó] Nr. 29.

január végén az óbesenyői segédlelkészek a helybeli lakossággal együtt Szegedre menekültek. A plébános erre március 18-án sürgette Klobucsár visszarendelését plébániájára. Indoklása szerint „január végén, midőn a torontáli magyarok legnagyobb része – tartván az előre nyomuló rácság dúlásától – a szomszéd Arad, Csanád s Csongrád megyékbe menekült, segédei szint azon vidékekre költöztek, s terhes parókiája ellátásában őt magára hagyták”.³⁸⁴ Klobucsár ezt követően Szegeden államsegélyért folyamodott, amit azért kapott meg késedelmesen, mert nem jelentette egyházi előjáróinak plébániája elhagyását.³⁸⁵ Kreminger Antal szegedi prépost-plébános 1849. február 25-én kelt jelentése szerint Klobucsár is beállt a honvédek közé.³⁸⁶

További kutatásokat tesz szükségessé az a körülmény, hogy Klobucsár Andrással kapcsolatban mindeddig szentszéki eljárásnak nem bukkantunk a nyomára. A szabadságharc után továbbra is Óbesenyőn káplánkodott, majd koadjutorként működött ugyanott, 1860-ban pedig kiadott egy bolgár nyelvű katolikus imakönyvet is.³⁸⁷ 1863. június 29-én egy császári érzelmű lakos feljelentette a csanádi püspöknél. Állítása szerint Klobucsár tizenkilenc éves káplánkodása alatt „szüzeinket megfertőzte, több házastársak közt hűtlenséget okozott, alattomos lázító”, aki „az alkotmányos tisztújítás alkalmával a választmányi tagokat ahelyett, hogy jóra oktatta volna, még rosszra vezette, s avval utasított el őket magától, hogy ne menjenek hozzá gyónni, s ami hallatlan, követválasztás előtt még a gyóntatószékben is merészelt korteskedni”.³⁸⁸

A községi előjárók viszont kiálltak Klobucsár mellett, szerintük „a nevezett lelkészsegéd úr majd 19 éves itt tartózkodása alatt a népnek soha botrányul nem szolgált, magaviseletével, a keresztényi erkölcsökben épületes példával eljár, s a világi dolgokba magát soha sem ártotta”. Arra is fény derült, hogy a feljelentő álnéven írta vádaskodó levelét, ráadásul valamennyi kihallgatott tanú is Klobucsár mellé állt, aki szintén tagadott minden vádat, kiemelve, hogy a nép kedvesen fogadta bolgár énekeit, és kérte, hogy bolgár nyelven prédikáljon, de ő ezt egyházi engedelem hiányában nem tehette meg.³⁸⁹ 1864-ben még koadjutor volt Óbesenyőn, október 3-án kinevezték

³⁸⁴ TRKEL Protokollum Officii dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. [Makó] Nr. 171.

³⁸⁵ TRKEL Protokollum Officii dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. [Makó] Nr. 223.

TRKEL Horváth Mihály 1849:223.

³⁸⁶ „Klobucsár András óbesenyői segéd, most honvéd.” TRKEL Horváth Mihály 1849:137.

³⁸⁷ Szinnyei 1891-1914. VI. k. 568.

³⁸⁸ TRKEL Personalien Klobucsár András. 1848:1863.

³⁸⁹ Uo.

rafnikai adminisztrátornak.³⁹⁰ 1873. március 16-án halt meg Resicán, ahol gyógykezelés miatt tartózkodott.³⁹¹

Kovács István (1816–1884) Szegeden született és tanulmányait követően 1838-ban szentelték pappá.³⁹² 1842 novemberében a makói kápláni állást váltotta fel a bocsári plébános-helyettségével. Bocsárnak a 19. század első felében sokáig nem volt önálló lelkésze. A Hertelendy-család a betelepülő németek számára kicsiny, klasszicista stílusú templomot építtetett. Az újdonsült adminisztrátornak – paplak nem lévén – a község bérelt egy szobát, egészen addig, míg nem került át a kastélyba a főispán fia mellé nevelőnek. Ott ismerkedett meg Ottoványi Fannival, későbbi feleségével is.³⁹³ 1848 márciusában jelentette Kovács István a püspökségnek, hogy a Hertelendy család a plébánosnak évi 150 forintot, a plébánia felépítésére pedig 25000 cserepet ajánlott fel.³⁹⁴

A mostoha körülmények is indokolhatták, hogy 1848 nyarán pályázatot nyújtson be Szeged város képviselőtestületéhez a kisteleki plébánia elnyerése érdekében. Mint rövid folyamodásában hangsúlyozta, „én tehát, kit szinte szegedi polgárnő szült, támaszkodva földieim kegyeire, s a csanádi püspöki megyében tizenegy év alatt tett hív szolgálataimra, magam viseletét illetőleg pedig hivatkozva megyés püspökömre, s mindazokra, kikkel pásztorkodásom ideje alatt érintkezésbe jöttem, főleg pedig Hertelendy és Rónay családra, bátor vagyok a tisztelt képviselőtestület előtt esedezni, miszerint engemet kisteleki plébánosnak választani méltóztassék.”³⁹⁵ A plébániát azonban Szeged kegyuraságának következtében nem ő, hanem Bezdány Ferenc nyerte el,³⁹⁶ noha a kisteleki lakosság Oltványi Pál helyettes lelkészt szeretne volna plébánossá kineveztetni.³⁹⁷

³⁹⁰ TRKEL Personalien Klobucsár András. 1848:1486.

³⁹¹ TRKEL Personalien Klobucsár András. 1848:719.

³⁹² Kovács 1908. 360–361. Kovács István születési dátumával kapcsolatban nagy bizonytalanság uralkodik a szakirodalomban. Tekintve, hogy pappá szentelésének időpontja 1838-ra esett, aligha született az 1820-as években; mi itt az egyházi személynévkönyvekben olvasható évszámot fogadtuk el hitelesnek. Schem. Csan. 1848. 124.

³⁹³ Szentkláray 1898. 370–371.

³⁹⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1848. Nr. 460.

³⁹⁵ Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumi a Csongrád megyei Levéltárban. Szerk: G. Tóth Ilona Szeged, 2000. (a továbbiakban G. Tóth 2000.) 49.

³⁹⁶ Miklós Péter: A kisteleki római katolikus plébánia 1848/49-ben, in: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok (Studia Historica) 5. k. Szeged, 2002. 97–117; ugyanez a cikk olvasható Miklós Péter 2004. 102–127; valamint: Miklós 2006. 24–60. A kisteleki plébánia rövid történetét Miklós Péter megírta a Századokban is, de a folyamodók között Kovács István helyett Kovács Jánosról írt, vö.: Miklós Péter: Fejezetek a Csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből, in: Századok 144/3. (2010) 640–641.

³⁹⁷ MNL OL H 56 1848:2905. (51737. tek.)

Kovács István 1848. szeptember 19-én jelentette az egyházi főhatóságnak, hogy „mindazon jövedelmi és élelmezési források, melyekben eddig a helybeli földesuraság önkénti jótékonyágából részesült, annak Pestre távozta által ki fognak apadni”, s ennek következtében plébániájának rendezése érdekében célszerű intézkedések meghozatalát kérte.³⁹⁸ Burghardt István nákófalvi alesperes 1848 novemberében kelt jelentése szerint a bocsári és a nákófalvi hívek szegénységükre hivatkozva nem akarták javítani lelkészeik illetményét, így az alesperes a megyei hivatal útján a kormányhoz akart fordulni segítségért. A csanádi szentszék 1848. november 26-án tartott ülésén megfogalmazott válasza szerint nincs arra remény, „miszerint a bocsári lelkész illetékének pótlására és az ottani paplak felépítésére hazánk jelen mostoha viszonyai közt a közalapítványi tárákból segélypénz ajánltassék meg”. Róka József püspöki helynök a minisztériumi folyamodástól sem várt sok sikert, de kiemelte, amennyiben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium átküldi neki a kérelmet, akkor azt nem mulasztja el kedvező véleménnyel visszaküldeni.³⁹⁹

Kovács István 1848-ban a bocsári nemzetőrség századosa volt, aki a szerbek elől tanítványával együtt 1849 januárjában Szegedre menekült. 1849. január-februárjában délvidéki menekültekből, főként a Bocsárral szomszédos kertészségekből elmenekült férfiakból megszervezte az 1. torontáli önkéntes zászlóaljat, amelynek őrnagyi rangban parancsnoka is volt. Péterváradon, 1849. június elején, egy ízben a császári érzelmű Gabriel Krantzl helyőrségi lelkész szabályosan elbűjt, amikor a honvédeknek miséznie kellett volna. Az általános zűrzavart úgy sikerült elhárítani, hogy Kovács István kék atillájára felvette misemondó ruháját, és sarkantyús csizmában vállalkozott a szentmiseáldozat bemutatására. Bozó Manó, Kovács egykori osztálytársa így emlékezett meg a nem mindennapi jelenetről:

„A tábori mise napján a várbeli sereg kellő díszben (volt bizony szűrös és gatyás is) fel volt állítva, a várparancsnok már is megjelent a kápolnasátor előtt, csak a főszemély, a tábori pap hiányzott. Fölkeresésére egy honvédtiszt küldetett a várba, ki lakásán és a templomban kereste a jámbort, de sem őt, sem más papot nem tudott találni, bizonyos, hogy feketesárgaságban szenvedtek. A tábori mise megtartása már kétségessé vált. A legnagyobb zűrzavarban előállott Kovács József,⁴⁰⁰ a torontáli mozgó nemzetőrök fiatal őrnagya (egykori iskolatársam Pécsett), s e szavakkal fordult a

³⁹⁸ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1729.

³⁹⁹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1822.

⁴⁰⁰ Helyesen: Kovács István. (Z. P.)

várparancsnokhoz: << Ha egyéb baj nincsen, a misét én is elvégzem, plebános vagyok. >> Ajánlata örömmel fogadtatott és a derék pap kardját lecsatolva, kék atillája fölé ölté a misemondó ruhát és sarkantyús [c]sizmában mondotta el a szentmisét, rövid, de velős és lelkesítő beszédet tartván a harcias, de ájtatos hallgatóság előtt. Ezt bevégezvén, a papi ruhát letette, ismét lóra ült és kivont karddal zászlóalja élére állván ezt katonai rendben a várparancsnok elé léptette. Egetrázó éljeneget aratott e derék őrnagy pap, ki máskülönben is jeles tulajdonságai és jó magatartásának elismerésül honvéd őrnaggyá neveztetett ki.”⁴⁰¹

Alakulatának feloszlását követően, 1849. június közepétől Kovács István parancsőrtsízt volt Guyon Richárd tábornok mellett a IV. hadtestben. A kishegyesi ütközet (1849. július 14.) előtt Guyon tábornok állítólag ezt mondta osztályparancsnokainak: „Nekem kellenek jó tisztek, kik az embereket vezessék; kellenek jó papok, kik az embereket fanatizálják; kell jó bor, mely az embereket tüzelje; és kellenek jó zenészek, kik az embereket lelkesítsék. – Őrnagy úr! – mond a tábornok egyhez fordulva, ki plébánosból lett őrnaggyá – ha más papot nem kapok, nemde ön is fog elől menni a kereszttel?”⁴⁰² Kovács István természetesen igennel válaszolt a feltett kérdésre.⁴⁰³

Kovács az utolsó napokban is hű maradt a szabadságharchoz: 1849. augusztus 7-én például ő kísérte 100 szabolcsi huszárral a magyar táborba Sándorháza közeléből László Károly tüzér hadnagy egységét. A szabadságharc leverését követően török felségterületre menekült, és miután áttért a református hitre, Sumlában, 1849. december 24-én feleségül vette Ottoványi (Winter) Fannit.⁴⁰⁴ Ottoványi Fanni a törökországi osztrák kémszervezet megalapítójával, egy Jasmagy Gábor nevű mérnökkel érkezett Sumlába, megérkezését követően tájékoztatta útitársa kéréseiről Kossuth Lajost is.⁴⁰⁵ Jasmagy feladata az emigráció szemmel tartása, esetlegesen a menekültek kiadatásának, illetve elfogatásuknak megszervezése volt. Terveibe gyakran nőket is bevont, Teodor Dembiński fiatal feleségének például Kossuth kézre kerítésében szánt szerepet.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ *Bozó Manó*: Pétervárad 1849-ben. Hazánk. Történelmi Közlöny. Szerk.: Abafi Lajos. XI. k. Budapest, é. n. 310.

⁴⁰² Honvédek napló jegyzetei. S.a.r. Korányi Viktor. Pest, 1861. 139.

⁴⁰³ U.o.

⁴⁰⁴ *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000³. 458–459.

László Károly: Katonai életemből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. S.a.r. Pordán Ildikó. Budapest, 2001. (a továbbiakban *László* 2011.) 53.

⁴⁰⁵ A Kossuth-emigráció Törökországban. Szerk. és bev: Hajnal István. Budapest, 1927. I. k. (a továbbiakban Hajnal 1927.) 333, 341–342.

⁴⁰⁶ *Somlyó Tóth Tibor*: Diplomácia és emigráció „Kossuthiana”. Budapest, 1985. 102–124.

Ottoványi Fanni emigrációs szerepe is hasonlóan alakult, 1851. június 30-án jutott László Károly tudomására, hogy az egyik osztrák kém szolgája; Bilkai József azt vallotta, hogy két kémkedéssel vádolt emigráns, Házmán Ferenc és Lórody Ede, az osztrákoktól fizetést kaptak, s a pénzt „Kovács István őrnagynétól, az osztrák kurvától veszik által”.⁴⁰⁷

Egressy Gábor törökországi naplójában így örökítette meg Kovács István és Ottoványi Fanni esküvőjét:

„Kovács Pista mátkája, Magyarhonból, sok viszontagságok után a napokban végre megérkezett, s másnap a kálvinista pap Ács Gida, őket össze is eskette, öt tanú jelenlétében, kinek egyike valék.

Kovács a forradalom előtt plebános volt a Bánátban; mátkája, W.[inter] Fanni, ugyanazon községben egy úri családnál nevelőné. Igen életrevaló nő.”⁴⁰⁸

1850 januárjában Kovács továbbra is Sumlában volt, neve felbukkan az emigráns magyarokról január 26-án készült névjegyzékben.⁴⁰⁹ Feleségével együtt 1850. július 12-én érkeztek meg Kütahyába, mindketten szerepeltek az ottani magyar menekültek 1851. január 1-jén kelt névjegyzékében,⁴¹⁰ sőt, 1851 májusában Kovács István felesége már kisbabát várt, s éppen emiatt maradt az ifjú pár továbbra is Kütahyában.⁴¹¹ Gyermeük még Törökországban megszületett, hiszen rájuk vonatkozhat Ács Gedeon egyik, névtelenségbe burkolózó naplóbejegyzése: „Egy katolikus lelkész kálvinistává lett előttem, s aztán azt mátkájával megeskettem. Midőn gyermeköket kereszteltem, kinek neve Zulejma volt, két török ezredes volt jelen, mint tanú, s egyik a keresztelési bizonyítványt is aláírta.”⁴¹² 1851. szeptember 10-én Kovács István és felesége Kossuth Lajos és más emigránsok társaságában a Mississippi gőzhajó fedélzetén indult útnak Amerikába.⁴¹³ Ezt követően az Amerikai Egyesült Államokban élt, távollétében az osztrák hadbíróság 1852. május 6-án halálra ítélte, és nevét kiszögezték a bitófára.⁴¹⁴

⁴⁰⁷ Ez azért is figyelemre méltó, mert Ottoványi Fanni később elvált Kovács Istvántól és hozzámént Házmán Ferenchez. *László* 2001. 146–147.

⁴⁰⁸ *Egressy Gábor* törökországi naplója. 1849-1850. Pest, 1851. 128.

⁴⁰⁹ Hajnal 1927. I. k. 679–683.

⁴¹⁰ *László* 2011. 102, 119.

⁴¹¹ *László* 2011. 133–134.

⁴¹² *Ács Gedeon*: Mihelyt gyertyámat eloltom... Bostoni jegyzetek 1856-1863. Budapest, 1989. 234.

⁴¹³ A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. S.a.r. és bev: Jánossy Dénes. I. k. Budapest, 1940. 684-686; *László* 2011. 162.

⁴¹⁴ Magyar Hírlap 1852. május 7. 3551–3552.

Kovács István családjával New Yorkban, New Budán, majd ismét New Yorkban élt. 1853-ban fia (Kornél), 1858-ban kislánya (Anna) született. Felesége elvált tőle és 1862-ben hozzáment Házmán Ferenchez.⁴¹⁵ 1859-ben fontolgatta, hogy Európába utazzon az osztrákok ellen harcolni, de végül nem kelt útra. 1861-ben, New Yorkban, az alakulóban lévő magyar ezred ezredesévé választották, de végül nem tudtak elég katonát kiállítani. Ennek ellenére jelentkezett az uniós hadseregbe, és 1861. szeptember 7-én századosként besorozták a New York-i 54. gyalogezredbe. 1862. január 4-én századossá, majd 1862. június 3-án őrnaggyá léptették elő. A gattysburgi csatában (1863. július 1-3.) fogságba esett, ezután a richmondi Libby börtönben tartották fogva, ahol kivételes esetekben fogolytársait is megneveltette egy-egy anekdotával. 1864. március 11-én fogolycserével szabadult ki, és visszatért a hadseregbe. Ezredesének, Kozlay Jenőnek nem volt jó véleménye katonai tudásáról. 1866. április 14-én szerelték le végleg a dél-karolinai Charlestonban. Ezután visszatért New Yorkba, ahol szivarkészítőként dolgozott. 1884-ben barátjának, dr. Kelemen Attilának a lakásában hunyt el.⁴¹⁶

Kőszeghy Antal 1824. szeptember 14-én született a Krassó megyei Szentilonán. Tehetséges diák lehetett, hiszen a temesvári líceumban folytatott tanulmányait követően 1845/46-ban a bécsi Pázmáneum hallgatója volt.⁴¹⁷ 1846 nyarán Lonovics visszarendelte Bécsből, de nehéz anyagi helyzetére hivatkozva csak később indult vissza egyházmegyéjébe. „Méltóztatik Nagyméltóságod anyagi tehetségeimet ismerni – írta 1847. március 2-án püspökének –, melyek oly száraz forrással bírnak, miszerint a mindennapiság által követeltekre is csak gyéren nyújtja e földön annyira becsült nedűjét.” Mivel nem volt pénze útiköltségre, mint a „pázmán intézeti magyar társulat” pénztárosa, kénytelen volt az egyesület pénzéből hazautazni. Az általa kezelt 300 forintból 20 forintot felvett, kötelezve magát rövid időn belüli visszafizetésre, amit 6 hónap alatt sem tudott teljesíteni. Ezért kérte előljáróját, hogy fizesse vissza adósságát, ami meg is történt.⁴¹⁸

⁴¹⁵ *László Károly*: Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, Kossuthot és környezetét illetőleg, Törökországban és az Amerikai Egyesült-Államokban. Budapest, 1887. 75.

⁴¹⁶ *Vida István Kornél*: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Budapest, [2011.] 251–253; *Vasváry Ödön*: A déliek magyar hadifoglya. Vasváry-gyűjtemény, Somogyi Könyvtár, Szeged. K6/a 55–56.

⁴¹⁷ *Fazekas I.* 2003. 377; *Kovács* 1908. 307.

⁴¹⁸ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1847:460.

Felszentelését követően 1848. június 20-án nevezték ki Makóra káplánnak, majd néhány nappal később – megváltoztatva az eredeti diszpozíciót – Újvárra rendelték.⁴¹⁹ Előtte azonban ismét 80 forint kölcsönért folyamodott a megyei pénztárnál ruházati szükségei, adósságai rendezése és könyvtárának gyarapítása érdekében, amit megint folyósítottak neki. 10 forintot kapott püspökétől, 70 forintot pedig kamat mellett két évre adtak neki kölcsön a megyei pénztárból.⁴²⁰ Ilyenkor szokásos vizsgáját kiváló eredménnyel tette le Róka József és Oltványi István előtt.⁴²¹ Adósságai azonban nem csökkentek, így ősszel Koppel Hirschel temesvári „gyárkelmeárus” kérte Kőszeghy Antalt a „mindedig le nem fizetett adósság letisztázására szoríttatni”. A szentszék erre 1848. október 16-án felszólította a fizetésre.⁴²²

Fizetés helyett Kőszeghy Fehértemplomra utazott, abba a német városba, amely a szerb felkelők ellen hősiezen tartotta magát 1848-ban. Ruzsinszky Kornél (1808–1887) fehértemplomi plébános-helyettes kérte a városban tartózkodó Kőszeghy Antalt maga mellé rendelni. Az egyházmegyei hatóság erre 1848. december 18-án átküldte Ruzsinszkynek az újvári lelkész levelének másolatát nyilatkozattétel végett, amelyben Kőszeghyt több váddal, többek között „más tulajdonának elidegenítésével” illették.⁴²³ A bevádolt káplánnak válaszában adósságait is fel kellett volna sorolnia. „Figyelmeztetem továbbá önt – hangzott a szentszék utasítása Ruzsinszkynek –, hogy amennyiben a lelkészi levélben érintett idegen kard s téli öltöny még a bevádoltnál találtatnék, azt tőle, ha jó móddal nem sikerül, a helybéli rendőrség közbejöttével is vegye el, s további rendelkezésig magánál tartsa; ide pedig a végzettekről jelentést tegyen.”⁴²⁴

1849. január 13-án Kőszeghy beállt a 28. honvédszászlóaljba, és egészen a világosi fegyverletételig szolgált.⁴²⁵ Ezt követően, az 1849. október 31-i szentszéki ülésen „előjött Kőszeghy Antalnak esedezvénye, ki a forradalom mozgalmaitól elsodortatván és katonai szolgálatot tévén, most papi rendének gyakorlatára képesíteni, és a megyében alkalmaztatni rimánkodik.” A szentszék azonban elutasította kérelmét: „Kétségen kívül a folyamodó azok közt lévén feljegyezve – hangzott az érvelés –, kik a

⁴¹⁹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1172.

⁴²⁰ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1848:1145.

⁴²¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1245.

⁴²² TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1699.

⁴²³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1832.

⁴²⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1856

⁴²⁵ TRKEL Protokollum Officii dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. [Makó] Nr. 48; *Kováts* 1908. 360, 368.

népet izgatták, s kik mihent [!] észrevétetnek befogatandók, kérelme ilyen körülmények közt tekintetbe nem vétethetik.”⁴²⁶

Fábry Ignác püspöki helynök azt írta Scitovszky János esztergomi érseknek 1850. március 28-án, hogy Kőszeghy Antal néhány hónapon át katonáskodott, századosi rangot ért el, fegyverrel harcolt, még a budai vár megrohanásában is részt vett. Az erdélyi hadseregtől a fegyverletételt megelőzően, elkerülendő a hadifogságot, vissza kívánt térni egyházmegyei szolgálatra, de bizonytalan helyzeténél fogva penitenciára fogták a radnai zárdában. Mivel forradalmi, lázító tévelygését a császári-királyi katonai hatóságok is vizsgálták, ezért várakozó álláspontra helyezkedtek vele kapcsolatban. A császári hatóságok végül besorozták a hadseregbe, Bécsbe szállították, ahol a prímás közbelépésére, mint felszentelt papot, a legközelebbi napokban elengedték.⁴²⁷

Kiszabadulását és irregularitás alóli feloldozását követően Kőszeghy Antalt 1850. június 12-én Katalinfalvára rendelték káplánnak.⁴²⁸ Erkölcstan vizsgáját is késedelmesen tette le; 1851 februárjában, nagybecskereki állomáshelyén arra hivatkozott, hogy nincs pénze Temesvárra utazni.⁴²⁹ Halász Frigyes eleméri plébános jelentése szerint Kőszeghyt 1851. március 1-én rendelték mellé. Ő figyelmeztette a káplánt, miszerint hívei tudják, hogy „Kálmán Teréziát, becskereki hajadont ártatlanságától, hajadoni legdrágább kincsétől megfosztotta”, és felszólította, hogy viselje magát paphoz illően.⁴³⁰ Kőszeghy Antal 1851. május 8-án vizsgázott le pasztorálisból,⁴³¹ de ekkor már a katolikus egyház elhagyásának a gondolata is kísértette, amint azt 1851. június 14-én kelt levelében esperesének kifejtette. „Méltóztassék elhinni – írta –, hogy nem a legújabb katasztrófa óta támadt áleszme, de sokkal ezelőtt már táplált kedvenc gondolatom volt: mit jelenleg Főtisztelendőségeddel a végből sietek tudatni, hogy azt a Csanád megyei egyház magas kormányával még ma tudatni méltóztassék. Én június 14-ki délelőtti 10 órától megszűntem Róm[ai]. katolikus lenni, megszűntem – mi az előbbi természetes következménye – a Róm. egyház értelmében vétetni szokott áldozópap lenni.”⁴³²

⁴²⁶ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanádiensis de anno 1849. Nr. 548.

⁴²⁷ Fábry Ignác – Scitovszky Jánosnak. Temesvár, 1850. március 28. PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. polit. Compromissos concernentia. 1850: szám nélkül. Ami századosi rangját illeti, azzal kapcsolatban kétségeink vannak, ha csak nem szolgált ő is álnéven a honvédségben. (Z. P.)

⁴²⁸ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1850:1330.

⁴²⁹ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1851: 374.

⁴³⁰ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1851: 1301.

⁴³¹ Kovács 1908. 356.

⁴³² Kőszeghy Antal – Várady Jánosnak. Nagybecskerek, 1851. június 14. TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1856: 1809 melléklete.

1852-ben ugyan még nem lett aposztata, viszont botrányos magaviselet miatt ismét áthelyezték, ezúttal Pécskára.⁴³³ Mivel mind Nagybecskerekén, mind Eleméren és Pécskán is megsértette a cölibátusra vonatkozó előírásokat, 1853. május 24-én 3 napos szemináriumi fogsággal büntették, majd Szentannára rendelték káplánnak. Mivel új állomáshelyén sem hagyott fel a szeretők tartásával, és együtt élt a pécskai Tóth Annával (Veréb Pannival), akinek férje is volt, 1856. augusztus 14-én megfosztották egyházi méltóságától (degradáció).⁴³⁴ Válaszul Kőszeghy 1856. szeptember 27-én áttért a református hitre, a csanádi szentszék pedig kiközösítette a katolikus egyházból.⁴³⁵ A megtévedt pap több ízben kísérletet tett a katolikus egyházba való visszatérésre, 1857-ben Roskoványi Ágoston váci püspök, 1859-ben pedig Csajághy Sándor csanádi püspök közbenjárását kérte, de további sorsáról egyelőre nincsenek forrásaink.⁴³⁶

A német származású Nátly János (1821–1849) Újszentivánon született nemesi családban, édesapja Natl József, édesanyja pedig Biringer Margaréta volt.⁴³⁷ Ő is a csanádi papneveldeben tanult, 1843/44-ben végezte el a 4. évfolyamot.⁴³⁸ 1848. szeptember 12-én, mint Temesvár-belvárosi segédlelkész kapott útlevelet és engedélyt a Csanádi püspökségtől, hogy „Szegedre, s onnét a körülményekhez képest Pestre s onnét tovább is utazhasson”.⁴³⁹ 1848 decemberének végén a makói helynökség arról értesült, hogy Nátly János, aki még szeptember 12-én hatheti szabadságot kapott, nem tért vissza állomáshelyére, és elmaradásának okát sem tudatta előljáróival. Később a helynökség tudomására jutott, hogy Szentivánon tartózkodik. Kreminger Antal szegedi prépost-plébánost utasították, szólítsa fel a káplánt állomására történő haladéktalan visszatérésre, vagy ha ez nem teljesíthető, akkor annak okát jelentse be.⁴⁴⁰

Fábry Ignác püspöki helynök 1850. március végén még mindig csak annyit tudott róla, hogy Nátly János részt vett a pártütő mozgalmakban, és egy katonai egységben hadnagyi rangot kapott, bár az ezt bizonyító okmányok hiányoznak. Egyesek

⁴³³ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1852: 2143.

⁴³⁴ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1856: 1809. A papságbóli kivetköztetés (degradatio) a legsúlyosabb büntetés, amellyel az egyházi személyt a felvett rend gyakorlatától, javadalmától és a papi rend kiváltságaitól is megfosztják. (Z. P.)

⁴³⁵ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1856: 2194.

⁴³⁶ TRKEL Personalien Kőszeghy Antal 1857: 1217, 1859: 1323.

⁴³⁷ Testimonium Scholasticum. Szeged, 1840. július 30. TRKEL Personalien Nátly János 1840: szám nélkül.

Natl József 1847-ben nyerte el a nemesi címet. Mikós Péter cikkében arra is rámutatott, hogy Nátly János életének 1848-49-es időszaka további kutatások tárgyát kell, hogy képezze. *Miklós Péter: A Nátly család és a katolikus egyház*, in: *Miklós* 2004. 75–77.

⁴³⁸ Kováts 1908. 376.

⁴³⁹ TRKEL Personalien Nátly János 1848: 1567.

⁴⁴⁰ TRKEL Personalien Nátly János 1848: 1880.

szerint elesett az erdélyi hadjáratban, mások szerint besorozták a császári hadseregbe – írta Scitovszkynak a címzetes püspök és csanádi helynök.⁴⁴¹ A nagyszebeni esperes azonban megerősítette a szomorú hírt: Nátly János csanádi egyházmegyei pap 1849. augusztus 26-án, Nagyszebenben elhunyt.⁴⁴²

Rózsafy (Rosen) Pál (1824. szeptember 18 – 1903. április 30.) Aradon született, ahol apja pékmester volt.⁴⁴³ Aradi és temesvári tanulmányait (1842/43-ban végezte a líceum 2. évfolyamát) követően került a temesvári papnevelde hallgatói közé. 1842-ben a csanádi növendékpapság olvasókörenek egyik alapítója volt, akit 1847. május 4-én szenteltek pappá.⁴⁴⁴

Versecen, Nákófalván, majd 1848-ban Tornyán volt segédlelkész. Rózsafy Pálról már 1848 szeptemberében tudta a helynökség, hogy szeretne a magyar táborba utazni. Válaszul Róka József helynök annyit írt neki, hogy reméli, tábori papként és nem fegyverforgatóként kíván a táborba szállni.⁴⁴⁵ 1848. november 11-én a helynök ismét érdeklődött a tornyai plébánosnál, hogy vajon „segédje Rózsafi Pál Ön által bejelentett szándékához képest a dunántúli táborba költözött-e vagy sem?”⁴⁴⁶ A tornyai lelkész november 20-án azt válaszolta, hogy Rózsafy Pál október 4-én eltávozott „a felső táborba”, és kápláni állomását távolléte idejére is szeretné magának biztosítani.⁴⁴⁷

Közben Rózsafy – mivel nem nyerte el tábori lelkészi kinevezést – önkéntesen besoroztatta magát a Faváry (Holczer) József parancsnoksága alatti 4. lovas üteghez, ahol tűzmesteri rangot ért el. A schwechati csatától kezdve Budavár ostromáig több csatában és ütközetben részt vett.⁴⁴⁸ 1849. május 15-én Mednyánszky Cézár báró, tábori főpap javaslatára Görgei Artúr tábornok kinevezte az I. hadtest tábori lelkészévé. Ezt követően egészen a világosi fegyverletételig szolgált.⁴⁴⁹ Szeptember 2-án jelentette a tornyai plébános Rózsafy visszaérkezését a táborból, egyúttal pártolóan felterjesztette annak „tornyai segédi állomás elnyerését kérő folyamodványát”. Fábry Ignác szeptember 3-án kelt válasza szerint: „Annak kellő bebizonyítására, hogy Rózsafy Pál

⁴⁴¹ Fábry Ignác – Scitovszky Jánosnak. Temesvár, 1850. március 28. Prímási Levéltár Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli eredeti tisztázat. Nátly János hadnagyi rangja fölöttébb kétséges.

⁴⁴² TRKEL Personalien Nátly János 1850:2381.

⁴⁴³ Petri 1992. 1601.

⁴⁴⁴ Kovács 1908. 311, 324, 360

⁴⁴⁵ TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1626. A határozat jelentős részét ollóval kivágták az iktatókönyvből.

⁴⁴⁶ TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1772.

⁴⁴⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1810.

⁴⁴⁸ Ambrus 1892. 160–162.

⁴⁴⁹ HL 1848/49-es fond 28/405.

úr múlt évi szept[ember] 26-ról nyert elbocsáttatásához magát híven alkalmazván, hadseregnél elejétől kezdve végiglen egyedül lelkészi hivatalt viselt, s mostan a szabályszerűtlenség gyanítása nélkül papi foglalkozásokra visszaereszthetik, megkívánom, hogy a tábori lelkészre kinevező oklevelét terjessze előmbé.”⁴⁵⁰

A csanádi szentszék 1849. október 9-én tárgyalta Rózsafy ügyét. Ekkor olvasták fel az egykori honvédpap szeptember 22-én kelt védekező iratát, amely szerint ő „múlt évi szeptember 26-án 1626. szám alatt nyert helynöki engedelem után Pestre utazván, miután ott tábori lelkészi állomást nem kapott, a tűzerekhez soroztatta be magát, hol azonban a szükséges gyakorlatok betanulása után a magyar és német nyelvbeni jártassága miatt az irodában nyert alkalmazást, melyben f. é. május 1-jéig meg is maradt, ekkor Görgei hadtestébe hadvezéri napiparancs által tábori lelkésszé neveztetvén ki, ezen hivatalt f. é. augusztus 14-ig meg is tartotta”.⁴⁵¹ Kiemelte azt is, hogy ütközetben nem volt, díszkardját és pisztolyát nem használta, mert nem támadták meg, de miután a magyar hadseregben szolgált, szabályszerűtlenség alá esett és most attól kéri magát felszabadítani. Ezt követően olvasták fel Dollencz József papneveldei aligazgató és szentszéki ülnök október 8-án kelt véleményét, ami szerint Rózsafyt egyházi fenyíték gyanánt 6 hétre a radnai zárdába kellene küldeni. A szentszék nem fogadta el a káplán védekezését és bebizonyította, hogy fegyverrel is harcolt.⁴⁵²

Az elfogadott határozat szerint: „Rózsafy Pál segédlelkész múlt évi szeptember 26-án 1626. szám alatt kelt helynöki rendelettel azon világos kikötés mellett nyervén szabadságot a megyétől távozásra, hogy az egyházi szabályokhoz ragaszkodva, a tábort nem másképp, hanem tábori lelkészi minőségben fogja követni”. Ugyanakkor a felolvasott iratokból és saját előadásából is kitűnt, „hogy a nyert engedelmen túlmenve, oly életmódot választott, s abban f. é. május 1-jéig meg is maradt, melyet az egyházi törvények minden egyházi egyénnek szabályszerűtlenség terhe alatt szigorúan tiltanak”. Nem fogadták el védekezését sem, hiszen a tornyai plébánosnak maga is megírta, hogy részt vett a schwechati csatában. Felfüggesztették hivatásának gyakorlása alól és 6 hetes radnai penitenciára ítélték.⁴⁵³

A penitencia letöltése és szentgyónása után, a szentszék 1849. december 27-i döntésének megfelelően, feloldhatták az ellene hozott fenyíték alól.⁴⁵⁴ Oltványi István

⁴⁵⁰ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1849. Nr. 199.

⁴⁵¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1849. Nr. 449.

⁴⁵² TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1849. Nr. 449.

⁴⁵³ Uo.

⁴⁵⁴ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. Nr. 987.

mentette fel az irregularitás alól, majd Fábry Ignác 1850 áprilisától kezdve ismét alkalmazta egyházmegyéjében.⁴⁵⁵ 1858-ig több helységben volt segédlelkész, így Temeshidegkúton, Billéden, Nagyszentpéteren, Lippán, Nagykikindán, Zsombolyán és Versecen.⁴⁵⁶ Katonai pályája sokáig akadályozta előmenetelét, hiszen valahányszor plébániáért folyamodott, azzal utasították el: „Ne felejtse el, hogy honvéd volt!”⁴⁵⁷ 1858 májusában nevezték ki egy kis bányászfalu, Dognácska adminisztrátorának.⁴⁵⁸

1872. október 7-én pályázatot nyújtott be a kiskomlói (osterni) plébániára, melynek kegyura a Pénzügyminisztérium volt. Három dologra hivatkozott. Először is mind bölcséleti, mind hittani tanulmányait általános kitüntetéssel végezte, és 1847 óta, azaz 26 éve volt felszentelt áldozár. Másodszor tizenegy éves segédlelkészkedés után, 1858 óta működött Dognácskán, mint önálló lelkész. Harmadszor „teljes szerénységgel” hivatkozott „tisztá hazafiságának áldozatteljes bizonyítványaira is”, melyek mind a jelenben, mind 1848/49-ben „a Magas Kormány iránti rendületlen hű lojalitásában, s annak elveiért minden alkalommal bebizonyított fáradhatlan s e vidéken valóban nehéz működésében” érhetők tetten.⁴⁵⁹

Kerkápoly Károly pénzügyminiszter Bonnáz Sándor püspöknek írt levelében kijelentette, hogy a három felterjesztett jelölt közül Rózsafyt prezentálja (jelöli), így végül mégis kinevezték plébánosnak, fizetését 1873. április 1-jétől utalványozták.⁴⁶⁰ 1885-től kezdve Nagyjécsán volt plébános, de 1888 szeptembere óta csendes miséken és írásbeli munkákon kívül más feladatot már nem végezhetett „roncsolt hangszervei s asztmatikus, szakadozott lélegzete” miatt, amihez nagymérvű izgatottság is járult. Ezért kész volt lemondani javadalmáról, egyúttal segítyt is kért az egyházmegyéjétől. Az egyházi segélyalap bizottságának 1889. február 26-i ülésén „roncsolt egészségi állapotából folyó szolgálatképtelenségére való tekintettel” megszavazták neki az állandó segítyt, azzal a feltétellel, ha lemondását törvényesen elfogadják.⁴⁶¹ Erre 1890-ben került sor, attól kezdve Versecen élt, mint nyugalmazott lelkész,⁴⁶² egészen 1903. április 30-án, 15 óra 15 perckor bekövetkezett haláláig.⁴⁶³

⁴⁵⁵ TRKEL Personalien Rózsafy Pál 1850: 761.

⁴⁵⁶ *Zakar* 1999. 151.

⁴⁵⁷ *Ambrus* 1892. 162.

⁴⁵⁸ TRKEL Personalien Rózsafy Pál 1858: 1158.

⁴⁵⁹ TRKEL Personalien Rózsafy Pál 1872: 2374.

⁴⁶⁰ TRKEL Personalien Rózsafy Pál 1873: 608, 829.

⁴⁶¹ TRKEL Personalien Rózsafy Pál 1889: 302.

⁴⁶² 1848-49. Történelmi Lapok. 1898. január; 15.

⁴⁶³ TRKEL Personalien Rózsafy Pál 1903: 1807.

Varjasi (Vranovits, Varjassy) Jakabot (1820–1886) 1844-ben szentelték pappá, apja Vranovits József aradi orvos volt. 1848-ban már tíz hónapja teljesített szolgálatot káplánként a Szeged-palánki plébánián, amikor június 2-án Fábry Ignác helynök Újvárra rendelte.⁴⁶⁴ „A fájdalom – írta előjárójának –, melyet a vett parancs ejtett lelkemen; csak nem szótlanná tesz, annál is inkább: mert igénytelen személyem büntetlenül érzi az újvári áttételben rejlő büntető vesszőt! Számot vettem magammal; ittlétem minden lefolyt napjain komoly figyelemmel átvonultam, és Isten látja lelkemet, hivatalos eljárásaimban, főnököm s a hívek iránti viseletemben büntetésre méltót nem találtam”.⁴⁶⁵ Ennek megfelelően kérte a püspöki helynöktől korábbi rendelete visszavonását.

Fábry erre megváltoztatta elképzelését, a fentebb már érintett Kőszeghy Antalt rendelte Újvárra, Varjasit pedig Makóra küldte. A fiatal papnak azonban ez a rendelet sem tetszett, és halogatta a Makóra történő elutazást. Makra Imre makói alesperes-plébános 1848. július 7-én kelt jelentése nyomán, amelyben arra is hivatkozott, hogy nem csak a Csanád megyei, hanem a szomszéd vármegyék „táborba kelendő” nemzetőreinek a kórháza Makóra lett helyezve, Fábry Ignác július 8-án ismét sürgette Varjasi elindulását. Fábry a vonakodó káplánt „mindazon hátramaradásokért és hiányokért, melyeket a lelkipásztori hivatal az érintett plébániában” szenvedne, felelősé tette és meghagyta, hogy Varjasi induljon Makóra.⁴⁶⁶

Varjasi erre július 16-án ismét kérte, hogy Szegeden folytathassa hivatását, megemlítve, hogy számára az a legfájdalmasabb, „miszerint hinnem kell, hogy nem mindnyájan vagyunk atyánk, főpásztorunk egyforma fiai, alattvalói”. Augusztus 4-én azonban Fábry végleg elutasította a káplán kérését. Mint írta, nem büntetésből helyezték Makóra, és azt óhajtja, hogy a megyei hivatal intézkedésében, mely kedvezőbb hivatalba rendelte, nyugodjon meg.⁴⁶⁷ 1848 szeptemberében Varjasi is részt vett Gaal Damaszcén, Szabados József és Bizek Károly társaságában a megyei „köztanácskozmányban”, amely a tervezett nemzeti zsinat előkészítését szolgálta, és amely a polgárháborús helyzet miatt dolgavégezetlenül oszlott szét.⁴⁶⁸

1849. február 21-én jelentette a makói helynökségnek Makra Imre makói esperes-plébános, hogy Varjasi beállt a honvédek közé, és – ezt már mi tesszük hozzá –

⁴⁶⁴ Schematismus Csanadiensis 1848. 93, 128.

⁴⁶⁵ TRKEL Personalien Varjasi Jakab 1848:1202.

⁴⁶⁶ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1266.

⁴⁶⁷ TRKEL Personalien Varjasi Jakab 1848:1423.

⁴⁶⁸ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1569

nevét is valamikor ekkortájt magyarosíthatta.⁴⁶⁹ A 42. honvédszászlóaljban, majd a makói térparancsnokságon szolgált. 1849. április 9-én áttért a református hitre, és feleségül vette Temesvári Gizellát. Részt vett a délvidéki hadjáratban, május 13-án hadnaggyá léptették elő a 104. honvédszászlóaljban. Július 14-én megsebesült a hegyesi ütközetben.⁴⁷⁰ Fábry Ignác csak annyit tudott róla 1850. március 28-án, hogy áttért a református hitre és törvénytelen házasságra lépett egy lánnyal. Mint egykori honvédet, az osztrákok ismételten besorozták a császári hadseregbe.⁴⁷¹ 1852-ben Csajághy Sándor püspök arról értesítette Ébner József pécskai plébánost, hogy Varjasi Jakabot kiközösítették a katolikus egyházból.⁴⁷²

A szabadságharc leverését követően az egykori honvéd hadnagy jegyző lett Battonyán. Függetlenségi szervezkedésben való részvételért 1853-ban először halálra, majd kegyelemből 4 év várfogságra ítélték. 1856-ban amnesztiával szabadult, ügyvédi írnokként, majd ismét jegyzőként dolgozott Battonyán. A kiegyezést követően aljárásbíró lett Kisjenőn.⁴⁷³

A honvédségben fegyveres szolgálatot vállaló csanádi egyházmegyes papokról a következőket állapíthatjuk meg összefoglalóan. Négyen – Bokányi, Kovács, Kőszeghy, Varjasi – áttértek a református hitre, amiben a kötelező cölibátussal szembeni ellenérzéseik játszhatták a főszerepet, hiszen hárman megnősültek, egyikük pedig ágyasokat tartott maga mellett. Egyházfegyelmi problémák – eltekintve katonai szolgálatuktól – Rózsafy Pál kivételével mindegyiküknél felmerültek. Baross Lászlót, Kovács Istvánt és Kőszeghy Antalt adósságaik, illetve szerény életkörülményeik indították el a honvédség felé, Bokányi, Klobucsár és Kovács a szerbek elől menekült el, Bobik a szabadságharcot követően vállalkozásba fogott, Baross ezen felül az 1840-es években még kártyázott is. Bokányi, Klobucsár, Kőszeghy, és Nátly csak vonakodva vagy egyáltalán nem fogadták el egyházi előjáróik rendeleteit, Karg Magnust pedig ruházata miatt kellett ordináriusának meginteni. Oltványi Istvánnak tehát igaza volt, amikor a honvédek állt fiatal papok egyházfegyelmi helyzetét nehezítette.

Ugyanakkor mindannyian vitéz katonái voltak az 1848/49-es szabadságharcnak. Kovács István törzstiszti, Baross és Bobik tiszti rangot ért el, amint Karg Magnus is, aki a Bács megyei lovas seregben szolgált. Bokányi József és Nátly János hősi halált halt a

⁴⁶⁹ TRKEL Protokollum Officii dioecisani Csanadiensis de anno 1849. [Makó] Nr. 128.

⁴⁷⁰ Bona 1998-1999. III. k. 426. Habermann 1992. 294.

⁴⁷¹ Fábry Ignác – Scitovszky Jánosnak. Temesvár, 1850. március 28. Prímási Levéltár Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli eredeti tisztázata.

⁴⁷² TRKEL Personalien Varjasi Jakab 1852: 2804.

⁴⁷³ Bona 1998-1999. III. k. 426.

magyar szabadságharcban. A papi pályán maradókat 1848/49-es honvéd szolgálatuk a későbbiekben akadályozta egyházi előmenetelükben. Bobikot, aki a Temes megyei Honvédegylet tagja volt, 1897-ben ellenzéki magatartása miatt nem nevezték ki címzetes kanonokká, Rózsafy pedig csak 1873-ban nyert el plébániai javadalmat, akkor is egy olyat, amelynek kegyura a magyar állam volt. A csanádi egyházmegyes paphonvédek életrajzai egyúttal hozzájárulhatnak a 19. századi hadtörténet, illetve egyháztörténet mindeddig kevésbé ismert összefüggéseinek megértéséhez is.

V. Tábori lelkészek 1848/49-ben

V. 1. Tábori lelkészek a nemzetőrségben

Az 1848/49-es magyar hadseregben szolgáló papság a fegyveres szolgálat mellett tábori lelkészként is teljesíthetett szolgálatot. A tábori lelkipásztorkodásnak a cs. kir. hadseregben több évszázadra visszanyúló hagyományai voltak. Mária Terézia a jezsuita rend feloszlatását (1773) követően alapította meg a tábori püspökséget („Apostoli Tábori Helynökség”), amelynek joghatósága a katonaságra, pontosabban a mozgásban lévő katonaságra és annak családtagjaira is kiterjedt. A tábori püspökség katonai-egyházi kerületekre (Feldsuperioraten), a kerületek pedig ezredekre oszlottak. Valamennyi ezred egy-egy plébániát alkotott, ahol a plébánosi teendőket az illetékes tábori papnak kellett ellátnia. Az ezredek mellett katonai intézetekben és várakban is alkalmaztak tábori papokat.⁴⁷⁴

A Csanádi egyházmegyében ugyanakkor a tábori lelkipásztorkodásnak nem voltak jelentős hagyományai. A szabadságharcot megelőzően az egyházmegye kizárólag a 61. (Rukavina) sorgyalogezredhez tartozott tábori lelkészeket ajánlani, s az egész hadseregben egyetlen csanádi egyházmegyes pap szolgált a dalmáciai Zarában; Tóth József, aki helyőrségi és kórházi lelkész volt.⁴⁷⁵ A 30 éves, hochstätteni (Pozsony megye) születésű Tóth Józsefet négy éves egyházmegyei szolgálatot követően, 1830. január 16-án nevezték ki a 61. sorgyalogezred tábori papjának. A németül, magyarul, szlovákul és valamennyire olaszul és franciául is beszélő papot 1839. november 1-jén vezényelték át a Zarában állomásozó helyőrségbe. A helyébe viszont a Csanádi egyházmegye nem tudott alkalmas papot ajánlani, így 1839. december 6-án először Brogyányi Lajos esztergomi egyházmegyes papot, majd 1844. december 1-jén Harray Barnabás ferences atyát vezényelték a 61. sorgyalogezredhez.⁴⁷⁶ Sajátosan alakult a határőrvidék joghatósági helyzete, ami a Csanádi egyházmegyét is érintette. A határőrgyalogezredek békeidőben az adott megyéspüspök, háború esetén viszont a tábori püspök joghatósága alá tartoztak.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Leonhard, Joh. Michael: *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten*. Wien, 1842. 18–28; Zakar Péter: *A tábori püspökség története 1773 – 1868*. Szeged, 2010. 39–61.

⁴⁷⁵ Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais. königl. österreichischen Armee. Auf das Jahr 1846. Wien, o. O. D. 14, 39.

⁴⁷⁶ ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k. 101–102.

⁴⁷⁷ Bielik, Emerich: *Geschichte der k. u. k. Militär Seelsorge und des Apostolischen Feldvikariates*. Wien, 1901. 92.

Először röviden a nemzetőrségben szolgálatot teljesítő lelkészekről szeretnénk írni. A honvédség maga is a nemzetőrségből nőtt ki, pontosabban 1848. május közepén Batthyány Lajos gróf miniszterelnök a nemzetőrségi törvényre hivatkozva kezdte meg az első honvéd zászlóaljak megszervezését. A nemzetőrök tisztjeiket maguk választhatták, s noha a nemzetőrségben nem rendszeresítettek tábori lelkészi állásokat, a tisztek választása során az adott közösség gyakran tábori lelkészt is választott, amely választás egyúttal a lakosság bizalmának kifejeződése is volt. A nemzetőrség összeírása esetén – az 1848:XXII. tc. szerint – a hatóságok a tisztviselőket, lelkészeket, bányászokat és papokat is összeírták, utóbbiak esetében főként korábbi kiváltságaik megszűnését kívánták jelezni. A fegyveres szolgálat ugyanakkor ellenkezett az egyházi törvényekkel, így a püspöki kar 1848. július 9-én tiltakozott az egyháziak nemzetőrségi szolgálatra kényszerítése ellen.⁴⁷⁸

A magyarországi püspökök, így Lonovics József csanádi püspök és egyúttal kinevezett egri érsek által is aláírt levél szerint az egész világ tudja, hogy a papoknak tilos öldökléssel járó foglalkozást űzni. A papság plébániákról való elvonása az állam számára sem előnyös, hiszen elvonja a lelkészeket a béke és a vigasztalás igéinek hirdetésétől. A fegyveres nemzetőri szolgálat a papság tiszteletén, a vallásosságon „s ezen fekvő erkölcsiségen igen érezhető sebeket ejtenek”. Utaltak a püspökök arra, hogy Európa más országaiban sem kényszerítik a papságot fegyveres szolgálatra, és azt kérték a minisztériumtól, „hogy az egyház szabadságát, jogait és eddig efféle zaklatásoktól megmentett békéjét pártolásuk alá vévén, oly intézkedéseket tenni méltóztassanak miszerint annak papjai ezután is saját lelki hatóságuk körében megmaradván háborítatlanul végezhessek a föl vállalt elég terhes, elég nélkülözésekkel és áldozatokkal járó papi kötelességeket”.⁴⁷⁹

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács már 1848 nyarán megpróbálta mérsékelni a papságot fegyveres szolgálatra szorító vármegyék buzgalmát. Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. augusztus 3-án kelt, Hám János kinevezett prímásnak írt levelében megerősítette, hogy módosítani fogják a nemzetőrségi törvényt „a lelkészek mikénti alkalmazásáról a nemzetőrségi szolgálatoknál”, de arra is kitért, hogy e módosításokig „más intézkedéseket tenni, mint melyeket már több rendeleteimben

⁴⁷⁸ Urbán Aladár: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. (a továbbiakban Urbán 1973.) 58–59; *Meszlény* 1928. 178–182.

⁴⁷⁹ Andics 1952–1981. II. k. 115–119; *Religio és Nevelés* 5. évf. második félév (1848. július 30.) 97–99.

megtettem, nem gondolom, hogy hatalmamban állna.”⁴⁸⁰ Batthyány 1848. szeptember 14-én – ügyvezető miniszterelnökként – rendeletben mentette fel többek között a lelkészeket, szerzeteseket és falusi iskolatanítókat a kötelező nemzetőri szolgálat alól.⁴⁸¹ Ugyanakkor a rendelet azt is kimondta, hogy amennyiben „a táborba vonulandó valamelyik nemzetőrségi zászlóalj lelkészt kívánna magával vinni, tartozik az illető egyházi előjáróság a zászlóaljhoz a hatóságok megkeresésére tábori papot kirendelni”.⁴⁸²

Martin Roos nemrégiben megjelent könyvéből megtudhatjuk, hogy a Csanádi egyházmegyéből több pap teljesített a nemzetőrségben a magyar hatóságok megaláztatására tábori lelkészi szolgálatot. A névsorban szerepel Arnold János temesújfalui, Mihákovics Lajos istvánföldi (szentistváni), Lukácsévics István angyalkúti és, Jerney Mihály módosi plébánosok, valamint Brassay József csatádi, Nuszbaum Jakab csernyai, Kimmel (Kimml) Péter párdányi, Schuszták Ferenc bozovicsi, Vuchetich Ferenc ruszabányai, Stein Antal Kis-teremiai, Bezdány Ferenc bogárosi, Berecz Imre óbesenyői és Wittner Lajos dettai lelkészek neve.⁴⁸³ 1848 nyarán a sajtó is felfigyelt a tábori lelkészek jelenlétére. A Kossuth Hírlapja tudósítója például a Nagybecskerekre érkező nemzetőr csapatokkal kapcsolatban 1848. július 22-én kelt tudósításában megjegyezte: „Táborunk hathatósan gyarapszik... Vannak ácsaik, zenészeik, tábori papjaik minden vallásból, s tábori orvosai.”⁴⁸⁴

A nemzetőrségi szolgálatot vállalók többsége a szabadságharc lelkes híve volt. A mérsékeltebb elemek közé tartozott Bezdány Ferenc bogárosi káplán. Ő 1816. május 11-én született Szegeden. Tehetséges diák lehetett, hiszen a bécsi Pazmaneumban képezték,⁴⁸⁵ majd felszentelését követően Bogárosra került káplánnak. A bogárosiak tábori lelkészükké választottak, így a fiatal káplán a nemzetőrökkel együtt részt vett a komlói táborozásban. Ellenséggel nem találkoztak, így nyolc nap elteltével hazatértek.⁴⁸⁶ A szegedi születésű Bezdány szülővárosa prezentációját követően 1848. szeptember 20-án átvette a kisteleki plébániát.⁴⁸⁷ A cs. kir. hadsereg-parancsnokság 1849. augusztus 4-i utasítására letartóztatták és 8-án a pesti Újépületbe szállították.⁴⁸⁸

⁴⁸⁰ PL AE Hám-akták 1848:130.

⁴⁸¹ Urbán 1973. 156.

⁴⁸² MNL OL Nemzetőrségi Haditanács Közösen kezelt általános iratok (H 92) 1848:3692.

⁴⁸³ Roos 2012. 294.

⁴⁸⁴ Kossuth Hírlapja 1. évf. (1848. július 30.) 116.

⁴⁸⁵ Fazekas I. 2003. 370.

⁴⁸⁶ Szentkláray 1898. 381–382.

⁴⁸⁷ G. Tóth Ilona 2000. 47–55; TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1848. Sub gubernio Excellentissimi Domini Episcopi Josephi Lonovics. 1848:1573; Vadász Manó polgármesternek

Azzal vádolták, hogy elmenekült a császári csapatok elől és híveit is menekülésre biztatta. A vádlott vallomásában elismerte, hogy július 28-án Szegedre távozott, de azzal védekezett, hogy nem akart Perczel Mór honvéd tábornok utasítására prédikációt tartani. Tagadta, hogy híveit menekülésre biztatta volna, ugyanakkor elismerte, hogy kihirdette a magyar kormány proklamációit, és három körmenetet tartott az oroszok ellen. A vizsgálatot vezető Kanzler hadbíró-százados úgy ítélte meg, hogy Bezdány nem a vett parancsok szellemében járt el, mivel ő nem a magyarok győzelméért, hanem a békéért imádkozott, nem őt, hanem csak három körmenetet tartott és azokat sem a nép által követelt ünnepélyességgel tette, amiért hívei egy része gazembernek nevezte. Mivel sem a szószékről tartott prédikációiban, sem magánbeszélgetéseiben nem szidta a császári kormányt, Kanzler a vádlott szabadon bocsátását javasolta, ami 1849. november 2-án be is következett, 5-én már visszaérkezett plébániájára.⁴⁸⁹ Pesti fogva tartása alatt a temesvári szeminárium egykori tanára, Hegedűs Pál helyettesítette Kisteleken.⁴⁹⁰

Makra Imre makói esperes-plébános Fábry Ignác általános püspöki helynökhöz intézett, 1848. július 7-én kelt levelének néhány sora rávilágít arra, hogy a papság azért is kötelességének érezhette a táborba szállást, mivel a kormány rendeleteit is ki kellett hirdetnie:

„Jó ideje immár, hogy egy segéddel húzom a jelen körülményekben kétszeresen terhes igát; de még fontosabb tekintet alá esik az, hogy minden órán várom a fölhívást, hogy egyikünk az indulásra kész megyei nemzetőrséget táborba kísérje, mit nem csak a veszély fenyegette haza iránti kötelességből, de meg kell tennünk azon okból is, mert mi a hazafiúi ezen kötelességről a néphez már sokat szólottunk.”⁴⁹¹

A nemzetőrség tábori lelkeszeinek többsége Bezdánynál nagyobb lelkesedést tanúsított a szabadságharc ügye iránt. A kecskeméti származású Brassay József, aki 1836 óta csatádi plébános volt,⁴⁹² már a reformkorban a változás pártjára állt, hiszen 1845. március 3-án, Torontál megye közgyűlésén önként beíratatta magát az adózók

az ügyben Lonovics Józsefhez írt levelét közli *Miklós* 2002. 114–115. Ugyanezt a levelet ismételtén közölte *Miklós* 2004. 123–124, majd ismét *Miklós* 2006. 56.

⁴⁸⁸ *Hermann E.* 1932. 30.

⁴⁸⁹ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószág. 1849-1/75. 350-352. fol; Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár VI. 15.a Plébániák iratai, Kistelek 1849:665.

⁴⁹⁰ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849 sub Gubernio Excellentissimi Domini Josephi Lonovics. Munus Vicariale a 1a Martii 1849 usque 15am Augusti 1849 Reverendissimo Suo Stephano Oltványi a 16a Augusti usque 31am Xbrii 1849 Illmo D. Ignatio Fabry obeunte. (a továbbiakban: TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849 [Temesvár]) Nr. 665.

⁴⁹¹ TRKEL Personalien Makra Imre 1848:1266.

⁴⁹² *Kováts* 1908. 367.

közé.⁴⁹³ Miután a csatádi Historia Domus szerint szóval és tettel támogatta a magyar alkotmányos rend fenntartását, 1849. október 1-jén Jozef Novák bogárosi plébános (az ú.n. bogárosi petíció szerzője) feljelentése következtében letartóztatták, és Nagybecskerekre szállították a császári hatóságok.⁴⁹⁴

Brassayt először összetévesztették a súlyosan kompromittálódott Adams Kristóf egykori rékási plébánossal,⁴⁹⁵ majd – a félreértés tisztázását követően – mivel többen bűnösnek vallották, folytatták ellene a vizsgálatot.⁴⁹⁶ Adams – aki éveken át együtt tanított Brassayval a szemináriumban – egy visszaemlékező szerint azt javasolta Brassaynak, hogy öltözzön kopott ruhába, húzzon fel egy rossz csizmát és tettesse magát elmeháborodottnak.⁴⁹⁷ Az akció sikeréről nem sikerült részleteket kiderítenünk, az azonban bizonyos, hogy Brassayt október 30-ig a piaristák kolostorában, majd a megyeházán tartották fogva. Hívei ugyanakkor kiálltak mellette.⁴⁹⁸ 1850 telén amnesztiával szabadult, február 18-án a szentszék purifikálta, így visszatérhetett plébániájára.⁴⁹⁹

Karl Arizi Torontál megyei császári biztosnak a püspökséghez intézett, 1849. október 29-én kelt leveléből tudjuk, hogy Nuszbaum Jakab és Kimmel Péter Nagybecskereken együtt raboskodott Brassay Józseffel. Nuszbaum és Kimmel 1849 nyarán körmeneteket tartott a magyarok győzelméért, a népet nyilvánosan ellenállásra biztatta, a császárt és szövetségeseit pedig szidalmazta.⁵⁰⁰ Kimmel Péter párdányi adminisztrátor 1848 augusztusában kinyilvánította a tervezett nemzeti zsinat iránti bizalmatlanságát, mivel az ott tárgyalandó pontok között sem a cölibátus, sem a káptalani testület eltörlése nem szerepelt.⁵⁰¹ Az álladalmi javak tisztartósága 1849-ben visszatartotta a lelkész jövedelmét, ezért a vikariátussal Makóra menekült, és a magyar kormányhoz hű makói helynökség 1849. június 11-én sürgette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy a zömében szerb lakosok között élő, és „a drága hazánk szent ügyét mindig hőn felkaroló, s annak előmozdításában dicséretes eréllyel

⁴⁹³ TRKEL Pesonalien Brassay József 1845:671.

⁴⁹⁴ TRKEL Historia Parochiae Csatád 122.

TRKEL Pesonalien Brassay József 1849:418.

⁴⁹⁵ TRKEL Pesonalien Brassay József 1849:517.

⁴⁹⁶ TRKEL Pesonalien Brassay József 1849:587.

⁴⁹⁷ Kováts 1908. 367.

⁴⁹⁸ TRKEL Pesonalien Brassay József 1849:691.

⁴⁹⁹ TRKEL Pesonalien Brassay József 1850:575

⁵⁰⁰ TRKEL Pesonalien Brassay József 1849:587.

⁵⁰¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1425.

működő” pap fizetését utalványozzák.⁵⁰² A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium erre átírt a Pénzügyminisztériumnak, hogy intézkedjen a több mint egy éve fizetés nélkül élő pap illetményének folyósítása érdekében.⁵⁰³

Kimmel ellen a temesvári hadbíróság, amint az 1850. április 5-én kelt értesítéséből kitűnik, bizonyítékok hiányában beszüntette az eljárást, a temesvári szentszék viszont lényegében ugyanazon vádak alapján (több helységben kihirdette Magyarország függetlenségét, szószegőnek nyilvánította az uralkodót, az oroszok és az ellenség ellen fegyverfogásra biztatta a népet, kapcsolatban állt a magyar minisztériummal és ráadásul még szakállt és világi ruhát hordott) 1850. július 9-én 10 napos radnai zárdafogságra ítélte.⁵⁰⁴ Az előírt lelkigyakorlatokat és kegyes meditációkat dicséretre méltó módon hajtotta végre, így őt is feloldották a szabálytalanság alól.⁵⁰⁵

Nuszbaum Jakab magyarcsernyai lelkészt is lázítással vádolták a császári hatóságok. Róla sokkal kevesebbet tudunk, mint Kimmelről. 1849. november 3-án Ruzsénszky Kornélt rendelték plébániájára helyettesként.⁵⁰⁶ Őt is hazaengedték a császári hatóságok, és folytathatta Magyarcsernyán lelkészi tevékenységét. 1866-tól 1894-ig Zombolyán volt plébános.⁵⁰⁷

Az eddig említett lelkészek mellett nemzetőri szolgálatot vállalt még Timáry Béla szentannai káplán is. Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848. június 29-én megparancsolta, hogy az alvidéki mozgalmak lecsillapítására Pécskán két-háromezernyi nemzetőr őrizze az átkelőket. A káplán ekkor szánta el magát a cselekvésre. Püspöki helynökének, Fábry Ignácnak, 1848. július 10-én a következőket írta:

„A hadügyminiszternek Arad megye közönségéhez bocsátott felszólítása következtében az 1848-ik évi július 4-én Aradon tartott bizottmányi ülés végzését ide / mellékelve annak érdeme nyomán alázatos jelentésemet teszem, miszerint én, hogy példámmal a Szt. annai vonakodó nemzetőrsereget a haza védelmére felbuzdítsam, és ezáltal a jelen nehéz körülmények között a megyei hatóság működését könnyítsem, magam is mint nemzetőr a többivel együtt (ideiglenesen) Pécskára indultam.

⁵⁰² TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. Sub vicariatu Reverendissimi Dominis Josephi Róka Canonici Csanadiesis, Abbatis, a Vicarii Episcopalis A 1^a Januarii 1849 usque 14^{am} Augusti 1849. (a továbbiakban: TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. [Makó]) Nr. 367.

⁵⁰³ MNL OL H 56 1849:197. (51743 tek.)

⁵⁰⁴ TRKEL Personalien Kimmel Péter 1850:1576.

⁵⁰⁵ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis a 1a Januarii 30 Decembris 1850. 1850:1902.

⁵⁰⁶ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 600.

⁵⁰⁷ *Petri* 1992. 1377.

Ily szomorú időkben, midőn édes hazánk mindenfelől csak ellenséges megtámadásoknak van kitéve, úgy hiszem minden igaz hazafinak kötelességében áll kardot fogni, hazájáért harcolni, és ha kell meg is halni.

Minthogy azonban egyházi előjáróim tudta s engedelme nélkül hivatalomtól hosszabb időre el nem távozhatok, annál kevesebbé adhatom magam a hadi kormány rendelkezése alá; ezennel tehát bátor vagyok méltóságodat egyszersmind arra kérni, hogy nékem a Haza védelmére (ha egyébiránt a megye egyházi férfiainak szükibe nem volna) teljes engedelmet adni kegyeskedjék.

Azon reménységben, hogy méltóságod tettemet sem rosszállni, sem kérésemet megtagadni nem fogja, mély tisztelettel maradtam

Méltóságodnak alázatos szolgája”.⁵⁰⁸

Fábry Ignác helynök, aki egyre nagyobb aggodalommal figyelte az események alakulását, 1848. július 15-én elutasította a kérelmet. Hivatkozott a paphiányra, majd így folytatta: „Minthogy pedig a nagyszámú szentannai községben a lelkipásztori hivatal viselésére elkerülhetetlenül szükséges a segédpapnak működése, bármennyire méltányoljam önnek azon dicséretes eltökélését, mellyel példát adott a szentannai lakosoknak a hon iránti szent kötelességben, kéntelen vagyok mégis öntől azt kívánni, hogy elmellőzhetlen és szinte a közjót illető hivatalára mielőbb visszatérni, s e végett az illető előjáróságtól elbocsátást kieszközölni igyekezzék”.⁵⁰⁹

Timárynak, aki 1849 tavaszán Pankotán volt helyettes,⁵¹⁰ megtetszett a tábori szolgálat és 1849. május 1-jén folyamodványt nyújtott be a magyar hadügyminisztériumhoz az aradi tábori lelkészi hivatal elnyerése érdekében.⁵¹¹ Kinevezésére azonban – vélhetően helyhiány miatt – nem került sor.⁵¹² Timáryt 1853. november 3-án dettai segédlelkésznek rendelték ki,⁵¹³ mire ő november 15-én az egyházmegyei szolgálat alóli felmentését kérte.⁵¹⁴ Többé nem tért vissza a lelkipásztorkodás terére, Dettára költözött szüleihez és gazdálkodónak állt.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ TRKEL Personalien Timáry Béla 1848:1294. Az iktatókönyvből Timáry levelének jelentős részét kivágták. TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 1294.

⁵⁰⁹ Uo.

⁵¹⁰ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 244.

⁵¹¹ MNL OL H 75 Iktatókönyv 11. k. 1849:12902.

⁵¹² MNL OL Hadügyminisztérium Tábori lelkészi osztály (H 86) 1. d. Kimutatása a tábori lelkészek rangjegyzéke s illetőleg létszámának, kik 1849. évi január hótól a magyar hadsereghez kinevezettek, vagy mint régebben kinevezettek, ez idő alatt a hadügym.[inisztérium] hadlelkészi osztályának hivatalosan tudomására estek. Hely és dátum nélkül. 1849:szám nélkül.

⁵¹³ TRKEL Personalien Timáry Béla 1853:2492.

⁵¹⁴ TRKEL Personalien Timáry Béla 1853:2788.

⁵¹⁵ Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis pro anno Domini 1892. Temesvár, 1892. 286.

Timáry Béla pályafutása kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy míg más egyházmegyékből a honvédségbe tábori papnak jelentkezők közül sokakat helyhiány miatt elutasítottak, addig a Csanádi egyházmegyből jelentkezők többségét alkalmazták. Ebben szerepe lehetett Arad, illetve Temesvár ostromának is, ahol viszonylag sok lelkész szolgálatára volt szükség. A másik sikertelen folyamodó Brandisz János rékási segédlelkész volt, akit már 1848 őszén lefogtak, de a káptalan erőteljes tiltakozására decemberben szabadon engedték.⁵¹⁶ 1849 júniusában, mikor tábori lelkészi állásért folyamodott a hadügyminisztériumnál, a legtöbb folyamodót már helyhiány miatt elutasították. Az ő kérelmére is csak annyit válaszoltak: „nem teljesíthető, mert a tábori lelkészi állomások már be vannak töltve.”⁵¹⁷

Karácsonyi István, a zichyházi (Zichyfalva, Zihydorf) nemzetőrtábor parancsnoka Oszeczký (Oszetzky) János Perjámosi segédlelkész tábori alkalmazására kért engedélyt 1848. július 16-án a Csanádi püspökségtől: „A parancsnokságom alatt Zicsiházán összehúzott táborban levő nemzetőrök lelki szükségleteire is kiterjesztvén gondjaimat, Oszeczký Jánost, perjámosi káplánt, ki hívei s a járásbeli tisztek felszólítására őket a táborba elkíséré, felszólítám, hogy tábori lelkész minőségben itt maradna, de minekutána a tisztelendő csak azon feltételnél ezen hivatalt elvállalni ígérkezett, ha arra a Méltóságos Vikariátus részéről engedelmet kapand, a Méltóságos Püspök Úr ezennel felszólíttatik, hogy a fennevezett egyénnek szükséges utasítást megadni méltóztatnék.”⁵¹⁸

Fábry Ignác helynök július 21-én hozzájárult a tábori lelkészi szolgálathoz, de figyelmeztette káplánját, hogy a fegyverviseléstől tartózkodnia kell: „Legszívesebb készséggel járulok azon kívánság teljesítéséhez, melyet te[kin]t[e]tes Uraságod f. hó 16-ról kelt igen becses levele által velem tudatott, s melyet tekintve Oszeczký János perjámosi káplánt örömet megbízom: hogy a tettes Uraságod kormánya alatti nemzetőröknek, sőt a környéken lévő bármelyik honvéd csapatnak a körülményekhez képest szükséges s megkívánt lelkészi szolgálatot tegyen, s szent hivatása szerint lelki vigasztalásukra legyen. Meg kívánom azonban viszont, hogy eme rendeltetést nyert káplán úr mind az egyházi törvények nyilvános szabálya, mind a dolog természete szerint minden fegyverrel szolgálatától mentessék fel.”⁵¹⁹

⁵¹⁶ Hermann E. 1932. 6.

⁵¹⁷ MNL OL H 86, a HM Tábori lelkészi osztályának előterjesztési íve. Budapest, 1849. június 30. Nr. 23573.

⁵¹⁸ TRKEL Personalien Oszeczký János 1848:1341.

⁵¹⁹ Uo.

Oszeczky szolgálata dicstelen véget ért, mivel 1848. augusztus 3-án Stefanović cs. kir. főhadnagy vezetésével a jarkováci és a tomasováci szerbek kiűzték Neuzináról a torontáli nemzetőröket. A káplán ezt követően Szárcsáról visszatért Perjámosra. Hamarosan Elekre rendelték segédlelkésznek, majd tábori lelkési állást kért ordináriusától, kinevezésére azonban nem került sor.⁵²⁰ 1849. június 14-én Horváth Mihálytól kért egy szellemi képességeinek megfelelő hivatalt. Mint írta, hazája iránti „tiszt kötelesség érzetéből oda törekedtem: miszrint német ajkú híveimet Hazánk szeretete s az iránti kötelességek teljesítésére felvilágosítva buzdítsam”. Felidézte tábori szolgálatát, amikor 1848 júniusában ötven önkéntest kísért el tábori lelkészként. Róka Józsefet felkérte, hogy helyezze valamilyen városiasabb plébániára, de erre ő a Perjámosnál is sokkal silányabb Elekre rendelte. Itt ismét német híveit buzdította, de most felszólították, hogy foglalja el a mórícöldi vagy esetleg a perjámosi plébánosi állást. Ez ügyben kérte Horváth Mihály támogatását.⁵²¹

Noha Szál Antal címzetes prépost, eleki alesperes-plébános nagyon pozitívan nyilatkozott káplánjáról a minisztériumnak, plébánosi kinevezésére nem került sor. A plébános leveléből kiderül, hogy Oszeczky Hegedűs Pál kedvenc tanítványa volt, aki a hazafias beállítottságú lelkészek sorában kiemelkedő helyet foglalt el. „Ugyanis – folytatta Szál Antal plébános – múlt évi [1848.] szeptember 30-án, azaz szombaton hozzám érkezvén, mindjárt másnap azaz vasárnapon templomomban lelkesítő szónoklatával föllépven, népem hazafiúi érzelme előmozdításában buzgóan közremunkálni kezdett. Azon üdő óta minden alkalomkor, melyet hazánkhoz híven megragaadni iparkodott, csüg[g]edést nem ösmervén, lelkészeti s hazafiúi hivatásának ernyedetlenül megfelelt.”⁵²²

1849-ben korábbi szolgálata miatt a szentszék elé idézték és elmozdították az eleki segédlelkési állásából.⁵²³ 1850-ben Oravicáról kérte áthelyezését, mert összeütközésbe került a csendőrséggel, mire áthelyezték Gyertyámosra.⁵²⁴ Az oravicai csendőrparancsnok szintén áthelyezését kérte, végül gúnyos magatartása miatt nyolc napos elmélkedéssel egybekötött fogsággal büntette az egyházi hatóság.⁵²⁵

Tábori lelkézség iránti vonzalma végül a cs. kir. hadsereghez vezette: 1855-ben hat hónapon át az oláh-bánsági határőr-gyalogezred tábori lelkészeként szolgált

⁵²⁰ TRKEL Personalien Oszeczky János 1848:1444, 1594.

⁵²¹ MNL OL H 56 1849:1010. (51743 tek.)

⁵²² MNL OL H 56 1849:1010. (51743 tek.)

⁵²³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) 1849:739, 850.

⁵²⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1761, 1762.

⁵²⁵ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1798, 1968.

Moldvában, majd a galaci tábori kórházban volt lelkész. Ezt követően az ó-orsovai plébánia adminisztrátora volt Bilszky plébános visszatéréséig, végül 1857-ben kinevezték a 29. (Graf Thun) sorgyalogezred tábori lelkészének, ahol 1869-ig, angyalkúti (kisfaludi) plébánossá történő kinevezéséig szolgált.⁵²⁶ 1871-ben kinevezték temesszentandrási plébánosnak, 1881-ben pedig helyettes alaesperesnek.⁵²⁷

V. 2. A honvédség tábori lelkészei

Rátérve a honvédség tábori lelkészeire, az előző fejezetben már említettük, hogy Rózsafy Pál először a 4. lovas ütegben szolgált, majd 1849. május 15-én Görgei Artúr hadügyminiszter kinevezte az I. hadtest tábori lelkészévé. Ő tehát mind a fegyverrel harcolók, mind pedig a tábori lelkészek közé besorolható, életrajzával írásunk előző részében foglalkoztunk.⁵²⁸

A Csanádi egyházmegyéből kikerülő paphonvédek közül Magyarai Alajos volt az egyik legbefolyásosabb személy. Magyarai Alajos kötelező cölibátust eltörölni kívánó fellépéséről a II. fejezetben már írtunk. A 19. század egyházpolitikai vitáinak az egyházi vagyon mellett másik kedvelt témája a cölibátus eltörlésének kérdése volt. A cölibátus problematikáját a jozefinizmus is felvetette, s 1848-ban a reformkatolicizmus képviselői – az egyházi előjárók szabad választása és a népnyelv használatának kiterjesztése mellett – az egész Habsburg Birodalomban követelték eltörlését.⁵²⁹ Magyarországon egy kiugrott pap, Horárik János népszerűsítette ezt a követelést,⁵³⁰ s amint arra a „Csanádi pontok” kapcsán már utaltunk, Kossuth Lajos maga is felajánlotta az utolsó rendi országgyűlésen (1847-1848) segítségét a cölibátus eltörlése érdekében. 1848-ban azután több katolikus pap is adott ki cölibátus-ellenes röpiratokat (Hegedüs Pál, Hanák [Szerencspataki] János, Szabó Richárd, Schwendtner Mihály stb.) a kötelező cölibátus eltörlésétől remélve az egyháziak erkölcsiségének megszilárdulását és a papi hivatások számának növekedését.⁵³¹

A kötelező nőtlenység eltörlése a radikális papság szemében általános gyógyírnak tűnt az egyházzal szemben tornyosuló kihívások tömegével szemben. Hegedüs Pál csanádi egyházmegyes pap, Magyarai tanártársa a temesvári papneveldeben, ezt így fogalmazta meg egyik munkájában: „A nőtlenység eredendő bűne a papságnak, melyből

⁵²⁶ TRKEL Personalien Oszeckzy János 1862:1064, 1871:1822.

⁵²⁷ Schem. Csan. 1892. 272.

⁵²⁸ A IV. 2. alfejezetben.

⁵²⁹ Valjavec 1944. 54.

⁵³⁰ Bohó – Tordai 1956. 67.

⁵³¹ Zsigovits 1914. 100–115.

a többiek sarjznak; és temetője, melyben erényei és elmetehetségei porlanak.”⁵³² Magyarai Alajos véleménye azért sem tűnik meglepőnek, mert a forradalmat megelőzően az egyháztörténetet kifejezetten jozefinista, sőt mérsékeltan janzenista szellemben tanító Radics Pál sem mulasztotta el a temesvári papnövéndékeket az ellenérvekkel megismertetni. Az előadott tananyag szerint a cölibátus gyakorlatát továbbra is meg kell őrizni, noha Dudics András csanádi, majd pécsi püspök és I. Ferdinánd azt el szeretne volna törölni.⁵³³ Fábry Ignác püspöki helynök Magyarai kötelező cölibátus elleni felszólalását követően, 1848. április 8-án már nyilatkozatot kért Magyaraitól a történetekről, de akkor még szentszéki eljárás nem indult az ügyben.⁵³⁴

Magyarai Alajos sérelmesnek találta, hogy Kossuth Lajos javaslatára az országgyűlés december 20-i ülésén nem csak a szabadságharcban elesett hősökért tartandó gyászmiséről rendelkezett, hanem az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke a papsággal kapcsolatban is felszólítást intézett a képviselőkhöz. „És méltóztassanak megparancsolni a klérusnak – mondta többek között Kossuth –, melytől elvárom, hogy jövődre nézve pontosabban teljesítse kötelességét, mely a népnek lelkesítésében áll (dörgő helyeslés), hagyja meg a képviselőház a klérusnak, hogy tegye meg ezt mindenütt a hazában.”⁵³⁵

Mivel Magyarai sérelmesnek találta ezt a felszólítást, Simándon, 1848. december 28-án egy választ fogalmazott meg Kossuthnak, amit egy hírlap (feltehetően a Nemzeti Újság) útján kívánt nyilvánosságra hozni. Nyílt levelében utalt arra, hogy a csanádi szentszék ellenállt a temesvári vár, illetve Rukavina tábornok követeléseinek, Róka József általános helynököt pedig a császáriak már törvényen kívülnek nyilvánították. Ezt követően a Csanád megyei papság további szerepét méltatta:

„De ez nem egyedüli példánya papjaink hűségének. Mennyire ragaszkodnak ők az újonnan kivívott szabadsághoz, még többen is eléggé tanúsították. Vannak papjaink, kik önkénteseknek, vagy a honvédek közé beállottak; s ha jól értesültem, egy káplánunk már főhadnaggyá lett; vannak papjaink, kik községeikben csaknem minden hatóság befolyása nélkül őrsereget állítottak, s nem csak, hanem az őrsereg élére állva a becskerekai táborba indultak, pedig mondhatom, ha a pap el nem megy, a népet soha semmiféle vármegye rá nem veszi; vannak papjaink, kik az őrsereg felállítását ha

⁵³² Hegedűs 1848. 42.

⁵³³ Kováts 1908. 271–272.

⁵³⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanádiensis de anno 1848. Nr. 709.

⁵³⁵ Andics 1949. 62.

Kossuth beszédét közli KLÖM XIII. k. 814–816.

önmagok ki nem eszközölték is, legalább hatalmasan elősegítették szóval, s tetteleg is körébe állván; vannak papjaink, kiket hű ragaszkodásuk végett az új alkotmányhoz megkötöztek, bebörtönöztek, s vallatás közben mejüknek⁵³⁶ pisztolyt szegeztek; vannak papjaink, kik minden vagyonukat elvesztették, s azon felül már fél éve, mióta egy fillérnyi fizetést sem kaptak, s csak jó emberek könyörületességében találtak eddig is menedéket, s élelmi táplálékot, s ők mindezeknek dacára hazájuk s alkotmányuk iránt hívek; vannak papjaink, kik tetemes áldozatokkal járultak a haza oltárára; s vannak papjaink, kik akár privát körökben akár szószerűen buzdíják népeiket. Ezeket mindnyájit [!] ha valaki kételkedik benne be lehet a t. olvasóközönségnek mutatni. Ne is gondolja senki, hogy az elősoroltak száma kimerítő katalógusa a hazafiúi szeretetben vetélkedő papoknak, vannak még ezeken kívül számtalan mások is; nekem csak némelyeket volt szándékom a tömegből kiszedni.”⁵³⁷

1849. január 22-én jelentette Magyarai Alajos hittanár a makói vikariátusnak, hogy „az aradi tábornok [Gaál Miklós] felhívása folytán az Aradon összepontosított tábornál a tábori főlelkészi állomást elvállalta”, s azt kívánta, hogy a megyei kormány erősítse meg, és közölje vele a hivatalos utasításokat. Január 26-án Róka József már válaszolt is, beleegyezését adva Magyarai szolgálatahoz. „Nem lévén azeránt semmi észrevételem: hogy ön az Aradon összepontosított seregünk mellett a tábori főlelkészi tisztet elvállalta, csak azt kívánom: hogy mennyiben ottani állomását változtatni kellene, ezt mindig avégre adja tudtomra: hogy az esetre, ha a megyei növendékek iskoláztatása újra folyamatba tétetnék, Önnek behívása iránt intézkedni lehessen. Egyébiránt jelenlegi hivatalára nézve az ország tábori lelkészei igazgatósága alatt állván, az arra vonatkozó mindennemű rendeleteket s utasításokat nem tőlem, hanem a tábori főpap Czigler Ignác úrtól veendi.”⁵³⁸

Gaál Miklós tábornok január 25-én a hadügyminisztériumnak is jelentést tett Magyarai kinevezéséről, ami a császári hadsereg gyakorlatát követte, hiszen ott háborús helyzetben hadseregekhez is kineveztek tábori főlelkészeket (Armee-Feldsuperior). Mészáros Lázár azonban tartózkodóan válaszolt a felterjesztésre. „A hadügyminisztérium ugyan mindenkor kellő figyelembe veszi Tábornok úr felterjesztéseit – írta a hadügyminiszter –; azonban miután már – egyedül őtet illető jogánál fogva – f.[olyó] é.[v] január 16-án Vidasics Ede premontrei kanonokot s

⁵³⁶ mellüknek

⁵³⁷ HL 1848/49-es fond 7/1. A teljes levelet közölte: Források a Csanádi egyházmegye 1848 – 1849-es történetéhez. S.a.r., bev., jegyz: Zakar Péter. Aetas 32/2. (2017) 158–174.

⁵³⁸ TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 68.

nagyvárad tanárt az egész magyar hadsereg nézve fő tábori lelkészül kinevezte,⁵³⁹ s ez jelenleg a kormány oldala mellett Debrecenben hadlelkészi osztályában működik; éppen nem látja szükségesnek több főlelkésznek Magyarország határain belőli kineveztetését, s ez által új hivatalok föllállítását”.⁵⁴⁰

Mészáros levelében a föllállított főlelkészi hivatal hatásköre és feladatai iránt is érdeklődött, amire Gaál február 12-én azt válaszolta, hogy Magyarit csak a vezénylete alatt álló hadsereg tábori lelkészévé nevezte ki.⁵⁴¹ A válasz összességében meggyőzhette a minisztert, hiszen 1849. február 16-án Magyar Alajost „ideiglenes felügyelő lelkészül” nevezte ki az aradi táborhoz.⁵⁴² A hadügyminisztérium tábori lelkészi osztályának elnöke, Vidasics Ede február 18-án határozta meg Magyar hivatali körét. Eszerint a felügyelő lelkész „oda munkál”, hogy a szükséges rend és pontosság uralkodjon a táborban működő lelkészek között. Minden tábori lelkészi tárgykörbe tartozó iratot ő küld be a hadügyminisztérium hadlelkészi osztályába, amellyel csak ő áll közvetlen érintkezésben. „Éber figyelemmel őrködik a felügyelete alá helyezett tábori lelkészek jelleme és eljárásuk fölött.” Végül a táborhoz szükséges lelkészek nevét felterjeszti a tábori lelkészi osztálynak.⁵⁴³

A szerb-császári haderő 1849. február 8-án rövid ideig elfoglalta Arad városát. Ekkor Magyar Alajos és a minorita szerzetesek is nehéz pillanatokat éltek át, amelyeket Sujánszky Euszták minorita szerzetes jegyzett fel naplójában:

„Parancsnok Gaál Miklós vezénylete alatt reggeltől 10-ig a Maros parton csatározás, míg végre az előnyomuló nagyobb erőnek a mieink engedni kénytelenítetvén, minthogy az ellenfél a várbeli ágyúk által is segítettett, a Nagy-erdő felé vonult.⁵⁴⁴ Bevonult az alatt az ellenfél előcsapata is, s bevett szokása szerint legelőször is a békés polgárokat rabolni kezdi, sőt vagy kettőt (zsidót) le is gyilkol, többeket megsebesít. A megyei és város börteneiből a foglyokat szabadon bocsátja. A polgárok által a Marosra vezető Halász és egyéb utcákat eltorlaszoltat, nehogy, mint

⁵³⁹ Vidasics Ede tevékenységéről lásd Zakar 1999. 21–24, 161–162.

⁵⁴⁰ MNL OL H 2 (OHB) 1849:2149.

⁵⁴¹ MNL OL H 75 Iktatókönyv 8. k. 1849:3288.

⁵⁴² Közlöny 2. (1849. február 17.) 111.

⁵⁴³ MNL OL H 75 1849:3664.

⁵⁴⁴ Gaál Miklós 10 óra körül éppen hegedülni kezdett, amikor az ellenséges csapatok megindították a támadást, s a hangszert csak akkor tette le, amikor a szerb-császári alakulatok benyomultak az Úri (Deák Ferenc) utcába, ahol lakott. *Galsai Kovách Ernő*: Naplóm. II. rész. Az 1848/9. évi magyar szabadságharc eseményeiről. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) Kézirattár Fol. hung. 1419. 149–150; Aradvár és Aradváros ostroma 1848-49-ben. *Galsai Kovách Ernő* 1848/49-iki honvédtörőnaplója. Előszó: Márki Sándor. Bev., jegyz.: Juhász Ferenc. Arad, 1911. 40; Gaál Miklós ezredest az ütközetet követően felmentették parancsnoki beosztásából, az ellene indított vizsgálat azonban a felmentésével végződött. *Bona* 2000. 156–157.

mondák, a magyarok menekülhessenek. S míg ezek kinn történnek, mintegy 11 1/2 óra tájban kolostorunkba is vagy 25 rác rabló betolakodván, az étteremben, hol mindnyájan, a ház elnökét,⁵⁴⁵ ki Tornyán, P[ater] Frigyes,⁵⁴⁶ ki Ötvenesen, P. Kelement,⁵⁴⁷ ki Világoson és P. Barnabást,⁵⁴⁸ ki nov. 14-én 1848 Miskolcra utazott kivén, összegyülekezve (köztünk a derék tábori lelkész N. T. [Nagytiszteletű] Magyar Alajos is) bizonyos halálunkra számolánk. Szerencsénkre egy pétervárad határőr két társával szuronysegezve megjelenén, tudakolá: magyarok, vagy németek vagyunk-e? Mely kérdésére, midőn németül válaszolva őt megnyugtattuk, sikerült arra is bírni e vidéki rendes katonát, hogy a többi társaival a szuronyt lebecsátatta, mely az ablakokon reánk vala szegezve, s az étterembe betolakodástól a többieket elparancsolta. Sokat köszönhetünk az éppen akkor a pincében hordók töltögetésével foglalkozó éber lelkű⁵⁴⁹ kádár legénynek is, ki látván, hogy a prezidensnek⁵⁵⁰ (kit a falhoz szorítottak, mellé tartván a szuronyt egy rác és azt kiáltva: Ti szí gazda?⁵⁵¹) nincs előbb menekülése, míg valamit nem adand, azonnal egy cseberben bort sietve felhozott, miből a különben is jókedvűek hörpöntvén, annyira-mennyire csendben valának.”⁵⁵² A magyar csapatoknak 14 óra körül sikerült viaszorítaniuk a szerb-császári haderőt.⁵⁵³

Magyar 1849. február 12-én a tábori lelkészekre vonatkozó rendeletek megküldését kérte,⁵⁵⁴ március 4-én az érvényes házassági szabályokról kért felvilágosítást, majd március 12-én felterjesztette az aradi tábor halotti lajstromát.⁵⁵⁵ Vidasics Ede válaszában rámutatott, hogy a házasságkötő katonákkal kapcsolatban nincsenek új rendeletek, a házassági anyakönyvi kivonatokat és a született gyermekek névsorát minden hó végén kellett beküldenie a hadügyminisztérium tábori lelkészi osztályára.⁵⁵⁶ Márciusban és áprilisban kézhez kapta elmaradt hittanári illetményét is.⁵⁵⁷

Még 1849. február 11-én utasította Mészáros Lázár hadügyminiszter a magyar hadsereg vezetőit, hogy a hadügyminisztérium beleegyezése nélkül ne nevezzenek ki

⁵⁴⁵ Kosztka Libor házfőnök.

⁵⁴⁶ Nachtigall Frigyes O.F.M. Conv. [Ordo Fratrum Minorum Conventualium – minorita szerzetes.]

⁵⁴⁷ Zetykó Kelemen O.F.M. Conv.

⁵⁴⁸ Várholyi Barnabás O.F.M. Conv.

⁵⁴⁹ A szerző itt kihagyta a helyet a megfelelő névnek, de nem töltötte ki azt.

⁵⁵⁰ Zsidegh Rajmund O.F.M. Conv.

⁵⁵¹ Te vagy a gazda?

⁵⁵² *Sujánszky György Euszták: Az aradi rendház naplója (1847 – 1851). S.a.r.: Zakar Péter. Budapest, 2007. (a továbbiakban: *Sujánszky* 2007.)* 48–49.

⁵⁵³ Lakatos Ottó szerint Pléva Balázs O.F.M. Conv. német nemzetiségű káplán nyugtatta meg a betolakodókat. *Lakatos Ottó: Arad története. I. k. Arad, 1881. (a továbbiakban *Lakatos* 1881.)* 169.

⁵⁵⁴ MNL OL H 75 Iktatókönyv 9. k. 1849:5824.

⁵⁵⁵ MNL OL H 75 1849:5719.

⁵⁵⁶ MNL OL H 75 1849:6924.

⁵⁵⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanadiensis de anno 1849. (Makó) 1849:Nr. 155, 186.

hadlelkészeket, mert a jövőben „csak azok tekinthetik magukat tábori lelkésznek, kik a hadügyminiszter által megerősítve, kinevezve, s a Közlöny útján hirdetve vannak.”⁵⁵⁸ Magyarai Alajos jelentését már az V. hadtest (az aradi ostromsereg) új parancsnoka, Vécsey Károly gróf terjesztette fel a hadügyminisztériumnak 1849. március 29-én.⁵⁵⁹ Jelentését a hadügyminiszter tudomásul vette, egyúttal utasította a hadtest parancsnokságát, hogy a magyar kormány hivatalos lapjának tartalmát Magyarival is tudassák.⁵⁶⁰ 1849. március 30-án Magyarai két lelkésztársával, a katolikus Kornis Józseffel és az ortodox Sverra Sándorral együtt szerepelt az „5-ik hadosztályi táborkarnak” a létszámkimutatásában.⁵⁶¹

Közben Vidasics Ede is pontosan megszabta, mit vár el a tábori lelkészekről. Öt pontba foglalt utasítása a felsőbbség iránti tisztelet ápolását, „ügyünk igazságosságáról” történő felvilágosítást, egyházi jellemük megóvását, a sebesültek vigasztalását és ápolását, illetve a halottak névsorának pontos, minta szerinti felterjesztését várta el beosztottaitól.⁵⁶² Magyarai április 3-án a halottak és megkereszteltek névjegyzékét terjesztette fel, egyúttal jelentést tett hivatalos működéséről, továbbá felküldte Gaál Miklós ezredes által aláírt kinevezési oklevelét. Írt Dudás János 14. (Lehel) huszárezredbeli pap tevékenységéről, és arról is, hogy Sverra Sándor ortodox pap, aki nem vette át kinevezési oklevelét, nincs az aradi táborban. Szintén sürgette a tábori papok havi 50 forintos zsoldjának felemelését, mert a drágaság miatt ekkora összegből alig lehetett megélni.⁵⁶³

Vidasics április 16-án nyugtázta Magyarai jelentését és kérelmének támogatásáról számolt be: „Ami felügyelő lelkész úrnak a fizetés javítása iránti kérvényét illeti: abban én is a támokokat teljes meggyőződésből méltányolva osztom, s megnyugtatóra válaszolom, miszerint a tábori lelkészek díjazása javításában már régóta munkálkodom; most legközelebb is folyamodtam aziránt, hadügyminiszter úrhoz, ki azt pártolólaga a Honvédelmi Bizottmány elé terjeszté, honnan rövid idő alatt teljes reménnyel hiszem, az illetők várakozásának megfelelőleg ki fog adatni.”⁵⁶⁴

Április 22-én tartották meg az újaradi mezőn az V. hadtest ünnepélyes húsvéti szentmiséjét. A húsvét másodnapjára rendelt tábori misét a vár császári katonaságának

⁵⁵⁸ MNL OL H 75 1849:2929.

⁵⁵⁹ MNL OL H 75 Iktatókönyv 10. k. 1849:8680.

⁵⁶⁰ MNL OL H 75 1849:9852.

⁵⁶¹ MNL OL H 83 Számvevőség 2. d. 2. tétel. Létszáma az 5-ik hadosztályi táborkarnak. Arad, 1849. március 30.

⁵⁶² MNL OL H 75 1849:7997.

⁵⁶³ MNL OL H 75 Iktatókönyv 11. k. 1849:12601.

⁵⁶⁴ MNL OL H 75 1849:10382.

ágyúzása miatt egy nappal el kellett halasztani. „Az isteni tisztelet előtt és után kiállított katonaság felett Vécsey tábornok a tábornok kíséretében szemlét tartott – olvashatjuk a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben. – Magyar Alajos tábori felügyelő lelkész által, Kornis József és Dudás János tábori lelkészek hozzájárultával az isteni tisztelet rövid szertartással végeztetett. Az egybesereglett nép és katonaság érzelmét Magyar Alajos felügyelő lelkész tolmácsolá.”⁵⁶⁵

Magyar predikációjában hálát adott a Mindenhatónak magyar seregek új győzelmeiért, majd rátért a trónfosztás és a függetlenségi nyilatkozat rövid összefoglalására és a teendők ismertetésére:

„Az embereket bizonyos ideig járomban lehet tartani, de az emberi kebelből az érzetet kiirtani lehetetlen. Alkotmányunk mellett, a királynak sem szabad bennünket elnyomni. Túl vagyunk azon az időn, amelyben még azt hittük, hogy a koronás fők jogában áll népeiket vaskarral kormányozni.

Így történt ez, ez év április 14-én, mely nap a magyar történelemben örökre nevezetes leendő. E napon gyűltek egybe a magyar nemzet képviselői s elhatározták, hogy Magyarország szabad, független és önálló. Végre az országgyűlés kimondá a szomszéd nemzetek iránti testvéries békét és egyetértést és remélhető is, hogy a nemzetek beleegyezésével az ellenséggel dacolhatunk. Mind e határozatok Kossuth Lajos előterjesztésére egyhangúlag elfogadtattak és szabadságunk alapítója egyelőre az ország kormányzójává kiáltott ki...

Rajta tehát lelkes magyarok! Teljesítsétek szent kötelességeket lelkiismeretesen. Védjétek meg hazánkat; a kivívott szabadság a késő jövőben is dicsőségül fog beszámíttatni, az Isten előtt pedig, aki a hűséges szolgálatot kedvesen veszi, neveitek az élet könyvébe leendő[nek] bejegyezve.”⁵⁶⁶

Április 23-án jelentette Vécsey tábornok, hogy Magyar Alajos 135 ezüst forintot ajánlott fel „a haza oltárára”.⁵⁶⁷ Mészáros Lázár ideiglenes hadügyminiszter válaszából tudjuk, hogy Vécsey a felügyelő lelkész érdemeire való tekintettel visszaajándékozta Magyarinak az összeget,⁵⁶⁸ Mészáros azonban ennek ellenére szükségesnek érezte, hogy május 2-i kelettel, a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben mondjon köszönetet a felajánlásért:

⁵⁶⁵ Közlöny 2 (1849. április 19.) 339.

⁵⁶⁶ Lakatos1881. I.k. 190–191.

⁵⁶⁷ MNL OL H 75 Iktatókönyv 10. k. 1849:11809.

⁵⁶⁸ MNL OL H 75 1849:12457.

„Magyari Alajos, aradi tábori felügyelő lelkész, ki a kor igényeit és magasztos hivatását kellőleg felfogva, valamint a hadlelkészi pályán ernyedetlen buzgalommal, úgy a vidéki népnek hathatós oktatása és felvilágosításában is kitűnő sikerrel fáradozik, eddigelé szerzett érdemeit újólal azzal tetézi, hogy a sanyargatott haza szükségeinek fedezésére 135 ezüst forintot nagylelkűleg felajánlott. E szép ajánlatért, midőn a nemes keblű felügyelő lelkész úrnak a haza és a kormány nevében szíves köszönetemet nyilvánítom, egyszersmind óhajtom, hogy az elkezdett pályán továbbá is dús sikerrel működhessek, s nemes példája minél több utánzókra találjon.”⁵⁶⁹

Magyari Alajos 1849. május 2-án terjesztette fel az április havi házassági és halotti anyakönyvi kivonatokat.⁵⁷⁰ Vidasics május 15-én válaszolt, kifejtette, hogy Sverra Sándort egyelőre nem lehet elmozdítani, és érdeklődött azután az ágostai hitvallású lelkész után, aki nem teljesítette kötelességeit, továbbá tudatta, hogy Brassoványi Józsefet, aki „hazafiúi buzgósága miatt állomását elhagyni kénytelenített”, kinevezte az aradi táborba segédlelkésznek.⁵⁷¹ Sajnos Magyari válaszáának jelenleg csak az iktatókönyvben van nyoma, az irat nem található.⁵⁷²

1849. május 18-án döntött a makói szentszék arról, hogy június 4-én, Makón újra elindítják a papnövendékek oktatását. Magyarit is nyilatkozattételre szólították fel, vajon hajlandó-e visszatérni a katedrára? Hegedűs Pál készen nyilatkozott a helyettesítésére, ha a táborban kívánna maradni.⁵⁷³ Magyari azonban Aradon maradt, annak ellenére, hogy Temesvárra is követnie kellett volna az ostromsereget, és tanári állását is elfoglalhatta volna. Május 24-én azt válaszolta a szentszéknek, „miszerint jelenlegi hivatásában bizonytalan időre megmaradni kénytelenítetvén köszönettel veendi, ha tanári hivatala pótlással láttatik el.”⁵⁷⁴

Az aradi felügyelő lelkész 1849. június 22-én jelentette, hogy mivel a temesvári tábor lelkészi tisztjét egy pap nem képes ellátni, ezért Vécsey tábornok Brassoványi Józsefet Temesvárra vezényelte, és ő egyedül maradt. Tekintettel az aradi kórházakra, fogházakra, seregre, megváltozott egészségére, a máris mutakozó epemirigyre és a közalgó hőségre, egy segédlelkész kinevezését indítványozta. Együttal köszönetet mondott a tábori lelkészek fizetésének 88 forint 20 krajcárra történő felemeléséért, és

⁵⁶⁹ MNL OL H 75 1849:12418, vö: Közlöny 2. (1849. május 4.) 354.

⁵⁷⁰ MNL OL H 75 1849:12901.

⁵⁷¹ MNL OL H 751849:14704.

⁵⁷² MNL OL H 75 Iktatókönyv 12. k. 1849:16303.

⁵⁷³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. (Makó) 1849. Nr. 282.

Kováts 1908. 405.

⁵⁷⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. (Makó) 1849. Nr. 316. Kováts szerint azt válaszolta, hogy legalább az ostrom befejezéséig a táborban marad. *Kováts* 1908. 292-293.

jelentette, hogy Vécsey Sverra Sándor helyére Morár Miklóst nevezte ki tábori lelkésznek. Leveleit ekkoriban már a koronától megfosztott címeres pecsétjével hitelesítette, melynek körirata így festett: „Aradi Tábori Lelkeszi Hivatal pecsétje”.⁵⁷⁵

1849. május 31-én a halotti lajstrom megküldésén túl Magyarai jelentette, hogy Sverra Sándor ortodox pap lemondott tábori lelkészi állomásáról és visszatér szentmihályi parókiájára.⁵⁷⁶ Vidasics június 18-án azt válaszolta, hogy a hadügyminisztérium elfogadta Sverra lemondását és a felterjesztett jegyzőkönyveket. „Mi a katonai egyének házasságánál a háromszori kihirdetésnek elengedésére tőlem kért fölhatalmazást illeti – folytatta Vidasics – e tekintetben az eddig divatozott szokás, melynél fogva a férj részére a kétszeri kihirdetés alóli fölmentés, illető katonai főparancsnokság által szokott megadatni, és egyszer a férj szükségképp kihirdettetni; a nő részére pedig a háromszori kihirdetés alóli fölmentés – hacsak nem katonai szülöktől származott – mindenkor illető megyéspüspökség által eszközöltetik – továbbá is megtartandó lészen.”⁵⁷⁷ Június 26-án Magyarai Alajos neve is olvasható az V. hadtest rang és beosztási jegyzékében.⁵⁷⁸ Azokat a tiszteteket, akik megkapták a katonaságtól a házassági engedelmet, Vécsey Magyarai Alajoshoz utasította esketés végett.⁵⁷⁹

1849. július 1-jén, miután Johann Berger von der Pleisse cs. kir. tábornok átadta az aradi várat a magyaroknak, a 86. honvédszászlóalj a Rákóczi induló mellett bevonult a várba. Magyarai Alajos tábori lelkész megáldotta a nemzeti zászlót, amelyet Varjasy (Vranovics) János polgármester tűzött ki a bástyára.⁵⁸⁰ Arad városa a magyar katonaságnak „az ostrom alatt kiállott állhatatosságáért” köszönetet szavazott, a vár feladásáról szóló hirdetmény közhírré tételével pedig a városi kapitányt bízták meg.⁵⁸¹ Július 5-én reggel 9 órakor a Szentháromság szobor mellett felállított sátorban tartottak az aradi tanács kérésére ünnepi szentmisét a vár bevétele öröme. Kosztka Libór minorita atya, aradi plébános-helyettes prédikációjában az esemény Aradra vonatkozó fontosságáról beszélt. A szertartást végző Magyarai Alajos tábori főlelkész azért imádkozott, hogy miután „vitéz hadseregünk” legyőzte „a vad ellenséget, a béke áldásos

⁵⁷⁵ MNL OL H 75 1849:23317. A pecsétnyomó ma is megtalálható az Aradi Ereklyemúzeumban. Complexul Muzeal Arad. Aradi Ereklyemúzeum. MG 9195.

⁵⁷⁶ MNL OL H 75 1849:18756.

⁵⁷⁷ MNL OL H 75 1849:20966.

⁵⁷⁸ MNL OL H 75 1849:25698.

⁵⁷⁹ Aradi Ereklyemúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából (1836-1892). A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk.: Hermann Róbert. [Szeged, 2012.] 250, 255.

⁵⁸⁰ Marczius Tizenötödike 2. (1849. július 3.) 253.

⁵⁸¹ Archivele Nationale ale României Directia Județeană Arad (a továbbiakban: Arch. Jud. Arad) Primaria oraș Arad. Register 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:872, 866.

gyümölcsét nyugalomban élvezhessük”.⁵⁸² A szentmisét követően népgyűlésen szólították fel az egybegyűlteket az oroszok elleni fegyverfogásra.⁵⁸³

Július 8-án az aradi várban tartottak „Te Deum”-ot, ezúttal Kosztka mondta a szentmisét és Magyarai „kenetteljes egyházi szónoklattal” emelte annak színvonalát. Pártosy Károly honvéd százados a városi közönséget is meghívta az ünnepségre, amely azt nagy számban el is fogadta.⁵⁸⁴ Sujánszky Euszták aradi minorita atya naplójában így örökítette meg az eseményt: „Folyó hó 8-án a vitéz magyar seregnek átadott, s a mieink által igen is megrongált várban tartatott az összes tábori kar és polgárság jelenlétében a hálaadó isteni tisztelet; melyet az Isten szabad ege alatt N. T. Magyarai Alajos tábori s már vári lelkész úr magyar érzelmű szónoklata fejezett be.”⁵⁸⁵

1849. július 9-én Magyarai Alajos nemcsak a szokásos anyakönyvi kivonatokat terjesztette fel, hanem az aradi vártemplomban zsákmányolt ékszerek és kegytárgyak jegyzékét is. Az egyházi ruhákból véleménye szerint kápolnákat lehetne felszerelni. Kezdeményezte fizetése pontos meghatározását is, hiszen tavasszal 58 forint 20 krajcárt, nyáron pedig 88 forint 20 krajcárt utaltak ki neki, miközben segéde, Brassoványi József már májusban a megemelt összeget kapta. Kérte a tábori lelkészi osztály új vezetőjétől, Mednyánszky Cézártól, hogy eszközölje ki az aradi táborhoz történő kinevezését, mivel más tábori lelkészi állást nem akart elvállalni.⁵⁸⁶

Mednyánszky július 22-én kelt válaszában megróttá Magyarit, hiszen kötelessége lett volna a tábort Temesvárra követni.⁵⁸⁷ Ugyanakkor eddigi érdemeit figyelembe véve kész volt Magyarit aradi térlelkésznek ajánlani. Az aradi plébánián talált egyházi szerekkel kapcsolatban a Csanádi egyházmegye előljáróival vette fel a kapcsolatot.⁵⁸⁸ Ugyanazon a napon a hadügyminisztérium hadlelkészi osztályának főnöke Görgei Artúr hadügyminiszterhez feliratot intézett a tábori papok fizetése körüli

⁵⁸² Lakatos 1881. I. k. 205.

⁵⁸³ Sujánszky 2007. 61.

⁵⁸⁴ Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:906. Pártosy fontos szerepet játszott az 1849. II. 8-i ütközetben, Vécsey Károly szerint neki volt köszönhető a 29. honvédszászlóalj megmentése. MNL OL H 75 1849:14997. Lakatos Ottónál Pártosy Károly tévesen „Pásztory Károly” néven szerepel. Lakatos 1881. I. k. 206.

⁵⁸⁵ Sujánszky 2007. 61.

⁵⁸⁶ MNL OL H 75 1849:25213.

⁵⁸⁷ Mednyánszky Cézár kezdeményezésére éppen 1849. július 16-i kelettel jelent meg egy rendelet, amely szerint a tábori lelkészeknek még rövid időre sem szabad a sereget a parancsnok engedelme nélkül elhagyni. Hat napnál hosszabb távollét esetén a hadtestparancsnok és a tábori főpap (azaz Mednyánszky Cézár) engedélyére volt szükség. MNL OL H 75 1849:25250.

⁵⁸⁸ MNL OL H 75 1849:25838. Mednyánszky még július 22-én írt az egyházi szerek ügyében Róka József püspöki helynöknek. MNL OL H 75 1849:25951.

rendellenességek megszüntetése érdekében.⁵⁸⁹ Az aradi plébánián talált, zömében ezüstből készült kegytárgyakat 1849. augusztus 16-án, Damjanich tábornok parancsára Magyarai leltár szerint átadta az arra a célra kijelölt cs. kir. bizottságnak.⁵⁹⁰

Meglepő az, hogy a szabadságharc katonai veresége, ezen belül az aradi vár feltétel nélküli átadása az oroszoknak 1849. augusztus 17-én, semmilyen módon sem változtatott Magyarai tervein. Augusztus 25-én levelet írt a temesvári szentszéknek (a makói szentszék időközben megszűnt), amelyben jelentette, hogy az Arad várbeli plébániát a császári sereggel együtt július elején kivonuló ferencesektől átvette, azóta az ott tartózkodó polgári személyeket látja el. „Miután az eltávozott szerzeteseknek visszajövetelét reményleni nem lehet”, kérte, hogy bízzák meg ezzel a feladattal. A szentszék azonban három nappal később elutasítóan válaszolt. Miután a vár jelenleg az uralkodó birtokában van, „s ebben is az előbbi állapot visszaállítása méltán reménylhetik”, a radnai zárda főnökéhez fognak fordulni, hogy „a zárdának helyreállítását maga helyén és módjával szorgalmazza”.⁵⁹¹

Szeptember 14-én már németszentmártoni (aradszentmártoni) káplán szeretett volna lenni, de hiába kapta meg a kápláni állást, 1850. augusztus 31-én a szentszék arról értesítette, hogy az Apostoli Szentszék 1850. április 16-i leirata szerint nem csak azok a klerikusok szabálytalanok, akik a felkelő seregben fegyvert fogtak, hanem mindazok, akik aktívan együttműködtek a lázadókkal, és akik kapcsolatban voltak velük. A szentszék utasítása szerint neki is el kellett vonulnia 14 napra egy kolostorba, majd azt követően felmenthették a szabálytalanság alól.⁵⁹²

1850. szeptember 6-án pedig Kosztka Libór aradi házfőnöktől már arról is érdeklődtek, hogy Magyarai a szabadságharc alatt szabályosan misézett-e, tartotta-e magát a katolikus rítushoz, illetve az egyház tanításához.⁵⁹³ Az aradi gárdián felvilágosítása szerint Magyarai a forradalmat megelőzően, és az alatt is, a katolikus egyház tanítását, rítusát és tanítását bírálta és rágalmazta, gyakran a legszerencsétlenebb módon szólalt fel a cölibátus ellen, társaságát azok a papok alkották, akik oly sok szégyent hoztak a Csanádi egyházmegyére, akik többé-kevésbé az egyházi rend

⁵⁸⁹ MNL OL H 75 1849:25543.

⁵⁹⁰ Complexul Muzeal Arad, Aradi Ereklyemúzeum MR 6147.

⁵⁹¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) 1849 Nr. 162.

⁵⁹² TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1980.

⁵⁹³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2025.

felforgatására törekedtek, akik az előljáróknak kijáró engedelmességet és tiszteletet megtagadták.⁵⁹⁴

Magyari Alajos 1850 decemberének elején küldte el igazolását a szentszéknek az aradi zárdában eltöltött lelkigyakorlatáról, így további alkalmazása elől elhárultak az akadályok.⁵⁹⁵ 1851. május 3-án Dietrich József báró megbízottja által prezentálta Magyarit a pankotai plébániára. Fábry Ignác általános helynököt – a báró akaratának megfelelően – Korneli Ignác értesítette a jelölésről. Indokai így szóltak: „A Csanád egyházi növelében huzamos üdeig dicsérettel folytatott tanítói munkása Méltóságod előtt sokkal ismeretesebb, mintsem arrul említést tenni merészlenék, s mint hivatalom után mostan a pankotai nyájhoz tartozónak, alázatos kérésem az, hogy Magyari Alajos urat egyházi investitúrával megajándékozni, s azáltal reánk atyai áldását árasztani kegyeskedjék.”⁵⁹⁶

Magyari Alajos hosszú pankotai plébánosi működése nem tartozik szorosan témánkhoz. 1872-től 1881-ig esperes volt, majd 1888. április 3-án bekövetkezett haláláig a Boldogságos Szűzről nevezett bakonysumlai apát címét viselte.⁵⁹⁷ Érdekességgéppen megemlíjük, hogy 1862-ben részt vett a pankotai apátság feltárását célul kitűző ásatásokon is.⁵⁹⁸ A kiegyezés után Horváth Kálmánnal és Sujánszky Eusztákkal együtt az Arad város és megyei honvédegylet tagja volt.⁵⁹⁹

Magyari Alajossal együtt szolgált Aradon Kornis József segédlelkész is. Ő Aradon született 1819. december 12-én, Kornis József sóházi felvigyázó és Papp Julianna gyermekeként.⁶⁰⁰ Filozófiát Szegeden, teológiát pedig Temesváron tanult, ahol 1843-ban pappá szentelték. Az egyházmegyei szemináriumban prefektus volt, majd különböző plébániákon káplánként szolgált.⁶⁰¹ 1848 nyarán meglátogatta bátyját, Kornis Károlyt, aki Eötvös József meghívására a büntetőjogot adta elő a pesti egyetemen.⁶⁰² 1848 júniusában Kornis József kérte előljáróját, hogy Gyorokról helyezze át más állomásra, de miután június 16-án megengedték neki, hogy a plébánia helyett

⁵⁹⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2243.

⁵⁹⁵ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2787.

⁵⁹⁶ TRKEL Personalien Magyari Alajos 1851:1198.

⁵⁹⁷ Petri 1992. 1184–1185.

⁵⁹⁸ Hügel, Peter: Az Aradi Múzeum – Történeti áttekintés, in.: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 2010. Békéscsaba – Gyula, 2010. 55.

⁵⁹⁹ Mikár Zsigmond: Honvéd -Schematismus, vagyis: az 1848/9-ki honvédseregéből 1868-ban még életben volt főtisztok névkönyve. Pest, 1869. (a továbbiakban: Mikár 1869.) 7.

TRKEL Personalien Magyari Alajos 1888:859.

⁶⁰⁰ TRKEL Personalien Kornis József 1837:szám nélküli keresztlevél másolat.

⁶⁰¹ Petri 1992. 999; Zakar 1999.138–139.

⁶⁰² Szinnyei 1891-1914. VI. k. 1046–1050.

egy alkalmasabb lakásba költözzön, elállt kérésétől.⁶⁰³ Szeptember 18-án Róka József helynök Gyorokról Perjámosra helyezte át segédlelkésznek.⁶⁰⁴ Az aradi nemzetőrökkel 1848 őszén részt vett a délvidéki harcokban. A komlói táborban előfordult, hogy egy nap 25 nemzetőrt kellett eltemetnie.⁶⁰⁵

Kornis József már 1848 novemberének-decemberének fordulóján tábori lelkészi állást kért a magyar hadseregnél.⁶⁰⁶ Kérését bátyja is támogatta, aki megkereste Gaál Miklós ezredest, az aradi ostromsereg parancsnokát, és kérte öccse alkalmazását a seregben. Gaál viszont a Csanádi püspökséghez fordult az ügyben, egyúttal ő is ajánlotta a hadügyminisztériumnak Kornis kinevezését.⁶⁰⁷

Róka József püspöki helynök, azon túl, hogy nem emelt kifogást Kornis alkalmazása ellen, pozitívan nyilatkozott Gaál Miklós honvéd tábornoknak Kornis adottságairól: „Kornis József segédlelkésznek szép elméleti tehetségei, feddhetetlen magaviselete és lelkészi téren hat év lefolyta alatt tett hasznos szolgálatai s azokban kifejtett dicséretes buzgalma engem azon alapos reményre jogosítanak fel, hogy ő a tábori lelkészi tisztnek is minden tekintetben megfelelő”.⁶⁰⁸ Kornis a szerbek betörésével indokolta, hogy elmenekült állomáshelyéről. 1849. február 21-én így foglalta össze a történeteket Róka Józsefhez írt levelében: „Segédlelkészi állásomról Perjámosról távoznom kellett, minthogy a rabló szerb csoporttól tartanom kellett nehogy igaz hazafiúságomért életemmel lakoljam. Gaál Miklós hadvezér és tábornok úr szíveskedett engem tábori lelkészül alkalmazni és kineveztetésem végett a Hadügyminisztériumhoz folyamodni; jelenleg is már tábori lelkészi minőségben az aradi táborban működök”.⁶⁰⁹

Kornist 1849. február 20-án nevezte ki Mészáros Lázár hadügyminiszter 600 forintos évi fizetéssel, „az aradi táborhoz, ideiglenes tábori lelkészül”.⁶¹⁰ Ezt követően egészen a fegyverletételig szerepelt az V. hadtest törzs és főtiszti jegyzékeiben, így 1849. március 30-án,⁶¹¹ és 1849. június 26-án.⁶¹²

⁶⁰³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1128.

⁶⁰⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1595.

⁶⁰⁵ Nemzeti Ujság 42. (1848. október 22.) 557.

⁶⁰⁶ MNL OL H 82 21. kútfő, 1848:9067.

⁶⁰⁷ TRKEL Personalien Kornis József 1849:75; MNL OL H 75 Iktatókönyvek 8. k. 1849:3614.

⁶⁰⁸ TRKEL Personalien Kornis József 1849:75.

⁶⁰⁹ TRKEL Personalien Kornis József 1849:138.

⁶¹⁰ Közlöny 2 (1849. február 23.) 125–126; MNL OL H 75 1849: 3753.

⁶¹¹ MNL OL H 83 Számvevőség 2. d. 2. tétel.

⁶¹² MNL OL H 75 1849:25698.

Május 1-jén, Orczyfalváról kelt levelében beküldte Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Temesváron székelő, császárpárti vikárius, Oltványi István néhány levelét, akit a „gaz kamarilla” eszközének és a püspöki helynöki széket bitorló papnak nevezett. Oltványi ugyanis 1849. március 22-én felszólította a papságot a püspöki kar pásztorlevelének felolvasására, amely Ferenc József támogatására szólította fel a katolikus híveket. Kornis azt javasolta, hogy Horváth bocsásson ki körlevelet, amelyben rámutat, hogy a vonatkozó körlevél nem tükrözi a püspöki kar egészének véleményét. Kornis levelét a makói helynökség továbbította Horváth Mihálynak.⁶¹³ Szalay Pál torontál felső-kerületi alesperes jelentéséből ugyanakkor arra derült fény, hogy Oltványi István körleveleit az adott kerületben 1849 augusztusának közepéig egyáltalán nem olvasták fel.⁶¹⁴

Amikor Kornis 1849. május 31-én beküldte két példányban az V. hadtestnél meghaltak névjegyzékét, akkor egyúttal 5 forintot küldött a budai vár ostrománál megsebesült honvédek javára.⁶¹⁵ Az adományt rendelkezés végett átküldték Görgei Artúrnak.⁶¹⁶ Kornis neve felbukkan az Aradi táborban temető lelkészek nevei között is,⁶¹⁷ 1849. június 30-án pedig hat napra eltávozási engedelmet kapott Vécsey Károly tábornoktól, hogy rövid időre Budapestre utazzon.⁶¹⁸

1849. szeptember 13-án kelt levelében Kornis már így emlékezett vissza császári érzelmű előljárói számára írt levelében a szabadságharc mozgalmas hónapjaira:

„Tetszett az isteni gondviselésnek hazánkban az óhajtott békét helyreállítani, a múlt hónapok súlyát ki érzni ne kénytelenített volna talán senki sincs, csekély személyem is volt egyike azoknak, kit a sors súlya ért; én a Makón székelő püspöki hivatal által az aradi kórházhoz mint lelkész kineveztettem, honnan június hónapban Temesvár-Gyárvarosba szinte mint kórházi lelkész helyhez tettem; mely idő alatt igyekeztem volt a honvédek között az egyedül üdvezítő Szent hitünket fenntartani, a szentségeket kiszolgáltatni – rólam senki sem mondhatja, hogy a Felséges Császári Királyi ház ellen rágalmozó beszédet tartottam volna.”⁶¹⁹

Kornis az újpánati plébánia adminisztrátorságát szerette volna megkapni, de azt elhallgatta, hogy 1849. május 1-jén feljelentette a temesvári várban székelő, császári

⁶¹³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 273.

⁶¹⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 555.

⁶¹⁵ MNL OL H 75 1849:19070.

⁶¹⁶ MNL OL H 75 1849:20604, 25971.

⁶¹⁷ Magyarai Alajos – A hadügyminisztériumnak. Aradi tábor, 1849. július 9. MNL OL H 86 1. d. d. sz.

⁶¹⁸ Complexul Muzeal Arad. Aradi Ereklyemúzeum MR 1321.

⁶¹⁹ TRKEL Personalien Kornis József 1849:309.

érzelmű Oltványi István kanonokot a magyar hatóságoknál. Ezért aztán a csanádi szentszék 1849. október 2-án keményen megdorgálta, és a radnai zárdába küldte penitenciára:

„A jelen volt egyén azon elvetemedettséget s szívromlottságot mutató tettéért, hogy törvényes eljáróságát mely kötelességétől eltérni s a hazát feldúló s megrontó forradalmi párthoz hajlani nem akart, gúnyolta, bitorlásról vádolta, ellene vádat koholt, s ezt kém képen a forradalmi kormánynak felküldve ennek véres bosszúját felhívni és a helynökség által köröztetett pásztori levelet kihirdető megyei lelkészekre életveszélyt támasztani nem irtózott, továbbá, hogy a Temesvárt ostromló s a vétek tengerébe süllyedett tábornál hivatalt vállalni, s azt pap létére folytatni nem borzadt, – keményen megdorgáltatott és ily erkölcstelenség, aljasságok e sz.[ent] szék által fenyíték nélkül nem hagyattathatván, hogy a kérdés alatti egyén elfajulása, papi jellemének megtagadása felett komolyabban elmélkedhessék, és tettei iránt igaz bánatra gerjedjen, múlhatatlan kötelességül tétetik, hogy a radnai zárdába vonulván, és ott naponta 1 pf fizetés mellett tulajdon költségére külön szobát s táplálást fogadván egy holnapot töltsön, az egész szoros magánosságot még az evés mellett is tartson, minden szerdai napot kenyeren és vízen megbőjtölvén, naponként csak a szentmise ájtatos hallgatása végett mehetvén ki szobájából az egész időt épületes s papi jellem képzésére vezető könyvek olvasására, s ájtatos elmélkedésekre használja fel, végre a kitűzött határidő elteltével végzendő töredelmes gyónás után járuljon szentmise szolgálathoz, megyei alkalmazást csak akkor nyerendő, midőn ezen határozatnak eleget teend és erről a radnai zárda főnöktől bizonyítványt előmutatatand.”⁶²⁰

Kornis el is vonult a radnai zárdába, de két hét letelte után egyik elítélt társával, Baross Lászlóval együtt büntetése hátralévő részének elengedését kérte a szentszéktől:

„Nem mintha a szigorú fegyelem és szent gyakorlatokat untuk volna meg – írták folyamodványukban –, mert mélyen érezzük azoknak szükségét, hanem körülményeinket tekintve egész alázattal esedezünk, a Főtisztelendő Szentszék előtt, miszerint az itt tartózkodástól bennünket felmenteni, és alkalmazásunkról kegyeskedjék intézkedni. Ugyanis ruhanéműinktől s minden értékkel bíró javainktól megfosztva, a bankjegy krízise által anyagilag tökéletesen megsemmisítve, a szállás és élelmezésért járó díjt rokonainknak a mostani szorult állapotban érettünk fizetni nem kevés terhőkre

⁶²⁰ TRKEL Personalien Kornis József 1849:396. Kornis ügyét ismertette *Tamási Zsolt*: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848 /49-es forradalom leverése után. *Történelmi Szemle* 51. (2009/3.) 365–366.

esik.”⁶²¹ A szentszék október 31-én elutasította kérésüket, így még két héten át maradniuk kellett.⁶²²

A szabadságharcot követően Kornis visszatért Gyorokra, ahol adminisztrátor, majd plébános lett. 1865-től haláláig aradszentmártoni plébános volt. Gyakran kért és kapott plébániájáról rövidebb időre eltávozási engedelmet. 1854-ben például Tomcsányi Demeter ferences atyát helyettesítette Radnán,⁶²³ egy évvel később Pécsre utazott, hogy testvére árva gyermekeiről gondoskodják,⁶²⁴ 1856-ban pedig részt vett az esztergomi bazilika felszentelésén.⁶²⁵ Politikai nézetei a kiegyezést követően sem változtak jelentősen, hiszen az Arad város és megyei honvédegylet tagjai sorába lépett. Budán, 1868. november 6-án bekövetkezett halálát megelőzően számos szőlészeti-, és borászati szakcikket publikált.⁶²⁶

Magyarival és Kornissal szolgált együtt az V. hadtestben az aradi származású Brassoványi József. 1820-ban született Aradon, polgári családban: apja Brassoványi János, anyja Gallovits Katalin volt.⁶²⁷ A szegedi líceumban folytatott tanulmányokat követően került a temesvári papneveldebe, majd 1843-ban pappá szentelték. Irodalmi érdeklődésének megfelelően a Csanád megyei növendékpapok olvasó társasága tiszteletbeli tagja volt.⁶²⁸

1844/45 fordulóján súlyos konfliktusba került az újvári lelkésszel, Kiss Józseffel. Decemberben helyezték át Bárdányból Újvárra, ahová december 24-én, meglehetősen kedvetlenül érkezett meg, „de még kedvetlenebbül ment át M[agyar] Sz[ent] Mártonba, éjjeli és több miséket végzendő... Ő azonban Karácson napján délkor Újváron megjelent – írta Kiss József újvári lelkész előljáróinak –, azon indulatos kifejezésekkel, hogy ő Újváron és Óteleken kész akár 10 misét és egyéb [!] egyházi szolgálatokat tenni, de ő MSzMártonba többé nem megy által”.⁶²⁹ A szegény bárdányi hívek nem akarták kifizetni neki a fogadott misék után fizetendő járandóságát. December 26-án nem volt hajlandó Magyarcsernyán misézni, majd megbetegedett.

⁶²¹ TRKEL Personalien Kornis József 1849:550.

⁶²² Uo.

⁶²³ TRKEL Personalien Kornis József 1854:615.

⁶²⁴ TRKEL Personalien Kornis József 1855:1572.

⁶²⁵ TRKEL Personalien Kornis József 1856:1708.

⁶²⁶ *Szinnyei* 1891-1914. VI. k. 1046; *Zakar* 1999. 138–139.

⁶²⁷ TRKEL Personalien Brassoványi József Extractus Protocolli Baptisatorum Ecclesiae Parochialis Aradiensis. 1838. szeptember 29. 1838:szám nélkül.

⁶²⁸ *Kováts* 1908. 324; *Zakar* 1999. 122.

⁶²⁹ TRKEL Personalien Brassoványi József 1845:256.

Elöljárói erre ismét áthelyezték Battonyára, de mivel Oczverek Vilmos újpécsi plébános is panaszkodott rá, vizsgálat indult ellene.⁶³⁰

Brassoványi 1845. február 8-án kelt válaszában „mély keseredéssel vette”, hogy felelősségre vonják. Részben betegségével, részben azzal védekezett, hogy vitájuk során, amikor nem akarták kifizetni, plébánosa nagyon ittas volt. Mérgében azt mondta neki: „sajnálom valóban, hogy a föld és emberi társaság eltűrhet egy ily embert, mint plébános úr, kivel, midőn józan, e világon a legnagyobb szerencsének tarthatja az ember beszélhetni”. Azzal is vádolták, hogy a kerületi esperes és újpécsi plébánost sértő szavakkal illette. Az újpécsi esperes-plébános azt javasolta betegsége alatt, hogy ládait a plébánosa dobassa ki az utcára. Erre Brassoványi úgy reagált, hogy ha ez igaz, „akkor minden tiszteletem mellett melyek jeles tudományát, de nem szívét érdeklik, egy alacsony jellemű emberre mutatnak mind ezek”. Azzal is vádolták, hogy csak színlelte betegségét, amit szintén tagadott.⁶³¹

Brassoványi a szerbek elől elmenekült, majd 1849. április 29-én, „volt katalinfalvi segédlelkész”-ként az aradi tábori lelkészi hivatal elnyeréséért folyamodott a hadügyminisztériumhoz.⁶³² Klapka György tábornok, helyettes hadügyminiszter 1849. május 10-én nevezte ki Brassoványit, aki „Katalinfalváról, segédlelkészi állomásáról a dühöngő rácok által száműzetett, az aradi ostromló sereg tábori lelkészéül”.⁶³³ Május 20-án Brassoványi Katalinfalváról kelt levelében jelentette be Róka József makói helynöknek kinevezését, aki azt észrevétel nélkül tudomásul vette.⁶³⁴ Az V. hadtesttel részt vett Arad, majd – amint arra Magyarai Alajos kapcsán már utaltunk – Temesvár ostromában.⁶³⁵

A szabadságharc leverését követően visszatért egyházmegyéjébe, 1849. szeptember 19-én a megürült nagyjécsai plébániára rendelték káplánnak,⁶³⁶ október 3-án már áthelyezték Nagyikindára,⁶³⁷ végül október 26-án visszahelyezték Nagyjécsára.⁶³⁸ Ekkoriban kellett letöltenie az irregularitás alóli feloldozása érdekében

⁶³⁰ Oczverek Vilmos – Legkegyelmesebb Atyám! Újpécs, 1845. január 15. TRKEL Personalien Brassoványi József 1845: szám nélkül.

⁶³¹ TRKEL Personalien Brassoványi József 1845:461.

⁶³² MNL OL H 75 Iktatókönyvek 11. k. 1849:12903.

⁶³³ MNL OL H 75 1849: 13630; Közlöny 2 (1849. május 13.) 386.

⁶³⁴ TRKEL Personalien Brassoványi József 1849:319.

⁶³⁵ MNL OL H 75 1849:25 698; Magyarai Alajos – A hadügyminisztériumnak. Aradi tábor, 1849. július 9. MNL OL H 86 1. d. d. sz.

⁶³⁶ TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 318.

⁶³⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 411.

⁶³⁸ TRKEL Protocollum Officii Dioecisani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 523.

kiszabott egyházi büntetését is.⁶³⁹ November 12-én már indulhatott tovább Csákovára,⁶⁴⁰ majd január 25-én Nagybecskerekre,⁶⁴¹ augusztus 1-jén pedig Oravicára. Kimmel Péter megérkezéséig Bárdányban is helyettesített egy rövid ideig.⁶⁴² Áthelyezése kapcsán erkölcsi magaviselete miatt megintették és figyelmeztették, hogy ne járjon világi ruhában. Gyakori áthelyezése hátterében ezek a fogyatékoságok állhattak.⁶⁴³ A szabadságharcban részt vett papok közül sokan az ellenzékkel szimpatizáló kegyurak jóvoltából juthattak plébániához. Ez történt Brassoványival is. Endrődy Heléna 1850 októberében őt prezentálta a megürült csávosi plébániára.⁶⁴⁴

Csávosi hívei egy részével többször is nézeteltérésbe került. Azzal vádolták, hogy durván bánt a hittanórán a gyermekekkel, akiket engedetlenségük esetén az oltár előtti térdeléssel büntetett meg.⁶⁴⁵ Brassoványi tagadta a vádakát, és 1859-ben már új plébániát keresett magának Haulik György zágárábi érsekhez írt folyamodványában. 1860-ban végül az érsek ajánlására megkapta a sándorházi plébániát.⁶⁴⁶

Az 1860-as évek első felében rendszeresen anyagi jellegű vitákba keveredett híveivel; azzal vádolta őket, hogy nem fizettek egyházi adót. A sándorházi hívek erre azzal vágtak vissza, hogy Brassoványi a megszabott tételeken felül is taksálja a népet. Az összeütközés 1864 őszén a pap megintésével ért véget. A szentszék szerint: „Brassoványi József sándorházi plébános múlt év június havában azért, mert a stolaris illetékek beszédésénél a kiszabott mértéket, habár a vizsgálat eredménye szerint igen csekély mértékkel túllépte, ezen egyházmegyei hatóságtól szigorú megrovást kapott,” egyúttal utasították, hogy szigorúan ragaszkodjon a meghatározott díjakhoz.⁶⁴⁷ 1881-ben már gyógyíthatatlan betegségben szenvedett (nyelőcső szűkület), így kérésére június 18-án egy segédet rendelték mellé.⁶⁴⁸ 1881. július 21-én ragadta el a halál.⁶⁴⁹

A szerb felkelőktől való félelem mellett a magyar hadsereg tábori lelkészei között többen voltak olyanok is, akik megkedvelték a tábori életet, és a szabadságharcot követően szolgálatot vállaltak a cs. kir. hadseregben. Közéjük tartozott a német

⁶³⁹ TRKEL Personalien Brassoványi József 1849:469.

⁶⁴⁰ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 675.

⁶⁴¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 186.

⁶⁴² TREKL Personalien Brassoványi József 1850:1823.

⁶⁴³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1763.

⁶⁴⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2417.

⁶⁴⁵ TREKL Personalien Brassoványi József 1856:271.

⁶⁴⁶ Brassoványi József – Haulik Györgynek. Csávós, 1859. november 14. TREKL Personalien Brassoványi József 1859: szám nélkül; Zakar 1999. 122.

⁶⁴⁷ TREKL Personalien Brassoványi József 1864:1708.

⁶⁴⁸ TREKL Personalien Brassoványi József 1881:1459.

⁶⁴⁹ Roos 2002. I. 2/b. 410.

anyanyelvű Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc), aki 1825-ben született Temesváron, szintén polgári családban.⁶⁵⁰ Filozófiai tanulmányait Temesváron végezte, majd a temesvári papnevelde hallgatója volt. Lonovics József püspök 1848. október 28-án szentelte pappá.⁶⁵¹ 1848 szeptemberében Hajnal Ferenc battonyai plébános Kerényi áthelyezését kérte, mire Róka József helynök szeptember 4-én kinevezte őt ideiglenesen „megyeszéki tollnok”-nak.⁶⁵² November 28-tól Écskára küldték káplánnak, 1849. január 21-én az előretörő szerb csapatok elől elmenekült állomáshelyéről, majd 28-án jelentette a makói helynökségnek, hogy beállt a magyar hadseregbe:

„Van szerencsém Nagyságodnak jelenteni – írta Róka József helynöknek –, miszerint az én statziomat f. h. 21-én kénytelen valék a vad szerbek miatt elhagyni, és hogy ugyanazon nap Kiss Ernő Ő Excellenciája ajánlkozás következtében a derék és általános szeretett Damjanich tábornok Úr által tábori lelkésznek kineveztettem, amely tisztséget annál inkább magamra vállaltam, mert azon reményben voltam, hogy Nagyságodnak semmi ellenvetése nem leend, és így az én keserves sorsomnak legjobban segítve láttam.

Egy becsületes hazafinak nem lehet Bánátba maradni, mert lehetetlen azon vad emberek közt, kik egyszersmind ellenségünk, lakni.”⁶⁵³

A helynökség nem emelt kifogást szolgálata ellen. A szabadságharc alatt mindvégig a III. hadtestben szolgált. 1849. június 8-án, azt követően, hogy Knezić tábornok elrendelte a hadtestben a mindennapi szentmise bemutatását, a tábori kápolna kiegészítését és „hozzá egy előfogatos szekeret” kért kirendelni.⁶⁵⁴ Június 27-én, Tótmegyeréről keltezett levelében Leiningen-Westerburg Károlyhoz, a III. hadtest parancsnokához fordult, és még az év elején történt kinevezésének a hadügyminisztérium általi megerősítését sürgette.⁶⁵⁵ Ekkor már útban volt Mednyánszky Cézár bárónak, a hadügyminisztérium hadlelkészi osztály főnökének levele, amely tudatta vele a minisztérium megerősítő döntését.⁶⁵⁶ Görgei Artúr hadügyminiszter és fővezér „szabadságharcunk ideje alatt a magyar hadseregnél lelkészi

⁶⁵⁰ Bugarski 2008. 254, 272.

⁶⁵¹ Testimonium Scolasticum. Temesvár, 1842. július 31. TREKL Personalien Kerényi Frigyes 1842: szám nélkül; Kovács 1908. 311, 359–360.

⁶⁵² TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1529; Róka József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. szeptember 4. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinariatus Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848:szám nélkül. (Eredeti iktatószám: 1530.)

⁶⁵³ TRKEL Personalien Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc) 1849:102.

⁶⁵⁴ MNL OL H 75 Iktatókönyvek 13. k. 1849:21320.

⁶⁵⁵ MNL OL H 75 1849:24569.

⁶⁵⁶ MNL OL H 75 1849:23248, 23249.

minőségben szerzett érdemei méltánylataul” nevezte ki tábori lelkésznek, amely kinevezés a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben is megjelent.⁶⁵⁷

1849. július 26-án Mednyánszky Cézár ismét levelet írt neki, s ebben részletesen megszabta kötelességeit. „Kötelességemnek tartom továbbá önt felszólítani – írta az osztályfőnök –, miszerint tekintetbe véve hazánk jelen állapotát, magát kizárólag [Sic!] magasztos hivatásának szentelje, s kivált a csatákban, hol a vitézeknek tábori lelkész lelkesítő szavára, a sebesülteknek pedig ápoló kézeire szükségök vagyon, minden alkalommal részt venni, végre a halottak bizonyítványait a hadügyminisztériumhoz rendesebben mint eddig felküldeni legszentebb kötelességének ismerje.”⁶⁵⁸

A szabadságharc után három hétig vizsgálati fogságban volt Pesten, majd visszatért Temesvárra.⁶⁵⁹ Október 29-én kelt levelében kérte a szentszéket, miután leírta szolgálata történetét, hogy mivel előjárói beleegyeztek szolgálatába és fegyvert sohasem fogott, vegyék vissza az egyházmegyébe.⁶⁶⁰ A szentszék 1849. október 31-én foglalkozott ügyével, és nem látott okot retorzióra, így Karánsebesre küldte káplánnak. Kerényi igazolásához nagymértékben hozzájárult Krotky József budavári káplán, aki tanúsította, hogy nevezett Buda várának ostromlása után működött tábori lelkészként, „az elesett császári és honvéd vitézeket bészéltette s a temetőig kísérte, a külvárosunkban felállított kórházban a betegeket édes anyaszentegyházunk szokása szerint vigasztalta, mely közkeresztényi szeretet művének majdan áldozatjává vált epemirigyől megragadtatván a sz.[ent] mise áldozatot templomunkban minden nap bémutatá az Úrnak.”⁶⁶¹

1850. május 5-én ismét püspökéhez fordult, felidézte a szörnyű testi és lelki szenvedéseket, amelyeket a polgárháború okozott, és fájlalva akkori engedetlenségét, bocsánatot kért bűneiért, amelyekkel megsértette hazáját és uralkodóját, és amelyeket – ígérete szerint – soha többé nem fog elkövetni. Fábry Ignác válaszában gyónásra kötelezte, amit 1850 júniusában teljesített.⁶⁶² Június 18-án Karlsdorfra (Nagykárolyfalvára) rendelték segédlelkésznek,⁶⁶³ de már augusztus 24-én indulhatott tovább Nagyjécsára,⁶⁶⁴ szeptember 23-án pedig Elemérre.⁶⁶⁵ 1851-ben,

⁶⁵⁷ MNL OL H 75 1849:23257; Közlöny 2 (1849. június 29.) 538.

⁶⁵⁸ MNL OL H 75 1849:26316.

⁶⁵⁹ Kovács 1908. 368.

⁶⁶⁰ TRKEL Personalien Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc) 1849:549.

⁶⁶¹ TRKEL Personalien Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc) 1849:549.

⁶⁶² TRKEL Personalien Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc) 1849:1495.

⁶⁶³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1401.

⁶⁶⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1925.

⁶⁶⁵ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2167.

Nagybecskerekéről Újbesenyőre helyezték át. Ekkor kötelezte a püspökség arra, hogy a temesvári Kappel Hirschl-nek fizesse meg adósságát. Kerényi még 1845-ben, papnövendékként vásárolt hitelre a kereskedőnél, akinek elfogyott a türelme és visszakövetelte tartozását.⁶⁶⁶ 1852-ben, Nagykikindán hívei egy része erkölcstelen életmóddal vádolta meg, de a vizsgálat tisztázta a vádak alól.⁶⁶⁷

1855. február 16-tól kezdve visszatért a hadlelkészi szolgálathoz. A 12. németbánsági határőr-gyalogezred tábori lelkészeként kezdte szolgálatát, majd 1856. augusztus 27-én kinevezték beresztóci adminisztrátornak. Egyházi előjárója 1855-ben jó képzettségű, továbbá művelt és buzgó lelkipásztorként jellemezte, aki huzamosabb tábori lelkészi alkalmazásra is alkalmas.⁶⁶⁸ 1858-ban szeretne volna megszerezni a kultuszminisztérium kegyuraságához tartozó buziási plébániát, de a kegyúr választása másra esett.⁶⁶⁹ Kerényi Frigyes így 1858. december 9-én halt meg, Bresztovácon.⁶⁷⁰

A magyar hadsereg tábori lelkészei közé lépett az 1821-ben, Vaskúton született Krix Béla is. A filozófiát Szegeden,⁶⁷¹ a teológiát pedig Temesváron sajátította el, 1846-ban szentelték pappá.⁶⁷² 1848-ban a szerb felkelőkkel szemben hősiiesen védekező Fehértemplomban volt káplán.⁶⁷³ Az ottani kerületben a szerb felkelők miatt az egyházmegyei rendeletek köröztetése már 1848. július elején lehetetlenné vált, amit Krix Béla jelentett a temesvári helynökségnek.⁶⁷⁴

A fehértemplomi tanács augusztus elején panaszolta el a Csanádi püspökségnek, hogy az ottani parókiát mind Sterne Ferdinánd alesperes, mind Krix Béla káplán elhagyta. Válaszul a helynökség a káplánt visszarendelte állomáshelyére.⁶⁷⁵ Az utasításnak ekkor már nem lehetett eleget tenni. Így amikor a pécskai alesperes-plébános segédlelkészt kért, Fábry Ignác helynök augusztus 25-én, tekintve, hogy Krix Béla fehértemplomi állomását „a vérengző ellenségeskedések miatt” kénytelen volt elhagyni és oda vissza nem mehet, Pécskára rendelte segédlelkésznek.⁶⁷⁶

⁶⁶⁶ TRKEL Personalien Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc) 1851:1377, 1513.

⁶⁶⁷ TRKEL Personalien Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc) 1852:2878, 2926.

⁶⁶⁸ ÖStA KA Personalien, Conduite Liste Militär-Geistlichkeit 1846-1859. Nr. 260.

⁶⁶⁹ TRKEL Personalien Kerényi Frigyes (Kerndler Ferenc) 1858:2578.

⁶⁷⁰ Zakar 1999. 137.

⁶⁷¹ Testimonium Scholasticum. Szeged, 1842. július 29. TRKEL Personalien Krix Adalbert. 1842: szám nélkül.

⁶⁷² Kovács 1908. 377.

⁶⁷³ Heimatbuch des Stadt Weisskirchen im Banat. Hrsg: Verein Weißkirchner Ortsgemeinschaft. Mitautoren: Beer, Josef, Bergmann Josef etc. Salzburg, 1980. 325.

⁶⁷⁴ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1353.

⁶⁷⁵ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1415.

⁶⁷⁶ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1484.

A másnapi szentszéki ülésen is szóba került Fehértemplom helyzete. Fábry Ignác előadta, „miszerint Fehértemplom is a napokban újabb megtámadásnak volt kitéve, honnét a közellévő helységekből beütött lázadó szerb csoportot sikerült ugyan a nemzetőrségnek visszaverni, s visszanyomulásra bírni, de miután ezen alkalommal a lázadók közül többen megölettek, s a fehértemplomi rácok közül is – kik a beütés alkalmával a szerbekhez csatlakoztak – igen nagy számmal, köztük sok nők is meggyilkoltattak, ily körülmények között a fehértemplomi segédlelkész Krix Béla ki mindeddig a hívek lelki ellátását veszérle [Sic!], félve a bizonyosan bekövetkező visszatorlástól, életét többé biztonságban lenni nem látván Temesvárra menekült, s így a fehérttemplomi hívek jelenleg lelkész nélkül vagynak.”⁶⁷⁷

1849. február 17-én, majd március 5-én Krix Béla ismét sürgette, hogy „miután a zichyházi előjárók betegeskedő plébánosuk helyett ideiglen őt magukhoz kívánják”, rendeljék oda. Március 6-án megkapta a makói helynökségtől a helyettesítésre az engedélyt.⁶⁷⁸ 1849. március 11-én viszont a temesvári helynök, Oltványi István már Perlaszra rendelte adminisztrátornak: „A perlaszvárosi plébánia helyettest igényel, miért önt e minőségben arra kiküldöm azon reményben: hogy hivatalát az Úr dicsőítésére, s a hívek lelki javára minden kitelhető szorgalommal teljesítendi.”⁶⁷⁹ Az új adminisztrátor április 17-én, hívei nagy örömeire meg is érkezett Perlaszra.⁶⁸⁰

1849. május 21-én Krix Antal karlsdorfi esperes-helynök, Krix Béla testvére, jelentést tett a Pancsován székelő határőrgyalogezred parancsnokságának a határőrvidéki lelkészek nehéz helyzetéről. „Egyházi kerületembeli, s pancsovai vagyis német-bánsági ezredeben kebelezett lelkészek közül, kik eddig az érdeklött ezred kincstárából fizetéssel elláttattak – írta többek között – , nehányan azon kéressel folyamodtak hozzám; hogy jövőendőben felemelendő fizetésükről tudakozódjam, és ennek kegyes kiszolgáltatásáért, a tisztelt hatóságnál esedezzem. Legújabbban személyesen jelenék meg előttem a Perlasz városi plebánus, t.[isztelendő] Krix Béla úr, ki kineveztetése idejétől, azaz f.[olyó] évi március 11-től semmi fizetést sem kapott, kérvén, hogy elmaradt és élelmére szükséges fizetését kieszközöljem; kinek szegény alkalmazása annál is inkább tekintetbe veendő, minthogy az ottani paplak nem régen

⁶⁷⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1848.. Nr. 1492.

⁶⁷⁸ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 145.

⁶⁷⁹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 18.

⁶⁸⁰ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 96.

felgyújtatott, hívei pedig egészen elszegényedvén iránta semmi segedelemmel sem lehetnek.”⁶⁸¹

Josef Kohlman ezredes, a IV. hadtest vezérkari főnöke, miközben felterjesztette a jelentést Kossuth Lajosnak, hozzátette, hogy Krix Bélának és az érintett lelkészeknek a helybeli álladalmi sóhivatal pénztárából május hóra 20 forintot utalványoztatott.⁶⁸² Krix Antal levele megjárta a hadügy, a pénzügy és a vallás és közoktatásügyi minisztériumokat is; igaz a lelkészek végül is megkapták járandóságukat. Horváth Mihály vallás és közoktatási miniszter 1849. június 11-én Fülepp (Fülöp) Lipót Krassó megyei és határőrvidéki teljhatalmú kormánybiztoshoz fordult felvilágosításért: a német-bánsági ezred pénztárának helyzetéről és a lelkészek fizetése folyósításának mikéntjéről érdeklődött.⁶⁸³ A kormánybiztos július 1-jén azt válaszolta, hogy az ezred pénztára üres, mert a császári tisztek visszavonulásuk során minden közpénztárt elvittek magukkal. Ugyanakkor már intézkedett az adó beszédése és az illető kerületi pénztárba való beszolgáltatása érdekében, így „ezután a kérdés alatti lelkészek fizetéseiket emez alapból húzhatandják”.⁶⁸⁴ Horváth Mihály július 17-én utasította Fülepp Lipótot a kérdéses lelkészek fizetésének folyósítására, mire a kormánybiztos 22-én tudatta, hogy a határőrvidéki lelkészek fizetéseiket e kerületi pénztárakból „már tetteleg kivették”, a jövőben pedig rendesen felvehetik.⁶⁸⁵

Krix Béla 1849. február 28-án kérte alkalmazását a magyar hadseregben.⁶⁸⁶ Kohlman ezredes 1849. május 25-én továbbította a folyamodványt a hadügyminisztériumnak.⁶⁸⁷ Válaszul Mednyánszky Cézár, a hadügyminisztérium tábori lelkészi osztályának főnöke 1849. június 10-én tudatta vele kinevezését: „Ön f.[olyó] hó 10-én Görgey Artúr hadügyminiszter úr által a Pancsován székelő első dandárság tábori lelkészeül kineveztetvén, ezen állomását mielőbb elfoglalni siessen, hol is kinevezési oklevelét az illető főparancsnokság önnek kézbesítendi.”⁶⁸⁸ Testvére, Krix Antal karlsdorfi plébános június 24-én jelentette öccse tábori lelkészi kinevezését, amivel szemben a makói helynökség nem emelt kifogást.⁶⁸⁹

⁶⁸¹ MNL OL H 56 34. kútfő, 1849:108. (Másolat.); MNL OL 1848-49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium. Szegedi iratok (H 63) 1849:1416. (Tisztázat.)

⁶⁸² MNL OL H 75 Iktatókönyv 12. k. 1849:17240.

⁶⁸³ MNL OL H 56 34. kútfő 1849:109.

⁶⁸⁴ MNL OL H 63 1849:1416.

⁶⁸⁵ MNL OL H 63 1849:1416.

⁶⁸⁶ MNL OL H 2 (OHB) 1849:1593; MNL OL H 75 Iktatókönyv 8. k. 1849:2701.

⁶⁸⁷ MNL OL H 2 (OHB) 1849:7555; MNL OL H 75 Iktatókönyv 12. k. 1849:17691.

⁶⁸⁸ MNL OL H 75 1849:18836; Közlöny 2 (1849. június 14.) 493.

⁶⁸⁹ TRKEL Personalien Krix Adalbert 1849:495.

A szabadságharc leverését követően Krix Béla káplán volt Temesváron, 1849. december 28-tól kezdve a temesvári erődben raboskodó foglyokat minden második vasárnap vallásoktatásban részesítette, továbbá minden vásár-, és ünnepnap a kora reggeli misén egy rövid prédikációt is tartott nekik.⁶⁹⁰ 1850. március 19-én Fábry Ignác helynök arról értesítette Ferdinand Mayerhoffer kormányzót, hogy a perlaszi határőrvidéki templom már annyira helyre van állítva és be van rendezve, hogy misézni lehet benne. A katolikus hívek is visszatértek a városba, és egy lelkész kinevezését kívánják. Az itteni Krix Bélát nevezte ki oda plébános-helyettesnek, akinek a tulajdonságait a perlasziak már ismerik. Kérte, hogy Mayerhoffer tegye lehetővé Krix Béla számára az utazást.⁶⁹¹ Az új adminisztrátor azonban már júniusban lemondott a perlaszi plébániáról.⁶⁹²

A katonai hatóságokkal sem volt zavartalan a viszonya. Az 1850-es évek első felében Ópávára került adminisztrátornak, majd plébánosnak. 1855-ben a katonai hatóságok azzal vádolták, hogy a császár házassága kapcsán elrendelt ünnepi misét nem másnap, hanem csak később tartotta meg. Krix Béla azzal védekezett, hogy nem lett volna senki a templomban, ha másnap tartotta volna a misét, de a katonai hatóságok azért tudósították az egyházmegyei hatóságot az ügyről.⁶⁹³ 1857-ben megkapta a tárcsói plébániát, de 1868-ban a német-bánsági határőrezred azzal vádolta, hogy a pancsovai templomban, 1864-ben több, a bécsi hatóságok elleni kirohanásokkal tűzdelt, politikai tartalmú beszédet mondott. A vizsgálat azonban tisztázta a vádak alól.⁶⁹⁴

A tábori lelkészek sorát gyarapította a németszentpéteri származású Schaeffer Antal is.⁶⁹⁵ 1820. január 1-jén született, és temesvári teológiai tanulmányai után, 1844. december 21-én szentelték pappá. Ezt követően bánsági falvakban, így Károlyfalván (Karlsdorf), Csákon (Tschakowa), Csókán, Zsombolyán és Nagyjécsán volt káplán.⁶⁹⁶ 1848. augusztus 8-án a csanádi helynökség áthelyezte Zichyfalvára, ahonnan a szerb felkelés miatt Martinszky József helyettes alesperes-plébánosnak menekülnie kellett. Fábry Ignác csanádi helynök azt kívánta, „hogy ezen állomásra haladék nélkül átköltözzék, és hivatalának lankadatlan buzgalommali teljesítése által a híveknek hasznára lenni s eszélyes bánásmód által mindennemű kellemetlenségeket s

⁶⁹⁰ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 1002.

⁶⁹¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 600.

⁶⁹² TRKEL Protocollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1479.

⁶⁹³ TRKEL Personalien Krix Adalbert 1855:754.

⁶⁹⁴ TRKEL Personalien Krix Adalbert 1868:387.

⁶⁹⁵ Schaeffer életrajzát lásd: *Zakar Péter*: Schaeffer Antal megkísértése, in: Horst Haselsteiner emlékkönyve. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 2012. 207–211.

⁶⁹⁶ *Petri* 1992. 1651.

súrlódásokat kikerülni serénykedjék – arra leginkább figyelmeztvén, hogy magát szorosan a lelkipásztori kötelességek körében megtartsa és egyéb, a lelkészt nem illető intézkedésekbe ne avassa.”⁶⁹⁷

Schaeffer azonban súlyos betegségére hivatkozva, tekintettel arra is, hogy a szerb felkelők a német városokat sem kímélték, elutasította a veszélyessé vált városba történő átköltözést, amit a helynökség később tudomásul vett.⁶⁹⁸ A temesvári helynökség 1849. március 25-én Schaeffer Antalt szanádi helyettesé nevezte ki, akinek egyúttal a kanizsai és csókai híveket is gondoznia kellett volna, majd április 24-én már lovrini segédlelkésznek rendelték ki. Oltványi István helynök egyúttal új állása elfoglalása előtt Temesvárra rendelte Schaeffert, aminek a káplán nem tett eleget.⁶⁹⁹

Az engedetlenség oka feltételezhetően az, hogy a nagyjécsai ütközet (1848. november 6.) alkalmával Schaeffer a nemzetőrök soraiban harcolt, és két ellenséges császári katonát is lefegyverzett. 1849. május 9-én pedig, sváb származása dacára, tábori lelkészi állástért folyamodott a magyar hadseregben. Kérésének indokait így összegezte:

„Népünket, jóllehet a temesvári zsarnokok már fogsággal fenyegettek, soha meg nem szűnő lelkesedéssel a magyar kormány iránti tántoríthatlan hűségre intettem, és azt személyesen is megmutatni soha el nem mulasztottam, miért is utóbbi üdőkben állomásomat egy üdőre elhagyni kényszerítettem. Jelenleg pedig Bem tábornok úr a bánási németekhez felszólításával már több községekbe jártam, és azt kiosztogatva őket arra szólítottam fel, hogy siessenek az említett tábornok zászlója alá kiirtani az ellenségnek utolsó gyökerét, siessenek megmutatni azt, hogy érdemesek édes hazánknak legtermékenyebb földjét szánthatni, és hogyha kell hazánkért halni nem irtóznak.”⁷⁰⁰ Vécsey Károly tábornok 1849. május 11-én terjesztette fel a magyar hadügyminisztériumnak Schaeffer levelét, egyúttal kérte, hogy a minisztérium méltányolja a kérést.⁷⁰¹ A kinevezésre hamarosan sor kerülhetett, hiszen Schaeffer, az „ó-aradi katonai kórodák lelkésze” 1849. július 18-án megkezdte a magyar hadseregben szolgálatát.⁷⁰²

A szabadságharcot követően Schaeffert nem vonták felelősségre, káplán volt Bogároson, Apátfalván, majd Nagyszentpéteren, 1851. április 1-jétől pedig Rétháton

⁶⁹⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1397.

⁶⁹⁸ TREKL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1436.

⁶⁹⁹ TREKL Protokollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 41, Nr. 113.

⁷⁰⁰ MNL OL H 75 1849: 14999.

⁷⁰¹ MNL OL H 75 1849: 14999.

⁷⁰² MNL OL H 75 1849:25847.

(Wiesenhaid) volt plébános. Jó tíz éven át tartó plébánosi működése alatt épült fel a plébánia, egy bécsi festő kifestette a templomot és egy aradi mester beépítette a templomba az orgonát. Schaeffer kiváló szónok volt, és ottléte alatt számos misealapítvány jött létre.⁷⁰³ 1861. május 1-től Schaeffert zádorlaki (Saderlach), 1881-ben pedig nagybecskereki plébánossá nevezték ki. Közben 1880-tól pápai kamarás, 1882-től pornói apát, 1884-től konzisztóriumúlnök, 1887-től nagybecskereki alesperes, 1888-tól a nagybecskereki középiskola püspöki biztosa, 1891. november 17-től pedig pápai prelátus lett.⁷⁰⁴

A gyors egyházi karrier hátterében Schaeffer erősen Deák párti, majd Szabadelvű párti beállítottsága is szerepet játszhatott. 1878-tól 1881-ig parlamenti képviselő is volt, a függetlenségi ellenzék heves bírálata váltva ki tevékenységével. Azzal vádolták, hogy a Temes megyei kormánypárti politikusokat, mindenekelőtt Ormós Zsigmond Temes megyei főispánt bőséges lakomákkal győzte meg politikai tehetségéről. A Bartók Lajos által szerkesztett Bolond Istók című élclap, amely nagy igyekezettel törekedett a kormánypárti képviselők lejáratására, 1879. október 5-i számában tért ki Schaeffer tevékenységére:

„Schaeffer Antal három vármegyében nevezetes ember; nem mint más emberfia eszéről vagy más jeles tetteről hanem arról, hogy a három vármegyében ő neki van a legjobb asztala, ezzel győzte meg politikai kapacitását Ormós főispánt és a temesvári irányadó urakat, kik sokszor jártak ki hozzá jóllakni” – írták a lap *Mamelukok Albuma* című rovatában.⁷⁰⁵ Az ellenzék kanonoki kinevezését vizionálta, amire azonban nem került sor. 1892-ben nyugalomba vonult, és 1896. július 3-án halt meg Nagybecskereken.⁷⁰⁶

Arra is volt példa a honvédség tábori lelkészei között, hogy a császári hadseregbe történő sikertelen visszatérési kísérlet döntő változást idézett elő egy pap életében. Lukesch Flórián 1820. szeptember 5-én született, feltehetően Lippán, azonos nevű apja és Bibits Magdaléna gyermekeként. Gimnáziumba Szegeden, teológiára pedig Temesváron járt, 1844-ben szentelték pappá.⁷⁰⁷

⁷⁰³ Kettenstock, Michael: Gedenkschrift zum Einhundertdreißigjährigen Kirchweihfest von Wiesenhaid. O. O. 1977. 11–12.

⁷⁰⁴ Petri 1992. 1651; Zakar 1999. 152–153.

⁷⁰⁵ Bolond Istók 2. évf. 40. sz. (1879. október 5.) 2. Vö.: Mamelukok albuma 1879. V. füzet. 160.

⁷⁰⁶ Uo.

⁷⁰⁷ TRKEL Personalien Lukesch Flórián. Lukesch Flórián keresztelési anyakönyvi másolata. Lippa, 1838. szeptember 22. 1838: szám nélkül. TRKEL Personalien Lukesch Flórián 1843:1439; Zakar 1999. 141.

Felszentelését követően nagyszentmiklósi segédlelkész volt, majd 1846 októberében elment Merczyfalvára Lo Presti Árpád nevelőjének.⁷⁰⁸ Miután tanítványa 1848. június 30-án megbízást kapott egy lovas csapat szervezésére, állás nélkül maradt.⁷⁰⁹ 1849 tavaszára elfogyott a pénze, így segély vagy alkalmazás után kellett néznie. Segélyt nem kaphatott, mert miután tanítványa elhagyta, nem jelentkezett egyházi előjáróinál.⁷¹⁰

Tábori lelkésznek Hadik Gusztáv ezredes ajánlotta 1849. március 5-én.⁷¹¹ Kérelme az Országos Honvédelmi Bizottmánytól a hadügyminisztériumhoz, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, végül Róka József makói püspöki helynökhöz került.⁷¹² Május 13-án Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztertől kért állást tábori lelkészként, hivatalnokként, vagy ha másként nem megy, 300 forint kegydíjjali ellátásért folyamodott.⁷¹³ Május 26-án végre kinevezték a IV. hadtest tábori lelkészének.⁷¹⁴

Róka József helynök, aki Lukesch folyamodványának tartalmát helyenként megkérdőjelezte, szintén alkalmasnak tartotta őt a hadlelkészi állásra. Horváth Mihály kérdésére válaszolva, 1849. június 7-én így foglalt állást Lukesch ügyében: „A tábori lelkészi hivatalra, melyért esedezik, alkalmasnak tartom, s e részben csupán azon észrevételem fordul elő, hogy megyénkben az áldozárok hiánya, miután közülök a táborokat részint mint honvédek, részint mint tábori lelkészek többen követik – érezhető kezd lenni.”⁷¹⁵ A fegyverletételig a IV. hadtestben, Peretzi Mihály honvéd ezredes hadosztályában szolgált. A hadtest hadlelkészeit irányító Erdősi Imre atya úgy látta, hogy a IV. hadtestben a tábori lelkészet terén „a legnagyobb rendetlenség” uralkodott.⁷¹⁶

A szabadságharc leverését követően ismét egyházmegyei alkalmazást kért Fábry Ignáctól. Már három éve – írta –, hogy Lonovics József bizalmából nagyszentmiklósi segédlelkészi állását özvegy báró Lo-Presti bárónő fia nevelőségével cserélte el. Munkája eredményeként „a világ rossz példái által visszas irányt nyert báró gyermeket

⁷⁰⁸ TRKEL Personalien Lukesch Flórián. 1849:345.

⁷⁰⁹ *Bona* 2000. 484.

⁷¹⁰ MNL OL H 56 1849:3. kútfő, 1849:200.

⁷¹¹ MNL OL H 75 Iktatókönyv 9. k. 1849:5826; MNL OL H 2 (OHB) 1849:3095.

⁷¹² MNL OL H 62 1849:913.

⁷¹³ *Lukesch Flóris* – Horváth Mihály. Szeged, 1849. május 13. TRKEL Personalien Lukesch Flórián dátum szerint.

⁷¹⁴ MNL OL H 75 1849:31207.

⁷¹⁵ Róka József – A Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak. Makó, 1849. június 7. MNL OL H 56 1849:3. kútfő, 1849:200.

⁷¹⁶ MNL OL H 75 1849:25789.

napról-napra javulni és a tanulmányokban kitűnőleg előmenni” szemlélte. A forradalom „terroristicus újoncozási törvényei” 19 éves tanítványára is vonatkoztak, aki annak kijátszása érdekében pártfogói által nemzetőri tisztnek nevezette ki magát. „Megfosztva tehát vagy legalább elszakasztva kedves tanítványomtól, türelmes tétlenségben lappangék Szegeden, vérző szívvel szemlélvén a vést, mely jövend e szegény hazámra, s várva-várván a pillanatot, mely az események fordultával kedves tanítványomat ismét visszaadandja.” Tanítványáról azonban nem hallott, így június elején elvált a Lo-Presti családtól. „Mely idő óta részint Szegeden és Lippán rokonaimnál, részint pedig most már több napok óta Merczyfalván a Nagytiszteletű plébánus és c. esperes úr házában gyöngélkedő egészségem helyreállításában sínlődöm” – foglalta össze mondandóját, elhallgatva tábori lelkészi szolgálatát.⁷¹⁷

A helynökségnek azonban tudomására jutott, hogy a honvédseregben szolgált, és ezzel szabálytalanságot követett el. Ennek ellenére a szükséges feloldozást követően Bogárosra rendelték káplánnak.⁷¹⁸ Új állomását nem akarta elfoglalni, már szeptember 1-jén Johann Michael Leonhard tábori püspökhöz fordult tábori lelkészi alkalmazásért, kinevezésére azonban nem került sor.⁷¹⁹ 1850. január 16-ától a németcsernyei plébánost helyettesítette.⁷²⁰ 1850 áprilisában Bogárosra a paphonvédek kapcsán már említett Baross Lászlót nevezték ki.⁷²¹ Lukesch 1851-ben végleg szakított hivatásával: júliusban áttért az evangélikus egyházba, november 26-án, Hódmezővásárhelyen feleségül vette Bába Renátát.⁷²² Jeszenszky László evangélikus lelkész adta őket össze, akit a pesti cs. kir. hadbíróság kötél általi halálra ítélt, majd Haynau megkegyelmezett neki és 1850. július 5-én szabadlára helyezték.⁷²³ Lukesch Flóriánt viszont 1852. november 27-én – az előző részből ismert Varjasi Jakabbal együtt – kiközösítették a katolikus egyházból.⁷²⁴

Egyetlen honvéd lelkész sem futott be a későbbiekben olyan jelentős egyházi karriert, mint Munkácsi (Mihálovics) József, aki Tordán született 1814. január 16-án, polgári családban, Mihálovics István uradalmi intéző és Elisabet Faszinger gyermekeként. A bölcsészetet Szegeden, a teológiát pedig 1832-től 1836-ig Temesváron végezte jeles előmenetellel. Közben 1834 októberétől a püspöki hivatalban dolgozott,

⁷¹⁷ TRKEL Personalien Lukesch Flórián 1849:319.

⁷¹⁸ TREKL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 319.

⁷¹⁹ TRKEL Personalien Lukesch Flórián 1849:338.

⁷²⁰ TREKL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 118, 119, 139, 262.

⁷²¹ TREKL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 845.

⁷²² TRKEL Personalien Lukesch Flórián 1852:2658.

⁷²³ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1850-1/322. 392–407 fol.

⁷²⁴ TRKEL Personalien Lukesch Flórián 1852:2658, 2804.

1836-ban pedig pappá szentelték. Az 1840-es években Temesváron működő „papi olvasó-egyesület” tagja volt.⁷²⁵

Amikor 1847-ben tiszteletbeli kanonokságra jelölték, Fábry Ignác helynök így foglalta össze addigi pályafutását:

Mihálovics József püspöki irodaigazgató és szentszéki ülnök 35 éves, tordai születésű (Torontál vármegye), polgári származású. „Elvégezvén 1834-ik évben a hittudományok folyamát, megyehivatali tollnokká alkalmaztatott, mely állásában két évet eltöltvén, előbb nagykikindai azután Temesvár-várbeli segédlelkésszé és felső elemi tanodai hitoktatóvá rendeltetett, mely minőségében egyszersmind több szegények házassági ügyeit a sz.[ent] szék előtt hivatalos megbízásból előmozdította. 1837-ik évben püspöki szertartóvá és sz.[ent] széki jegyzővé, 1842-ik évben titoknokká, 1846-ban püspökirodai igazgatóvá, kineveztetvén, és 1845 évtől szentszéki ülnök is lévén, összes szolgálatának tizenegyedik évét számítja... Hivatalos kötelességeinek buzgó s pontos teljesítése által a megyebeli ügyek kellő folyamát mindenkor dicséretesen igyekezett előmozdítani, az e téren szerzett jeles érdemeit pedig azzal különösen tetézte, hogy miután az alulírt által eddig viselt tanulmányi főigazgatói hivatalhoz tartozó tollnok a nagyváradi aligazgató s levéltár mellett hagyatott, ezt kilenc évek leforgása alatt szakadatlanul s kitűnő szorgalommal pótolta, s e közben is szinte oly buzgó, mint hasznos szolgálatai által magát különösb dicséret s ajánlásra érdemesítette.”⁷²⁶

Érdemeit pedig előljárója így összegezte: „Jeles elmebeli tehetség, tudományos, s társalgási műveltség, hivatali körében mindenkor tanúsított munkaszeretet, kitűnő szorgalom s ügyesség, érett ítélet, szilárd jellem, feddhetetlen erkölcsi magaviselet... A megyebeli papság legalkalmasabb, legjobb reményű egyénei közé tartozván, a fentebb érintett téren rendkívüli szolgálatainak tekintetéből is különösen ajánltatik.”⁷²⁷ V. Ferdinánd király 1848. február 12-én nevezte ki tiszteletbeli kanonokká.⁷²⁸ Lonovics József püspök Mihálovics beiktatásával Róka József, apátot, a csanádi székesegyház éneklő kanonokát és Hopf János titoknokot bízta meg.⁷²⁹

Mihálovics (1848/49-ben: Munkácsi) József 1848/49-es tevékenységéről viszonylag keveset tudunk. Amikor 1848. október végén Róka József szakított a temesvári császári hatóságokkal, Mihálovics József és Hopf János Budapesten voltak,

⁷²⁵ Petri 1992. 1270-1271; Kováts 1908. 327, 369.

⁷²⁶ TRKEL Personalien Mihálovics József 1847:1636.

⁷²⁷ Uo.

⁷²⁸ TRKEL Personalien Mihálovics József 1848:377.

⁷²⁹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1848. Nr. 686.

ahonnan visszatérve a makói helynökséghez csatlakoztak.⁷³⁰ 1848/49-ben Róka József mellett működött a makói, magyar kormányhoz hű vikariátuson. Róka József 1849. február 4-én a császári csapatok elől Váradra menekült, és vikáriusi hatalmát távolléte idejére Munkácsi Józsefre ruházta. Miután Róka május közepén visszatért Makóra, Munkácsit Görgei Artúr hadügyminiszter 1849. június 27-én kinevezte a hadügyminisztérium hadlelkészi osztályába tanácsosnak. A miniszter így indokolta Kossuthnak írt levelében a kinevezést:

„Munkácsi József csanádi címzetes kanonokot, a hadlelkészi osztályban megkívántató tudományos ismeretei, nemkülönben a legvésebb percekben hazánk s igazságos ügyünk iránt tanúsított érdemei tekintetéből, a tárcámhoz tartozó hadlelkészi osztályban tanácsosul kinevezvén, fölkérem Kormányzó urat, miszerint e kinevezést, az ide mellékelt oklevél aláírásával megerősíteni kegyeskedjék.”⁷³¹ Évi illetménye 2500 pengőforint volt.⁷³² Munkatársaival együtt Aradra is követte a kormányt. Életének későbbi szakaszával a megtorlásról szóló fejezetben olvashatunk.⁷³³

Valószínűleg tábori lelkész volt Tóth Xaver Ferenc is, noha életrajzában ma még sok bizonytalan pont van. Kováts Sándor a csanádi papneveldeiről írt munkájában valószínűnek tartotta, hogy „kompromittált” pap volt, ugyanakkor a levéltáros Kasics Károly és legújabbán Martin Roos sem szerepeltette a szabadságharc tábori lelkészei között.⁷³⁴ Kováts Sándor szerint Tóth 1800-ban született Budán, ennek azonban ellentmond egy iskolai bizonyítványának másolata, amely szerint Szárcsán született, ahol apja a helybeli uradalom számvevője volt.⁷³⁵ 1823-ban szentelték pappá, 1830-ban került Nagytószegre (Heufeld), ahol 1832-től 1849-ig plébános volt.⁷³⁶ Eleinte népszerű volt a községben, a lakosság maga kezdeményezte plébánossá történő kinevezését. 1835-ben kegyura költségén renoválták plébániáját.⁷³⁷

Egy dolog bizonyos: plébánosként állandóan harcban állt hívei jelentős részével, ami többször is szentszéki eljárást vont maga után. 1838-ban a németcsernyai

⁷³⁰ Roos 2012. 203.

⁷³¹ MNL OL H 75 1849:21572; az iratot közli Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848 – 1849. S.a.r. Hermann Róbert. Budapest, 2001. 431.

⁷³² MNL OL H 75 1849:24841, 26213.

⁷³³ Összeírása azon hadügyminiszteri hivatalnoknak [!], kik Szegedről a kormánnyal elutaznak, és fizetéseiket [1]849. augusztus havára kivették. Szeged, 1849. július 28. MNL OL H 147 7. d. d. sz.

⁷³⁴ Kováts 1908. 371; Roos 2012. 290–297.

⁷³⁵ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1819:33.

⁷³⁶ Születési helyével kapcsolatban, korábban, Kováts Sándor téves adatát vettem át én is. Zakar 1999. 158.

⁷³⁷ Erős Lajos: Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez. [Tótfalu,] 1993. 437.

lakosoknak kölcsönadott pénzért a törvényes kamatnál többet zsarolt ki a lakosoktól, majd a különbözetet, 67 forint 20 krajcát később vissza kellett fizetnie a községnek.⁷³⁸

1839-ben hívei egy része már áthelyezését kérte, tekintettel arra, hogy állandóan szidta őket. A falusi előljárókat is rendszeresen csirkefogónak nevezte, a tanítót például így bocsátotta el házából: „most menjen az ördögbe a házamból, és többé ne jöjjön vissza!”⁷³⁹ Egy Babusnyik nevű uradalmi intézőt is vérig sértett, aki nemcsak apja sírján gázolt át bosszúból szekérrel, hanem a falut is fellázította ellene. Négy napos zárdafogságra ítélte a szentszék, amelyet – ismételt kérése ellenére – le is kellett töltenie 1839 júniusában, majd szentgyónását követően visszatérhetett plébániájára.⁷⁴⁰

1845-ben ismét feljelentették hívei, majd egy évvel később gazdasszonya is bepanaszolta plébánosát. Strakné született Lung Mária állítólag sokat szenvedett plébánosa zsarnokoskodása miatt. Bármi baj történt a háznál, azért mindig ő lakolt. A plébános „nem hiszi, hogy Ádám volt az első ember, és ezt hirdeti, nem hiszi, hogy Mária szeplőtelen volt, sőt, őt kurvának hirdeti, nem tartja meg a vallásos böjti napokat.” Azt is elpanaszolta, hogy a plébános többször kegyetlenül megverte, és több embert meg is lopott. „Midőn a heufeldi paplak tetejét zsindelyezték, nekem ő azt parancsolta, hogy léceket lopjak el, midőn én ezt tenni vonakodtam, felkapott egy lécet, és engem annyira összevert, hogy egy oldalbordámat el is törte, s azután tulajdon tisztos személyében teljesíté a nekem kiadott parancsot”.⁷⁴¹

Válaszában Tóth kifejtette, hogy nem volt kegyetlen a lánnyal szemben, noha kézzel és pipaszárral többször megverte „pletykaság, tolvajkodás, csalás, cipelés, ellenszegülésért”. Férje szokta megverni a nőt – fejtegette a plébános –, akit már több ízben lopáson kapott. Nem ígért pénzt szolgálójának és nem is tartozik neki semmivel.⁷⁴² Ezt követően már a plébános is áthelyezését kérte püspökétől. „Oh édes Püspököm, Uram! Szabadítson meg engem kegyelmesen ily rémítő állásból, hivataltól, rendtől. A törökök nagyura könyörülne rajtam, ha keserves körülményeimet ismerné!” – fogalmazott többek között 1846. december 27-én kelt levelében.⁷⁴³

A szentszék Tóth Ferencet 1847. március 3-án Lonovics József elé idéztette, tekintettel arra, hogy a beadott panasz „kapcsolatban van azon néhány évvel ezelőtti panaszokkal, minek kapcsán a plébános megrovatott... s érdemben szigorúbb

⁷³⁸ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1838:1675.

⁷³⁹ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1839:668.

⁷⁴⁰ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1839:780, 889.

⁷⁴¹ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1846:1735.

⁷⁴² TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1846:2013, 2014.

⁷⁴³ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1847:202.

büntetéstől csupán azon remény fejében, miszerint őszinte bánatra fakadva jövődőre semmi kifogásra sem nyújtand alkalmat, inkább felfüggesztett, mint elengedett”.⁷⁴⁴ 1847. augusztus közepétől október elejéig egyházmegyei engedéllyel távol volt plébániájától: részben a mehádiai fürdőkben kezelte magát, részben Temesvár-Józsefvárosban lévő házai ügyeit intézte.⁷⁴⁵

1848-ban teljesen eltűnik a szemünk elől, még a helynökség iktatókönyvében sem bukkantunk a nevére. 1849-ben viszont találkozhatunk a regiszterben néhány bejegyzéssel. 1849. február 23-án jelentették a nagytószegi hívek, hogy Tóth Ferenc plébánosuk eltávozott, egyúttal kérték, hogy Ehardt Mátyás helyettesíthesse, amit a temesvári helynök, Oltványi István jóváhagyott.⁷⁴⁶ Augusztus 29-én a helynökség elfogadta Tóth Xaver Ferenc önkéntes lemondását plébániájáról.⁷⁴⁷ Nyugalmazott plébánosként 1854-ben engedélyt kapott arra, hogy fél éven át a budai fürdőkben kezeltesse magát.⁷⁴⁸ Mivel jó anyagi körülmények között élt, nyugdíjat nem folyósítottak neki. 1866-ig Temesváron, majd haláláig Budapesten élt.⁷⁴⁹

A kiegyezést, mint „volt plebán, háztulajdonos Budán és Temesváron”, 1867-ben egy verssel köszöntötte, amely nyomtatásban is megjelent. Ennek címe: „Örömdal, melyet a magyar nemzet legszentebb ünnepére, midőn Austriai Császár Ő Felsége legkegyelmesebb Urunk I. Ferencz József és Felséges Neje Erzsébet Császárné, legkegyelmesb Asszonyunk 1867-ik év hatodhavában a budavári főszentegyházban mint Magyarok Apostoli Királya és Királynéja felkenetve, megkoronáztattak.”⁷⁵⁰ A vers sajátos történeti érveléssel alátámasztva többnyire a Deák párt nézeteit visszhangozta.

A kezdő sorok a fővárosok ünnepi arculatát mutatják be („Örömdalok felzengenek / Budapest terein / Virág füzérek csüggenek / Paloták ezrein.”), ezt követi a magyar királyok, Hunyadi Mátyás, majd a Habsburgok cselekedeteinek felidézése. I. Ferenc kapcsán annak unokájára is kitért a szerző („Kegyes fiad jó gyermeke: / Hős Ferenc Jósefünk, / Ki lőn szabadság hírnöke, Im üdvözül velünk!”). Erzsébet királynénak, a „hunvér védangyalá”-nak és Deák Ferencnek szánt versszakok után a kormány tagjai következtek, akik szóltak „a nemes királlyal”, minek következtében „Ős jogunk, szent törvényeink / Érvényre léptenek”. A szerző nem mulasztotta el

⁷⁴⁴ Uo.

⁷⁴⁵ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1847:1341.

⁷⁴⁶ TREKL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 4.

⁷⁴⁷ TREKL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 171.

⁷⁴⁸ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1854:1521.

⁷⁴⁹ Zakar 1999. 158.

⁷⁵⁰ Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Aprónyomtatványtár Kny. C 2.092. A vers címét pontatlanul közölte Szinnyei 1891-1914. XIV. k. 372.

megemlíteni, hogy a kis Habsburg Rudolf is több évtized után lett magyar király. Ferenc József megadta a nemzetnek, amit az kért, így most a nemzetnek is hűséget kell esküdnie királyának, hiszen „köztünk megszűnt a küzdelem”. 1848-hoz hasonlóan, Tóth Xaver Ferenc reménykedett a Buda központtal létrejövő monarchiában is: („Ha majd Areopágotat / Budára helyezed át: / Irigylendik hatalmadat, Mint nagy világ csodát.”). Hosszú versszakokon keresztül kért áldást a koronázandó királyra, csak egy feltételt szabott: „De, óh király magyar legyél! / Tiéd így életünk; / Esdünk kísérletet tegyél, / S imádand nemzetünk.” A magyar kész pénzét és vérét áldozni szent jogaiért síkra szálló királyáért. A nemzetiségek sem tehetnek mást, mint hogy egyesülnek a magyarsággal, „Hogy így 'unitis viribus' / Királyunk mondatát / Birván, quibusvis hostibus / Vivjünk dicső csatát.”⁷⁵¹

1868-tól kezdve Tóth a Buda főváros és Óbudai Honvédegylet tagja volt, mint egykori tábori pap. Ez nagyon valószínűvé teszi, hogy 1849-ben ebben a beosztásban szolgált a honvédségben, bár kivételesen az is előfordult, hogy egykori nemzetőr lelkészeket vettek fel honvéd tábori lelkészként az egyesületbe.⁷⁵² Saját budapesti házában, a Csolnak utca 5. szám alatt halt meg, 1888. április 9-én. Barátja, Susich Mihály temesvári ügyvéd szerint megmérgezték. Tény, hogy Budapesten és Temesvár-Józsefvárosban hátrahagyott házai értéke összesen 41000 forintra rúgtak. A lelkésznek tulajdonított, 1875-ben kelt végrendeletét a budapesti királyi ítélőtábla 1892. június 30-án hamisítványnak nyilvánította. Halálának körülményei éppen olyan rejtélyesek, mint egész élete.⁷⁵³

Összefoglalva kutatási eredményeinket, megállapíthatjuk, hogy a Csanádi egyházmegyéből sokkal több pap szolgált a honvédségben, mint például a Kassai, a Szepesi, a Veszprémi, a Győri vagy éppen a Pécsi egyházmegyéből. Az okok között említhetjük a temesvári szeminárium tanárainak teológiai és politikai nézeteit, az új püspök kinevezését, majd 1849-ben az egyházmegye kormányzatának kettészakadását. A makói helynökség Róka Józseffel és Munkácsi (Mihálovics) Józseffel az élén támogatta a magyar kormányt, így a papság tábori lelkészi szolgálatát sem akadályozta a honvédségben. Sok pap menekült el a szerb felkelők elől – ez szintén regionális sajátosság. Akik nem akartak államsegélyen tengődni, azok számára a tábori lelkészi

⁷⁵¹ *Tóth Xav. Ferenc*: „Örömdal, melyet a magyar nemzet legszentebb ünnepére, midőn Austriai Császár Ő Felsége legkegyelmesebb Urunk I. Ferencz József és Felséges Neje Erzsébet Császárné, legkegyelmesb Asszonyunk 1867-ik év hatodhavában a budavári főszentegyházban mint Magyarok Apostoli Királya és Királynéja felkenetve, megkoronáztattak. Buda, 1867. 4-16.

⁷⁵² *Mikár* 1869. 38.

⁷⁵³ TRKEL Personalien Tóth Ferenc 1894:1298.

szolgálat tűnt az egyetlen törvényes alkalmazási lehetőségnek. Más kérdés, hogy később ezen lelkészek szolgálatát is szabálytalannak minősítették.

A honvédség hadlelkészeinek többsége – a szolgálat jellegének megfelelően – a fiatalabb korosztályokból került ki. Sokan közülük katonai szolgálatukat megelőzően összetűzésbe kerültek plébánosukkal, illetve az egyházfegyelmi előírások reformját, mindenekelőtt a kötelező cölibátus eltörlését szorgalmazták. Néhány német nemzetiségű pap is szolgált a Csanádi egyházmegyéből a honvédségben, ami arra utal, hogy az ú. n. bogárosi petíció mellett,⁷⁵⁴ a bánsági németek egy része más politikai orientációt követett. Valamennyien ellátták papi hivatásukból eredő kötelességeiket, és felterjesztették az adott anyakönyvi kivonatok másolatait előljáróiknak. Szintén feladataik közé tartozott, hogy fegyvertelenül jelen legyenek a csatatéren és lelkesítsék a honvédeket. Prédikációik a politikai változások magyarázatára, a szabadságharc céljainak igazolására is kiterjedtek. A szabadságharcot követően az egykori paphonvédek sorsa különbözőképpen alakult. A többség előtt az 1860-as évek elejétől kezdve már az egyházi karrier lehetősége is nyitva állt. Ennek ellenére az életutak nagyon különbözően alakultak – plébánosok, aposztaták, a császári hadsereg tábori lelkészei, nyugalmazott papok, egy háztulajdonos és egy érsek –, a közös pont élettörténetükben, hogy 1848/49-ben mindnyájan a magyar hadsereg katonái voltak.

⁷⁵⁴ A bogárosi petícióval a következő fejezetben foglalkozunk.

VI. Császárpárti plébánosok

VI. 1. A császárpártiság változatai a Csanádi egyházmegyében

A csanádi szentszék Ferdinand Mayerhoffer cs. kir. tábornokhoz intézett, 1850. július 4-én kelt levelében név szerint felsorolta azokat a lelkészeket, akik a császár iránti hűségük miatt veszélynek és bántalmazásnak voltak kitéve a forradalom alatt: Hofstaettner Ferenc, Bíró Fülöp, Arleth József, Hulényi József, Farkas György, Milassevics Alajos, Grosseck Gáspár, Kassovics Leopold, Schuller Ferenc, Oltványi István és Konrád Frigyes.⁷⁵⁵ Ebből kitűnik, hogy noha a csanádi egyházmegyes papság jelentős része támogatta a szabadságharcot, többen is voltak olyanok, akik teológiai, politikai, nemzetiségi vagy más okokból szembefordultak a szabadságharccal. Ebben az alfejezetben néhány tipikus császárpárti plébános életrajzát szeretnénk összefoglalni.

Ebbe a csoportba tartozott az 1796. február 20-án született Arleth József csanádi plébános, aki a magyar sereget „gyülevész rablócsapatnak, gyilkos magyar rebelliseknek” tartotta. Ófutakon látta meg a napvilágot Arleth János és Puntschaft Anna gyermekeként. Szegeden és Temesváron tanult, felszentelését követően, 1829-ben kapta meg a csanádi plébániát.⁷⁵⁶ A kis, dísztelen templom belülről ki volt meszelve, de tornya és kerítése sem volt. Három harangja a templom előtt haranglábakon lógott. Arleth gyűjtést rendezett, új keresztlőkutat építtetett és miseruhákat szerzett be. 1833-ban a temetőben felépíttette a Kálvária-kápolnát. A szabadságharccal élesen szembefordult, s miután a magyarok a Maros vonaláig kiűrtették a Délvidéket, Csanád az egymással szemben álló erők kereszttüzébe került. 1849. február 2-án először a kikindai szerb önkéntesek tartották rettegésben a falut, majd a magyarok az apátfalvi nemzetőrök támogatásával többször is áttörtek a Maroson. Egy ízben a plébános mentette meg a helységet, fehér kendőt lobogtatva. A német lakosok fegyvereit a magyarok begyűjtötték, a szerb bírót és néhány lakost megöltek. A bevonuló szervianusok új önkormányzatot, ú. n. „odbor”-t állítottak fel és előkészítették a német gazdák földjének szétosztását a szerbek között.⁷⁵⁷

Arleth kérésére, „változékony egészsége miatt” 1849. január 26-án unokaöccsét, ifj. Arleth Józsefet rendelték mellé koadjutornak.⁷⁵⁸ Időközben azonban Csanádot elfoglalták a szerbek, így a segéd nem tudott bemenni a faluba, ezért kénytelen volt

⁷⁵⁵ TREKL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1532.

⁷⁵⁶ Petri 1992. 45.

⁷⁵⁷ Szentkláray 1898. 691–694.

⁷⁵⁸ TREKL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Makó) 1849:71.

megelégedni a makói segédlelkészi állással.⁷⁵⁹ 1849. április 26-án jelentette Szalay Pál torontál felső kerületi alesperes, hogy a „Torontál megyébe kebeleztet Csanád helysége a magyar hadászok által folyó h[ó] 24-kén fegyveres diadallal bevétetvén, Arleth József helybéli plébán úr, kétségbe vont hazafiúi érzelmei földéríthetése végett mai nap hatóságilag Nagyszentmiklóstra behivatott. Minek folytában nehogy távolléte miatt a hívek a lelkiekben fogyatkozást szenvedjenek – utólagos jóváhagyás reményében – a csanádi parochia ellátását ideiglenesen Bilszky Ferenc óbesenyői segédre bízam.”⁷⁶⁰

A plébánost kis híján legyilkolták a magyar mozgó csapat katonái. Arleth előadása szerint „folyó é[vi] ápril 24-ik reggelén egy felénk közeledő mozgó csapat hazafias üdvözlétére lelkesen sieték, azonban ez előtt szokott testvéri ölekedés helyett érintett csapat tisztjei által mint gonosztevő, udvaromban, hol magyariasan köszöntve fogadám, nem vélt dühvel rögtön megtámadtatam, piszkok és gyalázatokkal illetve, halállal fenyegetve az utcára ide-oda lökdöstetem, hol egy közvitéz szuronnyal reám rohan, de Huber nevű főhadnagy által kinek kevéssel azelőtt életét mentém meg, halálos szúrása meggátoltatik, csak bal lábamon tétetik szúrás”.⁷⁶¹

„Üssük agyon, kössük a haranglábra ezt a schwarzgelb hazaárulót” – kiabálták a magyar katonák elfogása közben. Végül az önkéntes csapat őrnagya, Csemegi Károly őrnagy elé hurcolták, aki a tanúk kihallgatása után golyó általi halálra ítélte a plébánost.⁷⁶² Az ítéletet nem hajtották végre, és Arlethet 1849. április 27-én Nagyszentmiklóstra vitték, ahol Rónay József jelenlétében ismertették a vele szemben megfogalmazott vádakat, de azt nem engedték neki, hogy hosszasán védje magát. 21 tanút idéztek be ellene, de az ő tanúit nem hallgatták meg. Május 2-án átszállították a szegedi börtönbe, ahol a földön kellett aludnia. 14 nap után saját pénzén szekeret fogadhatott és fegyveres kísérettel először Aradra, majd június 23-án Nagyszentmiklóstra hurcolták. Horváth Mihálynak írt levele szerint azzal vádolták, hogy két szerb kapitányt vendégül látott házában, hogy házról-házra kereste az ellenség számára a fegyvereket, hódolatát nyilvánította a szerb patriárkának. Mellékleteket is csatolt leveléhez és hangoztatta, hogy Németcsanád és Apátfalva helységek csak az ő közbenjárásának köszönhetően nem pusztultak el. Hosszasan sorolta hazafias cselekedeteit, s Horváth Mihálytól remélte, hogy felmenti „az itteni hatóság eljárásától”.

⁷⁵⁹ TREKL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Makó) 1849:136.

⁷⁶⁰ TRKEL Personalien Arleth József 1849:221.

⁷⁶¹ *Arleth József* – Vukovics Sebőnek. Nagyszentmiklós, 1849. július 22. Melléklet. MNL OL Igazságügyminisztérium. Szegedi iratok (H 73) Arleth József iratai 1849. d. sz.

⁷⁶² *Szentkláray* 1898. 694.

Miután – mint írta – „nem kegyelemért, hanem igazságért” könyörgött, ragaszkodott a nyilvános elégtételhez is.⁷⁶³

Arleth, Biró Fülöppel egyetemben, 1849. július 13-án élesen tiltakozott nagyszentmiklósi fogva tartása ellen: „A béketűrésnek nehezéke nyomja keblem, amidőn minden részről látom a politikus foglyok kezességre kibocsájtatásukat s mi lelkeszek ezen csekély vigasztalástól is megfosztatunk” – kezdte Róka József helynöknek írt levelét. Hivatkozott Horváth Mihály és Vukovics Sebő rendeleteire, mindenekelőtt pedig arra, hogy bebörtönöztetése sem cselekvésen, sem pedig izgatáson, hanem csak „holmi gyáva mende s mondán” alapszik. Kérte a helynököt, lépjen közbe kiszabadítása érdekében a miniszteriális rendelet szellemében, mert „a fogság még palotában is az marad”. Róka József írt is a két lelkész ügyében Rónay Mór torontáli alispánnak, de közben a foglyokat Szegedre, Aradra, majd ismét Nagyszentmiklóásra szállították, ahonnan a császári csapatok szabadították ki őket.⁷⁶⁴

Biró Fülöp, a Nyitra megyei Újlakon született 1787-ben. Belépett a ferences rendbe, ahol 1810-ben áldozópappá szentelték.⁷⁶⁵ A napóleoni-háborúk alatt csatlakozott a hadsereghez: 1813. október 1-től a 24. sz. tábori kórházban, majd 1814. szeptember 1-től a 61. sorgyalogezredben teljesített szolgálatot. Később szekularizált (világi pap lett) és 1821. augusztus 10-én átlépett a Csanádi egyházmegyébe.⁷⁶⁶ Bébára került, először plébános-helyettesnek, később plébánosnak, mivel a plébánosi javadalmat csak 1822-ben alapították meg és évekkel később, 1837-ben törvényesítették.⁷⁶⁷ Biró 1848/49-ben állandó háborúságban állott káplánjával, Farkas Jánossal, s őt okolta fogságáért is.⁷⁶⁸

Biró Fülöp 1849 elején, „amikor az ellenségnek vészes rohama” előntötte a vidéket, állomáshelyén maradt, saját bevallása szerint azért, hogy híveit testi-lelki vigasztalásban részesíthesse. Arra hivatkozott, hogy nem mulasztotta el „a földönfutóvá lett magyar atyámfiat, az ellenségtől tél közepén üldözötteket, csapatonként szállásomba befogadni, az éhezőket, a hidegtől meredteket ápolni”, továbbá több embert kiszabadított az ellenséges fogságból, „Ubori Antal 70 éves majdányi lakost, midőn őt egy falkányi oláh fejszéjével agyonvágni készült, a halál torkából” kimentette. Szintén

⁷⁶³ MNL OL H 56 1849:1021. (51743 tek.)

⁷⁶⁴ TRKEL Personalien Arleth József 1849:641.

⁷⁶⁵ Schem. Csan. 1848. 122.

⁷⁶⁶ ÖStA KA Personalien Schematismus der k. k. Militär-Geistlichkeit I. k. 101.

⁷⁶⁷ Szentkláray 1898. 311–312.

⁷⁶⁸ Biró Fülöp – Vukovics Sebőnek. Nagyszentmiklós, 1849. július 21. MNL OL H 73 Biró Fülöp iratai 1849: d. sz.

megmentett egy özvegyasszonyt is, akinek férjét és három gyermekét meggyilkolták. 1849. március 26-án „a helyben tanyázott [Kuzman] Todorović tábornok a szőregi csata következtében serege Bébáról kihúzódott – írta Horváth Mihály kultuszminiszternek 1849. június 26-án –, mire a rabló helybéli oláh lakosság azon oknál fogva, hogy padlásomon magyarokat tartottam, házamat megtámadni készülvén, én Kotsvora Ferenc helység orvosával Marienfeldre menekültem, eltávoztam után házam, minden takarmányom kiraboltatott, minden jószágom elhordatott.”⁷⁶⁹

Kreminger Antal szegedi prépost-plébános 1849. június 7-én kelt jelentése megerősítette, hogy a bébai templom és a paplak épségben maradt, noha utóbbit a románok kirabolták. Biró Fülöp a román felkelők elől először Marienfeldre menekült, majd Nagyszentmiklóstra utazott, ahol a magyarok letartóztatták.⁷⁷⁰ Biró önként jelentkezett a magyar hatóságok előtt Nagyszentmiklóson, ahol azért vetették fogságba, mert az ellenséggel való cimborálással és barátkozással, illetve Kossuth Lajos elleni prédikációk megtartásával vádolták. Biró tagadta a vádakát és azokat koholmányoknak bélyegezte. Számos igazolást sikerült beszereznie falusi előljáróktól, akik tanúsították buzgó lelkipásztori munkáját, sőt Róka József is írt számára egy hasonló igazolást. Sorsáért Farkas János káplánját hibáztatta, aki fellázította ellene híveit, akiknek sok pénzt adott kölcsön, s most a visszafizetés elmaradásával ellene fordították őket. Az idős plébános így érvelt állításának igazsága mellett:

„Ezen állításom valósága kiviláglik még káplányom közelebb elkövetett tényeiből is, miután ő, mint vádló az aradi véstörvényszéken ellenem felhordott bűnös tetteknek egész cathalogusát nyújtá bé, és faluról-falura járva híveimet halállal fenyegetve elrettenté a mellettemi tanúskodástól, meghagyván nekik, hogy ha valahol elő találnék bukkanni, azonnal üssenek agyon, különben ő fog agyonlőni engem”.⁷⁷¹

Nehéz megbizonyosodni Biró Fülöp védekezésének valóságtartalmáról. Kreminger Antal szerint a magyarok elhurcolták Aradra, de bizonyosan csak annyit tudunk, hogy 1849. július 21-én Nagyszentmiklóson volt. Ezen a napon kérte írásban Vukovics Sebő igazságügyminisztert, hogy kezesek segítségével helyezzék

⁷⁶⁹ *Biró Fülöp* – Horváth Mihálynak. Nagyszentmiklós, 1849. június 26. MNL OL H 73 Biró Fülöp iratai 1849: d. sz.

⁷⁷⁰ *Miklós* 2004. 87–88.

⁷⁷¹ *Biró Fülöp* – Horváth Mihálynak. Nagyszentmiklós, 1849. június 26. MNL OL H 73 Biró Fülöp iratai 1849: d. sz.

szabadlábba.⁷⁷² A Biró elleni vizsgálatot megszakította a szabadságharc katonai veresége, így visszatérhetett Bébára, ahol 1854-ig volt plébános.⁷⁷³

1849-ben Kreminger Antal vizsgálta ki Biró és káplánja konfliktusát. Jelentése szerint Farkas János tagadta a vádak megalapozottságát. A plébános azt tanácsolta híveinek, hogy ne meneküljenek el 1849 januárjában, mert ha elmennek, el fogják őket pusztítani. Ők elmentek, s jószágaik eközben elpusztultak, ennek okául a plébánost jelölték meg: „ha nem tartóztatott volna, annak idejében jószágainkkal együtt mehettünk volna“. A plébános szolgálója, Matatik Alojzia Szegedre jött, ahol a káplánnak elmesélte, hogy a plébános a rácokkal tart, a törzstisztek nála tanyáznak, sőt még Szőregre is onnan hordanak ételt. „Ebből Követs Andor szőregi plébános és a káplán Farkas János nagy lármát ütöttek. A káplány összehíván néhányat az ide menekült papok közül ú.[gy] m.[int] Fodor Gáspár törökanizsai, Kováts János szajnai plébánosokat, Zombori Józsefet, csókai segédet és a rábai tanítót Molnár Györgyöt; ezekkel apja házában a szolgáló leányt kihallgatá, vallását írásba foglalá... és a jelenlévőkkel aláíratá, maga is aláírván, s a kormánybiztosnak beadván; így plébánosának csakugyan vádlója lett. S ez azon 23 pontból álló vád, melynek folytán a plébános úr befogatása kormánybiztosilag elrendeltetvén, ő előbb NagySz[ent]Miklóson, azután Aradon és ismét NagySz[ent]Miklóson fogollyá tétetett, de bíró előtt meghallgatva s ügye törvényesen felvéve sehol sem volt.”⁷⁷⁴

Követs András szőregi plébánost többek között azért fosztották meg javadalmától, mert Birót feljelentette a magyar hatóságoknál.⁷⁷⁵ A szeptember 25-i szentszéki ülésen felolvasták Kreminger jelentését, ami szerint Farkas János káplánnak döntő szerepe volt plébánosa befogatásában, mivel ő készítette ellene a vádlevelet. Az ekkor megfogalmazott határozat szerint az érintett egyének közötti kibékülést tudomásul veszik. Noha Biró Fülöp megbocsátott káplánjának, a szentszék nem hagyhatta Farkas János tetteit fenyítés nélkül. A radnai zárdában napi 1 pft-ért szobát kellett bérelnie és táplálást fogadnia. Két hetet kellett a zárdában töltenie, szerdánként kenyéren és vizen böjtölve, egész idő alatt a társalgástól tartózkodva, csak szentmise hallgatására mehetett ki szobájából. Ezt az időszakot „épületes és papi jellem kiképzését

⁷⁷² *Biró Fülöp* – Vukovics Sebőnek. Nagyszentmiklós, 1849. július 21. MNL OL H 73 Biró Fülöp iratai 1849:d.sz.

⁷⁷³ *Szentkláray* 1898. 313.

⁷⁷⁴ TRKEL Personalien Farkas János 1849:360.

⁷⁷⁵ TREKL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 357.

szolgáló könyvek olvasásával”, ájtatos elmélkedésekkel és buzgó imádsággal kellett töltenie, végül a szentgyónást is el kellett végeznie.⁷⁷⁶

Farkas betegségére hivatkozva nem vonult be a radnai zárdába, sőt 1849. október 16-án ítélete megváltoztatását kérte, a vádakat pedig továbbra is megalapozatlannak tartotta. „Fáj szívem, ha meggondolom, s ez teend sírba, hogy 10 évi ernyedetlen fáradozásimnak, midőn jutalomra számolék, egy hamis vád által örökre eltemetve vagyok – én, ki még a forradalom által sem hagytam magamat elsodortatni, én sem nemzetőri szolgálatot nem tettem, sem honvéd nem voltam, sem lázító beszédet nem mondtam, és akkor is midőn csaknem az egész clerus letapodva az egyházi fegyelmet, eldobta öltönyét, bajuszt, szakállt hordott, én akkor is jóllehet sokaktól kicsúfoltatva, szentül megtartottam a törvényeket, papi öltönyben jártam, s bajusz-szakállt soha nem hordtam.”⁷⁷⁷ A szentszék azonban nem változtatta meg határozatát, így Farkas kénytelen volt 1850 februárjában letölteni a rá kirótt zárdafogságot.⁷⁷⁸

Id. Arleth József, akinek szolgálatait az uralkodó a szabadságharcot követően arany érdemkeresztrel ismerte el, mindenképpen szeretett volna – politikai érdemeire hivatkozva – egy kanonoki kinevezést kieszközölni magának. Esperese némi iróniával jelentette 1849. december 13-án: „Ő [Arleth] elmegy végkép – mint hallám – Bécsbe; azt gondolja, hogy ő is azonnal kanonok lesz, mihelyst Bécs küszöbét érintette, pedig alkalmasint csalatkozik! Tartok tőle, nehogy nagy urakkali coversatiója szellemi tehetségeit kárára árulja el.”⁷⁷⁹ A kérvények hatására a császári hatóságok véleményt kértek nevezett plébánosról Fábry Ignáctól. Az általános helynök hosszasan ecsetelte Arleth császár-, és kormányhű érzelmeit, de azt sem tagadta le, hogy a káptalani kinevezéshez mélyebb tudományosság, többoldalú képzettség és fáradhatatlan munkaszeretet és tevékenység szükséges. Az, hogy a kérelmező rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal – folytatta –, csak nehezen lenne állítható.⁷⁸⁰

1851. március 21-én Arleth a császárhoz fordult, de minden kísérlete megbukott azon, hogy a véleményező egyházi főhatóság nem támogatta kérését.⁷⁸¹ 1852. november 10-én újra írt az uralkodónak, de kérése ismét sikertelen volt, ezúttal az új csanádi püspök, Csajághy Sándor véleménye miatt. 1853. május 3-án egy-egy levélben ismét

⁷⁷⁶ TREKL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 360.

⁷⁷⁷ TRKEL Personalien Farkas János 1849:553.

⁷⁷⁸ TRKEL Personalien Farkas János 1850:469.

⁷⁷⁹ TREKL Personalien Arleth József 1849:894.

⁷⁸⁰ TRKEL Personalien Arleth József 1849:1774.

⁷⁸¹ TRKEL Personalien Arleth József 1851:1253.

kérte kanonoki kinevezését püspökétől és a császártól is.⁷⁸² Utolsó, szintén sikertelen kísérlete 1868-ra maradt.⁷⁸³ Végül plébániát cserélt, és így karánsebesi esperes-plébánosként szolgált, egészen 1878. február 20-án bekövetkezett haláláig. Arleth esete rámutat arra, hogy a konzervatív egyházi vezetők ugyan az adott pillanatban összefogtak az osztrák politikusokkal és a császári katonákkal a forradalom leverése érdekében, de arra már nem voltak hajlandók, hogy az egyházi kinevezéseket kizárólag politikai teljesítményektől tegyék függővé.⁷⁸⁴

Lényegében ugyanez a tanúság vonható le az ún. „sváb-petíció” történetéből is. Amint a fentebbiekben láthattuk, a bánsági német papság jelentős hányada támogatta a szabadságharcot. Az ellentétes véleményen lévők kiemelkedő alakja volt a Pesten, 1803. szeptember 1-jén született, 1826-ban pappá szentelt, 1845-ben pedig bogárosi plébánossá kinevezett Jozef Novák.⁷⁸⁵

Az 1849. szeptember 4-én, Temesváron tartott szentszéki ülésen felolvasták Novák szeptember 1-jén kelt jelentését, „melyben előadja, miként a bogárosi hívek annak emlékére, hogy az Isten őket a belháború veszélyei közt megőrizte, s a boldogító béke karjai közé vezette, vasárnapokon a szentmise végeztével három miatyánk s üdvözlégy előrebocsátása után egy alkalmas imádságnak elmondását, valamint azt, hogy minden évben augusztus 1-ső vasárnapján különös szónoklat tartassék, melyben a hívek ezen ájtatosságnak céljáról, a belháborúnak ez napon történt megszüntetéséről figyelmeztetvén, az Isten és Király iránti érzelmekre figyelmeztetvén, s szegények felsegélésére serkentessenek, kegyesen megengedtetni kérik, híveinek ezen kérelméhez a jelentő még azt kapcsolja: hogy a szándékolt ájtatosság szentség kitétel, s áldással történhessék meg.”⁷⁸⁶ A szentszék megdicsérte ugyan a híveket, de a plébánost egyúttal figyelmeztette is, hogy ne politizáljon a szószékről: „a bogárosi híveknek ezen közhelyesléssel fogadott ájtatos szándékuk iránt semmi észrevétel nem lévén, annak foganatosítása megengedtetik, a jelentő lelkészre bízatik, az évenként tartandó szentbeszédre nézve kikötetvén, hogy abban minden politikai kitételek mellőztetvén, tartalmára nézve az egyházi szentbeszéd korlátai közt maradjon meg.”⁷⁸⁷

⁷⁸² TRKEL Personalien Arleth József. Arleth József – Császári-Királyi Apostoli Felségnek. Csanád, 1853. május 3- 1853:szám nélkül.

⁷⁸³ TRKEL Personalien Arleth József 1868:661.

⁷⁸⁴ *Petri* 1992. 45.

⁷⁸⁵ *Petri* 1992. 1374–1375.

⁷⁸⁶ TREKL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) 1849:214.

⁷⁸⁷ *Ibidem*.

Amint arra korábban már utaltunk, 1849. október 1-jén Novák feljelentése következtében tartóztatták le a császári hatóságok Brassay József csatádi plébánost. Érdemei elismeréseképpen a bogárosi plébánost 1854-ben arany érdemkereszttel tüntették ki.⁷⁸⁸

A bánsági német értelmiség egy részét aggasztották a magyar fegyverletételt követő események. Véleményük szerint a magyar szabadságharc alatt nemzetiségüket csak mint páriák gyakorolhatták. Úgy látták, hogy a szerbek, a románok és a szlovákok is kaptak valamiféle nemzeti engedményt a szabadságharc leverését követően. Nagyon pozitívan értékelték az olmütz-i alkotmányt, ugyanakkor a hamarosan kialakuló Szerb Vajdaságban is veszélyeztetve látták nemzetiségüket. Ezért felkérték az uralkodót, hogy az erdélyi szászok mintájára a bánsági németeknek is biztosítson autonómiát, vagyis az erdélyi szászok grófja mintájára a bánsági németek élére is nevezzen ki egy grófot. A kérvényt Jozef Novák szerkesztette, megírásában valószínűleg közreműködött Alexander Bonnaz (Bonnaz Sándor) nagyősi (Triebswetter) plébános, későbbi csanádi püspök is. Novák, akit a petíciót aláíró 13 község képviselői felhatalmaztak érdekeik képviselésével, 1849 őszén személyesen vitte el a kérelmet az uralkodónak Bécsbe. Ez az ú.n. bogárosi petíció azonban nem hozta meg a várt sikert.⁷⁸⁹

Az osztrák minisztertanács már 1848. december 11-én tárgyalta a Szerb Vajdaság esetleges felállításáról, de a háborús viszonyokat nem tartották megfelelőnek a kérdés rendezésére.⁷⁹⁰ Az 1849. október 15-én tartott minisztertanácson Felix Schwarzenberg miniszterelnök átadta Alexander Bach belügyminiszternek a megfelelő rendelet kiadása érdekében a bánsági németek szerb szupremáciával szembeni állásfoglalását (a bogárosi petíciót).⁷⁹¹ Október 30-án, amikor a minisztertanácson a megalapítandó vajdaságról tárgyaltak, több miniszter is ellenezte Bach elképzelését, hogy az új tartomány koronatartományi rangot kapjon. Leo Thun kultuszminiszter például a Vajdaságot egyedül a szerbek által lakott területre akarta korlátozni, a Szerémséggel egyesíteni és végsősoron Horvátországhoz és Szlavóniához csatolni. Bach ugyanakkor hallgatott a bánsági svábok kérelméről.⁷⁹²

⁷⁸⁸ Petri 1992. 1374-1375; TRKEL Historia Parochiae Csatád 122; TRKEL Pesonalien Brassay József 1849:418.

⁷⁸⁹ Petri, Anton Peter: Josef Novak und die Bittschriften an den Kaiser. Leben und Wirken eines donauschwäbischen Volksmannes. München, 1963. (a továbbiakban: Petri 1963.) 35-42.

⁷⁹⁰ Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségipolitika Magyarországon 1849 – 1860. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Deák 2000.) 36.

⁷⁹¹ Kletečka Bd. I. 2002. 759.

⁷⁹² Kletečka Bd. I.2002. 798-799.

Az osztrák minisztertanács 1849 őszére egyre inkább eltávolodott attól a Franz Stadion által képviselt nézettől, amely a közigazgatási területi elkülönüléstől várta a nemzeti kérdés megoldását.⁷⁹³ Így érthető, hogy november 8–9-én, amikor a minisztertanács – főként az uralkodó észrevételeinek beépítésével – módosította a Vajdaságra vonatkozó előterjesztését, a sváb petíció már nem került érdemben szóba.⁷⁹⁴

1849. november 8-án, Zsombolyán (Hatzfeld) Novák saját kezűleg jegyezte le a második uralkodóhoz intézett kérvényt, amelyet Paul Michels zsombolyai bíró és Johann Spiller nagyjécsai esküdt látott el kézjegyével. Ebben megismételték korábbi kérésüket és egyúttal a német községek számára kialakítandó kerület vezetőjének Karl Arizi Torontál megyei császári biztost javasolták. A petíció azonban megkésett, hiszen 1849. november 18-án egy császári nyílt parancs felállította a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot. Igaz, a szerbek sem lehettek maradéktalanul elégedettek, hiszen az új koronatartomány ideiglenes vezetője Ferdinand Mayerhoffer cs. kir. tábornok, hivatalos nyelve pedig rövid küzdelmet követően a német lett, ráadásul az adott határok között a szerbek kisebbségben voltak.⁷⁹⁵

A petíció kapcsán említett, francia származású Alexander Bonnaz zsombolyai plébános is a császárpárti plébánosok közé tartozott. A későbbi csanádi püspököt, akinek plébániáját a szabadságharc alatt a nagyszentmiklósi nemzetőrök politikai beállítottsága miatt szabályosan megostromolták, fel akarták akasztani egy fára.⁷⁹⁶ Bonnaz szintén jó kapcsolatot ápolhatott a Torontál megyei császári biztossal. Karl Arizi ugyanis 1849. október 2-án kérte Fábry Ignác általános püspöki helynököt, hogy a Brassay József elhurcolásával megüresedett csatádi plébániára helyezték át Bonnaz nagyőrszi plébánost, míg Nagyőszre Kolozsy Antal zsombolyai káplánt. A helynök valóban áthelyezte Bonnazt Csatádra, viszont Kolozsy helyett, aki csak egy évet szolgált, a kiskindai Orth Józsefet, aki már kilenc éve káplánkodott, helyezte Nagyőszre adminisztrátornak.⁷⁹⁷ Bonnaz ekkor még fenntartotta jogát a nagyőrszi plébániára (1850 őszén ő szentelte fel a helység új templomát is). Később az ötvenes években először a

⁷⁹³ Deák 2000. 56–57.

⁷⁹⁴ Kletečka Bd. I. 2002. 815–819.

⁷⁹⁵ Petri 1963. 45–52.

⁷⁹⁶ Martin Roos szerint a nézeteltérés oka az volt, hogy a nemzetőröket nem üdvözlötték fűvőszenekarral, illetve hogy Bonnaz egy császári hivatalnokot ápolt plébániáján. Roos, Martin: Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil: 3: Vom Absolutismus bis zur Aufteilung 1851 – 1923. Teilband a/ 1851 – 1889. München, 2014. (a továbbiakban: Roos 2014) 34. Bonnazról lásd Szekrényi Lajos: Bonnaz Sándor csanádi püspök. Katholikus Szemle 1890/2. 161–184. A tanulmányra Miklós Péter hívta fel figyelmemet, ezúton mondok neki köszönetet.

⁷⁹⁷ TREKL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) 1849:407.

Temesi Bánság és Szerb Vajdaság német és magyar népiskoláinak felügyelőjévé, 1853-ban kanonokká, majd egy évvel később helytartósági tanácsossá és oktatásügyi előadóvá nevezték ki. Karrierjét az tette lehetővé, hogy egyszerre élvezte az egyházi és a politikai élet befolyásos tagjainak támogatását.⁷⁹⁸

Nem lelkesedett a szabadságharc ügyéért Hofstaettner Ferenc Temesvárgyárvárosi plébános sem. Még 1848 nyarán az osztrák hadügyminisztériumnál sürgette testvére őrnagyi előléptetését a német-bánsági határőr-gyalogezrednél.⁷⁹⁹ A makói vikáriátus utasításainak nem engedelmeskedett, és alávetette magát a temesvári haditanács határozatainak.⁸⁰⁰ A magyar hatóságok ezért Temesvár-Gyárváros bevételét követően rövid időre letartóztatták. 1851-ben neki is járt az arany érdemkereszt, 1861-ben pedig kanonokká nevezték ki.⁸⁰¹

A császárpárti plébánosok között tarthatjuk számon Szűts (Szűcs) Antal kisteleki lelkészt is. Szegedi polgári családból származott, s már az 1830-as években, Pécskán, rendszeresen összetűzött káplánként plébánosával. Először leszerződött a cigányokkal, hogy minden nap muzsikáljanak a plébánia előtt; majd amikor Györfy Antal alesperes-plébános ellentmondott neki, akkor Bessenyei fiskális háza előtt zenéltetett. Szűts szerette volna magát beiktatni pécskai plébánosnak, amikor Györfy ezzel kapcsolatban érdeklődött, csak annyit válaszolt: „Ha esperes úr tőlem tanulni akar, megfelelek, ha pedig nem, nem is felelek az úrnak, mert nem vagyok gyermek.” Amikor egy ízben a plébánosa nem tudta, hogy otthon van, bezárta az ajtót, mire a káplán így fakadt ki: „Baszom az Anyátokat, hogy meritek az ajtót előttem bezárni, vagy ki meri eztet parancsolni?”⁸⁰²

Szűts Antalt 1835-ben nevezték ki kisteleki plébánosnak. Összeférhetetlen ember hírében állt, aki sem híveivel, sem kegyurával (Szeged városa) nem találta meg a hangot. 1844-ben hívei már arról tájékoztatták püspökét, hogy Szűts „bennünket kistelekieket a botrányokig bánt”. A már kibékült házaspárokat egymás ellen uszítja, a nőket bezárja, időnként megveri. A születési anyakönyvbe csak az apákat írja be, az anyákat nem. Többeket visszariaszt a házasságtól, a haldoklóknak pedig napokig kell várniuk az utolsó kenetre. Húsvét másnapjának reggelén a „tisztelendő úrnak csinos

⁷⁹⁸ Roos 2014. 34; Petri 1992. 183–185. A források egyértelműen cáfolják, hogy Bonnáz 1840-től 1853-ig temesvári plébános lett volna, amint azt Bugarski állítja. Bugarski 2008. 539.

⁷⁹⁹ MNL OL H 75 Iktatókönyvek. 4. k. 1848:3841.

⁸⁰⁰ TRKEL Personalien Hofstaettner Ferenc 1849:507.

⁸⁰¹ Petri 1992. 755–756.

⁸⁰² TRKEL Personalien Szűts Antal. Leopold Winhagen németszentpéteri lelkész vallomása Szűts Antal káplán elleni vizsgálat során. Németszentpéter, 1830. október 12. 1830:szám nélkül.

főzőnéjét amidőn az utcán egy legény locsolta, azt ő a prédikáló székből megátkozván, a prédikálásnak hamar véget vetett, a prédikáló székből a sekrestyébe sietett, ahol hirtelen kis üngét levetvén, az utcára kiszaladt, ahol ott a locsoló legényt megragadván, cibálva s közlátványságra fáradtig ütötte, utóbb azt a faluházához becsukatta”. Ez az a „főzőné” – folytatódott a hívek levele –, kit tizenkét éves korában vett maga mellé, örökbe fogadta, „kit a cseléd szobából kivén, úri öltözetbe tévén, most a lakószobájába[n] laktat, vele egy asztalnál eszik, s együtt vele kocsikáz, a népnek nem kevés botrányára”.⁸⁰³ A panaszokat Szeged szabad királyi város tanácsa is alátámasztotta.⁸⁰⁴

Hívei 1847. november 7-én még a plébánia épületet is rágyújtották plébánosukra. 1848. április 9-én a plébános a polgári átalakulást kritizálta. Ezzel végleg betelt a pohár.⁸⁰⁵ Április 16-án a felháborodott lakosság népgyűlésen követelte, hogy a plébános azonnal hagyja el a települést, s ezt délután 2 órakor egy 11 tagú küldöttség tudatta vele. Szűts vonakodott teljesíteni a követelést, mire a nép a „déleesti isteni szolgálatot” követően megrohamozta a plébániát. Este a plébános kénytelen volt a tanyagazdájához menekülni. 17-én már nem engedték be sem a templomba, sem plébániájára, így végül el kellett hagynia a települést, és hamarosan a plébániáról is lemondott.⁸⁰⁶ Aznap kelt jelentésében Kreminger Antal prépost, szegedi esperes-plébánosnak így foglalta össze a történeteket: „Hivatalosan tudósítom fenntisztelt Prépost Urat, miként ma reggel a kisteleki hívek plébánia házamra rohanva abból kizártak, a Templom kulcsait elvették. A Szent hivatalt és minden szobákat a Falu bírāja lepecsételte s így a szabadság mámorától megittasodott nép a lelki szolgálatot tettelegesen megszüntette.”⁸⁰⁷

Szűts ezt követően tehát lemondott plébániájáról, és a szabadságharc alatt Szegeden húzta meg magát. 1848. augusztus 16-án részt vett a szegedi espereskerületi gyűlésen, ahol a konzervatív papság egyik szószólója volt.⁸⁰⁸ 1849. május 12-én segélyért folyamodott Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amit nem kapott meg, mivel nyugdíját már korábban kiutalták neki. Folyamodványa azért figyelemre méltó, mert későbbi, határozottan császárpárti megnyilatkozásaival szemben

⁸⁰³ TREKL Personalien Szűts Antal 1844:1492.

⁸⁰⁴ TREKL Personalien Szűts Antal 1844:1547.

⁸⁰⁵ Miklós 2004. 105–106.

⁸⁰⁶ TREKL Personalien Szűts Antal 1848:789.

⁸⁰⁷ TREKL Personalien Szűts Antal 1848:786.

⁸⁰⁸ A szegedi esperesi kerület gyűlése. Szeged-Sz[ent]. dómei [azaz dömötöri] parókia, 1848. augusztus 16. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848: szám nélkül. Közli Zakar 2016. 168–176.

itt a független Magyarország és Horváth Mihály híveként mutatta be magát. Ennek bizonyítására elegendő levelének első mondatát felidézni. „A legédesb örömmel töltözik szívem, hogy mélyen tisztelt kormányzó elnökünk, s a nemzetgyűlés bizalma Méltóságodat mint óhajtam a vallás és közoktatási ügy élére állítá; mert ezzel biztosítva van reményünk: mikép vallás és iskolai ügyeink Méltóságod bölcs vezetése, és célszerű rendezése által a legdúsabb eredményre fognak vergődni; adja is az ég, kívánom mennyei áldomásait eme legszentebb ügyekbeni fáradozásaira.”⁸⁰⁹

Szűts naponta ostromolta Horváth Mihályt és a minisztériumot segély iránti kérelmével. Június 24-én elpanaszolta a miniszternek, hogy a pénzügyminisztérium először 300, majd csak 200 pft segélyt utalt ki neki.⁸¹⁰ Egy nap múlva, 25-én Szűts ismét kérte 200 forintos fizetésének 100 pengőforinttal való megemelését a vallásalapból, vagy azt, hogy „érdemeihez mért” hivattal ruházzák fel. Arra hivatkozott, hogy lemondása után Lonovics püspök megígérte neki, hogy újabb plébániát kap, de erre a szerb lázadás miatt nem kerülhetett sor. A tűzvészben mindenét elvesztette és a nagy drágaság közepette alig tud Szegeden megélni.⁸¹¹

Miután Szeged városát megszállta a cs. kir. katonaság, 1849. augusztus 5-én, a cs. kir. hadsereg királyi biztosa, Cziráky János gróf a szegedi, Szent rókusi plébánia ellátását bízta rá. Kinevezését Szeged város tanácsa és Temesváry István, Csongrád és Csanád megye királyi biztosa is támogatta, így először ideiglenesen, majd október végén végleg megkapta a rókusi plébániát.⁸¹² Ezt követően szentbeszédeiben többször is méltatta a Habsburg uralkodók történelmi érdemeit. 1851. augusztus 18-án, Ferenc József születésnapja alkalmából tartott ünnepi szentmisén például így oktatta híveit a szabadságharcra kapcsolatban:

„Ezen kártékony férget, mely mintegy titkon rágódott országunk boldogságán, hasonlóképp a fényes Osztrák Ház bölcsessége tiprotta szét.

A legutóbbi gyászos emlékű időben egy irtózatoss és bűnös polgári mozgalom veszedelmeibe esik a haza, s mi történik? A dicső császári sereg élére áll fiatal Királyunk, megveri, szétűzi, eloszlatja, nagy részben semmivé teszi a pártütők csoportjait, s eképp megmenti alattvalóit a haláltól; a hazát pedig a végelpusztulástól.”⁸¹³

⁸⁰⁹ MNL OL H 56 1849:138. (51743 tek.)

⁸¹⁰ MNL OL H 56 1849:696. (51743 tek.)

⁸¹¹ MNL OL H 56 1849:695. (51743 tek.)

⁸¹² Miklós 2004. 96–104.

⁸¹³ TREKL Personalien Szűcs Antal 1852:350.

Az 1860. októberi 20-án kiadott diplomát követően a szegediek rendszeresen tüntettek ellene, ablakait beverték, sőt kezdeményezték a plébániáról történő eltávolítását is. A szorult helyzetben lévő plébános 1861. november 28-án Ferenc Józsefhez fordult segítségért: „az alkotmányos szabadság, több rakoncátlankodók, s forradalomrai törekvők szabadosságra, féktelenkedésekre, és cs. kir. Felséged híveinek rágalmak, tüntetések, és egyéb bántalmazások általi sérelmezéseikre használták azt; így történt, hogy legutóbb néhány alkotmányosan rakoncátlankodó, jellemtelen terroristák és izgató forradalmárok nálunk Szeged városában a képviselők sorába jutván, uralmoknak ön súlyával egészen rám nehezedtek, legkegyetlenebbül üldözőbe véve személyemet azért, hogy az 1848-iki pártütést tehetségem szerént gátolni törekedtem”.⁸¹⁴

A Magyar Királyi Kancellária tömör válasza szerint azonban „Folyamodó kérelmének hely nem adathatik.” Szeged város is vizsgálatot folytatott ellene, majd a temesvári szentszék is perbe fogta elmozdítása érdekében. A perben az ügyész Mucsi Erzsébettel (Veszélka János nejével) folytatott tilos viszony (ágyassággal), számos zsarolással, embertelen bánásmóddal, végül azzal vádolta, hogy hívei engesztelhetetlenül gyűlölik. A per eredményeképpen javadalomcserére ítélték, ami ellen fellebbezett. Végül a hosszas küzdelemnek 1863-ban Szűts halála vetett véget.⁸¹⁵ Szűts a polgári átalakulás engesztelhetetlen ellenfele volt. Nehéz természete és leplezetlen császárpártisága megakadályozta abban, hogy Szegeden sikeres pasztorációt folytasson.

Szűts utóda Kisteleken – amint azt korábban már említettük – Bezdány Ferenc lett. Őt még bogárosi káplánként az ottani nemzetőrök káplánjukká választották,⁸¹⁶ 1848. augusztus 7-én viszont már Vadász Manó szegedi polgármester tudatta a püspökséggel, hogy a közgyűlés Bezdányt kisteleki plébánossá választotta.⁸¹⁷ A megtorlás hangulatára jellemző, hogy időnként olyan lelkészeket is letartóztattak, akik nem támogatták a függetlenségi harcot. Közéjük tartozott Bezdány is, akit tisztázott a pesti cs. kir. hadbíróság. Hazatérését követően szeretne volna áthelyeztetni magát egy másik plébániára, amire azonban akkor nem került sor.⁸¹⁸

⁸¹⁴ TREKL Personalien Szűcs Antal. Szűts Antal – Ferenc Józsefnek. Szeged, 1861. november 28. 1862: szám nélkül.

⁸¹⁵ TREKL Personalien Szűcs Antal. Szűcs Antal periratai. 1863: szám nélkül.

⁸¹⁶ *Szentkláray* 1898. 381–382.

⁸¹⁷ *Miklós* 2004. 123–124.

⁸¹⁸ TREKL Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) 1849:665.

Mint láttuk, a császárpárti politikai beállítottság a forradalmat követően szükséges, de nem elégséges feltétele volt a sikeres egyházi karriernek. Bonnáz püspök lett, mert 1848/49-ben a forradalom és szabadságharc ellensége volt, és az 1850-es években az oktatás területén is bizonyította kimagasló képességeit. Idősebb Arleth József viszont hiába előszobázott Bécsben, egyházi előjárói véleménye ellenére nem nyerhette el az általa óhajtott kanonoki állást.

VI. 2. Egy királypárti plébános viszontagságai 1848-49-ben

Első pillantásra nehezen értelmezhető különbségnek tűnik, hogy valaki császárpárti vagy királypárti-e, mivel a császár és a király ugyanaz a személy volt (igaz koronázás hiányában utóbbival kapcsolatban több kérdés merülhetett fel). A szabadságharc leverését követő időszak azonban lehetőséget nyújtott arra, hogy az alkotmányosságot támogató konzervatívok visszaszerezzék elvesztett népszerűségüket. Szűts Antal barátja és szövetségese, Kreminger Antal prépost, szegedi esperes-plébános jóval sikerebben vészelte át a forradalom viszontagságait, mint barátja.

Szűtshöz hasonlóan ő is nehéz helyzetben volt, hiszen székhelyét 1849. augusztus elejéig a magyar kormányhoz hű csapatok ellenőrizték. Röviden összefoglaljuk, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie egy olyan papnak, aki a „törvényes forradalmat” még elfogadta, de az 1849-es eseményekkel már élesen szemben állt. 1849. április 26-án Batthyány Kázmér gróf, országos biztos felfüggesztette hivatalából Kreminger Antal szeged-belvárosi plébánost, aki „ösmert szelleménél fogva, jelen állomásának vitelére érdemtelen”. A papról elterjedt a hír, hogy nem temetett el egy gyermeket, akinek az apja a király ellen harcolt Földvály Sándor őrnagy önkéntes nemzetőrei között. A plébános 1849 augusztusában visszatérhetett plébániájára, de hogy közben mi történt, azt Reizner János kutatásai óta nem sikerült megnyugtatóan tisztázni történetírásunknak. Reizner a városi iratanyag és a helyi sajtó áttekintését követően már 1884-ben rekonstruálta az eseményeket. Mivel az egyházi forrásanyag akkoriban még nem volt kutatható, néhány részletre nem tudott fényt deríteni. Így nem tudta bizonyosan, hogy a prépost valóban megtagadta-e Földvály Sándor egyik katonája gyermekének eltemetését, homályban maradtak a

plébános ellen folytatott vizsgálatok részletei, illetve Horváth Mihály szerepét sem sikerült teljes egészében feltárnia.⁸¹⁹

A későbbi történészek, akik Kremingerről írtak, nagyobb részt Reizner adatait ismételgették. Így járt el – többek között – Szántó Imre a „Szeged történeté”-ben.⁸²⁰ Miklós Péter szerint Róka József püspöki helynök vizsgálatot rendelt el az ügyben, végül Horváth Mihály püspök visszahelyezte hivatalába Kremingert.⁸²¹ Kisházi Kovács László szintén Reizner alapján tárgyalta az eseményeket. Szerinte Horváth Mihály kinevezett püspök 1849. május 31-én megsemmisítette a Kreminger helyére prezentált Szabados József választását, Róka József püspöki helynök pedig elküldte a belvárosi plébánost a budai fürdőkbe. Gaál Eduárd császári biztos rendeletét követően a Csanádi püspökség szeptember 5-én rehabilitálta a plébánost.⁸²² Tekintettel arra, hogy Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter utasítására a Kremingerre vonatkozó egyházi iratokat visszaküldték az egyházmegye levéltárába, a következőkben elsősorban ezekre az eddig nem publikált anyagokra támaszkodva kíséreljük meg rekonstruálni a történeteket.⁸²³

1848. szeptember végét megelőzően semmi sem utalt a majdan kitörő viharra. Szeged város két ízben is sürgette Kremingert a helybeli elemi iskolába, illetve a Móra városi iskolába egy-egy hitszónok kiküldésére, továbbá egy közelebbi temető kialakításához is kérték a segítségét.⁸²⁴ A plébános 1848. augusztus 4-én a veszprémi központtal felállított 6. honvédszászlóalj zászlaját szentelte fel a palánki (belvárosi) templomban.

Szabó Zsigmond, a zászlóalj őrnagya baráti hangú levélben mondott köszönetet Kremingernek:

„Önnek nagylelkű ajándoka engem igen meglepett, s most kétszeresen vagyok köteles leghálásabb köszönetemet nyilvánítani, valamint saját, úgy a parancsnokságom alatt lévő Zászlóalj nevében. Ön kétszeresen áldozott, fáradsággal és anyagi segéllyel.

⁸¹⁹ *Reizner János*: A régi Szeged. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. I. k. Szeged, 1884. (a továbbiakban *Reizner 1884/I.*) 227–231. Ugyanez megjelent még egyszer, lásd: *Reizner János*: Szeged története. II. k. A XVIII. század végétől az 1879. évi árvízig. Szeged, [1889.] 153–155.

⁸²⁰ *Szántó Imre*: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc időszaka, in.: Szeged története. 2. 1686-1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985. (a továbbiakban: *Szántó 1985.*) 783–784.

⁸²¹ *Miklós Péter*: A katolikus egyház Szegeden 1848/49-ben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica Tomus CXXIII. Szeged, 2005. 5–7., másodközlés: *Miklós 2006/2.* 71–73.

⁸²² *Kisházi-Kovács László*: Egy híres szegedi plébános: Kreminger Antal (1804-1885). Deliberationes I/1. (2008) 63–66. Az állítás azért különös, mert a Szerző által idézett forrás keletkezése augusztus 28.

⁸²³ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Szeged, 1849. július 27. TRKEL Personalien. Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849: szám nélkül.

⁸²⁴ G. Tóth 2000. 166, 175, 186.

A lelki kapocs, mely közöttünk kötöttet, legyen megáldva s legyen örökkön szent, és a zászló, melyet Ön számunkra felszentelt, engedje Isten, hogy bennünket győzelemre vezetve legyen megmentője e vészfenyegette hazának!”⁸²⁵

Az esemény szemet szúrt a kormány hivatalos lapja, a „Közlöny” tudósítójának is. Augusztus 11-éről keltezett jelentésében lelkesen tudósított a zászlószentelésről: „Meg kell említenünk a veszprémi zászlóaljnak városunkba lett zászlószentelését, és az ünnepélyt vezérlő prépost Kreminger Antalnak a sereghez tartott lelkes beszédét.”⁸²⁶

1848. augusztus 16-án, a belvárosi plébánián tartották meg a szegedi esperesi kerület gyűlését. Kreminger szövetségeseivel együtt elkeseredetten védte a Lonovics József csanádi püspök által előterjesztett tárgyalási javaslatokat, de végül kisebbségben maradt. A kisebbségben maradt konzervatívok (Kreminger és csoportja) hevesen elleneztek a reformokat, így azt a követelést is, hogy a püspök az egyházmegye által szabadon választott tanáccsal kormányozzon. Végül mégis felolvasták a csanádi papság 18 pontját, ezekhez ragaszkodott a többség „azon megjegyzésekkel, „hogy reájok nézve a püspöki pontok egészen ki nem elégitők”.”⁸²⁷

Kreminger még 1848. július 15-én közajátatosságot rendelt el a béke megőrzése érdekében, amelyet a szőregi vérengzést (1848. október 15.) követően naponkéntire változtatott. 1848. szeptember végén szólította fel Vadász Manó szegedi polgármester a szeged-belvárosi plébánost, hogy legyen segítségükre az újoncok kiállításánál:

„A miniszterelnöki rendelmény folytán Szeged városból öszvesen 550 egyén lévén a haza jelenlegi körülményeinél honvédek sorsrúzás által a 19, 20, 21, 22 évesek kiállítandó, felhívjuk tisztelt lelkész Urat, hogy palánk városi részről az illető küldöttség által honvédeknek öszveírt egyényeket [!] egyházi szószékből hazánk védelmére serkentve, arra szólítsa fel, miszerint sorshúzás végett f.[olyó] é.[v] október hó 1ső, 2dik és 3ik napjain reggeli 8 órakor a városházánál megjelenni kötelességüknek ösmerjék. Azok helyett, kik öszveírva lévén vagy e városban nincsenek, vagy pedig netalán betegségük végett meg nem jelenhetnek, szülőkik jelenjenek meg, a sorshúzásra. Minthogy azon egyének, kik sem szülők által, sem pedig maguk meg nem jelennek, 4 évi szolgálat helyett 8 évig fognak fegyverben szolgálni, ide egyes vessző alá zárván használatul egy buzdító felhívást.”⁸²⁸

⁸²⁵ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:422.

⁸²⁶ Közlöny 1. (1848. augusztus 16.) 332.

⁸²⁷ A szegedi esperesi kerület gyűlése Szeged - Sz. dőmei parókia, 1848. augusztus 16. TRKEL Horváth Mihály iratai. 1848: szám nélkül. Közli Zakar 2016. 168–176.

⁸²⁸ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:422.

Kreminger azonban nem magyarázta meg az újoncozással kapcsolatos rendeletet és nem is lelkesítette híveit. Ebner Antal városi polgár ezen rendkívül megbotráncozott, és Bach Györggyel valamint Szűts Andrással jelentést tett az esetről a polgármesternek. Másnap Ebner szóváltásba keveredett Kremingerrel, aminek során kifejtette, hogy „jó lenne egy örökös küldöttséget a templomokba rendelni”, mire Kreminger így válaszolt: „én az én elveim mellett holtig megmaradok”. Az örökös kirendelésére egyébként 1848. december közepén valóban sor került.⁸²⁹

Kreminger Antal indulatosan reagált Ebner kritikájára. Mint megírta, az, hogy a mai szentbeszéd utáni hirdetésem „nem éppen Ön gondolata s kívánsága szerint lőn végezve, csak sajnálni tudom, de hogy ezért ön engem a tisztelt polgármester úrnak feladott, s így édes magyar hazám iránti hűtlenségről gyanúsított, ezt jelen vészes időben szó nélkül hagyni ártatlanságom érzetében becsületem tilt.

Mire nézve felszólítom, hogy ha alacsony rágalmazóvá süllyedni nem akar, bizonyítsa be: mit vétettem papi vagy hazafiúi hivatalom ellen.”⁸³⁰

Róka József csanádi püspöki helynök 1848. december 29-én küldte meg az Országos Honvédelmi Bizottmánynak december 22-én kelt, a lelkészekhez kibocsátott rendeletét. Miután a Közlöny (amely a rendeletet közölte) csak ma érkezett meg – írta –, így meghagyta, hogy a négy következő vasárnapokon vagy ünnepnapon a proklamációt „a hívek anyanyelvére lefordítva” a szószékről a népnek magyarázva felolvassák, „azt a haza iránti tántoríthatlan hűségre lelkesítsék, benne a szabadság érzetét élesszék, s előtte megfoghatóvá tegyék, hogy a legszebb polgári erény a haza szabadságát védeni”. E vasárnapokat követő négy köznapokon a papoknak gyászmiséket kellett tartaniuk a csatákban elesett hősökért. A szabadságharc diadaláig pedig az október 21-i körlevelében meghagyottakhoz kellett tartaniuk magukat. Ezt a körlevelet – szemben a fentebb említett október 21-ivel –, amely a népet hazaszeretetre és az ország védelmére buzdította – a szegedi esperesi kerület lelkészeinek is szétküldték.⁸³¹

Kreminger 1849. február 14-én a 60. (Gustav Wasa) ezred kilenc, Szőreg alatt elesett katonáját temette el. Később arra hivatkozott, hogy ekkor is lelkesítette a jelenlévőket.⁸³² A katonákat többnyire egyébként nem ő temette el, hanem Breinfolk Gusztáv piarista atya, aki – Kreminger feljegyzése szerint – 1849. január 12-én „a

⁸²⁹ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:169.

⁸³⁰ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:422 (hátirat).

⁸³¹ TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849:422.

⁸³² Kreminger Antal feljegyzése hely és dátum nélkül. Szeged-Belváros Plébánia Levéltára. 1849: szám nélkül.

szegedi kórházakat, a nagy és kis kaszárnját, az alsó-, felsővárosi zárdákat a piaristák[!] és tanodai házat, mint kórházi lelkész átvette és azon év aug. haváig ellátta”.⁸³³

Egy hónappal később, március 15-én Kreminger Antal fényes papi segédlettel a Mars mezőn celebrált ünnepi szentmisét „a magyar szabadság és önálló nemzeti függetlenség” kivívásának évfordulóján. A város közgyűlése március 12-én rendelte el az évforduló méltó megünneplését. A zord időjárás és a havas eső dacára hatalmas tömeg gyűlt össze.⁸³⁴ A szentbeszédet azonban már nem Kreminger, hanem Szabados József teológiai tanár tartotta, aki prédikációjával megalapozta szegedi népszerűségét.⁸³⁵ Ugyanezen a napon szentelte fel Kreminger a Szt. Rókus plébániatemplomban a 8. honvédszászlóalj zászlaját, a lelkes kommentárok viszont akkor már elmaradtak.⁸³⁶

Kreminger gyanús politikai magatartása miatt – amint arra már utaltunk – a szegedi közgyűlés a helybeli templomokba polgári biztosokat küldött ki, akiknek a lelkészek hazafias eljárását kellett ellenőrizniük.⁸³⁷ Közben a szenttamási szerb tábor bevételét követően Földváry Sándor őrnagy önkéntes nemzetőrei hazatértek Szegedre. A katonák haragja a plébános ellen fordult, mivel az egyikük gyermekét vonakodott ingyen eltemetni. Felkeresték tehát Osztrovszki József kormánybiztost és közölték vele, hogy ha nem kapnak elégtételt, Kremingert felkoncolják.⁸³⁸

A városban tapasztalható ingerültség hatására Batthyány Kázmér kormánybiztos Szabadkáról Debrecenbe utazva, Szegeden, 1849. április 26-án elrendelte Kreminger állásából történő felfüggesztését. A plébános először a „Szegedi Hírlap”-ban akart az őt ért vádakra válaszolni, de miután a szerkesztők nem közölték írását, kinyomattatta azt. Ebben kiemelte, hogy a „haza jelen vész állapotjában” az országgyűlés, a kormány, Szeged városa, illetve püspöke rendeleteit készségesen kihirdette és meg is magyarázta. A magát az ügy kapcsán érintettnek érző Nyáry Ferenc rókusi plébános (aki Kreminger szerint a politikát a szószékre vitte) szintén „Nyílt felvilágosítást” adott közre, amelyben élesen támadta Kremingert.⁸³⁹

⁸³³ Szeged-Belváros Plébánia Levéltára. Szeged Ecclesia Palánk. Liber II-us. Katonai halottak 1848-1856. 17.

⁸³⁴ Habermann 2000. 792.

⁸³⁵ Szabados József (1818-1892) a temesvári papnevelde tanára volt, aki Temesvár ostroma miatt Szegeden rekedt. *Szántó* 1985. 780.

⁸³⁶ Kreminger Antal: Nyílt-válasz. Szeged, 1849. április 26. Nyomtatvány. TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849:242.

⁸³⁷ G. Tóth 2000. 253.

⁸³⁸ Reizner 1884/I. 228.

⁸³⁹ Batthyány Kázmér rendeletét és Kreminger válaszát közli: Reizner 1884/I. 287-290, az események leírása ugyanott 228-230. Az eseményeket Reizner alapján ismerteti: Miklós Péter: A katolikus egyház

A városi bizottság jelenlétében Kremingernek át kellett adnia plébániáját Szabados József újonnan prezentált lelkésznek, bár ártatlannak tartotta magát, ezért a plébániáról nem volt hajlandó elköltözni, és hangoztatta, hogy csak az egyházmegyei hivatal mozdíthatná el.⁸⁴⁰ A városi tanács már április 27-én értesítette a makói szentszéket, hogy Kreminger felmentése miatt, addig, míg a városi közgyűlés plébánost választ, Szabados József urat, „ki e város híveinek rokon érzelmét, szeretetét, erkölcsisége, szelíd nyájas bánásmódja és tudományos képzettsége által kinyerni szerencsés vala”, bízta meg. Munkácsi (Mihálovics) József ideiglenes helynök válaszul április 28-án megbízta Szabadost „az érintett parochiának ideigleni helyettes minőségbeni ellátásával”.⁸⁴¹

Kreminger és Szabados meglehetősen eltérően emlékeztek vissza 1849 őszén az átadás-átvétel folyamatára, amit anyagi jellegű vitájuk is súlyosbított. Kreminger már szeptember folyamán követelte egykori helyettesétől plébánosi jövedelmei visszatérítését. Ezen túl önkényeskedéssel is vádolta őt. „Avagy nem önkénykedett-e a tisztelt úr [Szabados József] velem – fakadt ki a szentszékhez intézett, 1849. szeptember 27-én kelt levelében –, mikor önkényesen helytességet, világi kézből vállalt? Mikor felfüggesztés helyett végképi elűzést értelmezett, és a városnál megtett panaszló kérdése által értelmeztetett? Mikor lakombóli rögtöni kivonulásra vagy ennek csak megkezdésére mások előtt szorgalmazott? Mikor védelmi nyomtatványaim templombai elosztását betiltotta? Mikor a Rosália kápolnában misézéstől eltiltani akart? Mikor az alesperességhez érkezett hivatalos levelek általami felnyitását kétségbe hozta?”⁸⁴²

Szabados persze a szentszéknek írt, 1850. január 20-án kelt válaszában mindent tagadott.⁸⁴³ Szerinte 1849. április 26-án Szeged polgármestere,⁸⁴⁴ aki magához kérte, tájékoztatta, hogy Batthyány Kázmér Kremingert megfosztotta hivatalától, s hogy ő Szabadost bízta meg a plébánia ellátásával. Szabados hivatkozott arra, hogy ezt csak a püspökmegyei hivatal jóváhagyásával teheti meg, de a botrány kitörésének veszélye miatt a polgármester ragaszkodott az azonnali átadáshoz. Minderről a szükséges iratokat

Szegeden 1848/49-ben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica Tomus CXXIII. Szeged, 2005. 5–7

⁸⁴⁰ G. Tóth 2000. 347–348.

⁸⁴¹ TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849:220, vö.: G. Tóth 2000. 362.

⁸⁴² TRKEL Personalia Szabados József 1849:932.

⁸⁴³ Szabados ellen a temesvári cs. kir. hadbíróság az 1850-es évek elején eljárást folytatott. Úgy sikerült megmenekülnie, hogy a belvárosi plébánia elvesztését – hamisan – az akkor már halott, forradalmi érzelmeiről ismert Nyáry Ferenc rókusai plébánosnak, illetve a magyar világi hatóságoknak tulajdonította. TRKEL Personalia Szabados József 1850:2823.

⁸⁴⁴ Vadász Manó

mellékelve jelentést tett Makóra. Április 29-én átjött az akkori titoknak úr és megbízta, hogy vigye a parochiális funkciókat. Hatalmat tehát a püspökmegyei hatóságtól nyert. Mikor Kreminger elűzéséről felolvasták a rendeletet, ő volt az első, aki azt felfüggesztésként értelmezte. Kreminger azt mondta, ő nem mozdul, ezt Szabados ugyan nem helyeselte, de Kreminger tudtával ment a polgármesterhez, hogy megpróbálja kiegyenlíteni az ellentéteket. Valóban kérte, hogy Kreminger kezdjen kipakolni, hiszen nem lehetett mást tenni. Kreminger első, felfüggesztését bíráló nyomtatványát a templomban osztotta szét, később ezt megtiltotta, mivel a prépostra a szegediek kellemetlen érzélemmel gondoltak. A nyomtatványok – szerinte – elterelték volna a nép figyelmét a szentmiséről. Ő kérdezte, hogy Kreminger meddig szeretne a Rozália kápolnában misézni, de mást nem mondott neki. Nem vonta kétségbe, hogy Kreminger felbonthatja a leveleket és nem vezérelte az önkény tetteiben.⁸⁴⁵

Szegeden, a Mars téren, 1849. április 29-én ünnepélyes keretek között hirdették ki a függetlenségi nyilatkozatot. Az ünnepség Te Deum-mal kezdődött, azt követően Vadász Manó polgármester szólt a nagyszámú hallgatósághoz, majd felolvasták Kossuth rendeletét és a függetlenségi nyilatkozatot, végül Osztróvszki József kormánybiztos fejtegette a nyilatkozat jelentőségét. Utóbbi Kossuth Lajoshoz intézett, április 30-án kelt jelentésében kitért az ünnepi szentmisére is. „Nyugodt meglepődésével látta a nép, hogy e nemzeti ünnepnél az isteni szolgálatot nem Kreminger Antal abszolutisztikus szelleme miatt átalán gyűlölt belvárosi lelkész teljesíté, hanem – miután ez gr. Batthyány Kázmér orsz[ágos] teljhatalmú biztos úr rendeletéből, mint érdemtelen hivatalából kitétetett –, a városi tanács által ideiglenesen helyettesített 'derék s hazafias szellemű' Szabados József, ki leginkább március 15-ikének megünneplésekor tartott jeles egyházi szónoklatával nyeré meg a nép közbizalmát és szeretetét.”⁸⁴⁶

Kreminger nemcsak a makói helynökséget, hanem Batthyány Kázmért, Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi minisztert, és Róka Józsefet is értesítette a történetekről. Kijelentette, hogy továbbra is plébánosnak tartja magát, katolikus hitelveit még a forradalomban sem áldozza fel, és – noha enged az erőszaknak – sértett jogai helyreállítását követelte. Horváth Mihály kultuszminiszter 1849. május 6-án érvénytelenítette Szabados József Kreminger helyére történő megválasztását, és

⁸⁴⁵ TRKEL Personalia Szabados József 1850:455.

⁸⁴⁶ *Osztróvszky József: Reform, forradalom, kiegyezés. Összegyűjtött írások és beszédek. S.a.r.:Ruszoly József. Szeged, 1993. 80.*

utasította a szentszéket, hogy Kreminger ügyét vizsgálják ki.⁸⁴⁷ Ennek hatására a makói szentszék 1849. május 18-án Horváth Mihály apátfalvi és Major János palotai plébánosokat, valamint Oltványi Pál szentszéki aljegyzőt Szegedre küldte, hogy május 30-tól kezdve vizsgálják ki Kreminger ügyét.⁸⁴⁸ Róka József püspöki helynök pedig, tekintettel arra, hogy Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter eltiltotta Szabados Józsefet a plébános-helyettesi működéstől,⁸⁴⁹ Bizek Károly segédlelkészt nevezte ki a belvárosi plébánia helyettesévé.⁸⁵⁰

Szeged város május hó 14-én tartott tanácsülésén tiltakozott Horváth Mihály rendelete ellen, arra hivatkozva, hogy a kormánybiztos közönségesen valónak ismert okok alapján függesztette fel Kremingert, az ügyet már befejezettnek tekintették, azért választották meg Szabados Józsefet plébánosnak. Kérték, hogy ezt a határozatot a miniszter ne csak úgy tekintse, „mint a felsőbbi, jogszerű és hazafias rendelet alapján hozottat, hanem mint a hazafias indulat legtisztább kútforrásából eredettet is”.⁸⁵¹

Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter 1849. május 31-én kelt válaszában elutasította a város kérését. Leszögezte, hogy a polgári hatóság hatásköre az egyházi ügyekre nem terjed ki, így Batthyány Kázmér kormánybiztosnak nem volt joga megfosztania Kremingert kihallgatás és az egyházi felsőbbség tudta nélkül hivatalától. Ő nem is megfosztotta, hanem csak felfüggesztette hivatalától, ez pedig nem vonja maga után a hivatal ismételt betöltését. Május 6-án kelt rendelete ellenére, miszerint a Kreminger elleni vizsgálat befejezéséig óvakodjanak a plébánia betöltésétől, Szabados Józsefet a törvényes rend felborításával választották plébánossá. Ezt a választást, mint törvénytelen Horváth megsemmisítette. Egyúttal a város tudtára adta, miszerint „Kreminger Antalnak önök nyakára való erőszakolása, vagy pedig Szabados Antalnak⁸⁵² a plébánia törvényes megüresedése esetébeni meg nem választhatása egyáltalában nem szándékolatik, hanem a nemzet által reám ruházott kötelességnek nem felelnék meg akkor, midőn a törvényes rendnek önök által máris megpróbált

⁸⁴⁷ Kreminger Antal – A püspöki ideiglenes helynöknek [Munkácsi / Mihálovics Józsefnek] Szeged, 1849. május 5. TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849: szám nélkül, az 1849. május 18-i szentszéki ülés: ibidem 1849:464; illetve TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:242.

⁸⁴⁸ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

⁸⁴⁹ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:348.

⁸⁵⁰ G. Tóth 2000. 385.

⁸⁵¹ G. Tóth 2000. 347.

⁸⁵² A város felterjesztésében is tévesen „Antal” szerepelt, ezért írt Horváth Mihály is téves keresztnévet.

felbomlasztását, s önök által tanúsított bűnös makacssági merény fejlesztését még csírájában elfojtani mulasztanám el.”⁸⁵³

A radikális sajtó élesen és igaztalanul támadta Horváth Mihályt Szeged városához intézett levelei kapcsán. A „Szegedi Hírlap” 1849. július 11-i számában megjelent cikk szerint „a mi kultuszminiszterünk minden, csak az nem, minek lennie kellene, ő tulajdonképp csanádi püspök, s befolyását csak az egyház megerősítésére, s hívei megnyugtatóására használja”. A cikkíró ezt követően röviden ismertette Kreminger politikai viseletét, s azt, hogy Batthyány Kázmér felfüggesztette állásából, mire Kreminger erősen protestált a döntés ellen. „Hogy az ördög segíthesse az ő embereit – ironizált a szerző – püspöknek kellett kultuszminiszterré lennie, és így a derék Kreminger megmentetett.

Horváth úr erősen ráparancsolt Szeged városára, hogy az előbbi prépostot visszahelyezzék, s hogy többé az egyház jogaiba ne avatkozzanak.

De Szeged hatósága nem veszté ám el érzékeit s azt válaszolta: hogy ő prépostja elmozdítását kormánybiztosi parancsra tevő, s a megválasztott Szabadossal meg van elégedve, az elavult egyházi jogok ma már nem járnak meg, s így ő előbbi határozatánál marad.

Ki nem tudja, a papok történetéből hogy a római papok igen érzékenyek, s azért éppen nem csuda, ha Horváth úr ezen nyilatkozatra Szeged városának kijelenté: hogy ő az egész várost hazaárulónak nyilvánítja, ha a feketesárga papot ismét vissza nem helyezi.

Azonban a szegediek jól tudják, hogy az csak magát teszi nevetségessé, ki ily várost hazaárulónak mond, s minthogy tudják, hogy a hazaárulókra nálunk nem a legkellemetlenebb sors vár, tehát a parancsot abban hagyták, s fordultak az országkormányzóhoz,⁸⁵⁴ kinek határozatát azonban még nem tudni.”⁸⁵⁵

A vizsgálatot lefolytató papok 1849. május 30-án a „képezdei épületben” megjelentek, ahol Dáni Ferenc tanácsnok kijelentette, hogy „amennyiben a vizsgálat által Kreminger Antalnak visszahelyeztetése szándékolatik”, akkor a város ez ellen ünnepélyesen óvást tesz, mert a plébános elmozdítását befejezett ténynek tekintik, amennyiben a vizsgálat célja, „hogy Kreminger Antal hazafiatlan hivataloskodásával

⁸⁵³ Horváth Mihály – Szeged város tanácsának. Debrecen, 1849. május 31. TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:348.

⁸⁵⁴ Az 1849. június 8-án tartott városi közgyűlés fordult panaszával Kossuthoz, s egyúttal az ügy kivizsgálására bizottságot nevezett ki. *Szántó* 1985. 783. Kossuth feltehetően áttette Horváth Mihályhoz az ügyet, bár ennek jelenlegi ismereteink szerint nincs nyoma a kormányzó iratai között.

⁸⁵⁵ Szegedi Hírlap 1. 1849/21. sz. (1849. július 11.) 42.

méltó büntetését elérje”, annyiban a szükséges tanúkat előállították. A vizsgálatot lefolytató papok erre kijelentették, hogy az első nem céljuk, és tevékenységük eredményéről a szentszéknek tesznek jelentést. A tanúvallomások alapján Kreminger ellen június 4-én Szeged városa is vizsgálatot kezdett.⁸⁵⁶

Az egyházi vizsgálóbizottság öt kérdést tett fel a tanúknak. 1) Ismeri-e a tanú Kreminger Antalt? 2) Teljesítette-e lelkeszi kötelességét, „különösen a haza jelen vész állapotában”? 3) Oktatta-e, felvilágosította-e a népet? 4) „Van-e s különösen mi az ő szellemében, s magaviseletében, amiért a tanú őt lelkeszi hivatala viselésére érdemtelennek tartja?” 5) Kit tud alkalmas tanúnak?⁸⁵⁷

Kovács István 26 éves neje, Gyetvai Viktória szerint, amikor férje a táborban volt, nagybőjtben gyermeke meghalt, ő a polgármestertől írást kapott, hogy a prépost temesse el ingyen gyermekét. „A prépost úr a tanút ezért kiszidta, mondván hogy a polgármester néki ebben nem parancsol, valamint azt is mondta, hogyha férje becsületes ember volna, nem fogott volna fegyvert, s itthon dolgozott volna, s így gyermekét is eltemethette volna.” Vallomását megerősítette szállásadónője is.⁸⁵⁸ A 70 éves Habi József vallomása szerint, akit a prépost fő ellenségének tartott, Kreminger nem oktatta, nem világosította fel a lakosságot. Decemberben kereken megtagadta az ilyen irányú kérést, mondván, hogy „ő a király ellen nem véthet, ő csak az evangéliumot hirdeti a szószekekről”. A rögtönítélő bíróságról szóló rendeletet egy káplán érthetetlenül hirdette ki, a tanács is kinyomattatta egy piarista szerzetes imádságát, de azt ő nem akarta imádkozni. Hasonlóan vallott Schlachta Mária is, a plébános szerinte sem oktatta a népet. Ebner Antal arra is emlékezett, hogy 1848 októberében, „gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek az újoncozás iránti rendeletét úgy nyámnyogva kihirdette, de buzditást egy szót sem szólott mellette, akkoriban nagy zúgolódás is volt a templomban, midőn a szószekekről lelépett, sőt a tanú oly szavakat is hallott a templomban, hogy az ily papot ki kellene vetni a templomból.”⁸⁵⁹

Néhány további tanú Kreminger szőregi kirándulásait nehezményezte, ahol szakácsnéja és annak lánya is vele volt. Kozma Anna szerint a plébános azt magyarázta a szerbeknek, hogy „a magyarok, ha fejükre állnak se fognak nyerni”. Döntőnek bizonyult Bizek Károly káplán írásban benyújtott vallomása is. Ebből nem csak arra derült fény, hogy Kreminger – saját bevallása szerint – „a kormány rendeleteiből annyit

⁸⁵⁶ G. Tóth 2000. 348.

⁸⁵⁷ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

⁸⁵⁸ A Reizner által még „nem bizonyos”-nak tartott híresztelés tehát igaz volt. Reizner 1884. I. k. 228.

⁸⁵⁹ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

olvasott fel, amennyit azokból igaznak tartott”, hanem arra is, hogy a püspökmegyei hatóság neki nem tetsző körleveleit is eltüntette. Bizek Károlynak is feltűnt, hogy a püspökmegyei kormánytól semmilyen rendeletet sem kaptak ezen vészes napokban. Annál nagyobb volt a meglepetése, amikor a püspöki hivatal egyik munkatársától megtudta, „miszerint több rendelvények küldettek szét a főtiszt.[elendő] püspöki helynök úr által az ellenségtől meg nem szállott helyekre, melyekben a lelkészeknek meghagyatik, hogy figyelmeztetvén a népet a hazánkat végpusztulással fenyegető veszélyre, őket felhívják a kitűrésre, és ha szükséges és rendeltetni fog, az általános felkelésre”. Ezen igen meglepődött, hiszen az ún. cikuláris könyvben 1848. szeptember 15-ről keltezték az utolsó rendeletet. Ebből arra következtetett, hogy Kreminger meggyőződésével ellentétesek voltak a makói rendeletek, ezért nem hirdettette ki azokat.⁸⁶⁰

Hasonló szellemben tett vallomást Versetzy József káplán is, aki elmondta, több rendelet érkezett a püspök-helyettestől, de ő egyet sem kapott kezébe. Ebből arra következtetett, hogy azok tartalma ellentétes volt a prépost úr politikai nézeteivel, hozzátéve, hogy a plébános november végén vagy december elején nem volt hajlandó megáldani a szerb felkelők ellen induló nemzetőröket.⁸⁶¹ Lényegében véve ugyanezeket a tényeket tartalmazták a Szeged városi hatóság által június 9-től 11-ig felvett tanúvallomások is, időnként még a tanúk személye is megegyezett.⁸⁶²

Követs András szőregi plébános is összezördült Kremingerrel. Az ügy háttérében anyagi jellegű (a szőregi plébános fizetése jóval magasabb volt, mint egy átlagos plébánosé) és politikai ellentétek is voltak. 1849. május 31-én Követs a következőket vallotta Kremingerről: egy napon betért hozzá és a prépost megkérdezte, mi újság? Követs Magyarország függetlenségének kimondását és azt említette, hogy megkapta plébánosi járandóságát. Kreminger erre kifejtette, hogy ezt annak köszönheti, akit üldöz, a királynak. „Ám lássa, ha nem kell osztrák kormány, majd lesz orosz kancsuka” – vont le a következtetést. Erre Követs azt válaszolta, hogy őt a király erősítette meg plébánosi járandóságában, de a magyar kincstár fizette.⁸⁶³ „Azonban hidje el Prépost úr – folytatta Követs –, az oly király iránt, aki híveiknek tört ver szívébe és oly kegyetlenül üldözi; tisztelettel nem lehetek, sőt látván a sok borzasztó

⁸⁶⁰ Bizek Károly írásbeli vallomása. Szeged, 1849. május 31. TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

⁸⁶¹ Versetzy József vallomása. Szeged, 1849. június 1. TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

⁸⁶² TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:169.

⁸⁶³ A szőregi plébánia kegyura a forradalmat megelőzően a Magyar Királyi Kamara volt.

eseményeket, kész volnék elkeseredésemben keresztülszúrní. Erre ő hevesen azt mondá nekem: kövesse meg magát, kémélje meg házamat.”⁸⁶⁴

1849. június elején Kreminger plakátokon tudatta a lakossággal, hogy (a császáriakat támogató) Fábry Ignác helynököt a nagyváradi vésztörvényszék felmentette. A Makón székelő csanádi szentszék nevében Komlóssi János titkár cáfolta a prépost állítását, hozzátéve, hogy a püspökmegyei hivatal – amennyiben szükségesnek találja – a hozzá érkezett rendeletek közzétételét „más fáradozásának vagy közremunkálásának igénybevétele nélkül önmaga teendheti, s fogja is megtenni”.⁸⁶⁵

A plébános 1849. június 12-én válaszolt az ellene szóló tanúvallomásokra. Annyi lótás-futás után, „Habi lába koptatása után csak nyolc tanút, mondjad nyolc tanút tudtak három egész nap alatt összeverni” – írta indulatosan. Ezek közül kettő nem az ő híve, kettő vádló is, kettő egyes eseteket beszél el. „Négy nyomós tanú, mert papi egyén.” Különösen Habi Józsefet ostromozta védekezése során. „Bekoronázta rágalmait Habi, mikor azt állítja: hogy sohasem buzdítottam, sohasem lelkesítettem a vész-időben a népet”. Ő december végétől hat héten át beteg volt. Ebner Antal csak egyes esetekről beszél.⁸⁶⁶ „A zúgolódást Bach György tette egyedül maga, vádlóm lett, hozzám jött, s okulván, hibáját elismerte, megnyugodott.” Sajnálataának adott hangot, hogy a papi tanúk hallomás után, nem közvetlen tapasztalásra hivatkozva tanúskodtak. A körlevelekkel kapcsolatban hangoztatta, hogy egyedül egy december 29-én kelt körlevélről lehet szó, amit a káplánok azért nem tudtak beírni a könyvbe, mert sosem tartózkodtak otthon. Kreminger 1849. június 12-én ismét sürgette a szentszéket, hogy helyezték vissza javadalmába és szüntessék meg a vele szemben alkalmazott jogsértéseket.⁸⁶⁷

Ilyen előzmények után hozott határozatot a csanádi szentszék Kreminger ügyében Makón, 1849. június 19-én. Mivel egyházi egyént nem lehet előzetes meghallgatás és az illetékes egyházi elöljáróság vizsgálata nélkül felmenteni hivatalától, ezért a plébánosnak a városi hatóság általi tettleges elmozdítását a szentszék törvénytelennek ítélte. A csekély számú tanúvallomásból csak az derül ki, „hogy ő a hazánk vész-állapotára vonatkozó kiáltványokat, rendeleteket, s egyéb hirdetményeket nem azon lelkesedéssel, buzgalommal, s ünnepélyességgel hirdette, s magyarázta, melyet tőle tekintve – az ügy szentségén, s sürgetőségén kívül – az ő közönségesen

⁸⁶⁴ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Követs András. 1849:334.

⁸⁶⁵ Szegedi Hírlap 1/9. (1849. május 30.) 18.

⁸⁶⁶ Ebner (Endrényi) Antal (1799-1863) szegedi polgár, szabó mester. *Habermann* 1992. 66.

⁸⁶⁷ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:422.

elismert jeles szónoklati tehetségét, méltán lehetne elvárni”. A szentszék mindezek figyelembevételével visszahelyezte Kremingert plébániájára, de nehezményezte a körlevelek elsikkasztását és rosszalta „a vész-környezte haza sz[ent]. ügye iránti, méltán megrovás alá eső lanyhaságát” s ezen a téren a jövőre nézve kétszeres buzgalom és minden kifejtethető erély alkalmazására utasította.⁸⁶⁸

Róka József helynök 1849. június 21-én a budai gyógyfürdők használata céljából két hónapos eltávozási engedélyt adott Kremingernek,⁸⁶⁹ majd június 25-én kelt levelében terjesztette fel a szentszéki ítéletet Horváth Mihálynak, a hozzátartozó iratokkal együtt. Jelezte, hogy intézkedéseket csak a vallás és közoktatásügyi miniszter rendeletének vételét követően fog tenni.⁸⁷⁰

Horváth Mihály a szentszék ítéletére válaszolva, július 8-án kelt levelében kifejtette, hogy mivel Kreminger ellen „közönségesen ismert szelleme s innen eredt általános bizalmatlanság hozatván fel”, kívánatos, hogy erről ne csak tizenkét tanú, hanem az érintettek egyeteme nyilatkozzon, s ha a vád igaz, akkor szigorúbb ítéletet hozzanak. Ezért Kreminger bűnös vagy büntelen voltának megítélésére „nyomozó küldöttség”-et nevezett ki Mihálovics József csanádi címzetes kanonok és Bobory Károly váci egyházmegyes ceglédi lelkész személyében. Horváth Mihály levele befejezésében biztosította Róka József helynököt, hogy rendeletével „a szentszék ítéletét megmásítani, s így az egyházi törvényszéknek a köréhez tartozókat illetőleg – s általában magának az egyháznak a függetlenségét –, megtámadni éppen nem szándékoltam, hanem mert a vád alapja itt tisztán polgári vétség, polgárilag intézkedni, s minden közmegütközésnek elejét venni az egyház érdekében is kötelességemnek tartottam”.⁸⁷¹

A Kreminger elleni harmadik vizsgálatra Szegeden, 1849. június 17-től 22-ig került sor.

A vizsgálat során 341 tanút hallgattak ki, akik közül 313 fő határozottan Kreminger elmozdítását kérte. A tanúknak feltett kérdések a következők voltak:

- 1.) Van-e bizodalma Kreminger iránt?
- 2.) Van-e bizalma iránta a népnek?
- 3.) Kívánja-e a tanú Kremingert hivatalában megtartani?

⁸⁶⁸ Kivonata az 1849-ik évi június hó 19-én Makón tartott csanádi szentszéki ülés jegyzőkönyvének. TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849:421.

⁸⁶⁹ *Reizner* 1884/I. 230-231.

⁸⁷⁰ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:421.

⁸⁷¹ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Budapest, 1849. július 8. TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849: szám nélkül.

Íme, néhány jellegzetes tanúvallomás: Gyetvai Viktória 26 éves, római katolikus lakos, Kovács István kőműves neje: Nincs bizalma, „mert a magyarnak ellensége”. A nép zúgolódik ellene. Nem kívánja lelkesznie. Ugyanígy vallott Auer Ágnes is. Követs András szőregi plébános csak a második pontra válaszolt: „általányosan tapasztalható az ingerültség és bizalmatlanság Kreminger iránt”. Ezt a véleményt képviselte Bizek Károly káplán is. Erőskövi Antal 40 éves, palánki lakos szerint neki „soha sem volt [bizodalma], hazafiatlan viselete végett. Eleinte volt [a népnek iránta bizalma], de később a politikába avatkozott, és így a tiszteletet elvesztette, a köznép szidta, még ablaka alatt is.” Nem kívánta, hogy a plébános hivatalában maradjon.⁸⁷²

Joó József 44 éves, nős, szegedi képviselő és lovas nemzetőri százados szerint: „Legkevesebb [bizalmam] sincs, mert mindig pecsovicnak ismertem.” Csukás Péter 38 éves, özvegy kereskedő vallomása szerint: „Nincs [bizalmam], nem is volt, mert nem hazafi és nősülésem alkalmakor sok gáncsot vetett előmbe.” Németh András evangélikus vallású, 31 éves, nős vasáros azt panaszolta, „hogyan vegyes házasságra lépte alkalmával Kreminger akadályokat gördített elébe”. Schinogli György 49 éves római katolikus kalaposmester a kisebbség véleményét képviselte: „vagyon bizodalmam iránta, mert jó papnak ismérem.” Jó Ferenc 26 éves akadémikus „festész” a múltból is beszélt: „Nincs, mert még az előbbi tisztújításokon és megyei gyűléseken odairányzott a legaljasabb urakat felhasználván pénzzel és szóval, hogy a népet a császári kívánatokra hajlítsa; továbbá jelen forradalmunkban a nép[et] felvilágosítani és kormányrendeleteknek teljesíteni elmulasztotta.”⁸⁷³

Reizner András 30 éves, nős, palánki bognármesternek sem volt bizodalma, mert „minden vasárnap hallgattam prédikációját; minden beszédjét két részre lehetett magyarázni és mindig inkább a fekete-sárgákhoz hajolt”. Zvér Antal 33 éves, római katolikus szücsmesternek sem volt bizalma iránta, „mert a haza dolgában kétszínűnek tapasztaltam, inkább húzott a némethez, mint a magyarhoz”. Daka János 45 éves római katolikus, nős, kétkezi munkás vallomása szerint a plébános 1848 szeptemberében azt mondta neki, hogy „minden magyar hibázik, aki a király ellen fegyvert fog”, valamint, hogy „a magyar minisztérium hamisságban jár”. A tanúvallomásokat július 24-én Bobory Károly, Munkácsi József és Dáni Ferenc hitelesítették.⁸⁷⁴

⁸⁷² TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849:169.

⁸⁷³ U. o.

⁸⁷⁴ U. o.

Munkácsi (Mihálovics) József és Bobory Károly tehát 341 tanút hallgatott ki, főként a városi nép közül, akik többnyire a belvárosi plébánia hívei voltak. „A kihallgatott tanúk közül – amint a vizsgálatot folytató papok a vallás és közoktatásügyi minisztériumnak július 22-én kelt jelentésükben írták – 313 a nevezett lelkésznek hivatalátóli távolítását határozottan kívánván, kik között nevezetesen azoknak is, kikre Kreminger Antal e tekintetben hivatkozik, többsége foglaltatik; 9 tanúk ellenben óhajtván ötet hivatalában megtartatni, 19 végre közömbösen nyilatkozván vagy a többséghez átaljánosan csatlakozván; sőt azok közül is kik iránta személyes bizodalmat mutatnak, főképp lelkészi kötelességének nemzetiségünk ügye iránt súlyos elmulasztásai miatt a nép átaljános ellenszenvét tanúsítván, és hivatalátóli elmozdíttatását a város belbékéje és nyugalma tekintetéből szükségesnek állítván”.⁸⁷⁵

Közben a szegedi alesperesi kerület lelkészei betöltötték Kreminger megürült helyét, és Nyáry Ferenc rókusi plébánost választották alesperessé. Róka József helynök 1849. július 25-én kelt válaszában leszögezte, hogy amennyiben a választás szabályosan történt, akkor Bezdány Ferenc kerületi jegyzővé választását jóváhagyja, az alesperesi állás betöltését pedig – mint írta – Kreminger ügyének eldöntésétől tette függővé, csak azt követően tud az alesperesi állással kapcsolatban dönteni.⁸⁷⁶

Horváth Mihály 1849. július 27-én érkezettnek látta az időt a Kreminger-ügy lezárására. Róka Józsefhez írt levelében ismertette a vizsgálat eredményét, majd leszögezte, hogy az államnak a főfelügyelet (a főkegyúri jog) eszméjénél fogva el kell várni a lelkészekről polgári kötelességeik teljesítését is. Hazánk jelen vészes körülményei között – úgymond a miniszter – kétszeresen is kötelességük az egyház és az állam javára működni. Kremingertől azonban hívei „minden áron, még a belbéke felzavarásával is” meg akarnak szabadulni. Kreminger Antalt ezért elmozdította szeged-belvárosi állásából, és felszólította Szeged városát, hogy az ingerült kedélyek megnyugtatósára mielőbb gyakorolja kegyúri jogait. „Minthogy azonban Kreminger Antal – folytatta Horváth Mihály – polgári kötelességeinek elhanyagolásáért ezen elmozdítás által eléggé büntetve, de egyszersmind kellőleg is figyelmeztetve van azoknak jövőrei teljesítésére, különben is ellene egyházi szempontból semmi nehézség

⁸⁷⁵ Bobory Károly és Munkácsi József – A vallás és közoktatásügyi magas minisztériumhoz. Szeged, 1849. július 22. TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849:szám nélkül.

⁸⁷⁶ TRKEL Horváth Mihály iratai. 1849:611.

sem forogván fönn – ezennel felszólítom önt, hogy nevezett lelkésznek más helyre vagy állomásra alkalmazásáról gondoskodjék.”⁸⁷⁷

Kreminger ennek ellenére visszatérhetett korábbi plébániájára, hiszen a világi fegyverletételt követően ezt mind a világi, mind pedig az egyházi hatóságok sürgették. A csanádi szentszék Temesváron, 1849. augusztus 28-án tartott ülésén felolvasták Horváth Mihálynak két Kremingerrel kapcsolatos levelét, majd – figyelembe véve, hogy a Kreminger felfüggesztését, illetve eltávolítását kimondó két rendelete (Horváth Mihály rendeletei) a „bitorlóktól ered” – úgy döntöttek, hogy visszahelyezik a prépost-plébánost korábbi javadalmába.⁸⁷⁸ Hasonlóan foglaltak állást a világi hatóságok is. Gaál Eduárd császári biztos 1849. augusztus 30-án sürgette Szeged város tanácsánál „a pártütők által hivatalától felfüggesztett” prépost-plébános állásába történő visszahelyezését.⁸⁷⁹

Az eddigiekből kitűnik, hogy Kreminger Antal a jozefinizmus szellemével átitatott, konzervatív politikai beállítottságú pap volt. 1848 tavaszán-nyarán, mivel az uralkodó szentesítette az áprilisi törvényeket, ő is támogatta az átalakulást, ezt bizonyítják a 6. honvédszászlóalj zászlószentelésével kapcsolatos források is. A prépost viszonylag hamar, már 1848 őszén megértette, hogy az átalakulás nem az uralkodó és a bécsi kormány szándékai szerint ment végbe. Ettől kezdve egyre ellenségesebb állást foglalt el az önvédelmi háborúval szemben. A Makóra menekült helynökség körleveleit egy kivételével nem köröztette, a kormány kihirdetendő rendeleteit cenzúrázta, híveit pedig óvatosan igyekezett eltávolítani a szabadságharcból.

Mivel Szeged 1849. augusztus 1-éig a honvédség kezén volt, Kremingernek óvatosan kellett működnie. Ennek ellenére hívei elégedetlenek voltak vele. A „casus belli”-t jelentő temetési ügy – mint láttuk – valós tényeken alapult. Fábry Ignác melletti kiállása egyre nyilvánvalóbbá tette amúgy sem nagyon titkolt politikai nézeteit. Ennek következtében több, a szabadságharcot támogató szegedi polgárral és egyházi személlyel is összetűzésbe került. 1849-ben három vizsgálatot folytattak ellene. Ezek eredményeképpen a csanádi szentszék Makón, 1849. június 19-én visszahelyezte javadalmába, majd Horváth Mihály 1849. július 27-én elmozdította onnan, végül a

⁸⁷⁷ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Szeged, 1849. július 27. TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:szám nélkül.

⁸⁷⁸ TRKEL Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:169; *Tamási Zsolt*: A katolikus egyházi vezetés önvédelmi törekvései az 1848 – 49-es forradalom leverése után. Történelmi Szemle LI (2009) / 3. 364-365.

⁸⁷⁹ *Kisházi-Kovács László*: Egy híres szegedi plébános: Kreminger Antal (1804-1885). *Deliberationes* 2008/1.65.

csanádi szentszék Temesváron, 1849. augusztus 28-án ismét visszahelyezte korábbi állásába. Mindezek a döntések természetesen nem függetleníthetők a politikai és a katonai helyzet alakulásától, de az mindenképpen figyelemre méltó, hogy a szentszék függetlenségi harcot támogató és ellenző tagjai is azonos döntést hoztak az ügyben. Kreminger Antal nem volt a szabadságharc híve, de Szűts Antallal szemben, amikor az uralkodó 1860-ban, illetve 1867-ben visszatért az alkotmányhoz, ő is készségesen követte példáját.⁸⁸⁰

⁸⁸⁰ Uo. 66–71.

VII. Az egyházmegye gazdasága 1848-1849-ben

VII. 1. Egyházi birtokok a 19. század közepén

Az egyházi birtokok Magyarország legnagyobb hagyománnyal rendelkező birtokegyüttesét alkották. Az egyházi vagyont célvagyonként kellett kezelni, azaz egyházi célok érdekében kellett jövedelmét felhasználni. Ugyanakkor a birtokot nem lehetett megosztani, eladni, vagy adóssággal terhelni, tehát kötött (vagy korlátozott) forgalmú birtokként kell számon tartanunk. Az egyházi birtokosok (a világi birtokosokhoz hasonlóan) önállóan vagy társbirtokosként rendelkeztek az egyes községekkel. A birtokok struktúrája is a világi birtokok felépítésére emlékeztetett: magában foglalta a jobbágyok által birtokolt telki állományt, a közös használatú legelőket, valamint a földesúri majorságokat, ahol viszont – szemben a világi birtokokkal – az erdőgazdálkodás volt a legfontosabb művelési ág. A majorsági kezelésben, vagy bérben lévő egyházi földterület 1848-ban majd kétmillió magyar holdra tehető, amely az ország területének kb. 5%-a volt. A legnagyobb magyarországi egyházi birtokok közé tartozott a Nagyvárad latin szertartású püspökség, az egri főkapitányság és az Esztergomi érsekség birtokkomplexuma.⁸⁸¹

Az úrbérrendezés korától fogva egészen 19. század végéig – tehát az általunk tárgyalt időszakban is – az egyes egyházmegyék vagyoni helyzete nagymértékben eltérően alakult. Az Esztergomi érsekség úrbéres birtokállománya az úrbérrendezés korában közel tízszeresen múlta felül a legkisebbet, a Csanádi püspökségét. Az Esztergomi érsekség 94 birtokán 113 346 hold földet tett ki az úrbéri állomány szemben a Csanádi püspökség 1 birtokával és 12 115 hold úrbéres állományával. A különbség tükröződött a telkes jobbágyok és a zsellérek számában is. A birtokok nagyságával kapcsolatos eltérések a 19. század közepén is fennálltak.⁸⁸²

Az 1830-40-es évek magyarországi politikai küzdelmeiben a szekularizációs érvelés a polgári átalakulásért harcoló erők koncepciójának szerves részévé vált. Az egyházi vezetők sérelmezték a nemesi jellegű magántulajdonnak tekintett egyházi vagyonnak a már Mária Terézia időszakában megkezdett adóztatását. Az 1832/36-os országgyűlés vitáiban azonban Deák Ferenc az egyházi birtokokat nemesi jellegű használatban lévő állami vagyonként határozta meg, így elutasítva annak

⁸⁸¹ Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18-19. században. Budapest, 1997. (a továbbiakban: Dóka 1997.) 93-94.

⁸⁸² Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár. Budapest, 2013. I. k. 41-43; II. k. 840. Az I. kötetben, az irodalomjegyzékben is, a szerző Oltványi Pál munkájára (A Csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. Szeged, 1867.) tévesen „Oltványi Gáspár”-ként hivatkozik, a címből is kihagyott egy szót („rövid”).

megadóztatását, de fenntartva a jogot, hogy a tulajdonos (az állam) a maga céljaira rendelkezzen vele. Hasonló vita bontakozott ki a tized eltörlése kapcsán is, amit Széchenyi István már 1830-ban sürgetett. A reformellenzék szerint a tized olyan speciális közadó, amelynek beszedését az országgyűlés rendelte el, következésképp annak beszedését meg is szüntetheti. Az utolsó rendi országgyűlésen azután az egyházi képviselők jogilag önként, politikailag viszont az eseményektől kényszerítve lemondtak a tizedről.⁸⁸³

Az alsótábla 1848. március 18-án délután fél ötkor kezdődő ülésén Schnee László Heves megyei követ szólalt fel először a papi tized kérdésében. Ezután felállt Daróczy Zsigmond, s a pécsi káptalan részéről lemondott a tizedről. Ezt a bejelentést „az egész termet majd összeroskasztó éljen, taps és dörömbözés követte, a követek is fölállva tapsoltak és éljenezték őt”. Hasonlóképpen nyilatkoztak az esztergomi, a váradi, a váci, a nyitrai, pozsonyi és a szepesi káptalani követek is. Szentkirályi Móric javaslatára a felajánlásból törvényjavaslat lett, amelyet még aznap átküldtek a főrendeknek. A püspökök sem ellenezték a javaslatot. A főrendi ház ülésén jelenlévő három püspök, Scitovszky János, Lonovics József és Rudnyánszky József sorban lemondtak a maguk nevében a tizedről. Csatlakozott hozzájuk Rimely Mihály pannonhalmi főapát is. Scitovszky felvetette a plébánosok és a tizedre jogosult világiak kártalanítását (az egyháziak kártalanítása már az alsó táblán is felmerült). Perényi Zsigmond erre azt javasolta, hogy a kárpótlásról a kormány a következő országgyűlésen nyújtson be javaslatot. Ezt az álláspontot végül az alsótábla is magáévá tette, így megszületett az 1848:XIII. tc. a papi tized eltörléséről.⁸⁸⁴

A püspökök tehát az adott pillanatban nem ellenezték a tized eltörlését, Fogarasy Mihály skodári választott püspök szerint azért, mert felismerték, „hogy a fönnforgó súlyos körülmények között, melyeknek erkölcsi kényszerítése a klérusra volt nehezedve, magának az egyháznak érdekében állott ez áldozatot önként megtenni, s általa a hazafiúság készségét a magyar klérus részéről nemcsak szóval bevallani, hanem tettel is bebizonyítani”.⁸⁸⁵

A katolikus egyház e jelentős gazdasági erőre támaszkodva tudta évszázadokon át meghatározó vallási, kulturális, és karitatív tevékenységét kifejteni. Ugyanakkor a

⁸⁸³ Csorba 1999. 29–46.

⁸⁸⁴ Hermann R. 2009. 52–54. (A vonatkozó rész Zakar Péter munkája.) A lemondás háttéréről *Sarnyai* 2002. 27–42.

⁸⁸⁵ [Fogarasy Mihály:] Emlékirat, az 1847/8 országgyűlés alatt, Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányról. Pest, 1848. 32.

polgári átalakulás folyamata alapvetően megváltoztatta e gazdaságok helyzetét, illetve lehetőségeit. Az 1848-as „áprilisi törvények” következtében megszűnt a tized (1848: XIII. tc.), amelynek jövedelméből nemcsak a püspökök, hanem más javadalmasok is részesedtek. A törvény 2 §-a ugyanakkor kimondta, hogy „mennyiben a tized megszüntetése a kisebb rendű papság némely tagjainak jövedelmét is érdekli, s e tekintetből azok ellátásáról gondoskodni mindenesetre szükséges leend, Ő Felsége egyszersmind a kisebb rendű bármely vallásfelekezeten levő papságnak illő ellátása iránt általánosan is, magyar minisztériuma által részletes törvényjavaslatot fog az ország Rendeinek előterjeszteni.”⁸⁸⁶

A tized eltörlése néhány egyházmegyét, például a Szepesit rendkívül súlyos helyzetbe hozott. Nem véletlenül írta egy szepesi plébános a „Religio és Nevelés” c. folyóiratban, hogy „a főpapság’ tizedeiről lemondása által nagyobb-kisebb áldozatot hozott, s a szepesi káptalan csekélyet; holott ellenben az alpapság, ellátásának egyedüli forrásától esett el!”⁸⁸⁷ A tized elvesztésével kapcsolatos problémák természetesen befolyásolták az egyes egyházmegyék papságának a polgári átalakuláshoz fűződő viszonyát is. Az áprilisi törvények az úrbéri szerződések alapján teljesített szolgáltatásokat (pl. a robotot) is eltörölték, ami további jövedelem és munkaerő kiesést eredményezett az egyházi birtokokon.⁸⁸⁸ A Csanádi egyházmegyében egyedül a földéaki lelkész részesült a tizedből (tizenhatod illetőség vagy sedecima), így annak eltörlése a papságot ebben az egyházmegyében nem érintette hátrányosan.⁸⁸⁹

Dóka Kára monográfiájában részletesen megvizsgálta az egyházi birtokok művelési ágak szerinti megoszlását. Noha vizsgálati adatait a 19. század 80-as, 90-es éveiből merítette, megállapításai a század közepére is érvényesek. Ezek a birtokok nem egyenletesen oszlottak el a vármegyék területén. Sok ilyen birtokkal találkozhattunk többek között Bars, Esztergom és Komárom megyében, míg pl. Temes megyében a székváros kivételével hiányoztak az ilyen területek. Az érseki és püspöki birtokokra általánosságban jellemző volt, hogy a világi kézben lévő birtokoknál kisebb arányban szerepelt a művelési ágak közül a szántó, viszont jóval magasabb volt az erdő aránya. Az egyházi birtokokat a forradalom időszakában uradalmakra osztották. Az uradalmak munkáját egy jószágkormányzó irányította, míg a gazdatisztek munkáját különféle

⁸⁸⁶ Magyar Törvénytár. 1836 – 1868.évi törvénycikkek. Szerk: Márkus Dezső. Budapest, 1896. (a továbbiakban: Márkus 1896.) 236.

⁸⁸⁷ Religio és Nevelés 6/72. (1848. december 14.) 563.

⁸⁸⁸ Márkus 1896. 232–233.

⁸⁸⁹ MNL OL H 56 1849:194. (51743 tek.)

alkalmazottak (írnokok, számtartók) segítették. A majorokban, különösen az állattartás területén, majorsági zsellérek dolgoztak. A „szemes élet”, azaz a szemestermények begyűjtéséért, illetve raktározásáért a frumentarius (kasznár), míg a bor kezeléséért a claviger (kulcsár) volt felelős. A nagyobb birtokokon uradalmi iparosokat alkalmaztak, a kisebbek bér munkában végeztették el ezeket a feladatokat. Az áprilisi törvények következtében kieső robot miatt fokozatosan nőtt a cselédek, summások és béresek száma. A fizetett alkalmazottak számának növekedése szükségessé tette a főpénztár és az uradalmi pénztárak megszervezését.⁸⁹⁰

VII. 2. A Csanádi egyházmegye birtokviszonyai a 18-19. században

1867-ben megjelent munkájában Oltványi Pál földéaki lelkész szomorúan állapította meg a következőket, amelyek 1848-1849-re is érvényesek. „Bírja tehát a török háború előtt... javadalmakban dúsgazdag Csanádi püspökség jelenleg Makó mezővárosát, mellyel... a birtokba lépés óta a legújabb időkig mindig perben állott”.⁸⁹¹ E szokatlan tény, azaz a Csanádi püspökség birtokai csekély számának és területének magyarázatát a Bánság történetében kell keresnünk. A török kiűzése után I. Lipót biztosította ugyan a püspököket, hogy korábbi birtokaikat és jövedelmeiket visszakövetelhetik, de a Bánságban más kormányzati elveket érvényesített.⁸⁹²

A 18. század második évtizedében a török végleg kiszorult az egyházmegye területéről. Az 1718-as pozsareváci békét követően a Marostól délre nem állították helyre a polgári közigazgatást (a vármegyerendszert), hanem a felszabadított területeket, mint újonnan meghódítottakat, katonai igazgatás alatt hagyták. Egy rövid, átmeneti időszakot követően csak 1778-ban került sor a vármegyerendszer újjáalakítására, az egyházmegye déli és keleti részén azonban néhány plébánia továbbra is a katonai határőrvidékre esett. Ez a gyakorlatban a Csanádi püspököknek az állami szervektől, közelebbről a bánsági főhadparancsnokságtól való függőségéhez vezetett. Ráadásul a császár által adományozott éves kegydíj ezt a függőséget tovább növelte. Miközben Magyarország más püspökei iskolákat és kórházakat alapítottak, árvaházakat tartottak

⁸⁹⁰ Dóka 1997. 40-42.

⁸⁹¹ Oltványi Pál: A Csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. Szeged, 1867. (a továbbiakban: Oltványi 1867.) 39-40.

⁸⁹² Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelmények, kivonatban előadva. Nagyszombat, 1846. 9. A Bánságban arra hivatkozott a kormány, hogy a szükséges okmányok megsemmisültek.

fenn, a csanádi püspököknek még egy szeminárium alapítására sem volt lehetősége ebben az időszakban.⁸⁹³

Ilyen körülmények között Nádasdy László csanádi püspököknek (1710–1730) is Szegedet rendelték székhelyül. A püspök súlyos joghatósági konfliktusok közepette szervezte újjá egyházmegyéjét. A ferencesek, a piaristák és a katonaság lelki gondozásában kulcsszerepet játszó jezsuiták sem nézték jó szemmel tevékenységét. Nádasdy püspök a magyar rendi különállás képviselője volt. Amikor püspöki jogainak védelme érdekében kibocsátott egy régi, a Csanádi püspökség területét ábrázoló térképet, akkor a bécsi udvarban óriási fölháborodás tört ki. A püspök az uralkodó körök szemében a rendi szeparatizmus veszélyes képviselőjének tűnt. 1719-ben, amikor a püspökség Makó határából is kapott egy kis részt, Nádasdy először járta be egyházmegyéje Marostól délre fekvő részeit egy kánoni látogatás keretében. Temesvárra is eljutott, de a katonai hatóságok barátságtalan fogadtatásának hatására (Temesvár egyúttal a katonai közigazgatásnak is az egyik központja volt) inkább kinevezte az ottani jezsuita rektort bányászati helynökévé. Ekkor kezdődött meg a küzdelem az Esztergomi érsekség és a Váci püspökség között a Szeged feletti joghatóságért. A Kalocsai érsekség, amelyhez Szeged korábban tartozott, nem vett részt a vitában. A küzdelemnek egy 1776. március 13-án kiadott pápai bulla vetett véget, amely Szegedet a Csanádi püspökséghez kapcsolta.⁸⁹⁴

Nádasdy László püspök több alkalommal kérvényezte a királynál, hogy ismerje el az egyház joghatóságát a visszafoglalt területeken. 1723. augusztus 7-én III. Károly rendeletet adott ki, amelyben teljesítette a püspök kérését, ugyanakkor Szegedet jelölte ki székhelyül és Temesváron csak egy lakást biztosított számára. Nádasdy természetesen visszakérte püspöksége régi birtokait, ehelyett azonban csupán 2000 forint kegydíjban részesült. A császár rendeletére szervezték újjá Szegeden, mindössze négy taggal a káptalant. 1724-ben Csanád visszanyerte hiteles helyi jogosítványait. 1724. március 5-én, a tartományi kormányval folytatott nyolcéves küzdelmet követően, Nádasdy átköltöztetett Temesvárra.⁸⁹⁵

⁸⁹³ Roos, Martin: *Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband a/1718–1800.* [München,] 2010. (a továbbiakban: Roos 2010.) 20–76.

⁸⁹⁴ Zombori István: *A Szeged-csanádi Püspökség egyházmegyei múzeum és kincstár.* Szeged, 2000.10–13.

⁸⁹⁵ Juhász – Schicht 1934. 85–89.

Nádasdy után az osztrák kormány különös figyelmet fordított a hivatalba lépő püspökök politikai nézeteire. A következő püspök, Adalbert Freiherr von Falkenstein (1730–1740), a bánsági kormányzó, Claudius Mercy tábornok unokaöccse volt. Fizetése elődjéhez hasonlóan alakult, ugyanakkor kinevezési okirata megjegyzi, „hogy miután a csanádi püspök a Bánáton kívüli megye részének lelki ellátásáért külön volt díjazva (értsd az 1719. évben birtokába átengedett Makó város határa egy részét), a fentebb kijelölt készpénzi fizetés egyedül a temesi bánati rész lelki ellátásáért ennek tartományi pénztárából fizettetik a püspöknek, mivel a másfélszázadig tartó török uralom alatt minden, az egyházra vonatkozó okmányok elenyésztek a Bánátban”.⁸⁹⁶ A következő püspök, Nikolaus Stanislavich (1740–1750) minorita atya, korábbi mikopolisi püspök számos bolgár katolikussal együtt menekült 1737-ben a Bánságba. Ekkor jöttek létre a katolikus bolgár plébániák Óbesenyőn és Vingán. Stanislavich püspöksége alatt, 1742–1743-ban szerezte meg a püspökség a makói határ másik részét, ahol felépült a püspökök nyári rezidenciája és ahonnan a későbbiekben a püspöki javakat kormányozták. Így a Csanádi püspökség birtokai sajátos módon a makói uradalomra korlátozódtak, ennek megfelelően a művelési ágak összetétele más egyházi birtokoktól eltérően alakult.⁸⁹⁷

Mindebből következik, hogy különbség van a Csanádi egyházmegye bánsági és további részeinek lelkészei javadalmazásában is. A 18. században, a betelepítések korszakában létrejött plébániák jelentős részének a kegyuraságát az állam vállalta magára. 1848-ban 188 plébániából 47-nek a Magyar Királyi Kamara, 21-nek az Udvari Haditanács, 9-nek a kamara Bányaigazgatósága, 8-nak pedig a vallásalap volt a kegyura. Kevés szerepet játszottak ugyanakkor e téren a városok: mindössze Arad és Szeged vállalta egy-egy plébánia kegyúri teendőit.⁸⁹⁸ Oltványi Pál szerint a Magyar Királyi Kamara általában teljesítette kegyúri kötelezettségeit (templom és plébánia építése, papság fizetése, stb.) sőt arra is volt példa, hogy nemes családoktól átvette a kegyúri feladatokat.⁸⁹⁹

A földesurak viszont kevésbé lelkesen teljesítették kegyúri kötelességüket. Lonovics József püspök 1848. augusztus 9-én Eötvös József báró kultuszminiszterhez fordult, mert a gyoroki plébánia kegyura, a Forray család, a továbbiakban már nem akarta vállalni a kegyúri terheket. Lonovics megkérte a minisztert, „hogy Arad megye

⁸⁹⁶ Oltványi 1867. 26.

⁸⁹⁷ Roos 2010. 143–178.

⁸⁹⁸ Schem. Csan. 1848. 108–109.

⁸⁹⁹ Oltványi 1867. 140–144.

útján intézkedni méltóztassék, miszerint az említett család a védnöki jogokat s terheket addig, míg azok alól törvény által fölmentetni, és a lelkész állítása iránt más intézkedés tétetni nem fog, viselje”. A minisztérium a kérésnek megfelelően írt Arad megyének, „miután a kegyúri jogviszonyból származó kötelességek eddigelé törvény által meg nem szüntetvék”.⁹⁰⁰

Kovács István életrajzában említettük, hogy 1848. szeptember 19-i jelentése szerint a Hertelendy-család eltávoztával jövedelmei elapadtak.⁹⁰¹ Hívei szegénységükre hivatkozva nem akarták javítani lelkészük illetményét, végül a szentszék is úgy látta, hogy a közalapítványokból nem pótolhatók a kiesett összegek.⁹⁰² Hasonló helyzetbe került a nákófalvi lelkész is. Ellenpéldaként hivatkozhatunk ugyanakkor a Rónay családra, amely Kiszomboron példamutatóan látta el patrónusi feladatait. 1840-ben téglából új sekrestyét, egy évre rá új plébániát építettek, majd 1844-ben részt vállalták a templom renoválásában is.⁹⁰³

A makói püspöki birtokon folyó munkát 1848-ban parasztmozgalmak sem zavarták meg. Csanád megyében egy telekhez 36-38 (magyar) hold szántó és kb. 26 hold rét tartozott. A jobbágyfelszabadítás következtében a szántóknak 58, a réteknek pedig 88%-át mentesítették az úrbéri szolgáltatások alól. Az úrbéres földek viszonylagos nagysága következtében Csanád megyében nem ütötte fel a fejét semmilyen parasztmozgalom. Legfeljebb a kertész községek elégedetlenkedtek amiatt, hogy bérelt földjeik a földesurak tulajdonában maradtak.⁹⁰⁴

A politikai mozgalmak ugyanakkor befolyásolták az állami kifizetéseket. 1848 decemberében, miután Róka József helynök Makóra menekült, a Makón működő szentszék kérésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lépéseket tett a Csanádi egyházmegye lelkészei és papneveldei tanárai járandóságai pótlása érdekében, amit „a lázongó katonaság” Temesvárról történő távozásáig a makói sóhivatalnál kellett utalványozni.⁹⁰⁵ Schlauch Lőrinc nagyszentmiklósi segédlelkész (későbbi püspök) szintén nem kapta meg 35 forintnyi negyedéves illetményét, mert a temesvári haditanács a vallásalap ottani pénzét is lefoglalta.⁹⁰⁶ Lonovics József püspök kérésére a tornyai lelkész és mindazon papok számára, akik Temesvár ostromállapotba helyezése

⁹⁰⁰ MNL OL H 56 1848:3948. (51737 tek.)

⁹⁰¹ TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1729.

⁹⁰² TRKEL Protocollum Officii Dioecesaní Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1822.

⁹⁰³ Kiszombor története. Szerk: Marosvári Attila. Szeged, 2008. II. k. 191.

⁹⁰⁴ Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. S.a.r. Ember Győző Budapest, 1951. 201–202.

⁹⁰⁵ MNL OL H 56 1848:6353. (51737 tek.)

⁹⁰⁶ MNL OL H 56 1848:6577. (51737 tek.)

előtt onnan kapták fizetésüket, a makói sóhivatal folyósította járandóságukat.⁹⁰⁷ Egy 1849-ben kelt kimutatás szerint több, mint negyven csanádi egyházmegyes pap kapott fizetést vagy illetményi kiegészítést a vallásalapból, illetve a szabályozott püspökségek alapjából. Mihálovics József 1848. november 1-től január 31-ig 885 ft 48 ½ kr-t vett fel erre a célra. Róka József helynök 1849. május 25-én kelt kérésének megfelelően, Duschek Ferenc pénzügyminiszter ezen lelkészek április 30-ig fizetendő járandósága fejében 909 ft 27 ¾ kr-t utalt át a makói sóhivatalnak.⁹⁰⁸

VII. 3. A makói uradalom 1848–1849-ben

A Csanádi püspökség makói uradalma birtokkormányzatának és gazdálkodásának történetét a 19. század első felében Gilicze János dolgozta fel, így a következőkben ismertetni fogjuk főbb megállapításait, kiegészítve a szabadságharc időszakára vonatkozó levéltári forrásokkal. A makói uradalom 1805-ben jött létre, miután Kőszeghy László püspök kérésére sor került a közös földek felosztására. Makó város területének 22,5 %-a: 14 935 hold haszonvehető és 2887 hold hasznavehetetlen területen jött létre a gazdaság. Az 1848-as forradalmat megelőzően a bevételek jelentős része az úrbéri kötelezettségek megváltásából, haszonbérletekből, a dézsmából és a termények eladásából származott. A klasszikus szántóföldi, illetve rét- és legelőgazdálkodás kialakítása így lassan haladt előre.⁹⁰⁹

Az uradalom vezetésével egy igazgatót bíztak meg. Feladatai közé tartozott az uradalmi tisztviselők irányítása és ellenőrzése, beleértve az uradalmi pénztárt is, amelyet az éves leltárokkal együtt ellenőrzött. Az 1848 előtti időszakban, áprilisban és októberben úriszéket tartott, és az uradalmi katonák és csöszök feladatait is ő szabta meg. Lonovics József birtokigazgatójának, Pók Imrének évi 1200 forintos fizetése volt. Rangban alatta állt az uradalmi fiskális, aki hetente tisztiszéket tartott, ahol a jobbágyok úriszéken kívüli ügyeiben bíraskodott. Ő volt a levéltár kezelője, a városi számadások ellenőre és az árvák vagyoni helyzetének felügyelője is. Legfontosabb feladata azonban a beosztott tisztek és a cselédség heti tennivalóinak a meghatározása volt. 1841-től évi 660 forint volt a fizetése, de ezen felül még természetbeni juttatásban is részesült. Az uradalmi kasznárok a gabonafélékkel kapcsolatos bevételekért és kiadásokért feleltek. Ők fizették ki a tiszteket és a cselédeket. A munkájukhoz szükséges eszközökről évente

⁹⁰⁷ MNL OL H 56 1848:6364 (51737 tek.)

⁹⁰⁸ MNL OL H 56 1849:312; 1849:1003. (51743. tek.)

⁹⁰⁹ Blazovich 1993. 396–397. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

leltárt készítettek. Fizetésük korszakunkban évi 500 forint volt. Az alkalmazottak munkáját közvetlenül az uradalmi ispán irányította. Az 1830-as évektől kezdve a tisztikar egy írnokkal bővült. Az alkalmazottak és szolgák közé tartozott egy kertész, a hajdúk, kocsis, juhász, juhászbojtárok, kondás, gulyás, udvari szolga, kéményseprő és egy dobos is.⁹¹⁰

1848. március 18-án az országgyűlés mindkét táblája történelmi jelentőségű határozatokat hozott, amelyek az egyházi birtokok gazdálkodását is megváltoztatták. Alig két nap alatt elkészült az úrbéri törvényjavaslat, amelynek tárgyalása során pontosították a javaslatot, így az nemcsak az úrbéri, hanem az „azt pótló szerződések”-re is kiterjedt (robot, dézsma eltörlése). A konzervatívokkal, majd a bécsi politikusokkal folytatott rövid politikai küzdelmet követően, április 11-én a jobbágyszabadítást is törvénybe iktatták. Ezzel kb. 9 millió ember nyerte el Magyarországon a személyes szabadságot. Az önkéntes, majd a kötelező örökváltság következtében a korábban jobbágyok által használt földek 76,4 %-a a parasztság földtulajdonává vált. A makói uradalomban azonban, tekintettel a fentebb ismertetett számadatokra, ezek a változások nem idéztek elő súlyos válságot.⁹¹¹

Mivel 1848. december 25-én Horváth Mihályt – a szokásoknak megfelelően – beiktatták a püspöki javak élvezetébe, így a püspökség Makó környéki majorsági földjeiről, haszonvételeiről és kötelezettségeiről pontos kimutatással rendelkezünk. Az átvételt egyházi részről Róka József, Hegedűs Pál és Mihálovics József bonyolították le. 1848-ban ide tartozott a dáli tanya, a kopáncsi puszt, a lelei rét (a dohánykertészek által haszonbérbe kivett területekkel és a szigetekkel együtt), a makói határszálon a közlegelő közt elkülönített és kertészek által használt területek. Továbbá a Gózpodai félsziget a Maros szabályozása következtében hozzákapcsolt földdekkel együtt, a serház marosi hajlata melletti erdőrészek, a kákási kaszáló, a mikócsai major, valamint a dáli csárdához tartozó, s azzal együtt haszonbérletbe adott földek. Ide tartozott a közlegeltetési jog (amely akkor per tárgya volt), a kizárólagos vadászati jog a kopáncsi s más uradalmi pusztákon, a halászati jog a Maroson, s más uradalmi földeken lévő fokok,⁹¹² s tavakban; végül a ház fedésére szolgáló cserépetési jog a mikócsai majorban és a kopáncsi pusztán. A Lelei rét árvízmentestése végett Lonovics József

⁹¹⁰ Blazovich 1993. 397–399. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

⁹¹¹ Orosz István: A felszabadítás ügye 1848 – 1849-ben. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig. Szerk: Gunst Péter. Budapest, 1998. 74–136.

⁹¹² Fokok: a folyót kísérő övzátornyokon keletkezett kiszakadások, illetve a magas partokat megszakító nyílások, amelyeken keresztül a folyó vize árvíz esetén az ártérre kilépett, illetve apadáskor visszaáramlott.

10/14, a Návay család 4/14 részben a vallásalapból 54 000 forint kölcsönt vett fel a Maros szabályozására, majd ezt 1846. szeptember 10-én, a megszerzett tőkével együtt átadták a Tiszavölgyi Társulatnak, azzal a feltétellel, hogy a töltéseket egy év alatt elkészítik. Bárány József uradalmi tiszttartó azonban az átadás időpontjáig nem fizette ki a szükséges 14 000 forintot.⁹¹³

A javak átadása során egyébként Horváth Mihály birtokába került még 400 pozsonyi mérő kétszeres búza, 100 pozsonyi mérő árpa, 200 akó makói kerti bor megváltásaként 320 ft, 50 kocsi széna fejében 240 ft, 6 nemesebb ló fejében 720 ft. Lószerszámok fejében 120 ft, 1 „cifra hintó” ára 320 ft, 4 igásló helyett 160 ft, egy konyhakocsi ára 20 ft, 200 akó hordó fejében 80 ft, 24 pár ezüst kés és kanál 115 ft 12 kr értékben, 6 db nagy ezüst kanál, 6 ezüst sótartó fejében 67 ft 12 kr, 1 arany mellkereszt, 1 arany gyűrű. A természetben átadott javakon kívül Lonovicsnak még 2762 ft 24 kr-t kellett volna Horváth Mihálynak kifizetnie.⁹¹⁴ Szintén átadásra került a könyvtár, a magtár, a sör-, és pálinkafőző ház, az udvar, a kert, az istálló, a pince, a konyha a kamrákkal együtt, a püspöki lak berendezési tárgyai és bútorai, és a püspöki kápolna a felszerelési tárgyaival együtt.⁹¹⁵

Az uradalom legfontosabb bevételi forrását a haszonbérek, ezen belül a puszták, kocsmák és malmok bérbeadása jelentette. A bérlő szabadon használhatta bérleményét, egyedül a sertéstartást tiltották meg. A bérleti díjat negyedévenként kellett kifizetni. Gyakran árendába adták az adott területek halászati, illetve piócaszedési jogát is. Az 1840-es évek elején az uradalom egyre több pusztát vont saját kezelésébe, így az ebből származó árendális jövedelmek is csökkentek. A Maros folyóban lévő hajlatokat és szigeteket kaszálóként hasznosították. Szintén jelentős haszonnal kecsegtetett az uradalmi italmérés főként bort forgalmaztak, de a sör és pálinkafőzés is hasznot hozott. A kocsmákat – más érsekségekhez és püspökségekhez hasonlóan – többnyire árendába adták. Az uradalom bevételeit növelték a különböző malmok és boltok is. Lonovics József püspöknek 1848-ban haszonbérből és egyéb állandó bevételekből összesen 37

⁹¹³ MNL Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Makói Levéltár (ML) A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai 1723 – 1934 (XII. 2. e), uradalmi fikális iratok 3.d. A Csanádi püspökség makói uradalmához tartozó majorsági földek, jogok és terhek jegyzéke. Makó, 1848. december 15. Iktatószám nélkül.

⁹¹⁴ MNL CsML ML XII. 2. e, uradalmi fikális iratok 3.d. Jegyzéke az ingyen jutó alapnak, amint az a csanádi megyéspüspök Horváth Mihály úrnak 1848 évben kiszakított, s átadatott. Makó, 1848. december 25. Iktatószám nélkül.

⁹¹⁵ MNL CsML ML XII. 2. e, uradalmi fikális iratok 3.d. A Csanádi püspökséghez tartozó makói püspöki lak ingóságainak, egyházi szerek s könyveknek; továbbá asztal, konyha ebédlő, pince, istálló, s más gazdasági eszközöknek lelvénye, melyek a miniszteri biztos által Horváth Mihály csanádi püspök úrnak 1848-ik évben általadattak. Makó, 1848. december 25. Iktatószám nélkül.

638 forint bevétele volt. Ezt egészítették ki a gabona és további növények, az állatok és az állati termékek forgalmazásával. Így a püspök összes jövedelme 1841-ben 146 274 ft-ra tehető, ami körülbelül a kétszerese Makó város bevételeinek.⁹¹⁶

1849-ben is a fentiekhez hasonlóan alakult a bevételek összetétele, hiszen a haszonbérletekből származott ezek legnagyobb része. Korcsmáltatásból összesen 16 553 ft 57 kr jött be, de mivel tartozásokat is ki kellett egyenlíteni, így azok lerovása után 11 522 ft maradt. Ennél a tételnél a „Korona” című vendégfogadóért, a Rákosi csárdáért, az Igási csárdáért, a Dáli csárdáért, a makói belső korcsmáltatásért, az uradalmi három csárdákban való korcsmáltatásért, rozsólis égetési és mérhetési jogáért,⁹¹⁷ makói korcsmáltatásért és csárdákért, lelei pusztában egy havi próba korcsmáltatásért szedtek pénzt. Érdekességgént megemlíti, a rozsólis égetési és mérhetési jogért szerződés alapján a püspökség 450 forintot fizetett az izraelita községnek. Szintén szép bevételt hoztak a mészárszékek (6431 ft 56 kr), noha a kiadások levonása után a tiszta haszon csak 433 ft 45 kr volt. A serház is jelentős bevételt hozott (6431 ft 56 kr), hasonlóan boltok bérletéhez (1710 ft 25 kr), de itt a sok pereskedés következtében a haszon csak 612 ft 30 kr volt. Halászatból 1050 ft tiszta haszon mellett is csak 270 ft tiszta bevételt könyvelhettek el. További bevételeket jelentettek még a vásárok, a szigetek, különféle földek, puszták, uradalmi lakok. Jelentős bevétel származott (4393 ft) a malmokból: az uradalomban 46 szárazmalom, a Maros mentén 24 vízimalom, az uradalomban pedig 9 olaj malom működött, amelyeknek tiszta haszna 1526 ft 20 kr volt. A makói uradalom összes haszonbérletéből 71 749 ft 19 kr bevétel származott. Az uradalmi készletek (búza, kukorica, bükköny, takarmány stb.) eladásából, a leli rétből, és egyéb bevételekből származott pénzzel kiegészítve az uradalom bevétele összesen 93 956 ft 33 kr-ra rúgott, ami jóval elmaradt az 1840-es évek bevételeitől.⁹¹⁸

Amint az eddigiekből már kiderült, a makói uradalom birtokstruktúrája eltért a jellegzetes érseki, illetve püspöki birtokok struktúrájától; hiszen a gabonatermesztés volt a fő ágazat, amelyből a püspökség bevételeinek jelentős hányada származott. A termelékenységre következtethetünk az alábbi táblázatból:

A Felső- és Alsókopáncson és a Dáli tanyán

⁹¹⁶ Blazovich 1993. 399–404. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

⁹¹⁷ Rozsólis: különféle fűszerekkel ízesített és illatosított édes szeszes ital.

⁹¹⁸ MNL CsML ML XII. 2. e, 2.d. Számadása a megürült Csanádi püspökséghez tartozó Makói Uradalom Pénztári Hivatalának 1849. évre. Hely és dátum, valamint iktatószám nélkül.

1848-ik évben elvetett gabonanemek, s termés mennyisége⁹¹⁹

Elvetett magok / termés (pozsonyi mérőben)

pozsonyi mérő	Felsőkopáncs	Alsókopáncs	Dáli tanya
tiszta búza vetés	434	349	115
tiszta búza termés	2305	1848	851
árpa vetés	75	164	60
árpa termés	152 (+ feles földekből 1178)	631	322
zab vetés	162	78	205
zab termés	360	328	534
repce vetés	12	19	7
repce termés	863	1848	564

Ez a táblázat jól mutatja, hogy a fontos bevételi forrásnak számító búzából 5,3-7,4 szerez, az árpából 3,8-5,4 szerez, míg zabból 2,0-4,2 szerez termésátlagokat hoztak. Ez elég vegyes képet mutat, hiszen 1828-ban a búza átlagosan 3,96-szoros, az árpa 3,91-szeres, míg a zab 4,19-szeres termést hozott. Így az 1848-ban a búza termésátlagát átlagon felülinek, az árpa termést az átlagosnál jobbnak, míg a zabot az átlagosnál rosszabbnak tarthatjuk.⁹²⁰

Nemcsak a mennyiségek, hanem a bevételek is tükrözték a gabonatermesztés jelentőségét. A Pók Ágoston uradalmi kasznár által összeállított kimutatás szerint a felsőkopáncsi birtokon gabona (főként tiszta búza) eladásából 1848-ban 4694 ft 7 kr. bevételük volt, miközben a láncszámra⁹²¹ kiadott földekből 268 ft 48 kr, bőrök eladásából 342 ft 32 kr, birkatejből 385 ft, ló és csikó eladásából pedig 261 ft 45 kr folyt be.⁹²²

A makói uradalom magtári hivatalának összesítése szerint, amelyet Hegyessy János uradalmi kasznár állított össze, 1849-ben a gazdaságban búzát, kétszeres búzát (búza és rozs keverékét), árpát, zabot, repcét, bükkönyt, lóherét és kukoricát termesztettek. A növénytermesztésen belül a fő bevételi forrás a tiszta búza, a kétszeres búza, és különösen a kukorica volt, ezekből jelentős mennyiséget értékesítettek, de

⁹¹⁹ MNL CsML ML XII. 2.e. Számadási iratok, számadási mellékletek 33. d. Kasznári számadási oklevelek. Felső- és Alsókopáncson s a Dáli tanyán 1848-ik évben elvetett gabonanemek, s termésnek mennyisége. Hely és dátum nélkül. 1848: Iktatószám nélkül.

⁹²⁰ Orosz István: Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán. In: Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti kiadványok. Szerk. Orosz István, Für Lajos, Romány Pál. [Budapest,] 1996. 81–131.

⁹²¹ 1 lánc = 100 négyszögöl (Makón)

⁹²² MNL OL CsML ML XII. 2. e A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai. 15. d. Kasznári számadás naplók. A Felső-kopáncsi kasznárdóság 1848. évi számadásának foglalattya. Hely és dátum, valamint iktatószám nélkül.

jellemző, hogy például lóheréből nem volt felesleg, és repceből is csak csekély mennyiséget tudtak értékesíteni. Ugyanakkor a repce bizonyos hányadát feldolgozták: olajat sajtoltak belőle.⁹²³

Ami az állattartást illeti, a makói gazdaság keretein belül birkákat, ökröket, marhákat és lovakat tartottak. Ezen belül – az országos tendenciáknak megfelelően – nőtt a juhtartás jelentősége. Az állatállományt ugyanakkor gyakran tizedelték betegségek: az alsókopáncsi juhászatban, ahol a birkák száma 1000 körül mozgott, május, június és július kivételével minden hónapban több tucat állat pusztult el tüdővészben. Az állatállomány egy részét értékesítették, más részükre a gazdaság működtetésénél volt szükség, de állatbőröket (legnagyobb mennyiségben birkabőröket)⁹²⁴ is piacra vittek.⁹²⁵

Érdemes összevetni a makói uradalom működését egy jellegzetes egyházi birtokkal, pl. az Esztergomi érsekség uradalmaival, hiszen így könnyebb a hasonlóságokra és a különbségekre felhívni a figyelmet. Az Esztergomi érsekség birtokainak gazdálkodásában a 19. század elején megfigyelhető gabonakonjunktúra nem okozott olyan változásokat, mint a makói egyházi birtokon. Ennek oka a művelési ágak közötti különbségben keresendő. Míg a Csanádi egyházmegye esetében a szántó, addig az Esztergomi érsekség esetében az erdők voltak túlsúlyban. A 19. század közepére az érsekség birtokain is egyre differenciáltabb gazdálkodás alakult ki, amely során az okszerű művelésen túl figyelmet érdemel a kapás és takarmánynövények megjelenése a szántóföldi allódiumokon, valamint az állattartás differenciáltabbá válása, illetve a termékek feldolgozására és értékesítésére tett kísérletek. Nyergesújfaluban és Nagysallóban – hasonlóan a makói püspöki uradalomhoz – uradalmi bolt is működött. Farnadon és Patakon pálinka-, illetve sörfőzés folyt, Csenkepusztán pedig sajtot készítettek. A Csanádi püspökséghez hasonlóan több helységben működött téglavető is. Az Esztergomi érsekségen belül Szentgyörgymezőn, Muzslán, Nyergesújfaluban, Érsekújváron, Tardoskedden, a Mérgesi majorban Mocsa mellett, Vágon, Verebélyen, Farnadon, Drégelypalánkon, Vadkerten és Szunyogdin működött téglavető. Számos településen épültek mészárszékek, illetve vágóhidak (Esztergom, Muzsla, Börzsöny,

⁹²³ MNL CsML ML XII. 2.e. 15. d. Kasznári számadás naplók. Számadása a megürült Csanádi püspökséghez tartozó Makói uradalom Magtári hivatalának 1849. évre. Makó, 1852. augusztus 31. 1852. szám nélkül.

⁹²⁴ MNL CsML Makói Levéltár XII. 2.e. 33. d. Számadási iratok, számadási mellékletek. A dög bőrök kiadásainak és bevételeinek foglalattya. [!] Makó, 1848. december 31. 1848:85.

⁹²⁵ MNL CsML Makói Levéltár XII. 2.e. 33. d. Számadási iratok, számadási mellékletek. 1848. évi alsókopáncsi juhászat. Makó, 1848. december 31. 1848:79.

Érsekújvár, Nyergesújfalu, Tardoskedd, Verebély, Farnad, Püspöki, Szunyogdi). Szinte minden faluban volt kocsmá, ahol 1848-ig főként a dézsmából származó bort értékesítették.⁹²⁶

Szintén hasonlóság, hogy ezeket a kocsmákat az érsekség is bérbe adta, de 1848/49-ben a pálinkamérési üzletág is válságba került. A Felföldön erős volt az ú. n. józansági mozgalom hatása, aminek következtében csökkent az égetett szeszesitalok fogyasztása. Volt olyan település (Párkány), ahol a helybeli bírák eltiltották a pálinkamérés bérlőjét, egy Neuschloss nevű kereskedőt a pálinkaméréstől. A párkányi eset megismétlődött 1849-ben Nagyzellőn is. Itt Blumenthal Simon vendégfogadás panaszkodott, hogy az év hét hónapjában a község eltiltotta az italméréstől. Az érsekség ebben az esetben jogi útra terelte a vitát, így próbálva meg jövedelmének kiesését megszüntetni. Gyakori panasz volt az illetéktelen italmérés is, ami a bérlők hasznát tovább kurtította.⁹²⁷

Visszatérve a makói uradalomra, hiába a sok bevétel, ha a kiadások oldalán is jelentős tételek szerepelnek. Lonovics püspök például saját céljaira 1841-ben 89 820 ft-ot vett fel. Az összkiadások 5-8%-át az uradalmi tisztek és cselédek fizetésére fordították. Jelentős összeget emésztett fel az uradalmi épületek felépítése és karbantartása is. Mivel az uradalomban nem voltak mesteremberek, így évről-évre jelentős összegeket kellett kifizetni különböző iparosoknak, akiknek a munkája nélkülözhetetlen volt a gazdálkodás zökkenőmentes folytatásához. Szintén jelentős összegeket fordítottak a gazdálkodás költségeire, főként állatok, kisebb mértékben növények vásárlására is. Egyéb kiadások címén az útiköltségtől a postai díjakig számos tétel szerepelt az elszámolásokban. Az uradalom éves bevételeit szinte teljesen felhasználták, év végén csak néhány ezer forintot hagytak a pénztárban.⁹²⁸

Mindezek a megállapítások többé-kevésbé a szabadságharc időszakára is érvényesek. Hegyessy János uradalmi pénztárnok szerint 1849-ben a makói uradalom bevételeinek összege: 93 956 ft, a kiadások összege: 65 256 ft, a különbözet: 28 700 ft, év végére viszont csak 17 747 forintot hagytak a pénztárban. Fizetésekre 15 232 ft 42 kr-t fordítottak, de ebben a makói helynökség alkalmazottainak fizetése is benne volt. Több ezer forintot fizettek terményekért és a gazdálkodáshoz szükséges eszközökért,

⁹²⁶ Dóka 1997. 104–105.

⁹²⁷ EPL Archivum Seculare (AS) Archivum juridico-oenocomicum et directorale (Ajd) Militaria et bellica (1797–1855) Jóságkormányzói Levéltár. Gazdászatiak. Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyve. 1. k. 1848: Nr. 576, 617, 623., 2. k. 1849: Nr. 217.

⁹²⁸ Blazovich 1993. 399–406. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

valamint mesterembereknek is. Mivel Makó környékét a szabadságharc végéig a magyar hadsereg tartotta kézben, így – szemben az Esztergomi érsekséggel – a gazdaságnak nem kellett a császári csapatok számára élelmiszert szállítani. A háborús költségek ugyanakkor a Csanádi püspökség gazdaságát sem kerülték el. Horváth Mihály jelentős összeget használt fel különböző célokra. Az egyik tétel szerint: „Egy honvéd kiállítására Horváth v. Csanádi Püspök Úr által felfogadott Halasi István felszerelésére 356 ft 5 kr”-t kellett kiutalni, de jelentős veszteség érte a püspökséget a magyar bankjegyek kötelező beszolgáltatása miatt is. Császári hivatalnokok rendeleteire 11 240 ft 50 kr-t kellett az uradalomnak kifizetnie.⁹²⁹

Az uradalom 1849. júliusi bevételeinek és kiadásainak jegyzéke bepillantást enged az alkalmazottak fizetésébe is. A bevételi oldalon természetesen ekkor is a haszonbérletekből származó jövedelmek álltak. Például Danner Alajos „serházi haszonbérelő úr” folyó év harmadik negyedére 1500 ft-ot fizetett bérleti díjként. Csordás Sándor díszkocsisnak egy havi bére fejében fizettek ki 17 ft. 30 kr-t, Kriván Anna belső szolgálónak 12 ft 30 kr-t, Czirok Pálné szolgálónak pedig 7 ft-ot. Winkler Antal tiszttartó 231 ft 43 kr-t költött különböző gazdasági eszközökre, de ő szedte be a dohánykertészekről a haszonbér illetékes részét is. Kisebb összegeket kellett kifizetni napszámosoknak, Hajzelpek József kötélverőnek „kiszolgált zsákmadzagokért”, Gyenes István fűszerésznek és Szisz János szabónak.⁹³⁰

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Csanádi püspökség makói uradalma inkább hasonlított egy világi nagybirtokra a búza- és kukoricatermesztés túlsúlya miatt, mint egy érseki vagy püspöki birtokra. Ugyanakkor a haszonvételek magas aránya a bevételek között, a kocsmák, mészárszékek és boltok rendszere más egyházmegyékben is megfigyelhető. A makói uradalom szervezettség tekintetében, illetve a búza termésátlagát tekintve kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Ugyanakkor a forradalom és szabadságharc hatására csökkentek az uradalom bevételei, de a csökkenés nem idézett elő válságos helyzetet, mert a komplexum bevételeit és kiadásait továbbra is sikerült egyensúlyban tartani. Mivel az uralkodó a Csanádi püspökséget megürültnek

⁹²⁹ MNL CsML ML XII. 2. e, 2.d. Számadása a megürült Csanádi püspökséghez tartozó Makói Uradalom Pénztári Hivatalának 1849. évre. Hely és dátum, valamint iktatószám nélkül.

⁹³⁰ MNL CsML ML XII. 2.e. 33. d. Számadási iratok, számadási mellékletek. Pénztári naplója a megürült Csanádi Püspökség Makai Uradalma Pénztári Hivatalának 1849. július hóra. Hely, dátum és iktatószá nélkül.

nyilvánította, így a továbbiakban – a következő püspök kinevezéséig – jövedelmeinek fele az államkincstárt gazdagította.⁹³¹

⁹³¹ Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Hrsg. von Kletečka, Thomas Wien, 2002. (a továbbiakban: Kletečka 2002 Bd. I.) 487–488.

VIII. Megtorlás

VIII. 1. Megtorlás az egyháziak ellen

A megtorlás körébe vonandókról kezdetben a császári kormánynak nem voltak kialakult nézetei. A magyar konzervatívok (pl. gróf Dessewffy Emil) által készített előzetes listák főként a politikai elitet fenyegették halállal. Jogi szempontból tekintve a problémát, az 1848. október 3-i manifesztum – amely feloszlatta az országgyűlést és Josip Jellačić altábornagyot Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává nevezte ki – volt az a fordulópont (pontosabban a manifesztum kihirdetése, majd elutasítása), amelytől kezdve a császári hatóságok Magyarországot lázadónak tekintették. 1848/49 folyamán Windisch-Grätz több kiáltványában is fenyegette a magyar kormány támogatóit, azokat, akik a felkelésben részt vettek, illetve azt támogatták, sőt még azokat is, akik forradalmi kiáltványokat tartottak maguknál. Ez a rendelet-özön azonban inkább a gyengeség, semmint az erő jele volt.⁹³²

A tömeges orosz beavatkozást, illetve a cs. kir. csapatok ismételt támadását követően dolgozták ki a megtorlás egységes alapelveit. Ennek során a szövetséges hadseregek mellé kirendelt királyi biztosok feladatává tették a fegyverek és a lázadó egyének begyűjtését. Az osztrák kormány Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter előterjesztésére 1849. május 14-én tárgyalta meg a szabadságharcban részt vett személyekkel szembeni eljárást. Bach az erről szóló minisztertanácsi határozatot június 28-án terjesztette a császár elé, aki jóváhagyta a javaslatot. Maga a kiáltvány július 1-jén, Győrben, Haynau aláírásával jelent meg. Ez elrendelte sommásan ítélező haditörvényszékek felállítását, amelyek joghatósága katonákra és polgári személyekre egyaránt kiterjedt. A kiáltvány 3. pontja az eljárás alá vonandók körét olyan tágra szabta, hogy mindenki büntethetővé vált, kivéve azokat, akik támogatták a császári-cári szövetségeseket, illetve akik teljes mértékben passzivitásba vonultak. Július 2-án Haynau részletesen szabályozta a felállítandó haditörvényszékek működését.⁹³³

Az osztrák politikusok csalódottan érzékelték, hogy még a legtöbb szállal az udvarhoz kötődő katolikus egyház papjai is tömegesen vettek részt a magyar szabadságharcban. Ennek megfelelően egyházi vonatkozásban elsősorban a katolikus papságnak a forradalmi elemektől történő megtisztítását szorgalmazták. Ennek az elégedetlenségnek a legismertebb megnyilvánulása az 1849. július 3-i osztrák

⁹³² Hermann Róbert: Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után. [Budapest, 1999.] (a továbbiakban: Hermann R. 1999.) 15–28.

⁹³³ Hermann Róbert: Az 1849 – 1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat. In: Az 1848 -1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk: Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 11–63.

minisztertanács, ahol Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter így fakadt ki: „A felkelők tanai a katolikus egyháziak körében számos követőre és buzgó élharcosra találtak. Ha vissza akarjuk vezetni a magyarországi katolikus egyházat rendeltetéséhez, akkor meg kell tisztítanunk valamennyi olyan elemtől, akik a vallásra és az államra nézve veszélyesek”.⁹³⁴ Kevésbé ismert, hogy az egyházi kérdésekben komoly tekintélynek örvendő Bach a magyarországi egyháziakkal kapcsolatos lesújtó véleményét Palugyay Imre nyitrai püspök 1849. július 25-én javasolt kitüntetése kapcsán is megismételte.⁹³⁵

Haynau kiáltványából az egyháziak ellen lefolytatott vizsgálatok vonatkozásában különösen az alábbi részeket kell kiemelnünk. Rögtönítélő eljárásnak kell alávetni azt, aki „a népet lázadásra csábítja”, „a pártütő kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól még parancsot elfogad, vagy annak engedelmeskedik”, „a hozzája bocsátott proklamációit vagy egyéb rendelkezéseit a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja”, „a népfelkelést a cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli”.⁹³⁶

Külön kitért a kiáltvány arra, hogy eljárást kell kezdeményezni mindazok ellen, akik császári kormányhoz hű személyek elítélésében, megbüntetésében, illetve az ilyen jellegű jogi eljáráshoz kapcsolódó cselekményekben (pl. vagyoneklkobzásban) vettek részt. A rendkívüli haditörvényszékeket Haynau arra utasította, hogy több „bűntett” fennforgása esetén a főbűntett kivizsgálására szorítkozzanak. A bíróságok így lelkeszek esetén elsősorban a felségsértő beszédek illetve cselekmények után kutattak, amelyek halálbüntetést vontak maguk után. Haynau jogérzékét jellemzi az a kitétel, miszerint a papság kilátásba helyezett támogatását a felkelés gyors elnyomásától tette függővé. A táborszernagy több ízben, így 1849. július 28-án megfogalmazta a magyarországi lelkesekkel kapcsolatos elvárásait: „Minden vallásfelekezet lelkeszeitől megvárom, hogy községeikre békítő irányban kezdjenek hatni, s óvakodjanak mindentől, ami a pártütőknek kedvezhetne. Őket teszem tehát mindenekfelett felelősekké a csend és a rendért az országban és számot tartok igyekezetükre, visszaterelni községeiket a

⁹³⁴ Andics 1952-1981. III. k. 330–331.

⁹³⁵ ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:2481.

⁹³⁶ Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. Buda, 1849. I. füzet 94, 96–98.

törvényes fejedelmük iránti engedelmességre és hívségre, a törvények tiszteletére s a véres lázadástól méltó irtózatra.”⁹³⁷

A manifesztumokból az elrettentés szándékán túlmenően jól érzékelhető az a jozefinista egyházpolitikában gyökerező meggyőződés, hogy a lelkészek feladata első sorban az állam érdekeinek szolgálata és előmozdítása. Paradox módon a magyar kormány is, alapvetően praktikus okoknál fogva, az egyházak társadalmi, mozgósító erejét igyekezett kihasználni, és ennek érdekében az egyházi vezetésre nyomást is gyakorolt. Az egyháziak ilyen módon a szabadságharc alatt két tűz közé szorultak, és többnyire kivívták valamelyik harcoló fél nemtetszését.⁹³⁸

A magyar történetírásban szinte magától értetődőnek tűnik, hogy a püspökök megkísérelték megmenteni a császári hadbíróságok ítéletei elől papjaikat. Scitovszky János prímás kétségtelenül határozottan fellépett a letartóztatott püspökök érdekében és az is igaz, hogy részletes kimutatást kért valamennyi egyházmegyétől a forradalomban részt vett papoktól, majd utasította az ordináriusokat, hogy minden, a forradalomhoz önként csatlakozott papot fosszanak meg javadalmától. Michele Viale Prelà bécsi nunciussal együttműködve, és egyúttal a bécsi kormány bizalmát is bírva, megpróbálta kiszabadítani a börtönben raboskodó papokat, és sürgette az üresedésben lévő püspökségek betöltését is.⁹³⁹

A történeti konstrukció abból indul ki, hogy a püspökök azért sürgették papjaik egyházi bíróság elé állítását, hogy ezzel megmentse őket a hadbírószági eljárásoktól. Ezt azonban nehéz bizonyítani, legalábbis mindeddig még nem bukkant fel a hadbíróságok rendelkezésünkre álló iratanyagából olyan adat, amely megerősítené ezt a feltételezést. Inkább a „privilegium fori clericalis”⁹⁴⁰ emléke kísérthetett itt, amennyiben a püspökök a papi méltóság sérelmét látták papjaik világi bíróság elé citálásában.

A Csanádi egyházmegye esetében azonban részben más a helyzet. Fábry Ignác helynök kijárta Ferdinand Mayerhoffer tábornoknál, hogy az elfogott plébánosok ügyük tisztázásáig ne a kazamatákban, hanem a paapneveldeben lakjainak. Ambrus József így foglalta össze a helynök törekvéseit fogságba vetett papjai érdekében:

„Fábry püspök minden héten háromszor adott saját házában úgynevezett thea dansant-ot.”⁹⁴¹ A helyben székelő katonai főtisztok, különösen az ez időben

⁹³⁷ Hermann E 1932. 17.

⁹³⁸ Hermann E. 1973. 427.

⁹³⁹ Adriányi 1963. 39–55; Tamási 2009. 359–360.

⁹⁴⁰ Egyháziak ítélkezési kiváltsága, t. i. hogy minden ügyük egyházi bíróság elé tartozik.

⁹⁴¹ Tkp. „táncoló teát”, eredetileg délutáni tánccal egybekötött tea-partit.

félelmetesekké vált katonai auditorok⁹⁴² voltak vendégül meghívva. Négy-öt asztalnál vist- és darokkal mulattak a vendégek vacsora előtt és után is és csak tíz-tizenegy órákor távoztak el onnan. Ezt az alkalmat is arra használta föl a vendégszerető és jólelkű püspök, hogy a szegény kompromittált papok és más hazafiak iránt – amaz elv szerinti 'plus valet favor in judice, quam lex in codice'⁹⁴³ – ezen urak kegyét megnyerhesse, amit szerencsésen el is ért.

Ezt igazolja fényesen az, hogy br. Mayerhoffer felülről utasítást kapott, hogy a fogoly magyarok iránt szigorúbban járjon el. És ekkor br. Mayerhoffer azt tanácsolá Fábry püspöknek, hogy nagyobb bajok kikerülése végett, jó lenne, ha a consistorium maga is gyakorolná büntető hatalmát a kompromittáltak irányában, mert ez esetben megkönnyítenék az ő helyzete is, s a kompromittáltak is megszabadulhatnának a szigorúbb büntetéstől” – fejezte be Ambrus József a püspök erőfeszítéseinek felidézését.⁹⁴⁴

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy különböző ordináriusok különféleképpen jártak el a forradalomba keveredett papjaikkal kapcsolatban. A magyar történetírásban sokat kritizált Hám János szatmári püspökre kétségtelenül igazak a fenti megállapítások. Miután lemondatták a primási méltóságról és a helyére kinevezett új primás, Scitovszky János felszólította, hogy írja meg a szabadságharcban részt vett szatmári egyházmegyes papok névsorát, akkor Hám megtagadta a kérést, és a szatmári szentszék előtt purifikáltatta az érintetteket. 1851. december 1-jén röviden csak annyit válaszolt: a Szatmári egyházmegyében egyetlen papnak sincs szüksége irregularitás miatt abszolúcióra.⁹⁴⁵ Palugyay Imre nyitrai püspök viszont nem fogadta vissza egyházmegyéjébe azokat a papjait, akik részt vettek a szabadságharcban.⁹⁴⁶

Mindebből következik, hogy a megtorlás folyamatának vizsgálatát egyházmegyéről-egyházmegyére célszerű elvégezni. A Csanádi egyházmegye esetében egyrészt eddigi vizsgálati eredményeink (a papság jelentős hányadának részvétele a szabadságharcban) megerősítése, másrészt az egyházmegye vezetésének és a császári adminisztrációnak az együttműködése tartozik a vizsgálandó kérdések közé. Szintén új összefüggésekre bukkanhatunk a megtorlással kapcsolatos hadbíróági eljárásokra

⁹⁴² Hadbírók.

⁹⁴³ Többet ér a jóindulat az ítéletben, mint a törvény a törvénykönyvben. (lat.)

⁹⁴⁴ Ambrus 1892. 269–270.

⁹⁴⁵ Hám János – Scitovszky Jánosnak. Szatmár, 1851. december 1. PL AE Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. név szerint.

⁹⁴⁶ Koncz Ákos: Egri egyházmegyes papok az irodalom terén. Eger, 1892. 138-139. Az elűzött papokat Bartakovics Béla egri érsek fogadta be egyházmegyéjébe.

vonatkozó források áttekintését követően. Először az egyházmegye vezetésével kapcsolatos témakört, majd a letöltendő börtönbüntetésre ítélt papok, végül a hadbíróság elé állított egyháziak ügyeit fogjuk megvizsgálni. Ennél a résznél külön nehézséget jelentett, hogy a temesvári cs. kir. hadbíróság iratanyaga ma nagyobb részben nem található, így a szükséges adatokat legtöbbször az egyházmegye hivatalos levelezéséből, illetve más forrásokból kellett pótolnunk.

VIII. 2 A Csanádi egyházmegye vezetése és a megtorlás

A Csanádi egyházmegyében a császári hatóságok sok papot tartóztattak. Fontos hangsúlyozni, hogy a megtorlás nem 1849 augusztusában, hanem már 1848. október végén megkezdődött. Ekkor tartóztatták le Adams Kristóf kisbecskereki plébánost a császári hatóságok, és 1848. december 30-án csak a csanádi szentszék határozott fellépésére, azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy megígérte, a továbbiakban nem fog részt venni a forradalomban.⁹⁴⁷

Fábry Ignác püspöki helynök Scitovszky János prímás, esztergomi érsek felszólítására 1849. október 9-én összefoglaló jelentést írt a forradalmi időszakban kompromittálódott papokról. Fábry abban a sajátos helyzetben volt, hogy magának is magyarázkodnia kellett, miért mondott le 1848 augusztusában helynöki hivataláról. Szerinte azért, mert sem elviselni, sem elnyomni vagy mérsékelni nem volt képes az akkori folyamatokat. Ezt követően név szerint hat kompromittált papot sorolt fel: Róka Józsefet, akit erősen mentegedett, Mihálovics Józsefet, akit nem mentegedett, még hadügyminisztériumi kinevezését is említette, Várady János tiszteletbeli kanonokot, nagybecskereki plébánost, Dániel Marcell tiszteletbeli kanonokot, esperest, verseci plébánost, Bódy Antal esperest, karánsebesi plébánost, és Pfeiffer József esperest, szentannai plébánost. Róka Józsefet Fábry főként Horváth Mihály káros befolyásával és a Csanád megyei tisztikar „forradalmi terrorizmusával” mentegette.⁹⁴⁸

A konzervatív beállítottságú Lonovics Józsefet 1849. július 21-én elfogták a császári hatóságok a lanzendorfi ferences kolostorban, ahol a számára aggasztó bécsi hírek miatt húzta meg magát.⁹⁴⁹ Pozsonyba szállították, és csak Scitovszky János prímás közbenjárására engedték meg neki, hogy az irgalmasok házában húzza meg magát. Viale Prelà bécsi nuncius korábban már idézett véleménye szerint Lonovics tehetséges

⁹⁴⁷ TRKEL Personalien, Adams Kristóf 1848: 1758, 1849:356.

⁹⁴⁸ Roos 2012. 266–275.

⁹⁴⁹ Fazekas Cs. 2016. 272.

pap volt, de inkább rendelkezett államférfiúi adottságokkal, mint egyházi képességekkel. A nuncius tiltakozott a bécsi kormánynál amiatt, hogy egy püspököt csak a pápa menthet fel püspöki kötelességei teljesítése alól.⁹⁵⁰ Egy Tárkányi Bélához intézett, 1849. augusztus 7-én, Pesten kelt levél szerint Lonovicsnak küldtek ajándékba két ananászt, azonban az egyiket Máriássy János honvéd ezredes lefoglalta, „s Jóska kénytelen volt a szemtelenséghez jó pofát metszeni”.⁹⁵¹

Lonovicsot Haynau nyomására azzal vádolták, hogy 1848-ban részt vett a felosztatott országgyűlés ülésein, hogy ősszel aláírta a püspöki kar uralkodóhoz intézett feliratát, illetve hogy hozzájárult a császári sas temesvári dómról történő levételéhez. 1849. október elején szállították Pestre, ahol rövid időre ismét lefogták, majd az apostoli nuncius és a prímás tiltakozása következtében szabadon engedték. Haynau azért engedte, hogy szabadlábban védekezzen, mert szerette volna, ha Lonovics szabadon, látszólag kényszer nélkül mondott volna le a csanádi püspökségről.⁹⁵² Lonovics ügyének megoldása érdekében a csanádi káptalan mellett különösen Scitovszky János, Viale Prelà bécsi apostoli nuncius, Fábry Ignác és az utóbbi kíséretében Bécsbe utazó Hofstaettner Ignác Temesvár-gyárvárosi plébános tettek sokat. Lonovics viszonylag jó információkkal rendelkezett az ellene folytatott eljárásról, illetve a személyét védő fáradozásokról.⁹⁵³

Viale Prelà bécsi apostoli nuncius a Csanádi püspökség jövedelmeinek kincstár számára történt lefoglalása miatt is tiltakozott, hiszen Lonovics formálisan még csanádi püspök volt.⁹⁵⁴ A bécsi nuncius azonban kényes helyzetben volt, hiszen nem akarta a nehéz helyzetbe hozni az osztrák kormányt, amelynek csapataira Rómának az adott helyzetben nagy szüksége volt. Nem tűnt célszerűnek a jozefinista egyházpolitika felszámolására irányuló folyamatok megfordítása sem, ráadásul a magyarországi püspökök bizonyos határok közötti megbüntetését maga is méltányosnak tartotta. Ugyanakkor nem tűrhette az államnak az egyház ügyeibe történő önkényes beavatkozását sem, ráadásul Antonelli államtitkár ugyanebben az időszakban Rudnyánszky József besztercebányai püspök hivatalába történő visszahelyezését követelte. A nunciusnak azonban sikerült az államtitkárt meggyőznie követelése

⁹⁵⁰ Lukács 1981/1. 86.

⁹⁵¹ V. Waldapfel 1950-1965. IV. k. 292-294.

⁹⁵² ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. III. N° 157.

⁹⁵³ Fazekas Cs. 2016. 272-274.

⁹⁵⁴ Lukács 1981/1. 85.

teljesíthetetlenségéről, így született meg a mindkét fél számára elfogadható megoldás: a de jure önkéntes, de facto kényszer hatására történő lemondás az adott javadalomról.⁹⁵⁵

Az eljárást végül Haynau 1850. január 3-án kelt rendelete következtében beszüntették Lonovics ellen,⁹⁵⁶ de egri érseki kinevezését érvénytelennek tekintették, csanádi javadalmáról pedig lemondatták. Ez a lemondás lényegében precedenssé vált a hasonló jellegű politikai problémák kezelésére.⁹⁵⁷ 1850 januárjában végül – saját kérésére – a melki bencés apátságba internálták, ahová elkísérte Hopf János udvari papja is. IX. Pius pápa 1850. február 15-én kelt levelében elfogadta Lonovics „szabad akaratából történt” lemondását, és felmentette a Csanádi püspökség kormányzásának kötelessége alól.⁹⁵⁸ 1850. március 7-én indult útnak Melkbe,⁹⁵⁹ ahol az apátság gazdag könyvtárába temetkezve írta meg tudományos műveit. Főként a liturgia kialakulása és fejlődése, valamint a vallási tolerancia európai története foglalkoztatta.⁹⁶⁰

A csanádi káptalan 1850 tavaszán több levélben tett tanúságot volt püspökéhez való ragaszkodásáról, amire Lonovics azt válaszolta, hogy már évek óta foglalkoztatta a gondolat, hogy lemondjon püspöki hivataláról, amihez most IX. Pius pápa kegyesen hozzájárult. Imádkozott azért, hogy megfelelő helynököt, illetve új püspököt kapjon az egyházmegye. Most, hogy véget ért a szolgálata, Isten kegyelmébe ajánlotta egykori egyházmegyéjét, köszönetet mondott a káptalan munkájáért és szívből megbocsátott mindenkinek, aki ellene vétkezett. A káptalan válasza szerint legrosszabb sejtelmük igazolódott, mikor hivatalosan értesítették őket Lonovics lemondásáról. Amíg csak élnek, emlékezni fognak mindarra, amit a püspök tett. Mindennap könyörögni fognak érte az oltárnál, és végül térden állva kérték atyai és püspöki áldását. Ezek a levelek példái annak a feszültségnek, amelyet az osztrák kormány új egyházpolitikája váltott ki egy egyházmegyében.⁹⁶¹

Lonovicsnak 1850. január 23-tól kezdve 4000 forint kegydíjat utaltak ki az államkincstárból, bár ő letartóztatásának napjától kezdve követelte ezt az összeget.⁹⁶² 1853-ban Bécsben telepedett le, ahol többek között Széchenyivel is többször találkozott.

⁹⁵⁵ Heindl, Waltraud: Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn 1848 – 1850, in: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 24. Wien, 1972. 400–432.

⁹⁵⁶ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírótság 1850-1/36. 890. fol.

⁹⁵⁷ Haynau még Lonovics lemondását követően is lehetségesnek tartotta az eljárás folytatását, de 1850. február 6-án kelt levelében kikérte Schwarzenberg véleményét. Andics 1952-1981. III. k. 464–465.

⁹⁵⁸ Roos 2012. 278.

⁹⁵⁹ Fazekas Cs. 2016. 276.

⁹⁶⁰ Hermann E 1932. 50–52.; Kletečka 2002. Bd. I. 853.

⁹⁶¹ Roos 2012. 279–285.

⁹⁶² ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Ministerrats-Vorträge Kt. 13. M.R.Z. 1851:3177.

Tudjuk, hogy Széchenyi több olyan emberrel is kapcsolatot tartott Döblingben, akivel nem volt azonos politikai állásponton. Fónagy Zoltán nemrégiben megállapította, hogy Széchenyi számára a mély, feltétlen bizalmon alapuló barátságok kora közéleti beérkezésének idején, 1830 körül lejárt.⁹⁶³ Mi most hozzátehetjük, döblingi tartózkodása alatt, különösen az 1850-es évek közepétől ismét nyitva állt előtte a barátság lehetősége. Széchenyi és Lonovics első döblingi találkozására Széchenyi kezdeményezésére, valamikor 1854 elején került sor. Falk Miksa, aki az esetet leírta, 1859-ben került Széchenyi közelébe, így csak elbeszélések alapján rekonstruálhatta az eseményeket.⁹⁶⁴

A későbbiekben Széchenyi mindig örömmel vette Lonovics látogatásait, illetve leveleit. 1857. október 20-án például az egykori püspök visszaküldte Alphonse de Lamartin, általa már elolvasott, 4. kötetét és további „hason érdekességű” olvasmányt kért. Együttal megküldte a Pesti Napló egy számát, „ennek a derék Béla grófról szóló rövid, de szép cikke miatt”.⁹⁶⁵ Széchenyi másnap már válaszolt is:

„Szíves sorait háladattal vettem. Reméllem Béla fiambul jobb és hasznosabb ember lesz, mint én ’valósággal’ voltam. Most azonban nem vagyok vele megelégedve. Erről majd szóval, ha Excellentiádhoz szerencsém lesz.

Győrből még nem nyertem „megnyugtatót”, noha levelem oda, már e f[olyó]. h[ó]. 9-ikén indult. Meglehet: még nem jött kézhez, mert a „Gleichberechtigung”⁹⁶⁶ elvénél fogva magyarul írtam a feliratot, és mint később megtudtam, az idevaló posta tudás, bár mindenféle könyveket sokáig forgatott, nem tudta kisütni: Győr Kínában vagy Magyarország melyik rongyában nőtt ki a földből.

Levele kegyelmes Úrnak igazi élvezetben részesített, valamint legkiválóbb sora mindig! Bár írna nekem minden nap, és pedig sokat, mihez képest én aztán leveleit nyomtatásban másokkal és sokakkal is közölhessem, nehogy mint egoista csak egyedül magam, legfeljebb kevés látogatóimmal gyönyörködjek kegyelmes Úrnak, annyira érdekes és csípős és emlékezet kincsein.”⁹⁶⁷

⁹⁶³ *Fónagy Zoltán*: Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátságkultusz és egzisztencialista magány. In.: Széchenyi, mint magánember. Szerk.: Pelyach István. Budapest, 2011. 41–54.

⁹⁶⁴ Török János – Falk Miksának. Pest, 1859. április 9. In: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk., bev., jegyz.: Angyal Dávid. Budapest, 1925. 459–461.

⁹⁶⁵ Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808 – 1860. S.a.r.: Bártfai Szabó László. Budapest, 1943. II. k.(a továbbiakban Bártfai 1943.) 740.

⁹⁶⁶ Egyenjogúság (ném.).

⁹⁶⁷ *Széchenyi István* – Lonovics Józsefnek. [Döbling.] 1857. október 21. OSZK Kézirattár, Levelestár, név és d. sz. Eredeti tisztázata, magyar, a döblingi postahivatal bélyegzőjével és bélyeggel. Fogalmazványa MTA Kézirattár Széchenyi-gyűjtemény K 196/74. A levelet közölte Bártfai 1943. II. k. 740–741.

Lonovics 1857-ben papírra vetett végrendeletében élesen kárhoztatta a forradalmárokat. „Isten tudja – írta többek között – mily korrekt volt mindig politikai gondolkozásom, mily készséggel támogattam a józan felekezet törekvéseit, s mint kárhoztattam a forradalmi párt szándokait, mint fájlaltam vést hozó diadalait”.⁹⁶⁸

Az egykori csanádi püspök 1861. március 20-án Pestre költözött, IX. Pius pápa amasiai címzetes érsekké nevezte ki. Az 1861-es országgyűlésen a hétszemélyes tábla főpapi ülnökeként működött. Deák-párti politikus volt, aki egyházi kérdésekben az osztrák kormánynak is végzett szakértői munkát, például 1861-ben a primási hatóság megítélésével kapcsolatban. 1866. szeptember 14-én az uralkodó Lonovicsot kalocsai érsekké nevezte ki. Súlyos torokbaja miatt nem foglalhatta el érseki székét, püspöki megerősítése után néhány hónappal, 1867. március 13-án, délután 5 órakor, Pesten, gégemetszést követően, mellhártyagyulladásban meghalt. Az érseki pallium éppen temetése napján, március 18-án érkezett meg Rómából, így már csak koporsójára teríthették rá. Kalocsán a gyászmenetet két huszár vezette, majd a kispapok és a papság impozáns sora következett, legvégül a káptalan és Bonnaz Sándor csanádi püspök haladt. Bartakovics Béla egri érsek végezte a temetést és az ünnepélyes requiemet több kalocsai kanonok jelenlétében. A koporsó előtt közvetlenül az elhunyt főpap rendjeleit vitték fekete bársony vánkoston. A szentmise végeztével Kovács József királyi táblai prelátus Lonovics érseknek a papsághoz és a hívekhez intézett, beköszönő főpásztori leveléből olvasott fel részleteket. A „gloriosum”-ot Bonnaz Sándor csanádi püspök végezte teljes egyházi segédlettel.⁹⁶⁹

Fábry Ignácot 1850. március 20-án a csanádi káptalan általános helynökké választotta. Ferdinand Mayerhofer tábornok és Alexander Bach belügyminiszter is támogatta Fábryt, az uralkodó 1850. április 10-én hagyta jóvá kinevezését.⁹⁷⁰ Nádasdy Ferenc kalocsai érsek első helyen javasolta Fábryt 1851-ben csanádi püspöknek, de Leo Thun gróf kultuszminiszter szerint ő nem volt olyan erős karakter, amit a Csanádi egyházmegye megkíván főpásztorától. Thun utalt Fábry 1848-ban bekövetkezett

⁹⁶⁸ Lonovics József végrendelete. Bécs, 1857. december 3. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinariatus Csanadiensis, Iktatatlan iratok. 1857: szám nélkül.

⁹⁶⁹ Juhász – Schicht 1934. 112; Zakar Péter: Püspöki életrajzok a 19. századból – I. (Lonovics József és Horváth Mihály). *Deliberationes* 3/2. (2010) 214; a temetés leírása: *Pesti Hírnök* 8. 66. sz. (1867. március 20.) 1–2.

⁹⁷⁰ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 4. M.R.Z. 1850:1332; Kletečka, Thomas – Schmied-Kowarzik, Anatol (Hrsg.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrathes 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 2. 8. Jänner 1850 – 30. April 1850.* Wien, 2005. (a továbbiakban: Kletečka – Schmied-Kowarzik 1850) 286–287.

lemondására és idős korára is.⁹⁷¹ A Csanádi püspökséget így nem ő, hanem Csajághy Sándor kalocsai kanonok kapta meg. Fábry neve felmerült a székesfehérvári és a váci püspökség betöltése kapcsán, de vetélytársai ott is megelőzték.⁹⁷² Az erdélyi segédpüspök kinevezésével kapcsolatos vita során Thun kifejtette, hogy Fábry csak egy kisebb püspökség irányítására lenne alkalmas.⁹⁷³ A császári hatóságok megkönnyebbüléssel fogadták az új csanádi püspök a kinevezését. Csongrád megye cs. kir. főnöke, Bonyhády István például szép levélben köszöntötte Csajághy Sándort, az új főpásztort, hangoztatva, hogy „valódi szívbeli örömmel” értesült kinevezéséről.⁹⁷⁴

Amint arra már utaltunk, Fábry Lonovicsnál is konzervatívabb felfogású pap volt, aki nem nézte jó szemmel a márciusban elkezdődött változásokat, és ennek következtében több ízben le akart mondani vikáriusi hivataláról, egészségi állapotára és tanulmányi főigazgatói hivatalával járó sok teendőjére hivatkozva. Lonovics végül 1848. augusztus 27-én felmentette, és javaslatának megfelelően Róka József éneklőkanonokot nevezte ki általános helynökének, aki a temesvári haditanács ellenséges magatartása miatt ősszel Makóra tette át hivatalát.⁹⁷⁵ Ugyanakkor Lonovics már 1848. december 1-jén Fábry Ignácot is kinevezi helynökévé, oly módon, hogy „egymás iránt nem alárendelt, hanem koordinált állásban fognak lenni,” később rendelete érvényét felfüggesztette, majd újra életbe léptette azt.⁹⁷⁶ 1849 januárjában a püspök már sürgette Róka Temesvárra történő visszatérését, amit az megtagadott, a Szegedre utazó Fábryt viszont a magyar hatóságok tartóztatták le Makón. Hadbírószág elé került, de nem ítélték el, így 1849 augusztusában ismét átvehette az egyházmegye kormányzatát.⁹⁷⁷

Scitovszky János primás már 1849. október 10-én Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett levelében síkra szállt amellet, hogy Fábryt nevezzék ki kassai püspöknek.⁹⁷⁸ 1852. január 28-án Leo Thun kultuszminiszter is Fábryt támogatta a Kassai püspökség elnyerése érdekében. Érvelése szerint a tizenegy jelölt közül Fábryt minden ordinárius és politikus egyhangúan ajánlotta. Mivel Fábry éveken át a kassai

⁹⁷¹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 3. M.R.Z. 1851:765.

⁹⁷² ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 5. M.R.Z. 1851:1252.

⁹⁷³ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 11. M.R.Z. 1851:2830.

⁹⁷⁴ *Bonyhády István* – Csajághy Sándornak. Szeged, 1852. április 17. TRKEL Personalien Csajághy Sándor dátum szerint.

⁹⁷⁵ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1521.

⁹⁷⁶ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1741 mellett.

⁹⁷⁷ *Zakar Péter*: A Csanádi Egyházmegye kormányzata 1848–1849-ben. *Aetas* 26. évf. (2011) 4. sz. 82–101.

⁹⁷⁸ HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 11. Fasc. V. N° 292.

püspök titkára volt, továbbá esperesként és plébánosként is szolgált a Kassai egyházmegyében, ezért birtokában van a szükséges ismereteknek. Ugyan már 60 éves, de erőteljes testfelépítésű és jó egészségnek örvend. Életmódja példamutató – folytatta Thun érvelését – és általános tiszteletnek és szeretetnek örvend a Kassai egyházmegyében. Hűségét és ragaszkodását a császárhoz, illetve a felséges dinasztiahoz a szabadságharc időszakában a gyakorlatban is bizonyította. Ilyen előzmények után 1852. február 5-én Ferenc József császár Fábryt kassai püspökké nevezte ki, aki ezt a javadalmat egészen 1867-ben bekövetkezett haláláig megtartotta.⁹⁷⁹

Támogatta Fábry kinevezését Viale Prelà bécsi nuncius is. Ő tekintélyes, elővigyázatos és jámbor papnak tartotta a jelöltet, aki a Csanádi egyházmegye irányításában helynökként komoly tapasztalatokat szerzett.⁹⁸⁰ Coronini tábornok a tartományi kormány nevében szép levélben mondott köszönetet Fábry Csanádi egyházmegyében végzett áldozatos munkájáért.⁹⁸¹

1852. február 5-től néhány hónapon át káptalani helynökként irányította a Kassai püspökséget, november 30-án szentelték és ettől kezdve püspöki joghatósággal kormányozhatta egyházmegyéjét. Eddigi ismereteink szerint Fábry jó választásnak bizonyult a kormány szempontjából: 1855-ben pápai trónállóvá, 1857-ben valóságos belső titkos tanácsossá nevezték ki. 1865-ben, aranymiséje alkalmából a vaskorona rend első osztályával tüntették ki.⁹⁸² Az 1850-es évek első felében ugyanakkor keményen ellenállt, amikor a világi hatóságok egyházkormányzati ügyekbe próbáltak meg beavatkozni. Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója 1852. november 26-án Fábry Ignác kassai püspökhöz intézett levelében Ján Andráscsik bártfai plébános eltávolítását követelte iszákossága és botrányai miatt.⁹⁸³ Fábry vizsgálatot rendelt el az ügyben, majd a vádlott ártatlanságának kiderítését követően, 1853. január 31-én válaszolt a kormányzó megkeresésére. Az Andráscsikkal kapcsolatban közölt vádak megalapozatlanoknak nyilvánította és határozottan védelmébe vette plébánosát.⁹⁸⁴

Ettől eltekintve mind a magyar, mind az annak eredményeit szlovák nyelvre átültető szakirodalom kiemeli, hogy az új püspök szerepet játszott a Zemplén és Sáros

⁹⁷⁹ HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge Kt. 2. M.R.Z. 1852:325.

⁹⁸⁰ Lukács 1981/1. 93.

⁹⁸¹ TRKEL Kt. Vicarii Generales, Vicarii Capitulares, 1852:921.

⁹⁸² Szokolszky Bertalan: A százéves kassai püspökség. 1804 – 1904, Kassa, 1904. (a továbbiakban: Szokolszky 1904.) 111.

⁹⁸³ Arcibiskupský archív v Košiciach (AACass – Archivum Archidioecesis Cassoviensis) Kosišické biskupstvo (KB) Spisy do r. 1882. Joannes Andráscsik 1852:2098.

⁹⁸⁴ AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1853:243.

megyékben mutatkozó szociális elégedetlenség elfojtásában. Még az 50-es években végiglátogatta egyházmegyéjét, amelyben 31 új templomot és kápolnát építtetett. Restauráltatta a Szent Erzsébet dómot és gondja volt az oktatás fejlesztésére is. A miskolci tanítóképzőt áthelyeztette Kassára, majd 1860-ban egy női tanítóképző is megkezdhette működését. Gondját viselte a falusi iskoláknak is. Előmozdította a kassai vértanúk szentté avatását és sokat adakozott jótékony célokra is. Hosszas betegség után, 1867. június 24-én hunyt el.⁹⁸⁵

A Csanádi egyházmegye reorganizációjának legfontosabb lépése 1851-ben Csajághy Sándor püspöki kinevezése volt. Ő korábban kalocsai egyházmegyes pap volt, aki teológiai tanulmányait Kalocsán, Pesten, majd Bécsben (Augustineum) folytatta. 1846-tól kezdve Nádasdy Ferenc gróf kalocsai érsek titkára volt.⁹⁸⁶ 1849-ben kinevezték kanonoknak és egyúttal tiszai főesperesnek, Scitovszky János prímás pedig azt írta Alexander Bach belügyminiszternek, hogy Csajághy elismerésre méltó tulajdonságai miatt az oldalkanonoki kinevezésre is méltó lenne.⁹⁸⁷ Csajághy neve felmerült a székesfehérvári püspökjelöltek között is, kinevezését – másokkal együtt – javasolta Ranolder János veszprémi és Balassa Gábor szombathelyi püspök is, továbbá előkelő helyen szerepelt Scitovszky János esztergomi érseknél is. Mivel azonban Csajághyt időközben kinevezték Temesvárra, ezek a javaslatok semmissé váltak.⁹⁸⁸

Adriányi Gábor feltételezi, hogy „kiválasztásánál az udvar nyilván bécsi tanulmányait, és a Frintaneumban⁹⁸⁹ eltöltött idejét vette figyelembe”.⁹⁹⁰ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek másra engednek következtetni. A Leo Thun gróf kultuszminiszter által 1851. március 4-ére keltezett anyag bevezetésében arról olvashatunk, hogy a Lonovics lemondásával megüresedett püspökség, amely Arad, Csanád, Csongrád megyék és a Bánság területére terjed ki, és 448 308 katolikus hívőt és 188 plébániát számlál. Nádasdy Ferenc gróf, kalocsai érsek szerint egy tevékenysége, vallásossága és példamutató erkölcsi viselete által magát kitüntetett papot kell kinevezni püspöknek, olyan valakit, aki a papság körében általános tekintéllyel rendelkezik. Az előterjesztő Leo Thun kultuszminiszter Fábry Ignác címzetes püspököt, csanádi

⁹⁸⁵ Szokolszky 1904. 100–111; és ennek nyomán Čížmár, Marián: Pásli zverené im stádo. Košickí biskupi v rokoch 1804–2004 [Őrizték a rájuk bízott nyáját. Kassai püspökök 1804–2004]. Prešov, 2006. 154–163.

⁹⁸⁶ Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet, Bor – Éhe. Budapest, [1996.] 327.

⁹⁸⁷ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 10. M. R. Z. 1849:3139.

⁹⁸⁸ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 5. M.R.Z. 1851:1252.

⁹⁸⁹ A bécsi Augustineumot alapítója, Jakob Frint után Frintaneumnak is hívták.

⁹⁹⁰ Adriányi Gábor: A Bach-korszak egyházpolitikája 1849 – 1859. [Győr,] 2009. (a továbbiakban: Adriányi 2009.) 55.

nagyprépostot, általános káptalani helyettest; Farkas Imre székesfehérvári olvasókanonokot; Korizmics Antal veszprémi kanonokot, tiszteletbeli apátot; Csajághy Sándor kalocsai oldalkanonokot; és végül Hoványi Ferenc nagyváradi kanonokot említette a jelöltek között.⁹⁹¹

Thun határozottan Csajághy mellett foglalt állást. Érvelése szerint az egyházmegye nagy kiterjedése, az ott élő különböző nemzetiségek, valamint a területén székelő három ortodox püspök rendkívül nehezé teszi a kinevezendő ordinárius feladatát, akitől különös gondosságot, bölcsességet és körültekintést kíván. Az ottani papság tovább növeli a nehézségeket, hiszen zömüket vissza kell vezetni a megfelelő keretek közé. Fábry nem elég erős karakter, hiszen 1848-ban, amikor az ottani klérus forrongott és reformokat követelt, lemondott az általános helynökségről, ráadásul túlságosan öreg. Farkas nem ismeri az illír nyelvet és szintén idős. Korizmics dicséretes tulajdonságai ellenére nem eléggé képzett ahhoz, hogy rá lehessen bízni az egyházmegyét. Hoványi egy kis, rendezett püspökségben eredményesen dolgozhatna, de a Csanádi egyházmegyében jólelkűsége miatt nem működhetne sikeresen. Csajághy Sándor viszont Thun szerint minden szükséges kinevezési feltétellel bír, és ennek 1848-ban is beszédes tanúbizonyságát adta. A miniszter így a minisztertanács jóváhagyásával őt javasolta csanádi püspöknek, és Ferenc József 1851. április 11-én az előterjesztésnek megfelelően járt el.⁹⁹²

Adriányi Gábor úgy ítélte meg, hogy „kilencéves egyházkormányzata jellegtelen maradt”.⁹⁹³ Csajághy Sándor mai utóda, Martin Roos lényegesen pozitívabban ítéli meg tevékenységét.⁹⁹⁴ Az új püspök felszentelését követően igyekezett kiszabadítani még mindig börtönben szenvedő papjait.⁹⁹⁵ Viale Prelà apostoli nuncius a legkegyesebb, legbuzgóbb és legelvhűbb főpásztorok között tartotta számon.⁹⁹⁶ Csajághy végiglátogatta egyházmegyéjét, és nagy gondot fordított a papi lelkigyakorlatok és a népmisziók megszervezésére is. Új struktúrát alakított ki egyházmegyéjében, azt 6 fő- és 23 esperes kerületre osztva.⁹⁹⁷ Tekintettel hívei soknemzetiségű voltára, papjaitól megkövetelte, hogy legalább két megyéjében használatos nyelvet ismerjenek. Számos kápolnát és templomot építtetett és – a korszellemnek megfelelően – különösen a

⁹⁹¹ ÖStA HHStA Kabinetsskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M.R.Z. 1851:765.

⁹⁹² ÖStA HHStA Kabinetsskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M.R.Z. 1851:765.

⁹⁹³ *Adriányi* 2009. 55.

⁹⁹⁴ *Roos* 2014. 20–134.

⁹⁹⁵ *Csajághy Sándor* – Leo Thun-nak. Radna, 1851. november 25. MNL OL D 4 31. cs. 67. tétel.

⁹⁹⁶ Lukács Lajos (ed.): *The Vatican and Hungary. Reports and correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncius in Vienna*. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Lukács1981/2.) 416–418.

⁹⁹⁷ *Roos* 2014. 20–134.

Mária-tisztelet elterjesztése mellett szállt síkra.⁹⁹⁸ Letelepítette Temesváron a szegény iskolanővéreket és aktív szerepet játszott Temesvár közéletében, amit a város 1858-ban díszpolgári címmel ismert el.⁹⁹⁹

Oltványi Pál püspök-helynöki titoknok 1849-ben, protokollumában így foglalta össze az egyházmegye bonyolult kormányzati viszonyait: „1848. évi július hóban Lonovics József csanádi püspök Ő Excellentiája Ő cs. kir. apostoli felsége által egri érsekké, csanádi püspökké pedig Horváth Mihály hatvani prépost és plébános a váci megyéből neveztetván ki, az előbbi kineveztetése alkalmával Pesten, az országgyűlésen tartózkodván, onnét többé Temesvárra nem is jött le, és miután sem az elsőnek Egerre, sem az utóbbinak Csanádra nézve Rómából bullái meg nem érkeztek, Lonovics József vicarius által kormányozta a Csanádi megyét, és pedig 1848. évi augusztus hónapig Fábry Ignác vál. püspök és csanádi olvasókanonok vitte ezen hivatalt, kinek leköszöntével Róka József szinte csanádi kanonok és apát neveztetett ki fenntisztelt püspök úr által vicariusnak, ki 1848. évi október végéig Temesvárt székelte, azonban ekkor a temesvári vár ostromállapotba helyeztetése által elszakadván a megye részétől, Makóra vitte át hivatalát, és onnét kormányozta a megyét. Azonban a győzelmes császári fegyverek meghódítván a Bánátot, a megye legnagyobb része – kivéve a makói, szegedi, és három aradi kerületet – nem volt a makói helynökséggel közlekedésben – és így kormányt nélkülözött. Ezen ötletből a fő[tisztelendő]. Csanádi káptalan felterjesztése folytán Lonovics József Ő Ex[cellentiája]ja 1° sz. a. jegyzett levelében Oltványi István csanádi kanonokot nevezte ki vicariusnak a Bánátra nézve, és ez vette át a kormányt, mert mint a fő[tisztelendő]. káptalan levele taglalja, ekkor már Fábry Ignác úr – ki azért távozott a várból, hogy egyrészt Róka vicarius urat a várba visszahívja, másrészt, hogy a forradalmi sereggel a megyéből kivándorlott híveket és papokat visszatérésre reábirja ezen üdvös útjában a forradalmiak által elfogattatott, és mint honáruló a borzadályteljes véstörvényszéknek adatott által.

Oltványi István csak [1849.] ápril hó 27-ig vitte a vicariusi hivatalt, mert ekkor a temesvári vár az Erdélyből előnyomuló magyar sereg által körülvetetett, és elzáratott. Midőn a vár a győzelmes cs. fegyverek által 1849. évi augusztus hó 9-én felnyitott, és Fábry Ignác vál. püspök úr ugyanezen sereg által nyomorteljes rabságából kiszabadított és Temesvárra visszaérkezett mint a 130. sz. [bejegyzés] taglalja, ismét

⁹⁹⁸ Petri 1992. 272–273.

⁹⁹⁹ Bugarski 2008. 539.

ő vette át a megye kormányát, és azért az ő hivataloskodása alatti menesztvények az előbbi vicarius úr működésével kapcsolatba tétettek.”¹⁰⁰⁰

A Csanádi egyházmegyéről a császári hatóságoknak a szabadságharc leverését követően nem volt jó véleményük. Amikor 1852. március 17-én a minisztertanács a nagypréposti, illetve az olvasókanonoki stallumok betöltéséről tárgyalt, Coronini cs. kir. tábornok, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság katonai és polgári kormányzója megjegyezte, hogy a csanádi egyházmegyes jelöltek egyikénél sem beszélhetünk különleges érdemeikről, mivel a forradalom alatt a káptalan tagjai jó esetben lavírozással összekötött passzivitásba süllyedtek. Mivel azonban az előléptetésre javasolt személyek ellen konkrétumokat nem lehet felhozni, ezért a kormányzó és a kultuszminiszter is támogatta Csajághy Sándor püspök javaslatait. Oltványi Istvánt így 1852. március 28-án kinevezték nagypréposttá, Gábrriel Józsefet pedig olvasókanonokká.¹⁰⁰¹

A köszvényére már 1849-ben is panaszkodó Oltványi Istvánt Csajághy Sándor csanádi püspök 1852. április 19-én püspöki helynökévé nevezte ki,¹⁰⁰² amely posztot 1860-ig töltötte be. 1854-ben a Szt. Györgyről elnevezett csanádi prépostság apátjává nevezték ki és 1850-től kezdve haláláig, 1869. július 21-ig, a temesvári püspöki gimnázium igazgatója volt.¹⁰⁰³

Róka Józsefet, a forradalmi kormány iránt lojális általános helynököt a császári hatóságok a szabadságharc leverését követően letartóztatták, és a fentebb már ismertetett, Krassó megyéhez intézett levelére, továbbá arra hivatkozva, hogy a trónfosztást követően is kihirdettette papjaival a lázadó kormány rendeleteit, Temesváron, 1849. november 5-én halálra, majd öt nap elteltével kegyelem útján húsz éves, vasban eltöltendő várfogságra ítélték.¹⁰⁰⁴ Fábry Ignác általános helynök kegyelmet kért számára Haynaunál. Mint írta, temesvári lakosként Rókában egy egyszerű, nagyon nyugodt és szerény embert ismerhetett meg. Amit a bíróság alapvetően terhére ró, nem gonoszyságból, hanem gyengeségből, gyámoltalanságból kifolyóan követte el. Egy ellentmondásos időszakban, zavaros helyi viszonyok között, egy feldühödött felkelés visszautasíthatatlan követelésére három proklamációt írt alá, amelyek ugyan nagyon

¹⁰⁰⁰ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 129-130.

¹⁰⁰¹ ÖStA HHStA Kabinetskanzlei Ministerrat Vorträge Kt. M.R.Z. 1852:826.

¹⁰⁰² TRKEL Personalien Canonicus, Oltványi István 1852:79.

¹⁰⁰³ Petri 1992. 1390–1391.

¹⁰⁰⁴ Urtheil (Róka) Temesvár, 1849. november 5, másolat. PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia. szám nélküli másolat.

törvényellenesek és igazságtalanok voltak, mindazonáltal senkinek sem okoztak tetemes kárt – érvelt a helynök, mindhiába, mert Haynau nem hallgatott rá.¹⁰⁰⁵

Róka így Kufsteinbe került, ahol eleinte a levélírás is nehézségekbe ütközött, de miután enyhítettek a rendszabályokon, 1851. április 21-én kelt levelében a fogoly köszönetet mondott Fábrynak a kiszabadítására tett erőfeszítésekért. Mint írta: „Nagy Istenünk kegyelméből egés[z]ségem ez ideig igen kedvező lévén, reméllem, hogy az újabbi könnyebbítések következtében, minekutána naponként, mind a szabadban, mind belől, több itt lévő becses urak társaságában az együtti mulatozás és sétálás több reggeli és délutáni órákra kiterjesztetett, az írhatás tetszés szerint történhetik, kellemes kilátással kedvező, igen tágas és két nagy ablakkal ellátott szobámba[n], itteni egészséges hegyi levegő segedelmével, testi épségem és vidámságom alig fog csökkenést szenvedni.”¹⁰⁰⁶

A szabadságharc leverését követően mind Scitovszky János primás, mind Csajághy Sándor csanádi püspök több ízben sürgette a bebörtönzött papok szabadon bocsátását. 1851-ben például Scitovszky az uralkodóhoz,¹⁰⁰⁷ Csajághy pedig Leo Thun gróf kultuszminiszterhez fordult a kegyelem kieszközlése érdekében.¹⁰⁰⁸ Csajághy Sándor püspök 1852-ben ismételten sürgette Róka József szabadon bocsátását.¹⁰⁰⁹ A siker ezúttal nem maradt el, Coronini tábornok 1852. augusztus 18-án arról értesítette a megyéspüspököt, hogy az uralkodó elengedte Róka börtönbüntetésének hátralévő részét.¹⁰¹⁰ A radnai kolostorban mentették fel az irregularitás alól, a császári hatóságok azonban a későbbiekben megakadályozták, hogy nyugdíjat folyósítsanak neki. Aki saját hibájából elveszítette javadalmát, az inkább vonuljon kolostorba – vélekedtek a hivatalos közegek.¹⁰¹¹ A radnai kolostorba internált pap, miután visszanyerte szabadságát, Radnán, saját házában élt nyugdíjasként,¹⁰¹² csak 1857-ben nevezték ki

¹⁰⁰⁵ PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia 1849:617, német másolat. Fogalmazványa Temesvári Püspöki Levéltár Personalien Róka József 1849:992.

¹⁰⁰⁶ Róka József – Fábry Ignácnak. Kufstein, 1851. április 27. Hermann Róbert magángyűjteménye, név és dátum szerint.

¹⁰⁰⁷ ÖStA HHStA Kabinetssarchiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.

¹⁰⁰⁸ Csajághy Sándor – Leo Thun-nak. Radna, 1851. november 25. MNL OL D 4 31. csomó, 67. tétel.

¹⁰⁰⁹ TRKEL Personalien Róka József 1852:120.

¹⁰¹⁰ TRKEL. Personalien, Róka József 1852:1804.

¹⁰¹¹ TRKEL Personalien, Róka József 1852:2593, 1853:219.

¹⁰¹² Kovács 1908. 370.

tiszteletbeli apáttá.¹⁰¹³ 1858. május 17-én hunyt el, két nappal később temették el a radnai kolostor kriptájában.¹⁰¹⁴

Mihálovics József esetében Fábry pont ellenkezőképpen járt el, mint Róka esetében, amiben – feltételezésünk szerint – személyes okok, mindenekelőtt Fábry fogsággal kapcsolatos élményei játszhattak szerepet. Fábry Ignác csanádi püspöki helynök 1849. október 9-én kelt levelében így mentegette Mihálovics forradalom alatti tevékenységét: Mihálovics József tiszteletbeli kanonok a püspöki iroda vezetője volt és Róka József helynök távolléte alatt 1849. február 4-től május 15-ig helyettesítette őt. Nem volt tartós állása, így júniusban kinevezték Mednyánszky Cézár tábori főlelkész mellé a hadügyminisztériumba. Mivel a katonai műveletek már a végükhöz közeledtek, nem tevékenykedett hivatalában. Az 1849. május 5-én kiadott körlevelek miatt tartóztatták le.¹⁰¹⁵

A forradalom leverését követően Mihálovicsot a temesvári hadbíróóság négy éves, vasban eltöltendő várfogságra ítélte. Az indoklás szerint Mihálovics 1849. április 14-ét követően két körlevelet bocsátott ki az egyházkerület lelkészeihez, teljesen a magyar forradalmi kormány szellemében. Ezekben tudtul adta az április 14-i debreceni trónfosztó határozatot és a törvényes császári kormányt ellenségnek állította be. Ahol az erőszakos módszerrel nem ért célt, ott ravaszsággal és más gyalázatos eszközökkel próbálja a jó hazafiakat félrevezetni. Meginagatta „a szent ügy iránti hűségüket”, állítva, hogy nekik Ferenc Józsefnek nem kell hódolni, hiszen őt az országból kiutasították és minden magyarországi jogától megfosztották. Továbbá a lázadók győzelméért *Te Deum* tartását, az elesettekért pedig gyászmise tartását rendelte el. A népet minden áldozat elvállalására buzdította és remélte, hogy papjai ezen felszólításnak a legnagyobb készséggel, buzgalommal és lelkesedéssel fognak megfelelni. A bíróság szerint ezzel kimerítette a felségárulás fogalmát.¹⁰¹⁶

A csanádi szentszék 1850. február 21-i ülésén döntött bebörtönzött papjai segélyezéséről, Mihálovics is évi 120 forint segélyben részesült.¹⁰¹⁷ Több más elítélt mellett az ő számára is kegyelmet kért Scitovszky János prímás a császártól 1851.

¹⁰¹³ TRKEL Personalien, Róka József 1857:980.

¹⁰¹⁴ Petri 1992. 1597–1598.

¹⁰¹⁵ Roos 2012. 271.

¹⁰¹⁶ Urtheil. Temesvár, 1849. november 17. Prímási Levéltár Scitovszky-akták. Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia szám nélküli másolat, d. sz; HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1850 – 1/254. 308–309. fol.

¹⁰¹⁷ TREKL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1850. Nr. 457.

március 6-án,¹⁰¹⁸ és Csajághy Sándor csanádi püspök Leo Thun vallás- és közoktatásügyi minisztertől 1851. november 25-én.¹⁰¹⁹ Ferenc József az ő büntetését is elengedte 1852. február 9-én, így néhány nappal később szabadon bocsátották a leopoldstadt-i várból.¹⁰²⁰ 1853-ban Pejacsevich Péter támogatásával szeretne volna visszakapni tiszteletbeli kanonoki címét, de a császári hatóságok elutasították kérelmét.¹⁰²¹

Tiszteletbeli kanonokságát csak nehezen, többszöri próbálkozás után,¹⁰²² 1861. május 11-én kapta vissza.¹⁰²³ Azt követően viszont a szabadságharcot támogató egykori katolikus papok közül a legnagyobb karriert futotta be: 1868-ban vaskaszentmártoni apáttá, 1870 márciusában címzetes püspökké, 1870 májusában zágrábi érsekké, 1877-ben pedig bíborossá nevezték ki.¹⁰²⁴ 1891. február 18-án halt meg, hat nappal később a temesvári dómban a káptalan gyászmisén emlékezett meg róla.¹⁰²⁵ Róka József és Mihálovics József egyházkormányzati és politikai szempontból is közel állt egymáshoz. Fábrý Ignác ennek ellenére egészen másként kezelte ügyüket. Ez arra utal, hogy a megtorlás vizsgálata kapcsán az érintett személyek egymáshoz fűződő viszonya is befolyásolhatta az események alakulását.

VIII. 3. A megtorlás további áldozatai

A megtorlás már 1848 nyarán kezdetét vette a magyar kormányt támogató papokkal ¹⁰²⁶szemben, hiszen a délvidéki szerb felkelők előszeretettel tartóztatták le a Batthyány-kormányhoz hű lelkészeket. Krix Antal károlyfalvi (Karlsdorf) alesperes-plébános hatására Fehértemplom mellett Karlsdorf is kitűnt a magyar kormányt támogató helységek közül. Vukovics Sebő az 1890-es években megjelent munkájában így emlékezett meg a helységről:

¹⁰¹⁸ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kabinetsarchiv, Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.

¹⁰¹⁹ Csajághy Sándor – Leo Thun-nak. Radna, 1851. november 25. MNL OL Abszolutizmus kori levéltár Akten Ungarn, Woiwodina und Siebenbürgen 1848-1860 (D 4) 31. cs. 67. tétel.

¹⁰²⁰ Csorich tábornok – A leopoldstadt-i vár parancsnokságának. Bécs, 1852. február 12. TRKEL. Personalien Canonicus Hon. Mihálovics József 1852: szám nélkül, másolat; Magyar Hírlap (1852. február 15.) 3171.

¹⁰²¹ Ministerium des Cultus und Unterrichtes, praes. [Bécs,] 1853. szeptember 11. MNL OL D 4 31. cs. 67. tétel, d. sz.

¹⁰²² TRKEL Personalien Canonicus Hon. Mihálovics József 1857:1524.

¹⁰²³ TRKEL Personalien Canonicus Hon. Mihálovics József 1861:753.

¹⁰²⁴ Petri 1992. 1270-1271.

¹⁰²⁵ Roos 2012. 402.

¹⁰²⁶ Azaz Fehértemplom szellemét, amely határozottan ellenállt a szerb felkelőknek.

„Azon kevés község közt, melyek az ezred főhelyének szellemét követték, főleg Karlsdorf német falu érdemel említést. Itt is, mint Újmoldován, a catholicus plébános, Krix Antal volt nyájának a haza iránti köteletségben útmutatója. Erőt és lelket öntött a lakosokba a felkelők rendeleteinek félretételére, sőt maga lőszerezve látta el őket, hogy kisebb számú lázadónak magok is ellentállhassanak.”¹⁰²⁷

Káplánja, Franz Eissinger jelentéséből tudjuk, hogy június 27-én este, amikor Krix Antalt, aki a zavarok miatt Temesvárra menekült, és vissza akart térni Karlsdorfba, valahol Sándorf¹⁰²⁸ és Alibunár között letartóztatták a szerb felkelők. Több magyar proklamáció is volt nála, amit a szerbek elkoboztak, és foglyukat az alibunári táborukba, majd másnap délután 3 órakor Karlovácra hurcolták. A plébános szabadon engedése érdekében a Karlsdorfon állomásozó cs. kir. százados, Scharich küldöttséget menesztett a felkelőkhöz, akik csak olyan feltétellel voltak hajlandók szabadon engedni a plébánost, ha négy Szentmihályon letartóztatott alibunári szerb, köztük az alibunári ortodox pap is, akiket Temesváron fogságban tartanak, szabad lábra kerülnek.¹⁰²⁹

A püspökség rögtön írt az ügyben Vukovics Sebő királyi biztosnak és Ludwig Piret cs. kir. altábornagynak, a bánsági csapatok parancsnokának. Utóbbi kevés reményt látott a pap kiszabadítására, de intézkedett az ügyben, és egy bő hét letelte után, Krix Antal valóban kiszabadult a felkelők fogságából.¹⁰³⁰

Az augusztus 26-i szentszéki ülés jegyzőkönyve szerint Krix Antalt abban a reményben bocsátották szabadon a felkelők, hogy az alibunári ortodox lelkész a temesvári börtönből kiszabadul. Mivel ez nem történt meg, Krix Antal a lázadók bosszújától félve Temesvárra menekült. A karlsdorfi segédlelkésznek, aki Versecre menekült, meghagyták, hogy térjen vissza Karlsdorfra, de Eisinger visszaírt, hogy Karlsdorf körül van zárva az alibunári tábor által, s ott élete veszélyeztetése nélkül nem tartózkodhatna. Erre a szentszék úgy határozott, hogy a lelkészeket jelen körülmények között nem lehet elhagyott állomásaikra való visszatérésre szorítani. Egyúttal a pancsovai helyettes lelkészt felkérték Fehértemplom és Karlsdorf ellátására is.¹⁰³¹

1849. március 27-én Oltványi István temesvári helynök helyettes-alesperesnek nevezte ki Krix Antalt: „Azon reménytől indítatva, hogy c[ímzett] Uraságod a megyei szolgálatban szerzett érdemeit naponként még öregbíteni, s nem csak maga hivatalában

¹⁰²⁷ Vukovics 1894. 237.

¹⁰²⁸ Karlsdorf egyik filiája.

¹⁰²⁹ TRKEL Personalien Krix Antal 1848:1199.

¹⁰³⁰ TRKEL Personalien Krix Antal 1848:1276.

¹⁰³¹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1492.

ernyedetlen buzgalommal eljárni, az egyházi fegyelmet megtartani fogja, hanem mindezeket főképp a mostani egyházunkat s sz[ent] hitünket veszéllyel fenyegető időben gondjára bízandó lelkészekkel is megtartatni iparkodik, c[ímzett] Uraságodat mai nap a Fejértemplomi alesperesi hivatal helyettesévé kinevezem, szívére kötven, hogy a jeles hivatalát az egyházi szabályok szerint lelkiismeretesen teljesítse, az egyházi fegyelmet felsőbbbségi s megyei rendeleteket maga megtartsa, mind kormánya alá rendelvekkel megtartassa, s mindezekről időnként a megyei hivatalt pontosan tudósítsa.”¹⁰³²

Krix Antal 1849 májusában a magyar hatóságokkal is kapcsolatban állt. Amint arra Krix Béla tábori lelkészi kinevezése kapcsán utaltunk, a határőrvidéki lelkészek fizetésének a folyósítását sürgette a magyar hatóságoknál.¹⁰³³ Krix Antalt a császári hatóságok és a Temesvárra visszatérő Fábry is sokra tarthatta, hiszen 1850. szeptember 3-án kinevezték rendes fehértemplomi esperessé.¹⁰³⁴ 1851. január 10-én pedig Coronini tábornok tudatta a püspökséggel, hogy Krix Antal nemcsak a monarchia iránti ragaszkodását bizonyította a forradalmi háború alatt, amikor több ízben élete veszélyeztetésével tett szolgálatokat, hanem emberbaráti karakteréről is tanúságot tett. Érdemei alapján arany polgári érdemkeresztre terjesztették fel.¹⁰³⁵ A magas kitüntetéssel elismert lelkész 1857-1859-ig betegszabadságon volt, majd 1859-1867-ig, nyugalomba vonulásáig, johannisfeldi (Jánosföldje) plébánosként szolgált.¹⁰³⁶

Versecen 1849. március elején Dániel Marcell címzetes kanonok, verseci alesperes-plébános és káplánja, Duschek Ede került a szerbek fogságába. Oltványi István helynök 1849. március 11-én a temesvári cs. kir. haditanácshoz fordult kiszabadításuk érdekében.¹⁰³⁷ Oltványi elkeseredetten számolt be Lonovics József püspöknek az eseményekről 1849. március 27-én. „Mily borzasztó, s keblet rázkodtató állapotba jutott e viharos időben a Csanádi megye, Főtiszteletű, egész országunkban minden címzetes kanonokok nesztorának, Dániel Marcell verseci esperes s plébán példája tanusítya. [!] A verseci rácok és ezekből öszveszerkesztett Comité merénnye, [!] melyet folyó hó [március] 13-án Főméltóságodhoz írt levelemben érintém, csakugyan a fő pontot megütötte. Mert tisztelt kanonok és lelkész úr Duschek Edvárd segédével Kumanovits Sándor volt szolgabíró megöletetésében való részvételről gyanúsít[t]atván,

¹⁰³² TRKEL Protokollum Officii Dioecesanis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 48.

¹⁰³³ MNL OL H 56 34. kútfő, 1849:108. (Másolat.).

¹⁰³⁴ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanis Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2010.

¹⁰³⁵ TRKEL Personalien Krix Antal 1851:141.

¹⁰³⁶ *Petri* 1992. 1048.

¹⁰³⁷ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 17.

anélkül, hogy egyházi s törvényes hatóságoknál csak legkevesebb jelentés is történt volna, folyó hó 15[-én] plebániája kúriájából, hol már jó időtől fogva zárva és a szükséges élelmezéstől is megfosztva kínoztatott, híveinek, kiknél oly számos évek alatt[t] működött, legélénkebb s leverő fájdalmára minden katolikusok valódi botrányára, megýénken kívül fekvő zimonyi zárdába hurcoltatott!! Éspedig a felbőszült vadrác nép mily bántalma, csúfolódása közt hurcoltatott, tegnap ide érkezett Weitersheim Julius absolutus teológus ide mellékelte, mint szemtanú levele bizonytságot téssen.”¹⁰³⁸

Március 21-én, amikor a foglyok már Zimonyban raboskodtak, Oltványi gondoskodott a verseci hívek ellátásáról, ugyanakkor Stenczer József helyettes lelkésznek világosan megírta, hogy az ottani komité által vele közölt rendeletek mind a személyes, mind a vagyoni kiváltsággal (*privilegium fori et canonis*) ütköznek. „Azonban mivel Ő Excel[lenciája a] Patriarcha ezek dacára is már a főtiszteletű kanonok urat segédjével plébánia kúriájából elvitette – folytatta Oltványi –, több törvénytelen lépésekre is vetemedhetik, addig is tehát, míg a felső parancsok (melyek el nem maradnak) megérkezének, tisztelt kanonok úr jószága eladások s minden merények ellen ünnepélyes óvást teszek, és a célzott új lelkész odai rendelete iránt nyíltan kimondom, hogy soha ő az ottani híveknél *jurisdiction*al elláttatni nem fog, sőt; hogyha a kinevezést elfogadni merészelné, előbbeni *jurisdikciójától* felfüggesztetni, s *censura* alá vettetni fog.”¹⁰³⁹

Zimony nem tartozott a csanádi püspökség joghatósága alá, ennek ellenére a helynök írt Lonovics püspöknek és Kozma Brenovac zimonyi plébánosnak is. Utóbbinál Rajačić pátriárka is gyakran megfordult. Ennek eredményeképpen a két foglyot az ottani ferences kolostorba internálták.¹⁰⁴⁰ Április 30-án Oltványi Rajačić pátriárkánál is élesen tiltakozott a két pap elhurcolása ellen, és követelte, hogy szállítsák őket a temesvári szemináriumba, ahol ügyüket törvényesen ki tudják vizsgálni.¹⁰⁴¹ Kezdetben egy Kumanović nevű szerb lakos megölésével vádolták őket, azonban a vádak hamisnak bizonyultak. Jellačić azonban ezt követően nem Temesvárra, hanem Zágrábba küldte a két papot, mondván döntsön további alkalmazhatóságukról Haulik György zágrábi püspök.¹⁰⁴²

¹⁰³⁸ *Oltványi István* – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. március 27. TRKEL Personalien Oltványi István dátum szerint.

¹⁰³⁹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 35.

¹⁰⁴⁰ *Kováts* 1908. 368.

¹⁰⁴¹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 109.

¹⁰⁴² *Hermann E.* 1932. 29.

Dániel Marcell erre Zágrábban, 1849. augusztus 26-án kelt levelében kérte a helynökséget, „hogy miután a bán által a katonaságnál divatozó szokás szerint tervezett áthelyezések a papságnál gyakorlatba nincsenek, neki és segédjének a megyébei visszatérhetési engedelem kieszközöltessék”.¹⁰⁴³ Augusztus 29-én Scitovszkynak is írt az ügyben, végül szeptember 12-én a két pap hazatérhetett egyházmegyéjébe, Dániel pedig ismét visszakapta javadalmát.¹⁰⁴⁴

Nehéz helyzetbe kerültek a magyar kormány iránt lojális papok az 1848. október 3-i manifestum kihirdetését követően a 13. (oláh-bánsági) határőrezred területén. Glasz János szlatinai lelkészt szabályosan elűzték román hívei az áprilisi alkotmányhoz és a magyar kormányhoz való ragaszkodása miatt,¹⁰⁴⁵ miközben Gerlich cs. kir. ezredes, a 13. határőrgyalogezerred parancsnoka is el akarta távolítani plébániájáról. Az ügy kivizsgálására 1848. november 1-jén Karánsebesről Szlatinára utazott Bódy Antal karánsebesi esperes-plébános. Szentmise után magához hívatta a község előljáróit, és alaposan kikérdezte őket. Másnap kelt jelentésében a következőket olvashatjuk:

„Glasz János az egész róm.][ai] oláh ajkú községnél mivel ú.[gy] m.[ond] ’a plébános velünk nem tartván, bennünket a magyaroknak eladott, tőlünk április előtti hajlamát elvonta’ s.a.t. [satöbbi], bizalmát annyira elveszítette, hogy élte veszedelme nélkül Szlatinán tovább nem működhet, a küldöttség által előttem tett nyilatkozatot a paplak előtt összesereglett oláhság robaj által erősítette, mely általam csak aképpen csillapíttathatott le, hogy a nyugtalan seregnek azt izentem: a plébános hozzátok többé vissza nem tér, s iparkodni fogok minél előbb más lelkésztől gondoskodni, egyébiránt mind a küldöttség az egész község nevében, mint mindenki magán körökben is oda nyilatkozott: hogy Glasz János pásztori hivatalát illetőleg oly buzgó s szorgalmas volt, hogy e jeles kellékeket tekintvén mindnyájan jól tudják, hogy soha jobb papjuk nem leend, de a fennsoroltaknál fogva közöttök tovább nyugodalomban, sőt kivált a gör.[ög] n.[em] egyesült oláhok miatti életveszedelem miatt meg nem maradhat. Említést érdemel, hogy a cseh hívek az oláhoktól félelem miatt papjukat pártolni nem bátorzkodván, szomorkodva haza széledtek.”¹⁰⁴⁶

Glasz János erre – helynöki engedéllyel – anyai nagybátyjánál, Glasz Mártonnál húzta meg magát, aki Németcsernyán volt plébános. A határőrvidéken természetesen a

¹⁰⁴³ TRKEL Protokollum Officii Dioecisani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 212.

¹⁰⁴⁴ *Tamási Zsolt*: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848 – 1849-es forradalom leverése után. *Történelmi Szemle* 51/3. (2009) 365.

¹⁰⁴⁵ TRKEL Personalien Glasz János 1848:1786.

¹⁰⁴⁶ TRKEL Personalien Glasz János 1848:1786.

későbbiekben már nem alkalmazták.¹⁰⁴⁷ 1849. szeptember 25-én a konzisztórium megállapította, hogy Brandisz János rékási káplánnal és a szomszédos ruszskabányai plébánossal, Vuchetich Ferencsel együtt rossz benyomást gyakorolt híveire és a forradalom táborába csábította őket. Erről egy évvel később a temesvári hadbírósgót is tájékoztatták, ahol ellene is folyt eljárás, azonban végül nem ítélték el.¹⁰⁴⁸ Glasz János 1850-ben magyarcsernyán volt plébános-helyettes.¹⁰⁴⁹

A forradalom és szabadságharc rendíthetetlen híve volt az ogulini határőrezred területéről származó Vuchetich Ferenc ruszskabányai plébános is. Ruszskabánya jelentőségét alapvetően meghatározta az ottani vasgyár, amely lőszereket és kisebb ágyúkat is gyártott a honvédség számára. A gyár vezetője, a Kossuth Lajossal és Vukovics Sebővel is kapcsolatban álló Maderspach Károly bányamérnök és felesége, Franciska a szabadságharc rendíthetetlen híve volt. A Maderspach és a Hofman család hazafiságát Vukovics Sebő királyi biztos is kiemelte Ruszka, Ruszkica és Ferdinándberg vonatkozásában: „Fő birtokosaik a Maderspach és a Hofman családok voltak, melyek tagjai oly hön ragaszkodtak az Ország ügyéhez, hogy serénységökkel e kis területen 500 nemzetőrt állítottak ki, mi, tekintve a hely katonai hatóságtól függését s közelségét a veszedelmes oláh vidékhez, politikailag s hadilag is jelentőséggel bírt.”¹⁰⁵⁰

Vukovics Sebő visszaemlékezésében elismerően írt a ruszskabányai kerület lakosságának kitartásáról 1848-ban, akiket különösen Gerlich cs. kir. alezredes, a 13. (oláh-bánsági) határőrgyalogezred parancsnoka szorongatott. „Dacára azonban az ő illyr dühének – írta Vukovics –, az ezredben kebelezett kis ruszskabányai kerület november végéig tartotta fenn kapcsolatát a magyar hatalommal, amikor összeköttetése teljesen elromlott, kénytelen volt az ellene nemcsak a temesvári katonaság, hanem Riedl cs.[ászár]i[őrnagy] s hátszegei parancsnok által is intézett fenyegetések előtt, erélyes tiltakozások után, meghajolnia.”¹⁰⁵¹

1849. augusztus 23-án, miután Anton Gröber cs. kir. százados emberei elfoglalták a települést, a Ruszka-patak völgyének azon a tisztásán, ahol júniusban „Szabadság-fát” ültettek a függetlenségi harc hívei, Maderspach Franciskát megtorlásul

¹⁰⁴⁷ TRKEL Personaalien Glasz János 1849:333.

¹⁰⁴⁸ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 800, 859.

¹⁰⁴⁹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 874.

¹⁰⁵⁰ Vukovics 1894. 240–241.

¹⁰⁵¹ Vukovics 1894. 392.

megvesszőzték. A szegyetől lelkileg összeomló férj öngyilkosságot követett el.¹⁰⁵² Vuchetichet Maderspach feleségével együtt tartóztatták le, tanúja volt az asszony megvesszőzésének, majd Karánsebesre hurcolták őket, ahol szintén együtt voltak bezárva. A nőt hamarosan elengedték, a plébános azonban fogságban maradt.¹⁰⁵³

Basch Péter ruszskabányi plébános 1894-ben így foglalta össze a történeteket: „Az 1848. évben vívott szabadságharcban néhai Vuchetich Ferenc plébános több helybeli lakossal egyetértésben a fekete-sárga lobogót eltemette. Midőn erre a jövő évben a császári katonaság bevonult, egy cseh kereskedő feljelentésre egy cs. kir. lovassági kapitány őt és Maderspach Franciska asszonyságot 25-25 botütésre ítélte, mi az a hazafias asszonyságon végre is hajtattott. Vuchetich csak papi ruhájára való hivatkozással menekülhetett ez alól meg, de katonai fedezettel Temesvárra kísértetett és augusztus végétől december 21-ig belebbezve maradt.”¹⁰⁵⁴

1849. augusztus 23-án tehát Vuchetichet letartóztatták, mire ő nyomban Fábry Ignác segítségét kérte.¹⁰⁵⁵ Szeptember közepén terjesztette fel a püspökség a bánsági főhadparancsnokságnak ruszskabányai hívei kérelmét, amelyben plébánosuk szabadon bocsátását kérték.¹⁰⁵⁶ Közben Maderspach Franciska szeretett volna egy kis kőkeresztet emelni férje öngyilkosságának helyszínén. A szentszék azonban november 6-án – tekintettel az öngyilkosságra – elutasította a kérelmet:

„Miután az emelni szándékolt kőkereszt az isteni és emberi törvények által tiltott, szintúgy mint az anyaszentegyháztól különös büntetéssel megrovatni szokott öngyilkolásra emlékeztetne, mind ezért, mind pedig, mivel annak emelése e jelen zavaros körülményekben ferde értelmezésekre szolgáltatna alkalmat, ezen keresztnek felállítására engedelem nem adathatik, miről a jelentő a folyamodó nőt azon javaslat mellett fogja értesíteni, hogy ezen szándéka férjének szerencsétlenségéből méltán eredt szomorúságának megvigasztaltatását más jótékony s csendes irgalmasságú cselekedetekben keresni igyekezzék.”¹⁰⁵⁷

Vuchetich ügyét Temesváron vizsgálták, de 1849. december 21-én szabadon bocsátották.¹⁰⁵⁸ 1850 januárjában Mayerhoffer tábornok átküldte a püspökségnek

¹⁰⁵² Szekernyés János: A magyarság emlékjelei a Bánságban. Temesvár, 2013. 462–463.

¹⁰⁵³ Maderspach Livius: Maderspach Károlyné targédiája és adatok Ruszskabánya történetéhez. Zólyom, 1909. 13–18.

¹⁰⁵⁴ TRKEL Kleine Historia Domus Sammlung Historia Domus Ruszskabanyiensis. Ruszskabánya, 1894. augusztus 5. Fénymásolat.

¹⁰⁵⁵ TRKEL Personalien Vuchetich Ferenc 1849:231.

¹⁰⁵⁶ TRKEL Personalien Vuchetich Ferenc 1849:270.

¹⁰⁵⁷ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 606.

¹⁰⁵⁸ Kovács 1908. 371.

Vuchetich és néhány hasonló helyzetben lévő pap vizsgálati iratait.¹⁰⁵⁹ A szentszéki eljárás során keletkezett ügyészi leveléből tudjuk, hogy Vuchetichet a forradalom és a felkelés támogatásával és azzal vádolták, miszerint híveit el akarta téríteni a törvényes útról. Terhére rótták, hogy kihirdette a Habsburg-ház trónfosztását, továbbá a lázadó hadseregtől kapott rendeleteket részben kihirdette, részben teljesítette, továbbá, hogy szakállat és polgári érzelmei kifejezésére fekete tollas Kossuth-kalapot hordott.¹⁰⁶⁰ 1850. július 9-én a szentszék öt napos lelkigyakorlatra ítélte a saját házában. Ezt az időszakot szent könyvek tanulmányozásával kellett töltenie, majd a szent gyónást a karánsebesi alesperes-plébánosnál elvégeznie, és erről jelentést tennie a püspökségnek. Vuchetich mindenben az ítélet szerint járt el.¹⁰⁶¹ 1884. április 1-jén ruszabányai plébánosként ment nyugdíjba.¹⁰⁶²

Hasonló szerepet játszott a bánági eseményekben a szécsényi születésű Ruzsinszky Kornél is. Eredetileg kassai egyházmegyes pap volt, az 1830-as években nevelő volt Kassán Dessewffy Ferenc grófnál, majd 1835-ben Monokra rendelték káplánnak.¹⁰⁶³ 1837-ben saját kérésére átvették a csanádi egyházmegyébe.¹⁰⁶⁴ Néhány év káplánkodás után Újmoldovára (Moldovabányára) került plébánosnak, ahol fontos szerepet játszott a forradalom alatti események alakításában. Ismét Vukovics Sebőre hivatkozunk: „Moldovabányának öszvetartásában a fő érdem a helybeli katolikus lelkész, Ruzsinszkyt illette, ki minden támogató öszveköttetésektől távol, az ellenségnek úgyszólván torkában fekvő állomásán edzett hazafiságot és sok lélekjelenlétet tanusított.”¹⁰⁶⁵

A szomszédos Ómoldovával való egyre feszültebb viszony, illetve a szerviánusok zaklatásai miatt Ruzsinszky már 1848. július közepén tudatta, hogy híveit a kerületi tisztség Oravicára rendelte.¹⁰⁶⁶ A hónap végén, miután Asbóth Lajos nemzetőr őrnagy csapatai elhagyták Újmoldovát, egy csapat szerviánus átkelt a Dunán, és Újmoldovára rohant. „Miután 50 embert követeltek a háború számára – jegyezte fel Vukovics Sebő –, s e kívánságuk nem teljesített, tíz előkelő lakost, s köztük Hofman Ádámot kezesekül magukkal hurczoltak el. A bátor, s okos magaviseletével az ellenség

¹⁰⁵⁹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanis Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1313/1.

¹⁰⁶⁰ TRKEL Personalien Vuchetich Ferenc 1850:575.

¹⁰⁶¹ TRKEL Personalien Vuchetich Ferenc 1850:1997.

¹⁰⁶² TRKEL Personalien Vuchetich Ferenc 1884:841.

¹⁰⁶³ Hišem, Cyril: *Košické presbytérium (1804 – 2006)* [Kassai papság (1804 – 2006).]. Prešov, 2006. 214.

¹⁰⁶⁴ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1837:89.

¹⁰⁶⁵ Vukovics 1894. 233.

¹⁰⁶⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanis Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1292.

előtt is tekintélyt szerzett Ruzsinszky lelkésznek sikerült a kezesek számára kieszközölni, hogy nagyobb személyes bántalmaktól megkíméltettek, s 1000 arany váltságdíj mellett nemsokára szabadon bocsátattak.”¹⁰⁶⁷

1848. augusztus 22-én a túlerőben lévő lázadók kiszorították Asbóth nemzetőreit Újmoldováról. A lázadók felgyújtották és kirabolták a helységet. A fentebb idézett kormánybiztos így foglalta össze a település pusztulását: „A dühös lázadóknak azonban nem volt elég a védelem nélkül maradt helységet felgyújtani, hanem azonfelül minden házat kiraboltak, az ott lepett lakosokat meggyilkolták, s barmaikat elhajtották. A bányákban az olvaszdákat szinte felgyújtották s elrontották, miáltal nem csak a magánosok súlyos veszteséget szenvedtek, hanem az országnak is nagy kára lett. Majd a pusztítók a catholicus egyházba berohantak, ott a szentképekre lőttek, s több szentségtelenséget követtek el. Iszonyú nyomor képe terült el az azelőtt virágzó állapotban volt bányahelyen, valamint az ingó vagyonuk csekély részével Szászkára menekült lakosok közt is.”¹⁰⁶⁸

Szeptemberben már Ruzsinszkyknak is menekülnie kellett, 11-én ért Fehértemplomra, ahol átvette a lelkészi teendőket. Róka József helynök intézkedett fizetésének folyósításáról is. „Folyó hó 11[-én] tett jelentéséből örömmel értettem, hogy Fejértemplomban a lelkipásztori hivatal rendes kezelése Önnek megérkezéssel ismét folyamatba tétetett, valamint azt is, hogy az ottani hívek azon idő alatt, míg lelkész nélkül szűkölködtek, Kovács Péter növendékpaptól nyertek némű vigasztalást, miért is ennek tetszésemet nyilvánítani kívánván, Önnek tudtára adom: miszerint a Bánsági Főhadiparancsnokságot mai nap megkerestem, hogy a fejértemplomi lelkészi illeték szept. 10-től kezdve további rendelkezéseimig Önnek szolgáltatassék ki.”¹⁰⁶⁹

Ruzsinszky még szeptember 11-én Lonovics püspökhöz fordult segítségért, aki nem habozott a kért segélyt kiutalni. A kirabolt plébános szép levélben mondott köszönetet ordináriusának: „Tizennyolc évi szolgálatom keresményét – írta – a szerb-illyr mozgalmak következtébe m.[últ] h.[ó] 22-kén¹⁰⁷⁰ egészen elvesztvén, a legszükségesebbek nélkülözését is súlyosan éreztem, midőn nagyságod segítő angyal gyanánt ínségemen könyörülvén, engemet 100 pftal [pengőforinttal] megajándékozni kegyeskedett, miért is el nem mulaszthatom Nagyméltóságodnak legmélyebb

¹⁰⁶⁷ Vukovics 1894. 303.

¹⁰⁶⁸ Vukovics 1894. 304–305.

¹⁰⁶⁹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1589.

¹⁰⁷⁰ 1848. augusztus 22-én.

köszönetemet kijelentenem.”¹⁰⁷¹ 1848. december 4-én – tekintettel hívei nagy számára és arra, hogy ünnepnapokon két misét kellett mondani – egy káplán kirendelését kérte maga mellé, ami meg is történt Fodor Endre személyében.¹⁰⁷²

1849. április 20-án Ruzsinszkyt letartóztatták, majd Zimonyba hurcolták, ahonnan szeptember 9-én átszállították Temesvárra. Október 13-án azonban a hadbíróság elbocsátotta, így következhetett a szentszéki vizsgálat, ahol szintén felmentették, így 1849. november 1-től 1850. január 24-ig a magyarcsernai plébánián volt adminisztrátor.¹⁰⁷³ Az ellene emelt vádakról Konrád Frigyes tájékoztat, aki a szentszék számára fogalmazta meg a tényállást. Eszerint Ruzsinszkyt 1849. április végén letartóztatták, majd Todorović tábornok parancsára Temesvárra hozták. Azzal vádolták, hogy 1848. szeptember végén leverette a császári sast a templomról, továbbá, hogy szimpatizált a magyar felkelőkkel. A katonai hatóság tiltása dacára gyászmisét tartott Maderspach Ferenc egykori honvéd ezredesért, 1849. április 15-én pedig ünnepi misét mondott az új alkotmányért, így botrányt okozott a jóérlmű hívek körében.¹⁰⁷⁴

Maga Ruzsinszky ártatlannak tartotta magát, és 1849. augusztus 20-án, Zimonyban kelt levelében tiltakozott a csanádi szentszéknél fogva tartása ellen. „Minden igazság és méltányosság ellenére f.[olyó] é.[vi] ápril 26-án katonai erő által elfogattam, és bár a kihallgatásomra rendelt hadbíró még csak korholásra méltót sem talált tetteimben, egy a fehértemplomi határezredben legnagyobb befolyást bitorló Petricsevics nevű százados unszolására fegyverek között, Pancsován keresztül, hol a nép dühének 1 ½ óra alatt a piacon kitétettvén, ütlegetek is kaptam, idehozattam, hol 5 napot őrizet alatt töltvén, már majd 4 hónapig a sz.[ent] ferenciek zárdájában henye életet élek.

Minden, mi vétkemül tulajdoníttatik, az, hogy a fehértemplomi egyházban függő kétféjű sasot [!] levéttetem, és hogy Maderspach Ferencért halotti gyászmisét tartottam. Az első köztudomás szerint a Fehértemplomott fekvő magyar sereg parancsára tettem azért, mivel a templom meggyaláztatását elkerülni akartam, mely okvetlenül megtörténendik, ha a sas le nem vétetik. A másodikat tenni papi kötelességemnek tartottam, mivel abban, minthogy ½ 8 órakor reggel minden pompa nélkül – úgy mint évenként Fehértemplomban 70-80 ily gyászmise tartatni szokott, és egyes személy által fizettetett – tartatott, politikai demonstrációnak még színe sem volt, az pedig, hogy

¹⁰⁷¹ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1848:1671.

¹⁰⁷² TRKEL Protokollum Officii Dioecesaní Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1855.

¹⁰⁷³ TRKEL Historia Domus Rékásiensis 2.

¹⁰⁷⁴ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1850:2866.

éppen az oktrojált alkotmány napján hirdettetett, csupa véletlenség volt, és az ünnepéllyel úgy nem volt összeköttetésben, mint nem volt a más aznap kihirdetett 11 mise és 3 házasság. S minthogy így ezen gyászmisében csak vallási gyakorlatot láttam, mely a legfelsőbb Olmützben március 4-én költ leirat 2-ik §-által is biztosított, megtartottam azt a katonai önkényes tilalom dacára is, ezen tettemet mintegy mint [!] a határezred goromba írásmódját feljelentvén a bánsági katonai főparancsnokságnak.”¹⁰⁷⁵

Az 1849. szeptember 4-én tartott szentszéki ülésen a Ruzsinszky levélében lévő „csípős megjegyzések miatt” úgy döntöttek, hogy csak akkor lépnek az ügyben, ha a kérelmező megfelelő stílusú folyamodványt nyújt be.¹⁰⁷⁶ Miután ez megtörtént, a szentszék közbelépésére Ruzsinszkyt elengedték, ugyanakkor az egyházmegye kikérte a hadbírósról a rá vonatkozó vizsgálati iratokat, amit meg is küldtek.¹⁰⁷⁷ Az esetről referáló Konrád Frigyes azonban ártatlannak tartotta Ruzsinszkyt, így a szentszék is felmentette.¹⁰⁷⁸ Rövid magyarcsernyai szolgálat után 1850. január 25-én rékási plébános-helyettségé,¹⁰⁷⁹ majd 1851. február 17-én ugyanott plébánossá nevezték ki.¹⁰⁸⁰ 77 évesen, verseci apát-plébánosként halt meg 1887-ben.¹⁰⁸¹

A császári hadbíróságok a tábori papok, illetve a fegyveres szolgálatot vállalók, továbbá az előző alfejezetben említettek mellett további csanádi egyházmegyes papokat is bűnösnek találtak a forradalom és szabadságharc támogatása miatt. Pfeiffer Józsefet, a „Csanádi pontok” kezdeményezőjét a szabadságharcot követően letartóztatták Aradon, és a minorita zárdában őrizték. Elöljárói október 9-én kelt levele szerint súlyosabb bűnöket követett el, semhogy elbocsátásában reménykedni lehetne.¹⁰⁸² 1849. december 24-én ítélte várfogságra a cs. kir. temesvári hadbíróság. Ennek indoklása szerint a vádlott 1849. április 14-ét követően részben plébániáján, a szószékből és más alkalommal is, híveit az osztrák és orosz csapatok elleni általános felfegyverkezésre szólította fel, a függetlenségi nyilatkozatot és a lázadó kormány további proklamációit pedig magyarázatokkal kísérve tette közzé. A keresztes hadjárat alkalmával prédikált és az orosz beavatkozás ellen körmeneteket tartott, Horváth Mihály „gyalázatos imádságát” előimádkozta, a császárral és a császári házzal szemben erőteljesen támadó

¹⁰⁷⁵ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1849:211.

¹⁰⁷⁶ Ibidem; *Tamási Zsolt*: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848 – 1849-es forradalom leverése után. Történelmi Szemle 51/3. (2009) 365.

¹⁰⁷⁷ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1850:2123, 2833.

¹⁰⁷⁸ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1850:2866.

¹⁰⁷⁹ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1850:117.

¹⁰⁸⁰ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1851:382-384.

¹⁰⁸¹ *Kováts* 1908. 370.

¹⁰⁸² TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 452.

és egyúttal a legközönségesebb kifejezésekre ragadtatta magát. Mindezért fegyveres felkelés elősegítése és másodfokú felségsértés miatt megfosztották hivatalától és valamennyi méltóságától, és öt éves, vasban eltöltendő várfogsággal büntették.¹⁰⁸³

1850. február 21-én a csanádi szentszék a börtönben lévő papoknak évi 120 forint segélyt szavazott meg, amit Pfeiffer is megkapott.¹⁰⁸⁴ 1850-ben a hadbíróság a püspökséggel ellenőriztette vagyonbevallását, amit az illetékes esperes nyilatkozata alapján valósnak találtak.¹⁰⁸⁵ Az 1850. április 9-i szentszéki ülésen is foglalkoztak Pfeiffer javainak zárolásával. Aczél János „Arad megyei főnök”-nek és császári kormánybiztosnak megírták, hogy „noha eddig az egyházi személyek vagyonáról többnyire az illető egyházmegyei hatóság szokott rendelkezni, az említett köztisztviselőnek [egy alszolgabírónak – Z. P.] eljárásában megnyugodni annál inkább hajlandók vagyunk, hogy Pfeiffer József tömege nagy részint behajtandó tartozásokból áll, és viszont igen tetemes követelésekkel terheltetik, melyek, amint már eddig is bejelentettek, a tömeg értékét aligha nem haladják meg”.¹⁰⁸⁶

A foglyoknak küldött segélypénzt az olmützi vár parancsnoksága különböző jogcímenek (pl. a foglyok eltartása) lefoglalta, mire a püspökség erőteljesen tiltakozott, mondván, hogy az adott összegeket nem a börtön fenntartására, hanem egyedül a foglyok vigasztalására szánták.¹⁰⁸⁷ Az 1850. október 8-i szentszéki ülésen azután felolvasták az olmützi várparancsnokság válaszlevelét, amely szerint Pfeiffer Józsefnek és a másik csanádi egyházmegyes fogolynak, Stvertetckzy Jánosnak küldött összeget ettől kezdve teljesen rájuk fogják költeni: az összeg kétharmad részét átadják nekik, hogy táplálkozási költségeiket fedezhessék. Július, augusztus és szeptember hónapokra 60 forintot kaptak és magán adományokból további 13 ft 20 kr-t. A szentszék örömmel tudomásul vette a választ.¹⁰⁸⁸

Pfeiffer tehát Olmützben raboskodott, ahol Földy János, Váradról elhurcolt rabtársa, évekkel később is szeretettel emlékezett meg róla: „Sok ismeretekkel bíró és talpig becsületes ember és kitűnő jó hazafi volt az én jó és tisztelt barátom Pfeiffer József Csanád megyei pap. Sz[ent] annai plebánus és esperest, ő volt állandó sétatársam, nagy hiányt éreztem kiszabadulása után. Isten áldása szálljon rá

¹⁰⁸³ PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli másolat. Temesvár, 1849. december 24.

¹⁰⁸⁴ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 457.

¹⁰⁸⁵ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 86.

¹⁰⁸⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 736/b.

¹⁰⁸⁷ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1791/6.

¹⁰⁸⁸ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2299/5.

mindenkor.”¹⁰⁸⁹ 1852-ben Pfeiffer is – Mihálovics Józsefhez hasonlóan – amnesztiával szabadult,¹⁰⁹⁰ és miután feloldozták az irregularitás alól, tovább szolgálta egyházmegyéjét. A dualista Magyarországon közmegebecsülésnek örvendett; 1883-ban bekövetkezett halála előtt a csanádi székesegyház éneklőkanonokja, Szent Péterről címzett cholti apát, zsinati vizsgáló, a házassági kötelék és a szerzetes fogadalom védője, szentszéki ülnök és aranymisés áldozópap volt.¹⁰⁹¹

Szintén Olmützben raboskodott Stvrtetzky (Schwertetzky, Szittyá) János kisbecskereki, majd rékási plébános, akinek az életéről viszonylag keveset tudunk. Újvidéken született 1804. október 7-én, apja Stvrtetzky Mihály esküdt, anyja Cservenka Antónia volt.¹⁰⁹² 1827-ben szentelték pappá, tíz évvel később, Orsováról keltezett levelében már plébánosi kinevezését sürgette.¹⁰⁹³ 1848-ban kisbecskereki plébánosként 1665 német híve volt, de a faluban jelentős volt (1361 lélek) az ortodox hívők száma is.¹⁰⁹⁴

1848 augusztusában tagja volt annak a bizottmánynak, amely az esperes kerületek véleményét összegezte a tervezett zsinatra. Politikai nézeteire jellemző, hogy nevét „Szittyá”-ra magyarosította.¹⁰⁹⁵ 1848 októberében viszont a császári hatóságok már le is tartóztatták a forradalom iránti szimpátiája miatt. Október 26-án a csanádi szentszék tiltakozott a Bánsági Főhadparancsnokságnál a kisbecskereki plébános fogva tartása miatt:

„Értésünkre esett, mikint Szittyá János kisbecskereki lelkész, folyó hó 24-én plébániája körében katonai hatalom kar által elfogatott, az egyházi renden több századok lefolyása alatt el nem követett erőszakkal és állapotának nyilvános csúfjára fegyveres őrizet alatt, mint gonosztevő, ide a városba behozatott, és itt bebörtönözve tartatik. Ezen esetet, melynek okát maiglan sem tudjuk, annál sajnósban vettük, minthogy azon kívül, hogy a megyei papság ügyeit felkarolni, s annak bajain segíteni

¹⁰⁸⁹ Földy János 1855. évi naplója. MTA Kézirattár Naplók. K. 686. 14; a bejegyzést pontatlanul és hiányosan közölte *Földy János*: Világostól Josephstadtig 1849 – 1856. S.a.r. Balassa Imre. Budapest, 1939. 139.

¹⁰⁹⁰ *Hermann E* 1932. 101. Tévesen írja Simon V. Péter, hogy 1852 nyarán Josephstadt-ba szállították tovább (*Barsi József*: Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata. S.a.r. Simon V. Péter. Budapest, 1988. [a továbbiakban: *Barsi* – Simon V. 1988.] 364.), mert Pfeiffer 1852. április 1-jén már túl volt a számára kitűzött radnai penitencián és visszatért Szentannára. TREKL Personalien Pfeiffer József 1852:845.

¹⁰⁹¹ TREKL Personalien Pfeiffer József 1883:33.

¹⁰⁹² TREKL Personalien Stvrtetzky János. Extractus Protocolli baptisatorum Ecclesiae Parochialis Neoplatensis. Neoplatanae, 1822. október 25. 1822: szám nélkül.

¹⁰⁹³ TREKL Personalien Stvrtetzky János 1837:936.

¹⁰⁹⁴ Schem. Csan. 1848. 20.

¹⁰⁹⁵ TREKL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1413; *Kováts* 1908. 361.

mulaszthatlan kötelességünknek ismerjük – az egyrészt oly egyént ért, kit jeles tehetségei fedhetetlen erkölcsi magaviselete, rendíthetetlen becsületessége és Sz[en]t. hivatala teljesítésébeni lankadatlan buzgalmánál fogva ezen püspöki megyei kitünőbb egyénei közé méltán számíthatunk; másrészt oly községet fosztott meg szeretett lelkipásztorától, mely a másfél ezren túlmenő hívei számánál fogva lelkeszi szolgálatokat csak egy napra is aligha nélkülözhet, máshonnan pedig azokra nézve pótlékos egyének hiánya miatt nem nyerhet. Nehogy tehát a kisbecskereki hívek lelki ellátásában huzamosabb időig rövideket szenvedni kényteleníttessenek, a tisztelt főhadi parancsnokságot teljes tisztelettel megkeressük: miszerint a kérdéses lelkeszt, ha másképp nem kezességre mielőbb hazabocsájtani, vagy ha ez rögtön nem teljesíttetnék, legalább oly feltétel alatt szabad lábra helyeztetni méltóztassék: hogy ügye elintézéséig, melyet mostani állapotában sikeresen úgy sem szorgalmazhat, az itteni várban tartózkodni köteles legyen.”¹⁰⁹⁶

A tiltakozás hatására Szittyát 1848 október végén szabadon bocsátották,¹⁰⁹⁷ de hamarosan újra letartóztatták és Brandisz János segédlelkész, Bódy Antal karánsebesi esperes-plébános és Adams Kristóf rékási plébános társaságában börtönbe zárták Temesváron. Rabtársaik zajongtak, kártyáztak és olyan erősön dohányoztak, hogy még breviáriumozni sem tudtak. A csanádi káptalan december 3-án kérte Brandisz szabadon engedését, a többieknek pedig a szemináriumba való internálását. A segédlelkészt erre elengedték, de a temesvári haditanács kikötötte, hogy a határörvidéken ne alkalmazzák. A másik három vádlott a szemináriumba került, de a káptalan ismételt folyamodására 1848. december 30-án szabadon bocsátották őket. Aláírtak velük egy nyilatkozatot, hogy tartózkodni fognak a forradalmi cselekedetektől. 1849. január 9-én a haditanács Adams és Szittyá javadalomcseréjéhez is hozzájárult,¹⁰⁹⁸ amit 20-án a makói helynökség is megerősített.¹⁰⁹⁹

Brassay József csatádi plébános egyik leveléből tudjuk, hogy 1849-ben Szittyá János Vécsey Károly tábornok megbízásából bejárta Hatzfeld, Csatád, Bogáros, Lovrin, Grabátz, Osztern, Gottlob, Szent-Hubert, Nákófalva, Nagy-, és Kisjécsa valamint Gyertyámos vidékét, az ott élő német lakosságnak könyörgéseket és beszédeket tartott, és felszólította őket, hogy segítsenek a temesvári erőd bevételeiben.¹¹⁰⁰ 1849 nyarán

¹⁰⁹⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecisani Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1745.

¹⁰⁹⁷ TREKL Personalien Adams Kristóf 1848:1758.

¹⁰⁹⁸ Hermann E. 1932. 6.

¹⁰⁹⁹ TREKL Personalien Adams Kristóf 1849:53.

¹¹⁰⁰ Brassay József – Oltványi István. TRKEL Personalien Brassay József 1849:517.

Szittyá János panaszkodott, hogy kisbecskereki hivatali ideje alatt, 1847-1848-ra járó egész bor, 1848-1849 év első negyedére pedig „termesztményi illetményeit” a szentandrászi tiszttartó hivatal, rékási hivataloskodása idejére pedig a rékási tiszttartó hivatal vonakodik kifizetni. Az egyházmegye írt az érintett hivataloknak, a plébánosnak pedig hivatalos levélben kellett felszólítani az érintetteket fizetésre.¹¹⁰¹

Szittyá 1849-ben is a forradalom és szabadságharc lelkes híve maradt. Ezt bizonyítja, hogy a bánsági cs. kir. hadbíróság szeptember 20-án hivatalosan tudatta a püspökséggel, hogy a plébánost törvényellenes cselekedetei miatt őrizetbe vették.¹¹⁰² A rékási historia domus-ba, utóda, a forradalmat szintén támogató Ruzsinszky Kornél bejegyezte, hogy Szittyá megfontolt ember volt, akit rosszindulatú vádak alapján a hadbíróság 1849. december 24-én vagyonek kobzásra és olmützi börtönbüntetésre ítélte.¹¹⁰³ A billéti és a kisbecskereki hívek írásban igazolták „jó érzelmeit”. Ennek ellenére a hadbíróság bűnösnek találta.¹¹⁰⁴

Ítéletének másolata szerint Szittyá „német és szláv nyelven nyilvános beszédeket és prédikációkat tartott, amelyekben követelte, hogy a nép fegyveresen keljen fel. Ismételten körmeneteket tartott e cél érdekében, a császári dinasztiát a legfelháborítóbb és leggyalázatosabb módon festette le a népnek beszédeiben. Nyilvánosan felolvasott egy különösen nagy kétségeket és a lehető legnagyobb igazságtalanságot parancsoló, az előrenyomuló császári osztrák és orosz csapatok ellen irányzott imádságot.”¹¹⁰⁵

Hasonlóan fogalmaz egy háromnyelvű (német, szerb, bolgár), hivatalos hirdetmény is. Eszerint Szittyá János újvidéki születésű, 45 éves, rékási katolikus plébánosra rábizonyították, hogy „1849. április 14-e után az ottani lakosságot beszédekkel és prédikációkkal rendkívül felségsértő stílusban lázadásra szólította fel. Ennek érdekében ismételten körmeneteket tartott, az uralkodó személyét a legdurvábban szidalmazta, felolvasott egy imádságot, amely a császári és cári csapatok ellen szólt.” Ezért fegyveres felkelés előmozdítása és másodfokú felségsértés miatt 5 éves vasban eltöltendő várfogságra ítélték.¹¹⁰⁶ Erőteljesen érdeklődött a temesvári

¹¹⁰¹ TREKL Personalien Adams Kristóf 1849:435.

¹¹⁰² TRKEL Personalien Stvertetzky János 1849:884.

¹¹⁰³ TREKL Historia Domus Rekasiensis 2.

¹¹⁰⁴ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 954.

¹¹⁰⁵ Kriegsgerichtliche Urtheil. Temesvár, 1849. december 24. PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli másolat. Simon V. Péter szerint először halálra ítélték, majd kegyelemből 5 évre mérsékeltek az ítéletet, de az előbb hivatkozott iratban ennek nincs nyoma. *Barsi* – Simon V. 1988. 385.

¹¹⁰⁶ TRKEL Kt. Horváth Mihály Kriegsrechtliche Urtheile. Temesvár, 1849. december 24. Nyomtatvány. 1849: szám nélkül.

hadbíróóság az elítélt vagyoni helyzete után is, ám a püspökség 1850. január 12-én kelt válaszában nem sok biztatóval kecsegtetett. Mint írták, ha szükséges Szittyai vagyoni helyzetéről tudósítás, akkor a kerületi alesperes kivizsgálja azt. Valószínűsíthető, hogy nevezett lelkész esetében nem beszélhetünk jelentős vagyonról. Szüleitől semmit sem örökölt, sokáig Orsován szolgált, ahol kevés bevétele és sok kiadása volt. A kisbecskereki javadalom négy éven át volt az övé. A rendelkezésre álló iratok szerint inkább adósságai vannak, mint vagyona – zárult a püspökség válasza.¹¹⁰⁷

Olmützben Szittyai együtt raboskodott a már korábban említett Pfeiffer Józseffel.¹¹⁰⁸ A Magyar Hírlap 1852. január 4-én tudatta, hogy az uralkodó neki is megkegyelmezett. „Ő cs. k. flge [Ő császári-királyi felsége] m. é. dec. [múlt év december] 28-iki L. f. [Legfelsőbb] határozata által volt rékási kath. lelkész Szittyai, másként Stvrtetzky Jánosnak, a fegyveres fölkelés előmozdítása s két falu felségsértéséért haditörvényszékieleg reá ítélt 5 évi büntetési időnek hátralevő részét legk. [legkegyelmesebben] elengedni méltóztatott.”¹¹⁰⁹

Kiszabadulását követően purifikálták, majd kinevezték pádéi plébánosnak. Leo Thun kultuszminiszter 1852. május 5-én kelt levelében élesen elítélte a kinevezést és egyúttal nem járult hozzá annak fogamatba vételéhez. Mint írta, „egy papot, aki felségsértést követett el, és egy ízben papi hivatalával visszaélve a törvényes uralkodó ellen izgatva a népet, nem lehet kiszabadulását követően önálló lelkészként alkalmazni mindaddig, míg javulásának nyilvánvaló jeleit nem adná”. Követelte, hogy a szentszék változtassa meg Szittyával kapcsolatos rendeletét, és a jövőben érvényesítse ezeket az alapelveket.¹¹¹⁰

Szittyából így csak 1853-ban lett ravnikai plébános-helyettes,¹¹¹¹ ahonnan később áthelyezték óbesenyőre, szintén adminisztrátornak. Csak 1865. december 27-én iktatták be az óbesenyői plébániára.¹¹¹² Ott is érte a halál 1872. május 17-én.¹¹¹³

A négy várfogságot szenvedett csanádi egyházmegyes pap (Róka, Mihálovics, Pfeiffer, Szittyai) mellett még számos lelkész esetét vizsgálták a császári hadbíróóságok. Itt egy rövid kitérőt kell tennünk, mert Barsi József visszaemlékezésében még egy csanádi egyházmegyes pap szerepel az olmützi vár foglyai között: Sípos János, „a nagy

¹¹⁰⁷ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1850. Nr. 87.

¹¹⁰⁸ 1848-49. Történelmi Lapok 1892. április 15. 67.

¹¹⁰⁹ Magyar Hírlap 1852. január 4. 3011.

¹¹¹⁰ Leo Thun – Csajághy Sándornak. Bécs, 1852. május 5. TRKEL Personalien Szittyai (Stvrtetzky) János 1852:szám nélkül.

¹¹¹¹ TRKEL Personalien Szittyai (Stvrtetzky) János 1853:2390.

¹¹¹² TRKEL Personalien Szittyai (Stvrtetzky) János 1866:63.

¹¹¹³ TRKEL Personalien Szittyai (Stvrtetzky) János 1873:847.

nyelvész”.¹¹¹⁴ Az adatot átvette a Magyar Katolikus Lexikon is az „olmützi kazamaták” című szócikkében.¹¹¹⁵ Ilyen nevű pap azonban nem szolgált a Csanádi egyházmegyében 1848-ban, ezt a sematizmusok és a levéltári források egyértelműen bizonyítják.¹¹¹⁶ Lehet, hogy Sipos Tamás móríczföldi plébánossal tévesztették össze, aki ellen az 1850-es évek elején szentszéki vizsgálat folyt, így nem lehetett várfogságban.¹¹¹⁷ További – a témánkon kívül eső – kutatásokat igényelne a félreértés tisztázása, hiszen a nagyváradi egyházmegyében valóban szolgált egy Sípós János nevű pap, igaz várfogságáról egyelőre nincs adatunk. A legvalószínűbb, hogy Sipos Nárcisz györgyfalvi lelkésről van szó, aki kezdetben Olmützben, majd Kufsteinben raboskodott.¹¹¹⁸

Ha eltekintünk a tábori lelkészek és a fegyveres szolgálatot vállaló csanádi egyházmegyés papok felelősségre vonásától, amiről korábbi fejezetekben már írtunk, akkor is számos esetet kell érintenünk. A szentszékek által hozott ítéletek világi bíróságok előtti hatástalanságát példázza Követs András (Andor) szőregi plébános esete, aki még 1840-ben kapta meg ezt a javadalmat.¹¹¹⁹ 1848. október közepén, a szőregi vérengzés kapcsán arra intette híveit, „hogyminden törvényteleniségtől óvakodjanak”.¹¹²⁰ 1849. február 10-én, amikor a szerb felkelők elfoglalták, illetve három nappal később, amikor a magyarok visszafoglalták, felgyújtották a községet, így a templom és a plébánia is a tűz martalékává lett. Követs az anyakönyveket, a templom pénztárát és bútorait, továbbá az értékeesebb miseruhákat előzőleg Szegedre menekítette, és maga is ott húzta meg magát. Május 27-től, pünkösd napjától kezdve újra misézett Szőregen, naponta kocsival látogatta meg a helységet.¹¹²¹

A szabadságharc határozott híveként 1849-ben – amint azt a Kreminger Antaltól szóló alfejezetben említettük – szóváltásba keveredett Kreminger Antal szegedi plébánossal.¹¹²² 1849. szeptember 15-én a császári hatóságok letartóztatták a szőregi

¹¹¹⁴ Barsi – Simon V. 1988. 128. 248.

¹¹¹⁵ Magy. Kat. Lex. IX. k. 1000.

¹¹¹⁶ Schem. Csan. 1848. 121–128.

¹¹¹⁷ TRKEL Personalien Sipos Tamás 1850:2453.

¹¹¹⁸ Hermann E. 1932. 28, 95, 101.

¹¹¹⁹ TRKEL Personalien Követs András 1840:1369.

¹¹²⁰ Bíró Csaba: Vérengzés Szőregen és Szegeden. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szerk: Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Zakar Péter. Szeged, 1999. 51–60; Szántó Imre: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka Szőregen (1848–1849). In.: Szőreg és népe. (Tanulmányok) Szerk.: Hegyi András. Szeged, 1999. 109–121.

¹¹²¹ Követs András Róka Józsefhez írt levelét közölte Miklós Péter: Adalékok a szőregi római katolikus plébánia történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 12. (2000) 1-4. 153–161; utánközlése: Miklós 2004. 81–90; ismételt utánközlése Miklós 2006/1. 11–23.

¹¹²² TRKEL Personalien Követs András 1849:334.

plébánost, ügyét a pesti cs. kir. hadbírószág vizsgálta ki.¹¹²³ Kreminger elleni vallomása és Biró Fülöp bébai plébános feljelentése következtében Követs Andrást a szentszék 1849. szeptember 25-én megfosztotta javadalmától.¹¹²⁴ Ez az ítélet azonban nem akadályozta meg a császári hatóságokat abban, hogy folytassák az ellene megkezdett vizsgálatot. Azzal vádolták, hogy 1849 márciusában szidta a császárt és a Habsburg dinasztiát, továbbá segített Szőreg és Deszk elpusztításában, végül Kreminger Antalt lojális érzelmei miatt szidalmazta és hazaárulónak nevezte. A vádlott valamennyi vádat letagadta, és a vizsgálat részben alátámasztotta ezeket az állításokat. Deszk esetében például Követs csak a templomi szerek megmentésén fáradozott, és amint azt korábban már említettük a lakosságot is nyugalomra intette. Kanzler hadbíró-százados értékelése szerint Követs nem hajtott végre kiemelkedő tevékenységet a felkelők érdekében, ezért Haynau 1849. december 4-ről kelt rendelete szerint be kell szüntetni ellene az eljárást és szabadlábra kell helyezni. 1849. december 13-án a vádlott valóban visszanyerte szabadságát.¹¹²⁵

Követs ezt követően szeretett volna visszatérni Szőregre.¹¹²⁶ Ezen törekvését hívei is támogatták,¹¹²⁷ a szentszék azonban elutasította a kérést, mondván, hogy Követs sem Oppovára, sem Bókára nem volt hajlandó elmenni adminisztrátornak. A sértődött plébános erre kérte a nyugalmazását, végül azonban Kiszomborra került, ahol 1862. november 27-én bekövetkezett haláláig plébánosként szolgált.¹¹²⁸

A szentszék maga is összefoglalta saját megtorlásban játszott szerepét 1850. február 10-én kelt, Mayerhoffer cs. kir. tábornoknak írt levelében. A tábornok előzőleg sürgette, hogy a hadbírószág elé állított, és onnan elbocsátott papokat purifikálják. A szentszék válasza szerint azokat, akiket a hadbírószág felségárulásért elítél, megfosztják egyházi címeiktől és javadalmuktól, amint az négy fő esetében már megtörtént. További három egyénről (Bódy, Adams, Követs) a szentszék derítette ki, hogy minden ellenállás nélkül kiemelkedő szerepet játszottak a felkelésben, őket is megfosztották javadalmuktól. 1849. augusztus 18-án kiadott körlevelükkel minden papot, aki fegyverrel harcolt, irregulárisnak nyilvánítottak, megtiltották papi szolgálatuk

¹¹²³ Hermann E. 1932. 49.

¹¹²⁴ TRKEL Personalien Követs András 1849:357.

¹¹²⁵ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószág 1849-2/217. 89–93. fol.

¹¹²⁶ TRKEL Personalien Követs András 1850:815.

¹¹²⁷ TRKEL Personalien Követs András 1851 1847.

¹¹²⁸ TRKEL Personalien Követs András 1865:862.

folytatását. Egyúttal felhívták a figyelmet arra a nagy különbségre, amely a hadbíróságok által kiadott purifikációs iratok és a kánonjog között fennállt.¹¹²⁹

A német származású Adams Kristófot – amint arra korábban kitértünk – már 1848-ban többször letartóztatták a császári hatóságok, de a szentszék tiltakozására végül mindig szabadlábra helyezték. 1849. június 23-án ráadásul Zsombolyán országgyűlési képviselővé választották, így gondoskodni kellett helyettesítéséről is.¹¹³⁰ Adams, aki időközben belépett a Radical Pártba is, nem vehette át mandátumát, mivel a magyarországi választók panasszal éltek megválasztása ellen, így mandátumának igazolására nem került sor.¹¹³¹

1849. szeptember 25-én a temesvári szentszék megfosztotta javadalmától. Az indoklás szerint Adams részt vett a politikai mozgalmakban, párttűző módon viszonyult a királyhoz és az ország békéjéhez, összegyűjtötte a népfelkelőket és lelkesítette a lakosságot.¹¹³² A temesvári hadbíróság 1850-ben vizsgálta ügyét, fegyveres felkelés támogatásával vádolták,¹¹³³ de az eljárás végén, június 23-án megszüntették ellene a vizsgálatot.¹¹³⁴ Állítólag azzal védekezett, „hogy a magyart ismerni kell, ha megnyertük rokonszenvét, mindent elérhetni vele”, ezért beszélt a magyaroknak tetsző módon. Adams rendkívül elmés és képzett pap volt, fogolytársai tőle kértek tanácsot, mivel védekezzenek bírálók előtt.¹¹³⁵ A szentszék penitencia végett őt is a radnai zárdába küldte, ahol meggyóntatták, majd feloldották az irregularitás alól.¹¹³⁶ 1851. február 11-től lieblingi lelkész volt, először curatus, majd plébános-helyettes.¹¹³⁷ 1868. május 2-án halt meg agyvérzésben.¹¹³⁸

Szintén országgyűlési képviselővé választották 1849 júniusában Thurek János kubini plébánost, aki azonban a választást követően lemondott mandátumáról, és

¹¹²⁹ TRKEL Protokollum Officii Dioecese Csanadiensis de anno 1850. Nr. 298.

¹¹³⁰ TRKEL Personalien Adams Kristóf 1849:470.

¹¹³¹ Pálmány 2002. 996.

¹¹³² TRKEL Protokollum Officii Dioecese Csanadiensis de anno 1849. Nr. 356.

¹¹³³ TRKEL Personalien Adams Kristóf 1850:1232.

¹¹³⁴ TRKEL Personalien Adams Kristóf 1850:1797, 1972. Pálmány Béla többszörösen téved, amikor azt írja: „Világos után a temesvári hadbíróság először kötél általi halálra ítélte, de Fábr Ignác címzetes püspök közbenjárására – Bódy Antal, állítólag szintén képviselővé választott karánsebesi lelkésszel együtt – az egyházmegyei szentszék vette át ügyét.” Pálmány 2002. 996. Mint láttuk, először a szentszék kezdeményezett ellene eljárást, majd erről értesítették a császári hatóságokat, akik erre szintén eljárást indítottak Adams ellen. A hadbíróság nem ítélte halálra, hanem megszüntette ellene az eljárást. Bódy Antal pedig nem választották képviselővé. TRKEL Personalien Bódy Antal 1851:416.

¹¹³⁵ Kovács 1908. 367.

¹¹³⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecese Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1797.

¹¹³⁷ TRKEL Personalien Adams Kristóf 1851:544.

¹¹³⁸ TRKEL Personalien Adams Kristóf 1868:1032.

lelkészi hivatalának folytatása mellett döntött.¹¹³⁹ A szabadságharc leverése után Girthy János blumenthali plébánosnál bujkált, de már szeptember 3-án meghalt gutaütésben.¹¹⁴⁰

A szegedi születésű Bódy Antal az egyházmegye kiemelkedő tehetségű papjai közé tartozott. Lonovics József püspök 1848. május 25-én így foglalta össze szolgálatait:

„Bódy Antal a Pesti Kir. Tudományegyetemnél a hittudományokat 1825[-ben] oly kitűnő előmenetellel végezvén be hogy hittudori koszorúval ékesíttetni érdemelt. 1827[-ben] áldozópappá szenteltetett fel, s elébb a Csanádi papnöveldebe, mint tanulmányi felügyelő, a megyei hivatalnál iktató s szentszéki jegyző, továbbá ugyanazon növeldeben helyettes tanár, ügyessége, szorgalma s tudományos műveltségének kitüntetésével hivataloskodott, 1831-ben pedig Szeged-Rókusi lelkésszé kineveztetvén, lelkipásztori kötelességeit oly dicséretes buzgalommal teljesíté, hogy 1833[-ban] kerületi alesperesi és kitüntetés mellett a karánsebesi lelkészi javadalomra léptettetett elő: hol 15 év óta mind alesperesi, mind lelkészi hivatalát előjáróinak s híveinek legnagyobb meglegedésére kezeli, s az iskolai nevelés előmozdítása körül is annyi jóakaratot s szorgalmat fejtett ki, hogy a Főhad Tanács által több ízben megdicsértetett. Ezekhez járulnak jeles elmebeli tehetségei, a tudományok iránti vonzalma, s azokkali folytonos foglalkozásai, erényes élete, szelíd, s mívelt társalgása, mely tulajdonainál fogva mindenkinek, kivel érintkezésbe jött, tiszteletét s szeretetét egész mértékben megnyerte, általunk pedig ezennel különösen ajánltatik.”¹¹⁴¹

Bódy Antal, akinek 1848 augusztusi tevékenységéről Vukovics Sebő is elismerően írt,¹¹⁴² azok közé a papok közé tartozott (Adams, Bódy, Szittyá), akiket már 1848 novemberében letartóztattak a magyar kormány iránti szimpátiájuk miatt, de a szentszék tiltakozására 1848. december 30-án szabadon engedték őket a feltétellel, hogy a jövőben nem fognak részt venni a forradalmi eseményekben.¹¹⁴³ Bódy azonban nem változtatott politikai nézetein. A szentszék 1850. április 9-én nyilatkozott tevékenységéről a bánsági főhadparancsnokságnak. Eszerint, amikor 1849 áprilisában Bem benyomult a határvidékre, és a polgári igazgatás Fülepp (Fülöp) Lipót kormánybiztos kezébe került, Bódyt beválasztották a karánsebesi bizottmányba. Később

¹¹³⁹ TRKEL Personalien Thurek János 1849:493, 494.

¹¹⁴⁰ TRKEL Personalien Thurek János 1849:219, Roos 2012. 292.

¹¹⁴¹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1848. Nr. 976.

¹¹⁴² Vukovics 1894. 306.

¹¹⁴³ TRKEL Personalien Adams Kristóf 1849:356.

indult a választásokon, és noha nem kapta meg a szavazatok többségét, mégis júliusban elhagyta plébániáját, csatlakozott a magyar kormányhoz, és egy ideig Szegeden időzött. Horváth Mihály kultuszminiszter kinevezte a nagyváradi tankerület főigazgatójává, hivatalát azonban már nem tudta átvenni. A szabadságharc leverése után már nem látták Karánsebesen.¹¹⁴⁴

Bódy egy évig bújkált, majd 1850. szeptember 22-én jelentkezett a szentszéknél. A temesvári hadbíróság vizsgálatot indított ellene, de 1851. január 19-én arról értesítették a püspökséget, hogy megszüntették ellene az eljárást. A bánsági főhadparancsnokság a felől is érdeklődött, hogy a püspökség támogatja-e Bódy ismételt alkalmazását.¹¹⁴⁵

Az egykori karánsebesi plébános ekkor megkísérelte visszaszerezni javadalmát. A karánsebesi lakosok igazolást állítottak ki számára „a magyar invázió” alatti lojális viselkedéséről. Ő maga azzal érvelt, hogy amikor 1849. április 16-án este 7 órakor a császári csapatok a magyar túlerő miatt elhagyták a várost, az egész lakosság gyűlölettel viseltetett a „lázdók” iránt. Megkérték, hogy kérjen kegyelmet a város számára, és ez által egész Karánsebest megmentette. Rákényszerítették, hogy legyen a polgári bizottmány elnöke, de befolyását a császár érdekében igyekezett kamatoztatni. Ezt bizonyítja, hogy a híres vas hidat, az ezred raktárát és 80 000 határőrvidéki lakos életét és vagyonát megóvta. Neki köszönhető, hogy nem tört ki anarchia a vidéken, és hogy senki nem került a magyarok vérbírósága elé. Részben azért, mert nem tartott körmeneteket az oroszok ellen, részben mert az 1848. július 22-én képviselővé választott [Eftimie / Euthim] Murgu gonosz befolyást gyakorolt az ő lojális viselkedésével szemben, 1849. július végén elhagyta Karánsebest. A csanádi szentszék félreértette biztosi működését, és a császári katonaság bevonulását követően elmozdították hivatalából, mindenféle vád és bizonyítékok nélkül. Igazságot kért és azt, hogy helyezték vissza javadalmába. A püspökség és a bánsági főhadparancsnokság ennek ellenére elzárkózott kérése teljesítése elől.¹¹⁴⁶

Bódy életpályája így Zichyházán folytatódott, majd 1867-ben Makóra került esperes-plébánosnak, egy évvel később pedig címzetes préposttá nevezték ki. 1884.

¹¹⁴⁴ TRKEL Personalien Bódy Antal 1850:858.

¹¹⁴⁵ TRKEL Personalien Bódy Antal 1851:133.

¹¹⁴⁶ TRKEL Personalien Bódy Antal 1851:416.

október 3-án halt meg szélhűtésben. Egyik kortársa így jellemezte: „nemes és szelíd, tapintatos és türelmes, de hajthatatlan az igazság és meggyőződése mellett”.¹¹⁴⁷

Az eddig említetteken túl a temesvári hadbírótság előtt számos csanádi egyházmegyes pap állt még, akiket többnyire bizonyítékok hiányában mentettek fel a vádak alól. Arnold János újfalusi (Neudorf) plébánost, egykori szemináriumi tanárt, Hegedűs Pál közeli barátját azzal vádolták,¹¹⁴⁸ hogy aktívan részt vett a forradalomban, a császári felséget sértegette, a népet a szószezből fegyverfogásra biztatta, és hogy a helybeli népfelkelőket személyesen vezette a harcra. A helybeli lakosság vallomásai azonban nem erősítették meg a vádakát, így november 14-én a hadbírótság szabadon bocsátotta. A szentszéki vizsgálat szerint az egyházi törvények ellen sem vétett, így alkalmazása ellen nem merülhet fel kifogás. Arnold esetében tehát forrásaink esetében nehéz eldönteni, hogy részt vett-e a forradalomban vagy csak a túlbuzgó császári hatóságoknak esett áldozatul.¹¹⁴⁹

Vizsgálat folyt Berecz Imre óbesenyői káplán ellen is, aki a „Csanádi pontok” egyik szerzője lehetett. Ezt követően súlyos konfliktusba került óbesenyői plébánosásával Milassevits Alajossal. Egyházi előjáróinak sem engedelmeskedett, sőt 1849. január 8-án gúnyosan szemükre vetette, hogy „mi inkább színészkedjünk, hízelkedjünk, a hazával mit se gondoljunk mint egykor Schlör után a szemináriumban tanítottak bennünket és nemsokára csecse piros pántlika övedzi hasunkat”.¹¹⁵⁰ Ekkoriban ajánlotta fel fizetését a magyar kormánynak három honvéd tartására, a megyei kormánynak viszont hónapokig nem engedelmeskedett, hanem plébánosa felelősségre vonását sürgette. 1849. június elején Róka József már felfüggesztéssel fenyegette, ha nem indul el új állomáshelyére, Katalinfalvára, a renitens lelkész azonban július 3-án újabb fordulatról számolt be:

„Tentám nem lévén az Úrban, most vettem Torontál v[ár]megye levelét, melyből olvasám, hogy a bizottmány által Besenyői kerületben, mint népbuzdító vagyok kinevezve, haladéktalanul kell működnom, míg hivatalos jelenlétemet teendem, addig is ezt írom, nehogy gondolják: miszerint engedtlenségből nem távozom az óbesenyői kerületből. Amint működésemet bevégezém, azonnal Katalinfalvára elzarándokolok.”¹¹⁵¹

¹¹⁴⁷ Szabó F. 2002. 320–321; *Petri* 1992. 166.

¹¹⁴⁸ TRKEL Personalien Arnold János 1837:1406.

¹¹⁴⁹ TRKEL Personalien Arnold János 1850:1512.

¹¹⁵⁰ TRKEL Personalien Berecz Imre 1849:425.

¹¹⁵¹ TRKEL Personalien Berecz Imre 1849:466.

1850. április 22-én Berecz Imrét a szentszék a plébánosa elleni izgatás, illetve engedetlensége miatt egy havi radnai zárdafoogsággal büntette.¹¹⁵² Augusztus közepén a temesvári hadbíróság is felfigyelt tevékenységére, vizsgálat indult ellene, a szentszék pedig a hadbíróshoz intézett levelében a felkelés apostolának nevezte a káplánt. Ennek ellenére a temesvári hadbíróság nevében 1851. június 24-én Lux hadbíró tudatta a szentszékkal, hogy a hadsereg főparancsnokának 1849. december 4-i rendelete értelmében megszüntették Berecz Imre ellen az eljárást fegyveres felkelésben való részvétel miatt, mert nem fejtett ki különlegesen veszélyes tevékenységet.¹¹⁵³ Mint ez az eset is mutatja, noha 1850. december végétől az egyházi személyek igazolási eljárását már az illetékes szentszékeknek kellett lefolytatni, de ez nem jelentette a hadbírószági eljárások automatikus megszüntetését. Berecz Imre kiszabadulását követően élénk irodalmi tevékenységet folytatott: 1851-ben lefordította a bánsági bolgároknak a „Kis Katekizmus”-t, 1852-től kezdve különböző lapokban verseket, beszédeket és néprajzi tárgyú írásokat jelentetett meg. 1860-ban megkapta a magyarszentmártoni plébániát, ahol haláláig, 1866. április 12-ig szolgált.¹¹⁵⁴

Kevés adatunk van Miháلكovics Lajos stephansfeldi (istvánföldi) plébánosról, akinek ügyét szintén a temesvári hadbíróság elé utalták. 1850. február 6-án hívei szépen fogalmazott levélben mondtak köszönetet Fábry Ignácnak plébánosuk kiszabadításáért.¹¹⁵⁵ Lukacsevits István engelsbrunni plébánost két híve vádolta meg a forradalom ügyének előmozdításával. 1849. augusztus 21-én tartóztatták le a plébániáján. A vádakat azonban nem tudták bebizonyítani, így minden bűne annyi volt, hogy kihirdette a trónfosztást. A hadbíróság beszüntette ellene az eljárást, a szentszék pedig 1850. július 9-én szintén megállapította ártatlanságát, így visszatérhetett engelsbrunni plébániájára.¹¹⁵⁶

Jerney Mihály módosi plébános 1849. január 25-én jelentette a makói helynökségnek, „miként a vidékbeli rácok üldözési miatt parochiáját 20-án elhagyni kénytelenítettvén, jelenleg Szegeden tartózkodik”. A válasz szerint a Maroson innen valamennyi plébánia be van töltve, a pénztárt pedig, részint a tetemes kiadások, részint amiatt, hogy Temesvárról kezelik, nemigen lehet igénybe venni, ezért nem tudnak segíteni. „Egyébiránt bízunk lehet, s bízunk kell, hogy egy hó leforgása után

¹¹⁵² TRKEL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 808.

¹¹⁵³ TRKEL Personalien Berecz Imre 1851:1497.

¹¹⁵⁴ Bugarski 2008. 547.

¹¹⁵⁵ TRKEL Personalien Miháلكovics Lajos 1850:413.

¹¹⁵⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecesanii Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1574.

tűzhelyeikhez visszamehetendnek szegény torontáli magyarok, s ekkor ön sorsa is jobbra forduland” – hangzott a helynökség válasza.¹¹⁵⁷

Nem tudjuk szolgált-e valamilyen fegyveres alakulatnál, mindenesetre néhány híve feljelentette, aminek következtében ő is a temesvári hadbíróóság elé került. 1850. január végére azonban már nemcsak a hadbíróóság, hanem a szentszék is minden vád alól felmentette.¹¹⁵⁸ Ekkor három híve ismét feljelentette a szentszéknél. Azzal vádolták, hogy megfenyegette azokat, akik bizonyítványokat adtak ellene. A halottak szentségét csak három-négyszeri megkeresésre szolgáltatta ki, akkor is igen mérgesen. A temetéseken mindenkinek gondoskodni kellett a pap számára egy kocsiról. Mikor egy szegény ember nem tudott gondoskodni ilyen alkalmatosságról, akkor a pap nem kísérte el a halottat a temetőbe. A feljelentők szerint ráadásul botrányosan élt Lisi nevű házvezetőnőjével.¹¹⁵⁹ A szentszék azonnal újabb vizsgálatot indított, a módosi lakosok azonban ekkor már a bíró vezetésével mintegy kétszázan visszautasították a feljelentők vádjait.¹¹⁶⁰ Jerney erre 1850 augusztusában lemondott plébániájáról és ezt követően Bresztovácra ment plébános-helyettesnek.¹¹⁶¹

A temesvári hadbíróóság előtt vizsgálták Stein Antal nyugalmazott plébános magatartását is, aki 1849. április 25-től néhány hónapon át az ottani lelkészt helyettesítette.¹¹⁶² Az eljárással kapcsolatos iratok sajnos jelenleg nem találhatóak, csak a szentszék egyik leveléből tudunk róla.¹¹⁶³ Schuszták Ferenc bossovicsi adminisztrátorról viszont, aki már a szabadságharcot megelőzően hadilábon állt a 13. (oláh-bánsági) határőrgyalogezred parancsnokságával, biztosan tudjuk, hogy részt vett a szabadságharcban. Több hónapig volt vizsgálati fogságban, majd 1849 decemberében szabadon bocsátották.¹¹⁶⁴ December 26-án azután, Jakob Heinrich azzal vádolta meg Schusztákot, hogy feleségével, Pálffy Franciskával folytat bűnös viszonyt.¹¹⁶⁵ A szentszék március 17-én elmozdította bosovicsi plébános-helyettesi állásából és

¹¹⁵⁷ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 70.

¹¹⁵⁸ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 183.

¹¹⁵⁹ TRKEL Personalien Jerney Mihály 1850:525.

¹¹⁶⁰ TRKEL Personalien Jerney Mihály 1850:570.

¹¹⁶¹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1911; TRKEL Personalien Jerney Mihály 1850:2821.

¹¹⁶² TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 145.

¹¹⁶³ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 197.

¹¹⁶⁴ TRKEL Personalien Schuszták Ferenc 1849:881.

¹¹⁶⁵ TRKEL Personalien Schuszták Ferenc 1850:11.

eltiltotta a Pálffy Franciskával folytatott viszonytól.¹¹⁶⁶ Később Schuszták Lupákra került adminisztrátornak, ott is halt meg 1855. április 28-án.¹¹⁶⁷

Schusztákhoz hasonló személyiség lehetett Wrede Antal oppovai plébános-helyettes is. Őt is hadbíróság elé állították, és fegyveres felkelésben való részvétellel, továbbá másodfokú felségsértéssel vádolták. Terhére rótták, hogy a népet fegyverfogásra és a betörő cári hadsereg megsemmisítésére szólította fel. Állítólag körmeneteket is tartott a magyarok győzelméért, ráadásul gyalázatos kifejezésekkel illette a „felséges dinasztíát”. A temesvári hadbíróság mégis felmentette, mire a szentszék átkérte az iratokat. Annak ellenére, hogy Konrád Frigyes javaslata szerint ártatlan volt, a szentszék – tekintettel a súlyos vádakra – 10 napos lelkiyakorlatra és az azt követő gyónás teljesítésére ítélte.¹¹⁶⁸

Más egyházmegyékben különösen szigorúan léptek fel a forradalmi eszmék terjesztői ellen. A Csanádi egyházmegyében ez kevésbé volt hangsúlyos. Eleinte a szerb felkelők ellen ú. n. „délvidéki kisháború” törvényességét a császári adminisztráció sem vonta kétségbe. Makra Imre makói esperes-plébános V. Ferdinánd „dicső születésünnepe alkalmával” tartott prédikációjában, 1848. április 30-án Isten és a király tisztelete mellett különösen a haza megvédését kötötte hívei lelkére. Ez azonban a szabadságharc leverését követően nem válhatott megkérdőjelezhetővé, hiszen ekkor még az uralkodó iránti hűség és a szerb lázadás elleni fegyveres harc nem álltak egymással ellentétben. Ezt támasztja alá az említett szentmise záróimádsága is:

„Tartsd meg Isten a Királyt,
Védjed a magyar hazát,
Istábold Kormányunkat,
Áldj meg mindnyájunkat!”¹¹⁶⁹

Hegedűs Pállal, aki 1849. június-július folyamán rektorhelyettes volt Makón, és 15 hallgatóval ismét elindította a teológiai tanfolyamot,¹¹⁷⁰ ugyanakkor a szentszék visszavonatta 1848-ban megjelent röpiratának fontosabb téziseit. Temesváron, 1849. december 27-én kelt levelében a felelősségre vont pap azt írta, hogy ő „ezen munkát a Catholica vallás és Egyház érdekében, s legtisztább szándékkal” írta, „s mi abban rossz,

¹¹⁶⁶ TRKEL Personalien Schuszták Ferenc 1850:589.

¹¹⁶⁷ TRKEL Personalien Schuszták Ferenc 1850:970.

¹¹⁶⁸ TRKEL Personalien Wrede Antal 1851:2016.

¹¹⁶⁹ Egyházi beszéd, melyet Ő császári királyi apostoli fölsége V. Ferdinánd dicső születésünnepe alkalmával a makói szentegyházban mondott *Makra Imre* alesperes makói plébános 1848-iki Ápril 30-án. Szeged, 1848. 7.

¹¹⁷⁰ *Kováts* 1908. 406.

helytelen és megvetést érdemel, nem annyira szívem, mint inkább elmém s gyarlóságomhoz tartozik. Látom én azt most már és elismerem, miként abban sok van, mi a catholica vallás s Egyház méltóságával meg nem egyez, és nincs is úgy kifejezve, mint azt az ügy komolysága és illedelem is kívánta volna: hanem méltányos és kell valamit az időnek is engedni.” Azzal védekezett, hogy a munkát a márciusi rendszerre készítette, melynek halálát nem láthatta előre, és amelyet pusztá véleménynek tartott.¹¹⁷¹

Jószándéka igazolására „ezennel ünnepélyesen” kijelentette, hogy „miként mindazt, mit hivatott munkámban a tisztelt olvasó közönségnek átadtam, visszahúszom, s mennyiben a Catholica Egyház elveivel ellenkezik, kárhoztatom; és azoktól, kik föllépésem által megbotránkoztak, s kiknek méltó neheztelésüket vontam magamra, szívem legőszintébb érzetével bocsánatot kérek.” Egyúttal javasolta, hogy nyilatkozata jelenjen meg a *Religióban*.¹¹⁷² A szemináriumban természetesen nem taníthatott tovább, 1851-ben Szentannára került plébánosnak, de német és magyar hívei sosem szerették meg igazán. Hol a Szűzanya megünneplésének elsikkasztásával, hol anyagi visszaélésekkel vádolták, igaz e vádak sosem igazolták a vizsgálatok. 1870-ben halt meg Szentannán, anélkül, hogy kivételes tudását hosszú évtizedeken keresztül megoszthatta volna diákjaival.¹¹⁷³

Meglepő, hogy más egyházmegyékkel szemben, a Csanádi egyházmegyében a forradalmi imádságokat nyomtatásban közzé tevő lelkészeket sem érte súlyos retorzió.¹¹⁷⁴ A szegedi származású Szabados József, a temesvári líceum tanára, még 1848-ban sikertelenül megpályázta a kisteleki plébániát,¹¹⁷⁵ majd szeptemberben részt vett a megyei köztanácskozmányon is.¹¹⁷⁶ 1849. április végétől nemcsak Kreminger Antal helyettese,¹¹⁷⁷ hanem már azt megelőzően is népszerű szónok volt Szegeden, olyannyira, hogy prédikációi közül néhány nyomtatásban is megjelent. 1849. március 15-én, „új alkotmányunk névünnepé”-n a Mars mezőn tartott Szeged városa ünnepséget, amelyen Kreminger Antal prépost-plébános fényes segédlettel mondott misét. A zord havaseső ellenére sokan hallgatták meg Szabados József prédikációját,¹¹⁷⁸ amelyben a magyart, mint Európa választott népét mutatta be: „Egy nemzet van Európának

¹¹⁷¹ TREKL Personalien Hegedűs Pál 1849:985.

¹¹⁷² Uo.

¹¹⁷³ Petri 1992. 664.; TRKEL Personalien Pfeiffer József 1855. október 29. szám nélkül, 1869:2430.

¹¹⁷⁴ Az itt következő, Szabados József és Krum Antal-féle szentbeszédnek nemzetiségi vonatkozásait elemezte Miklós Péter. *Miklós* 2006/2. 86–96.

¹¹⁷⁵ G. Tóth 2000. 50.

¹¹⁷⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1848. Nr. 1569.

¹¹⁷⁷ G. Tóth 2000. 344–348, 362.

¹¹⁷⁸ *Reizner* 1884/I. 224.

közepén, melyet Isten, mint választott népet hozott ki hajdan Ázsiának kebeléből, hogy a szabadságnak az elnyomók ellen egykor oszlopa, fenntartója legyen... E nemzet a magyar.¹¹⁷⁹ Megjegyzendő, hogy 1849 márciusában az Országos Honvédelmi Bizottmány Horváth Mihály felterjesztésére Szabados évi fizetését 100-ról 300 forintra emelte.¹¹⁸⁰

A magyar nemzetnek a zsidó néphez hasonló, a „polgári megváltásban”, az európai liberalizmus védelmében kiemelkedő szerepet láttató egyházi beszédek már 1848-ban gyakoriak voltak. A politikai üzenet lényege szerint a magyar nemzet hivatása, hogy a szomszédos, konzervatív beállítottságú népekkel szemben a haladás és a liberalizmus értékeit megvédje, és ezzel együtt nemzetiségét fenntartsa. Hasonló felfogásban prédikált Löw Lipót pápai rabbi 1848 júliusában, Sellyén tartott beszédében: „A magyar nemzeté pedig a dicsőség, minél fogva mint egy Cherub villámló karddal őrt állott, s most is őrt áll, hogy az európai művelődés paradicsomát a barbárok dühös berohanása ellen megóttalmazza.”¹¹⁸¹

Szabados, aki a temesvári líceumban filozófiát, etikát és metafizikát tanított,¹¹⁸² prédikációjának folytatásában szintén kitaposott ösvényen haladt, amely historizáló érveléssel a magyar alkotmányosság fontosságát hangsúlyozta Pusztaszertről az Aranybullán, a három tengerre kiterjedő birodalmon át Mohácsig. A Habsburgoknak is azzal a feltétellel adták át a magyaroknak a koronát, „hogy a nemzet továbbra is szabad, független, s önálló legyen”. A Habsburgok azonban aláásták a magyar nemzet függetlenségét, így a magyaroknak tiltakozni kellett, sőt fegyverhez is kellett nyúlniuk.¹¹⁸³

A haladás következtében a régi alkotmányt meg kellett változtatni – folytatta Szabados –, hogy az a nemzet szabadságát és a különböző osztályokat minél inkább összekapcsolja. A beszédben összezsúrtak március 15-e (a forradalom, a pozsonyi országgyűlési küldöttség indulása) és április 11 (az új törvények szankcionálása) eseményei. „Mártius 15-ike azon felejthetetlen nap, melyen a király az országgyűlés küldöttsége által elébe terjesztett új alkotmányba belé egyezett, azon nap, melyen a

¹¹⁷⁹ Egyházi beszéd, melyet 1849-ik évi március 15-én midőn új alkotmányunk névünnepe tartatnék, Szegeden a Marstéren mondott Szabados József, Csanád egyházmegyei áldozár, s a temesvári főtanodában bölcsészettanár. Szeged, 1849. (a továbbiakban: *Szabados* 1849/1.) 3.

¹¹⁸⁰ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 178.

¹¹⁸¹ Löw Lipót beszédei. S.a.r. és utószó: Hidvégi Máté. Budapest, 1999 64.

¹¹⁸² Petri 1992. 1907–1908. Megjegyzem, hogy Szabados egyetlen általunk ismert forrásban sem tartotta magát németnek, és ez a probléma Petri több szócikkével kapcsolatban felvethető.

¹¹⁸³ *Szabados* 1849/1. 4.

magyar szabadság s függetlenség biztosított, az ország lakosai testvérekké s a közhatalom részeseivé lettek.”¹¹⁸⁴ Az „egy közös szabadság” Kossuth által is hosszú időn át képviselt elve mellett, március 15-ének, mint az átalakulás egésze időpontjának a megjelölése szintén gyakori volt. 1848. március 26-án például Sámuel Alajos Pest-belvárosi prépost-plébános is arról beszélt híveinek, hogy március 15-én vívták ki a nemzet szabadságát és alkotmányos átalakulását.¹¹⁸⁵

Szabados szerint a király visszavonta adott szavát, és fegyverrel támadta meg az országot. Isten segítő keze működik a szabadságharcban, amint azt az utóbbi egy év eseményei bizonyítják. A magyar nemzet jogszerűen nyerte el „a márciusi törvényeket”, ezért a törvények védelme is jogos, és ezért Isten, „a szabadság és igazság Istene” támogatja küzdelmünket. A magyar pénz és katona fölött más rendelkezett, miközben idegen népeket: szerbeket, románokat hoztak be hazánkba, hogy elsatnyuljon köztük a magyar. Az ármány felbujtogatta a hazánkban élő népfajokat a magyar ellen, majd megtámadtak a horvátok. Azonban „hazánk első fija” felébresztette szendergéséből a nemzetet és a rút ellenség gyáván elfutott. A trónváltozással a király adott szavát semmisítették meg ellenségeink. Lelkes hadseregünk azonban igaz ügyért küzd, sok győzelmet aratott, s az ellenség közül „ötször, hatszor, sőt tízszer is” többen esnek el. Bízta a magyar katonákat, hogy harcoljanak apáik földjéért és hamvaikért, nemzeti becsületünkért, rokonainkért, szabadságunkért és saját életünkért. Szabados végül a szegediekhez fordult, akik kiérdemelték az 1849. február 11-i győzelemmel a haza tiszteletét, de egyúttal figyelmeztette is hallgatóságát, hogy a szabadságharcnak még nincs vége.¹¹⁸⁶

Az igaz ügyért folytatott harc a korabeli szentbeszédnek gyakori témája volt, egyúttal a prédikációnak ez a része, továbbá a záró imádsága Lévay Sándor egri általános helynök, nagyprépost imádságára is hasonlít, amelyet nyomtatásban terjesztettek és sok templomban imádkoztak az egyházmegye területén.¹¹⁸⁷ Lévay így

¹¹⁸⁴ Szabados 1849/1. 5.

¹¹⁸⁵ Egyházi szózat, melyet a museum lépcsőzetén tartott nemzeti háláünnep alkalmával 1848-iki március 26-kán mondott, s közkívánatra kiadott *Sámuel Alajos*, a bold. Szűz Mária majki prépostja s belvárosi plebánus. Pesten, 1848. 3.

¹¹⁸⁶ Szabados 1849/1. 6–14.

¹¹⁸⁷ Az imádság egyik első közlése: Kossuth Hirlapja 1. évf. 111. sz. (1848. november 7.) 493. Elterjedtségét bizonyítja, hogy előkerült németül a Szerb-Bánsági Főhadparancsnokság (ÖStA KA AFA Serbisch-Banater Generalkommando Kt. 1904. 1848: 13/81); az Aradi Ereklyemúzeum anyagából (Complexul Muzeal Arad. Aradi Ereklyemúzeum MR. 394; vö: Aradi Ereklyemúzeum Gyűjteményi Katalógus II. k. Grafikák, fényképek, dokumentumok. Szerk: Kedves Gyula. Szeged, 2012. 292.); végül ez az imádság előkerült a kivégzett mezőhegyesi lelkész, Gonczeczky János hagyatékából is. HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1849 – 1/248. 396. fol.

kezdte imádságát: „Úr Isten! Ki a népek sorsa felett atyai szeretettel őrködöl, tekint irgalmas szemekkel veszélyektől környezett magyar hazánkra, terjeszd ki hatalmas védkarodat annak határai felett, és engedd: hogy háborítatlan békében megtarthassuk e földet, melyet atyáink áldásodból nyertek, és annyi századokon át szent nevedben folytatott harcok között híven megőrzöttek; hol őseink, szüleink, rokonink, barátink tetemei pihennek, s várják angyalodnak felköltő szózatát.”¹¹⁸⁸

Szabados József misézett 1849. április 29-én is a Mars mezőn felállított, nemzeti színű tábori oltárnál, a függetlenségi nyilatkozat elfogadásának örömeire tartott népgyűlésen. Az ünnepi mise fényét ágyúdörgés emelte. Ezt követően Vadász Manó polgármester felolvasta és méltatta a függetlenségi nyilatkozatot, majd Osztrovszky József nagyhatású beszéde zárta az ünnepséget. Este a városházát kivilágították és az egybegyűlteknak ünnepi hangversenyt adtak.¹¹⁸⁹

Szabados másik, nyomtatásban megjelent prédikációja 1849. május 20-án hangzott el a Szent Dömötör plébániatemplomban, a nagysallói csatában elesett katonákra emlékezve. Szabados maga kezdeményezte a gyászistentisztelet megtartását a városi tanácsnál, amit az jóvá is hagyott.¹¹⁹⁰ Előzőleg a makói helynökség jóváhagyta kérését, hogy a Kreminger Antal elleni vizsgálat ideje alatt plébános-helyettes legyen a szegedi Szent Dömötör plébánián.¹¹⁹¹

Szabados beszédében feltette a költői kérdést, vajon „van-e a magyar nemzetben elegendő erő arra, hogy éljen”? Szerinte a nagy kérdést fegyvereinkkel megválaszoltuk, hiszen seregeink sok szép győzelmet arattak.¹¹⁹² Április 19-e nem csak a nagysallói csata felejthetetlen emléknapja, hanem „e napon volt kinyilatkoztatva, hogy a magyar nemzet ismét szabad, független és önálló, mint volt hajdan, ősapáink dicső korában”. Az elesettek érdemeit: a lelkesedést, a kitartást, a bátorságot, a hazaszeretet nem is tudja szavakba foglalni. Nem haltak meg hiába, hiszen az ő sírjaikból fog kikelni „nemzetünk szabadságának fája”. Végül a szónok felszólította a szegedieket, hogy ne feledkezzenek meg az elesettekről és imádkozzanak értük. Végül külön könyörgött Kossuth Lajosért, az ország vezetőiért és a lábtörést szenvedett Damjanich János tábornokért.¹¹⁹³

¹¹⁸⁸ Complexul Muzeal Arad. Aradi Ereklyemúzeum MR. 394.

¹¹⁸⁹ G. Tóth 2000. 349; *Reizner* 1884/I. 226.

¹¹⁹⁰ G. Tóth 2000. 364.

¹¹⁹¹ TRKEL Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 220.

¹¹⁹² A téli és a tavaszi hadjárat sok szép győzelme közé sorolta ugyanakkor tévesen a kápolnai csatát is.

¹¹⁹³ Gyász-beszéd, melyet 1849-ik évi május 20-án a magyar nemzetnek Nagy-Sarlónál f. évi ápril 19-én nyert győzelemnél elesett hű fiaiórt, a Szeged szent-dömei egyházban tarott engesztelő áldozat alkalmával mondott *Szabados József*, Szeged belvárosi plébános helyettes. Szeged, 1849. 1–8.

A szabadságharc leverését követően a temesvári helynökség az oravikai esperes kerületbe küldte Szabadost, hogy ott alkalmazzák.¹¹⁹⁴ 1850 tavaszán szászcai adminisztrátor volt.¹¹⁹⁵ Augusztus 13-án a szentszék a szabadságharcban játszott szerepe miatt 14 nap lelkigyakorlatra ítélte. Ezt saját házában kellett teljesítenie, idejét kegyes tárgyakról folyó elmélkedésekkel és kegyes olvasmányok olvasásával töltve, majd az oravikai plébánosnál gyónnia kellett, a gyónásról szóló igazolást pedig a püspökségre felterjeszteni.¹¹⁹⁶ 1850. szeptember végén a szükséges igazolás megérkezett, így Szabados Józsefet purifikálták.¹¹⁹⁷ Ez azonban nem akadályozta meg a temesvári hadbírósgot abban, hogy eljárást kezdeményezzen Szabados ellen.

Az eljárás lényegét Coronini tábornok 1852. november 25-én kelt levelében foglalta össze a szentszéknek. Eszerint Szabados József szászcai adminisztrátort azzal vádolták, hogy 1849-ben Szegeden forradalmi imádságokat mondott el, amelyeket ráadásul bevezetéssel látott el. A hadbírósgai iratok szerint Szabados 1848 szeptemberében érkezett beteg édesanyjához Szegedre, és mivel a felkelők elzárták a Temesvárra vezető utat, így Szegeden kellett maradnia. 1849. április 28-tól, Kreminger elmozdítását követően, a belvárosi plébániát adminisztrálta. 1849 májusában a Közlönyben megjelent egy rendelet, hogy tartsanak istentiszteletet prédikációval és körmenettel a magyar ügy érdekében.¹¹⁹⁸ Szabadost is felszólította a helybeli térparancsnokság ennek megtartására, sőt megfenyegették, hogy elmozdítják a plébániáról, és mint hazaárulót megbüntetik. Nyáry Ferenc beavatkozása következtében 1849. június 9-én eltávolították plébániájáról,¹¹⁹⁹ ő Holzmann Ignác nagylaki plébánoshoz menekült, mert attól félt, hogy Szegeden eljárás alá vonhatják. Szabadosnak tehát sikerült teljesen félrevezetnie a hadbírósgot, amely úgy vélte a vádlott nem volt a forradalom híve, és semmit sem tett annak támogatására. Az illetékes hadbíró szerint mivel nem teljesített kiemelkedő szolgálatot a felkelők számára, továbbá írásai a térparancsnokság terrorizmusa miatt kevésbé büntethető fényben tűnnek fel, ezért minden ellene folyó vizsgálatnak véget vetnek és a vonatkozó aktákat átküldték a konzisztóriumnak.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁴ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 386.

¹¹⁹⁵ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1031.

¹¹⁹⁶ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1836/3.

¹¹⁹⁷ TRKEL Protokollum Officii Dioecesiani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 2220.

¹¹⁹⁸ A Horváth Mihály féle keresztes hadjáratral kapcsolatos rendelkezésekről van szó.

¹¹⁹⁹ Valójában Róka József püspöki helynök eltiltotta a plébános-helyettességtől és a helyére Bizek Károlyt nevezte ki. G Tóth 2000. 385.

¹²⁰⁰ TRKEL Personalien Szabados József 1852:2823.

A rendelkezésünkre álló iratok alapján nem dönthető el, hogy a vádlott zseniális védekezése, vagy a Fábry által rendezett teadélutánok eredménye következtében született meg a döntés az eljárás berekesztéséről. Egy biztos: a vádlottnak nagy szerencséje volt, hogy Róka József eltávolította a plébániáról, mert így a keresztes hadjárattal kapcsolatos szertarásokat már nem neki kellett vezetni. Szabados József egyházi karrierje nem tört meg, mint néhány hasonló beállítottságú kortársáé. Az 1860-as évek elején sokáig pereskedett, még a bécsi kultuszminisztériumnál is feljelentették, de végül a szentszék minden vád alól tisztázta,¹²⁰¹ 1881-ben pedig tiszteletbeli kanonokká nevezték ki.¹²⁰²

Nyomtatásban is megjelent a franciaországi származású Krum (Korompay) Antal temesvári líceumi történelemtanár szentbeszéde, amelyet 1849. május 31-én, a Szeged-Szent Rókuszi plébánián tartott. Krum maga is összefoglalta életrajzát a világosi Historia Domusban:

„Én Krum Antal, Molszheim, Franciaország, Alsórajnai Departementi városban 1817. évi január 20-án születtem. Iskoláimat Szegeden, a hittudományokat pedig Temesvárott végeztem. 1840-dik évi június 25-kén nagyméltóságú Lonovics József csanádi püspök által áldozárrá a püspöki kápolnában felszenteltem. Első káplányi állomásom volt Szaján, hol augusztus 2-án első szentmisémet a Mindenhatónak bémutattam, onnét csakhamar Apátfalvára, s Temesvár-Belvárosába áthelyeztettem káplánnak, a nemzeti iskoláknál hitelemzőnek. 1843. évi február 18-án saját kölcségemen a szigorlati vizsgálatok letétele után a SS. MM.¹²⁰³ és bölcsészet tudori koszorút megnyertem, s még az év augusztus 23-án a temesvári líceumban a történeiszet rendes és nyilvános tanárává kineveztettem. E pályán egész 1849-ik évig működtem, míg végre forradalmi kinyomtatott beszédeim, leginkább pedig a Szeged- Szt. Rókuszi egyházban a keresztes háború kihirdetése alkalmával tartott szónoklatom miatt, a csanádi szt. szék által tanári székemből augusztus 30-án, tehát a világosi fegyverletétel után 17-dik napon megfosztattam, s Újszentannára mint káplán kirendeltettem, honnan számos viszontagságoktól hányatatva Kisjenőbe 1853-ik évben áttéttem; 1855 évi október 8-án kelt / ide csatolt jelezvény folytán végre világosi plébánosnk kineveztettem, mely állomást november 12-én elfoglaltam s Magyarai Alajos pankotai

¹²⁰¹ TRKEL Personalien Szabados József 1862:1260.

¹²⁰² TRKEL Personalien Szabados József 1881:46.

¹²⁰³ SS. MM. (Sancti Martyres) – szent vértanúk (lat.)

plébános által 1856 évi április 27-én törvényesen beigtattattam”.¹²⁰⁴ Ehhez itt csak annyi kiegészítést fűznénk, hogy 1867. május 6-án Világoson hunyt el.¹²⁰⁵

Kérésére Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. augusztus 2-án engedélyezte nevének magyarosítását. A miniszter Lonovics József püspökhöz intézett levele szerint: „Krum Antal áldozópap s temesvári főtanodai tanárnak vezetéknéve Korompay-ra kért átváltoztatása megengedtetvén; e felől nagyméltóságodat a hátrattal ellátott, s folyamodónak kézbesítendő esdlevélnek átküldése mellett, kellő tudomás végett azzal értesítem: hogy ezen engedelemért járó, s említett folyamodó által fizetendő 3 p[en]gőforintnyi díjt ide küldje be.”¹²⁰⁶

Ezt követően viszont alig van értékelhető információnk róla. 1849. február 20-án a makói helynökség felszólította Kreminger Antal prépost-plébánost, hogy a Szegedre menekült lelkészek névjegyzékét terjessze fel, a temesvári líceum Szegeden tartózkodó tanáraitól (Szabados József, Korompay Antal, Sárosi Mihály) pedig tudja meg, hogy mennyi hátramaradásuk van fizetésükből.¹²⁰⁷ Márciusban mindhárom említett tanár fizetését évi 300 forintra emelték fel. Ez bizonyítja, hogy a szabadságharc elkötelezett hívei voltak.¹²⁰⁸

A kormány az orosz beavatkozásra válaszul keresztes háborút és népfelkelést hirdetett. Lelkesítő beszédek, hazafias imádságok, körmenetek, a harangok időnkénti félrevertése és országos nemzeti böjt meghirdetése képezték a fontosabb intézkedéseket. A lelkészeknek fel kellett olvasni egy Horváth Mihály által készített lelkesítő imádságot is. Az intézkedéscsomag sikerét már a kortársak is kétségbe vonták, egyes püspökök egyenesen tiltakoztak ellene, ennek ellenére Szegeden megtartották a körmeneteket.¹²⁰⁹

Korompay Antal 1849. július 31-én tartott beszéde felért egy átfogó történelemórával és leginkább azért érdekes, mert bepillantást nyújt abba, milyen mélyen beivódtak a Horváth Mihály-féle újítások egy líceumi tanár tudatába. Fontos ez a beszéd azért is, mert jól példázza, hogy nemcsak a temesvári teológia, hanem a történelem oktatói is nyitottak voltak az újításokra. A beszéd – a magyar kormány korabeli politikai kommunikációjának megfelelően – élesen Habsburg-ellenes, hiszen a szónok szerint a magyar nemzet történetének utolsó 300 éve nem más, mint „az arany szabadságnak, a törvényes önállásnak, s nemzetiségnek koronás zsarnokai elleni

¹²⁰⁴ TRKEL Historia Domus Vilagosiensis 22.

¹²⁰⁵ TRKEL Personalien Krum Antal 1867:908.

¹²⁰⁶ TRKEL Personalien Krum Antal 1848:1479.

¹²⁰⁷ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 127.

¹²⁰⁸ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Makó) Nr. 178.

¹²⁰⁹ Reizner 1884/I. 290–291.

megvédése, a hitszegés, erőszak, ármány, nemzetolvasztás és sanyargatás elleni küzdelme”. Élesen elítélte a Wesselényi-összeesküvés felszámolását, de például Frangepán Ferenc kapcsán sem annak származásáról, sem arról nem ejtett szót, hogy a bécsi udvar előtt ő fedte fel az összeesküvést.¹²¹⁰

Már Miklós Péter rámutatott annak jelentőségére, hogy katolikus pap létére a súlyos sérelmek között említette 1674-ben a pozsonyi rendkívüli bíróság előtt megjelent protestáns prédikátorok és tanítók elítélését, illetve Caraffa tábornok elnöklete alatt 1687-ben működő eperjesi véstörvényszék rémtetteit.¹²¹¹ Rákóczi Ferenc, Martinovics Ignác, az 1822-es törvénytelen adóemelés és újoncozás, „nemzetünk üdvezítője, s legnagyobb jótévője, Kossuth Lajos” bebörtönzése mind-mind a Habsburgok rovására írandó. „Azonban létünk napjai még megszámlálva nem valának, s az igazságos Isten megsokallván ártatlan nemzetünk szenvedéseit, megátkozta a hitszegőket, s igazságos fegyvereinknek ítéle a győzedelmet. A zsarnokság vérmámorából kijózanodni nem akaró hitszegők alatt pedig a földi nagyság trónja összeomlott.”¹²¹²

Az erkölcsi züllés mélypontján Korompay szerint zsarnokaink „az éjszaki zsarnokhoz” fordultak segítségért. Az orosz zsarnokság leírásában Korompay sok mindent átvett Horváth Mihálytól. Ő is olyan sötét színekkel festette le az oroszországi állapotokat, mint a vallás- és közoktatásügyi miniszter.¹²¹³ „A muszka az elnyomás, önkény és hódítás telhetlen zsarnoka, a világosság, eszmefejlés s tudományos műveltség engesztelhetlen ellensége, ki saját korlátlan akaratán kívül törvényt nem ösmer, nemzetiséget nem tűr, terjesztője a butaságnak és rabszolgaságnak, előtte a nép egy erkölcsi semmi, hol győzelmeskedik, ott magasra nő a népet zsibbasztólag kízó nyomor, letiporja a jogokat, könyörtelenül konczol fel férfit, nőt és csecsemőt, orvkezekkel rabolja el a hon szentségeit, a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget, elsirolja örökre még a jobblét reményeit is, megfertőzteti a nőket, feldúlja az egyházakat és oltárokat, mellyeket buzgó apák emelének az igaz Isten tiszteletére, hol ő van, ott ínség és rabság honol, megfészkei magát a türelmetlenség, s a semmitől nem iszonyodó vallás-üldözés üti fel sötét uralmát, mert saját vallásán kívül mást nem szivel.”¹²¹⁴

¹²¹⁰ Alkalmi beszéd, melyet a Szeged Szt. Rókusi Egyházban a muszka beavatkozásból származható veszély elhárítása végett rendelt 1-ső egyházi szent menet alkalmával 1849-dik évi Május 31-kén mondott *Korompay (Krum) Antal*, Csanád megyei áldozár, s a temesvári főtanodában történész-tanár. Szeged, 1849. (a továbbiakban: Korompay 1849.) 3–4.

¹²¹¹ Miklós 2006/2. 92–93.

¹²¹² Korompay 1849. 6.

¹²¹³ Horváth imádságát közölte Reizner 1884/I. 291–293.

¹²¹⁴ Korompay 1849. 7.

Az oroszok vad, barbár, kegyetlen beállítása a korabeli háborús propaganda fontos eleme volt. Horváth Mihály imádságában, amelyet a keresztes hadjárat ájtatosságain fel kellett olvasni, szintén sötét képet festett a támadó oroszokról: „Vad ellenség készül megrohanni bennünket, mely butaságot, babonát terjeszteni s minden felvilágosodást és műveltséget, melynek fáklyavilágát szent fiad, a mi megváltónk gyújtotta meg az emberek között, kiirtani és örökre eloltani törekedik... Isten, értelemnek s világosságnak istene segíts meg bennünket!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, hogy feldúlja szentegyházaidat, lerontsa oltáraidat, melyeket hívő népek emeltek tiszteletedre, s dühös vallási türelmetlenséggel támadjon meg és irtson ki mindent, mi a vallásban és hitben és ő rabszolgaságra vezető intézkedéseinek és parancsainak nem hajt fejet... Isten, az igaz hit és boldogító keresztény vallás alapítója, segíts meg harcában nemzetünket, mely egyházaid és oltáraid fenntartásáért küzd!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, s hozni az ember számára, kit szabaddá teremtettél, rabláncokat, hozni újra szolgaságot a réginél százszorta elviselhetlenebbet... Isten, szabadság erős istene legyen áldásod szabadságért villogó fegyvereink felett!”¹²¹⁵

Mihály Lőrinc görög katolikus pap eredetileg román nyelvű versében szintén hasonló képet festett az ellenségről:

„Halálos borzadással, rettentéssel

Az éjszaki szörnyeteg, a muszka

Nem tudjuk ma-e vagy holnap

Hazánkba tör,

Egyik kezében ukázzal,

A másikban korbáccsal

Repül a szélnek szárnyain

Rossz szándékkal, gondolattal,

Hogy honunkat leigázza

Minket szolgákká fogadjon

Kíméletlenül és ingyen rabokká tegyen”.¹²¹⁶

Ennek a beállításnak megvolt az a veszélye, hogy inkább leverő, semmint mozgósító hatást kelt a hallgatóság körében. Ezért Korompay – jó érzékkel – az

¹²¹⁵ Somogyi Könyvtár G 676. (Nyomtatvány.)

¹²¹⁶ Közlöny 2. (1849. július 14.) 556.

oroszországi katolikusok üldözését ecsetelte, külön kitérve a védtelen apácák üldözésére is. A muszka zsarnokság veszélye miatt hirdetett kormányunk keresztesháborút, amitől nem kell félnünk, mert az nem más, mint egy általános népfelkelés a szent kereszt jele alatt. A szónok szerint „elcsüggedni sincsen okunk, mert ügyünk szent és igazságos. Isten pedig az igazak védője. Úgy van, mert ha tekintjük a hitszegést és ármányt, melyet a Habsburgok századok óta nemzetünk olvasztására felhasználtak, ha tekintjük azon veszélyes irányt, melyet nemzetünk kormányzásában rendszeresen követtek: ügyünk igazságáról ép[p]en nem kételkedhetünk”.¹²¹⁷

Végül Korompay a szegediekhez fordult és emlékeztette őket, hogy 393 évvel ezelőtt e város közelében gyülekeztek Kapisztrán Szent János hadai a török ellen. Prédikációjának befejező része, az előjárók iránti engedelmesség hangsúlyozása a korabeli szentbeszédnek gyakran hangoztatott része volt: „Fegyverhez, mint reményünk utolsó horgonyához kell tehát nyúlnunk! S vagy dicsően elvérzeni, vagy fenyegetett jövőnket megvédni. Édesb a halál a szolgaságnál. E meggyőződés erősítsen s lelkesítsen. Ne késsünk, mert ha a vészterhes felhő hazánk felett már elviharzott, késő a villámhárító felállítása. Kormányunk s előjáróink iránti bizodalom s szoros engedelmesség, a jó rend szigorú fen[n]tartása legyen vezérelvünk, s így majdan azon boldog s megnyugtató öntudattal, hogy hazánk megvédésében semmit el nem mulasztottunk, s általa a késő ivadéknak szabad s áldást gyümölcsöző hont szereztünk, léphetendünk át a vándorbot letéte után az örökkévalóságba.”¹²¹⁸

Egy ilyen stílusú és tartalmú szentbeszédért a Békés megyei Szentandrásón szolgáló Kovrik Artúrt először halálra, majd 16 éves vasban eltöltendő várfogságra ítélték.¹²¹⁹ Krum felelősségre vonásáról a császári hatóságok részéről nincs tudomásunk, viszont a szentszék 1850. augusztus 31-én tudatta vele, miszerint az Apostoli Szentszék április 16-i leirata szerint nem csak azok a klerikusok szabálytalanok, akik a felkelő seregben fegyvert fogtak, hanem mindazok, akik aktívan részt vállaltak az események alakításában a felkelők oldalán. 14 napos kolostori fogságra ítélték, amit elmélkedéssel és szent könyvek olvasásával kellett töltenie.¹²²⁰ Krum elismerte, hogy „azokban a szerencsétlen időkben” súlyosan vétkezett,¹²²¹ büntetésének letöltése és gyónása után pedig megfogadta Fábry Ignác helynöknek, hogy mindent jóvá fog tenni:

¹²¹⁷ Korompay 1849. 10.

¹²¹⁸ Korompay 1849. 14.

¹²¹⁹ Pesti cs. kir. hadbírótság 1850-1/278 779–784 fol.

¹²²⁰ TRKEL Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1980.

¹²²¹ TRKEL Personalien Krum Antal 1850:2242.

„A radnai boldog Szűz csodatévő kegyelmes képe előtt elvégzett ájtatosságom feletti bizonyítványomat ezennel legnagyobb alázattal Méltóságodnak átküldeni szerencsém van... Legyen Méltóságod kegyesen meggyőződve arról, miszerint a nyert kegyelem hatását nálam el nem tévesztendi. Erős s szent fogadásom; azon bűnt s botrányt, melyet megfontolás nélkül könnyelműen elkövettem, szent vallásunk buzgó hirdetése, a jónak lelkiösmeretes terjesztése a keresztény erény s buzgóságnak, mennyire csak tőlem kitellik emelése által iparkodom jóvátenni.”¹²²²

1848-1849-ben Szegeden a szabadelvű papság vezéralakja Nyáry Ferenc rókusi plébános volt. Apja, Nyáry Antal tekintélyes szegedi polgár volt, aki, a városi tanáccsal egyetemben, támogatta fia előmenetelét.¹²²³ 1843-ban megvádolták azzal, hogy a szent könyvek olvasását elhanyagolja világi ismeretei bővítése érdekében. Nyáry azonban öntudatosan védekezett püspöke előtt:

„Sőt nem csak a szent, hanem a világi tanulmányokban is járatosnak kell lenni a hivatását szerető, s annak becsületesen megfelelő lelkipásztornak: ismérnie kell a világ és Egyház régiebb és újabb történeteit – írta Lonovicsnak 1844. január 1-jén kelt levelében –, hogy azokat egy magosabb szempontból átnézvén, az Isteni gondviselés utait a nemzetek sorsának igazgatásában s az emberi értelem fejlődésében felfoghassa, s azokból a tapasztalás kincseit a reá bízott néppel közölhesse; ismernie a filozófia, az ember és lélek tudomány titkait, vizsgálni az emberi szív redőit, s mindennek fölött bírni a szónoklat fegyvereit, hogy szavainak erőt és fontosságot adhasson, hogy az érzeteket felmelegítse, hallgatóival a jót megszerettesse, a rosszat megútáltassa.”¹²²⁴

Az 1840-es évek közepén már súlyos beteg volt, a budai fürdőkben gyógykezelte magát.¹²²⁵ A forradalom kitörését megelőzően már Hegedűs Pál jó barátja volt, együtt kirándultak Egerbe és keresték fel a magyar irodalomtörténet fontos helyszíneit.¹²²⁶ Ezek után nem csoda, hogy 1848-ban a korabeli előírásokat áthágva, bajuszt és szakállt növesztett, és részt vett a nemzetőrség fegyvergyakorlatain is,¹²²⁷ Kossuth nevét pedig a naponként tartott szentmiséket követően imáiba foglalta.¹²²⁸ A

¹²²² TRKEL Personalien Krum Antal 1850:2514.

¹²²³ TRKEL Personalien Nyáry Ferenc 1839:1598,

¹²²⁴ TRKEL Personalien Nyáry Ferenc 1843:1749.

¹²²⁵ TRKEL Personalien Nyáry Ferenc 1845:714.

¹²²⁶ TRKEL Personalien Nyáry Ferenc 1847:1314.

¹²²⁷ Reizner 1884/I. 227.

¹²²⁸ Szántó 1985. 775.

megtorlást csak amiatt kerülte el, hogy 1849 augusztusában, Sarkadon kolerában meghalt.¹²²⁹

A rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján megállapíthatjuk, hogy a császári hadbíróságok is érzékelték a csanádi egyházmegye papságának a forradalom és szabadságharcban játszott fontos szerepét. Tömegesen folytattak vizsgálatot katolikus papok ellen a temesvári cs. kir. hadbírószágon. Kovács István kivételével – akit távollétében halálra ítélték – azonban mindössze négy papot ítélték börtönbüntetésre, további esetekben beszüntették a vizsgálatot. Ez mindenekelőtt annak a következménye volt, hogy Haynau felismerte, túllőtt a célon, amikor a kisebb vétségek elkövetőit is hadbírószághoz állította, túlterhelve ezzel a hadbírószághoz munkáját. Ferdinand Mayerhoffer tábornok sem volt az a vérengző típus, mint Haynau, noha mind ő, mind Coronini tábornok elégedetlen volt a Csanádi egyházmegye politikai viszonyaival a szabadságharc alatt és azt követően. A hadbírószághoz megfogalmazott vádak többnyire valós tényállást rögzítettek (kivéve Bezdány Ferenc esetét), és főként a szentbeszédek politikai tartalmával foglalkoztak. Ennek ellenére szembevető a hadbírószághoz ért külső befolyás: Vuchetich Ferenc ruszkabányai plébános ellen például rendkívül sok tanúvallomás és bizonyíték szólt, mégis szabadlábra helyezték, és a szentszék sem hozott ellene szigorú ítéletet.¹²³⁰

Az egyházmegye többnyire elnéző magatartása mögött a súlyos paphiány állt. Konrád Frigyes időnként azoknak a felmentését is javasolta, akiket nyilvánvalóan el kellett volna ítélnie a szentszéknek (pl. Ruzsinszky Kornél).¹²³¹ Az egyházmegye és a főhadparancsnokság együttműködése az adott politikai helyzetben elkerülhetetlen volt. Azon papok hadbírószághoz iratanyagát, akik ellen megszüntették a vizsgálatot (Vuchetich, Ruzsinszky stb.), a temesvári hadbírószághoz rendszerint átküldte a temesvári szentszéknek, ahol az érintettek újabb eljárás várt.¹²³² A Követs András, illetve a Szabados József elleni hadbírószághoz eljárás arra utal, hogy a szentszéki ítéletek nem mentettek meg minden papot a hadbírószághoz vizsgálatától. Ráadásul ezekben az esetekben (Bódy Antalhoz és Adams Kristófhhoz hasonlóan) a szentszék különösebb politikai nyomás nélkül, saját kezdeményezésére vizsgálta a vádlottak ügyét, állapította meg fontos

¹²²⁹ Roos 2012. 294.

¹²³⁰ TRKEL Personalien Vuchetich Ferenc 1850:575.

¹²³¹ TRKEL Personalien Ruzsinszky Kornél 1850:2866.

¹²³² TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1850. Nr. 1313/1.

szerepüket a forradalmi időszakban, fosztotta meg az érintetteket javadalmuktól és informálta a katonai hatóságokat a tényállásról.¹²³³

Nehezen ragadható meg Fábry Ignác szerepe, aki súlyos sérelmekkel tért vissza egyházmegyéjébe. Úgy tűnik, Oltványi Istvánnal egyetemben – Mihálovics kivételével – ő is papjai kiszabadításán fáradozott, részben a paphiány, részben a „privilegium fori clericalis” még mindig élénken élő hagyománya miatt. A teadélutánok ellenére ugyanakkor tény, hogy kassai püspökként sokkal határozottabban védte meg a szabadságharcban szerepet játszott papjait, ha azok egyházfegyelmi szempontból nem követtek el vétségeket.¹²³⁴ Az új püspök, Csajághy Sándor, aki politikailag megbízhatóbbnak tűnt az osztrákok szemében, határozottabban (és sikeresebben) lépett fel a bebörtönzött papok szabadon bocsátása érdekében, mint Fábry. Összességében az a korábban megfogalmazott tétel, miszerint az egyházmegyék vezetői papjaik kiszabadításán fáradoztak a Csanádi egyházmegyében érvényesnek tűnik; ugyanakkor pontosításra szorul, hiszen az egyházmegye és a katonai hatóságok együttműködése következtében mindkét fél értékes információkhoz jutott a megtorlás foganatosítása során.

¹²³³ TRKEL Protokollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1850. Nr. 298.

¹²³⁴ AACass KB Personalien Joannes Andrásicsik1853:243.

IX. Összegzés, az értekezés eredményei

IX. 1. A forradalom hatása az egyházmegyére

A márciusi forradalom és a polgári átalakulás az egyházra, így a Csanádi egyházmegyére is jelentős hatást gyakorolt. Ebben az értekezésben először tettünk kísérletet arra, hogy a Csanádi egyházmegye helyzetét az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, illetve az azt követő megtorlás időszakában komplex módon bemutassuk. Martin Roos munkájában főként az egyházmegye vezetőinek sorsával foglalkozott, és – feltehetően terjedelmi okokból – megelégedett azzal, hogy az események szereplőinek nevét megemlítsse. Amint arra a II. fejezetben rámutattunk, az egyházmegye vezetése nem tudta megakadályozni, hogy az alkotmányos kormányzat hívei ne követeljenek reformokat magán az egyházmegyén belül is. A püspökök korabeli diskurzusára támaszkodó egyháztörténetírás és az egyházat politikai és ideológiai ellenfelének tartó marxista történetírás számára e folyamatok feltárása egyaránt nehézségekbe ütközött. Az 1842. október 5-én megalakult papi olvasó-egyesület tagjai között megtaláljuk a forradalmi események alakítói közül Magyar Alajost, Hegedüs Pált, Moor Pétert, Mihálovics Józsefet, Szabados Józsefet és Krum Antalt.¹²³⁵ A negyvenes évek névmagyarosítási hullámának, illetve a szabadságharcban „kompromittálódott” papok névjegyzékének összeállítása szintén nem ellenkezett az egyháztörténet-írás szándékával, hiszen így a papság hazafias elkötelezettségét lehetett bizonyítani.¹²³⁶

Nehezebben volt feldolgozható az egyháztörténet-írás számára az a tény, hogy Lonovics püspök, illetve általános helynöke, Fábry Ignác nagyprépost nem tudta megakadályozni, hogy a forradalmi eszmék teret nyerjenek a csanádi egyházmegyes papság körében. Amint arra a II. fejezetben rámutattunk, ennek fő oka az volt, hogy az egyházat az alkotmányos monarchia példájára átalakítani óhajtó papság képviselői a szemináriumon és a temesvári püspöki líceumon belül is erős befolyással rendelkeztek. Magyar Alajos, Hegedüs Pál, Szabados József, Krum Antal, Róka József, Arnold János, Sály Mihály, Pfeiffer József, Dániel Marcell és Adams Kristóf valamennyien tanítottak hosszabb-rövidebb ideig Temesváron. Nem véletlen, hogy 1848 tavaszán a temesvári feltanodai tanárok és a papnöveldei előjárók „a jelen kor rendkívüli eseményei tekintetéből, és az egyházi intézetek szilárdításának szükséges volta miatt” szintén zsinat megtartását követelték Lonovicstól, a „Csanádi pontok” pedig „több

¹²³⁵ Kovács 1908. 327.

¹²³⁶ U. o. 361, 365–371.

plébános és tanár” aláírásával jelentek meg. Pest mellett így Temesvár vált a liberális és radikális papság egyik fellegettségévé.¹²³⁷

A hatás tehát vitathatatlan: a csanádi egyházmegyes papság jelentős része a 12 pont és az áprilisi törvények mintájára az egyházon belül is követelte az alkotmányosság bevezetését. Ebben a koncepcióban az évenkénti országgyűlésnek a rendszeresen megtartott zsinatok, a felelős kormánynak pedig az egyházmegyéjét tanácsával együtt kormányzó püspök felelt meg.¹²³⁸ Amint Hegedűs Pál leszögezte: „Tehát minden becsületesnek kívánnia kell, és nekünk legforróbb óhajításaink közé tartozik, hogy a’ püspök törvény által köteleztessék megyéjét tanácsával, és szótöbbséggel kormányozni.”¹²³⁹

A liberális (és radikális) papság az egyházkormányzat alkotmányos, egyúttal nemzeti elveket is tartalmazó rendszert szeretett volna a katolikus egyházba bevezetni. Ez a réteg számíthatott 1848–1849-ben a liberális magyar állam támogatására is. Értekezésünk egyik eredménye, hogy feltárta, milyen szoros kapcsolat volt a reformerők egyik vezetője, Hegedűs Pál és Horváth Mihály kinevezett püspök között, amely még a püspöki vagyon átadása kapcsán is kitapintható volt.¹²⁴⁰ A legfontosabb azonban, hogy az espereskerületi jegyzőkönyvek bizonyították, hogy a csanádi egyházmegyes papság széles rétegei támogatták a reformok megvalósítását az egyházmegyében. (II. fejezet)

A délvidéki kisháború, illetve az önvédelmi harc kibontakozása nem tette lehetővé a tervezett Csanádi egyházmegyei, illetve a nemzeti zsinat megtartását, s a szabadságharc katonai vereségét követően a tervezett reformok is hosszú időre lekerültek a napirendről. A fentebb tárgyalt reformtörekvések túlmutatnak az egyház belső életén, és rávilágítanak arra, hogy a csanádi egyházmegyes papságon belül milyen jelentős rétegek voltak elkötelezettek az alkotmányos eszmék iránt. Így bizonyítani tudtuk a polgári átalakulás eszméinek jelentős körre kiterjedő hatását a papságon belül is, beleértve a szekularizáció támogatását (a szerzetesek lépjenek át valamely egyházmegyébe),¹²⁴¹ a nemzeti jelképek tiszteletét (pl. ruhaviselet, szakáll),¹²⁴² a papság

¹²³⁷ TRKEL Protocollum Officii Dioecese Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1034.

¹²³⁸ Hegedűs 1848. 1–84.

¹²³⁹ Az alkotmányos kormányzás bevezetésének követelése az 1848. évi III. törvénycikkre is emlékeztet.

¹²⁴⁰ MNL CsMLML A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai 1723 – 1934 (XII. 2. e), uradalmi fiktális iratok 3.d. A Csanádi püspökség makói uradalmához tartozó majorsági földek, jogok és terhek jegyzéke. Makó, 1848. december 15. Iktatószám nélkül.

¹²⁴¹ Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. TRKEL Kt. Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹²⁴² Magyar 1848. 7.

állami fizetésének elfogadását, és az egyház belső életének reformját.¹²⁴³ Mindez azért is lényeges, mert érthetővé teszi, hogy az alkotmányosság védelmében miért lépett olyan sok pap csatasorba ebben az egyházmegyében 1848/49-ben, amint arra a IV-V. fejezetben kitértünk.

A forradalom örökségének tekinthető az egyházmegye megosztottsága is. Ez tükröződött például a Csanádi püspökség kormányzatában is. Lényeges kutatási eredménynek, hogy 1848 őszén még nem szakadt ketté az egyházmegye kormányzata. A szakadást Lonovics készítette elő azzal, hogy 1848. december 1-jén két egymással szemben mellérendelt helynököt rendelt az egyházmegye élére.¹²⁴⁴ Véglegessé azonban csak 1849. február 10-én vált a szakadás, amikor a püspök, miután előzőleg visszavonta, ismét életbe léptette Fábry, illetve Oltványi kinevezését.¹²⁴⁵ A két vikariátus azonban nem volt ellenséges viszonyban, sőt forrásaink azt mutatják, hogy bizalmas levelezésben álltak egymással, és megosztották értesüléseiket.¹²⁴⁶

IX. 2. A papság hatása a forradalomra és a szabadságharcra

Eleinte a legjelentősebb szerepet a papság a polgári átalakulás törvényeinek magyarázatában játszotta. A Batthyány-kormány megalakulásának pillanatában ugyanis – a jozefinista hagyományoknak megfelelően – az egyháziakra hárult nemcsak a törvények kihirdetése, hanem azok magyarázata is. Erre még Temesváron is szükség volt, nem beszélve a falvakról, ahol az újságolvasó emberek száma meglehetősen alacsony volt.¹²⁴⁷ Fontos szerepet játszott a papság a nemzetőrség megszervezésében, illetve elindításában is. Helyesen állapította meg Magyari Alajos: „ha a pap el nem megy, a népet soha semmiféle vármegye rá nem veszi” arra, hogy a nemzetőrség elhagyja az adott települést.¹²⁴⁸ Így természetes, hogy sok pap vállalta a tábori lelkészi szolgálatot a nemzetőrségben is.

Ezt támasztja alá többek között Makra Imre plébános 1848. július 7-én kelt levele, amely szerint a nemzetőrök táborba kísérését „nem csak a veszély fenyegette

¹²⁴³ Hegedűs 1848. 14–16, 29.

¹²⁴⁴ TRKEL Personalien, Róka József 1848:1741.

¹²⁴⁵ TRKEL Personalien, Róka József 1850:53 melléklete.

¹²⁴⁶ Mihálovics József – Oltványi Istvánnak. Makó, 1849. március 28. TRKEL Horváth Mihály 1848/49. 1849: szám nélkül.

¹²⁴⁷ Szentkláray Jenő: Temes vármegye története összefoglaló rövid előadásban a legrégebbi kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig. (Különlenyomat a Magyarország vármegyéi és városai „Temes vármegye” című monográfiájából). Budapest. d. n. 382.

¹²⁴⁸ HL 1848/49-es fond 7/1. A teljes levelet közölte: Források a Csanádi Egyházmegye 1848 – 1849-es történetéhez. S.a.r., bev., jegyz: Zakar Péter Aetas 32. (2017/2) 158–177.

haza iránti kötelességből, de meg kell tennünk azon okból is, mert mi a hazafiúi ezen kötelességről a néphez már sokat szólottunk.”¹²⁴⁹ Hasonlóan fogalmazott Timáry Béla szentannai káplán 1848. július 10-én előjárójának, „miszerint én, hogy példámmal a Szt. annai vonakodó nemzetőrsereget a haza védelmére felbuzdítsam, és ezáltal a jelen nehéz körülmények között a megyei hatóság működését könnyítsem, magam is mint nemzetőr a többivel együtt (ideiglenesen) Pécskára indultam”.¹²⁵⁰

A temesvári papnövendékek közül sokan álltak be a honvédek közé. Ez a tény megerősíti azt a megállapításunkat, hogy a polgári átalakulás iránt elkötelezett erők az egyházmegye központjában is jelentős befolyással rendelkeztek. A honvédnek állt bölcsész- és teológushallgatók jelentős része katonaként is megállta a helyét, hiszen sokan tiszti kinevezést nyertek el. Továbbá az is kiderült, hogy az egykori honvéd kispapok többsége – a paphiányra való tekintettel – annak ellenére, hogy az egyházi törvények szigorúan tiltották a fegyverviselést, később folytathatta temesvári tanulmányait és papi pályára léphetett. Kisebb hányaduk később polgári pályát választotta. Ambrus József, és a rá támaszkodó egyháztörténeti irodalom azon megállapítása, hogy 1848-ban a temesvári papnevelde összes növendéke, azaz hatvannégy tanuló egytől egyig belépett a honvédségbe, korrekcióra szorul, hiszen 1849 július-augusztusában tizenöt hallgató Makón teológiát hallgatott.¹²⁵¹ A hallgatók többsége azonban valóban beállt a honvédek közé.¹²⁵² (IV. 1. alfejezet)

A paphonvédek előéletében – hasonlóan a Kalocsa-Bácsi érsekséghez – gyakoriak az egyházfegyelmi problémák. Négy fegyveres szolgálatot vállaló pap – Bokányi, Kovács, Kőszeghy, Varjasi – áttért a református, Lukesch Flórián egykori tábori lelkész pedig az evangélikus hitre. Az áttérések háttérében a kötelező cölibátussal szembeni ellenérzések húzódtak meg, hiszen négyen megnősültek, egyikük pedig ágyasokat tartott maga mellett. Akik megtartották hitüket, azok között is volt, aki – pl. Magyarai Alajos – élesen kritizálta a kötelező cölibátust. Egyházfegyelmi problémák – eltekintve katonai szolgálatuktól – Rózsafy Pál és Mihálovics József kivételével szinte mindegyiküknél felmerültek. Baross Lászlót, Kovács Istvánt és Kőszeghy Antalt adóságaik, illetve szerény életkörülményeik indították el a honvédség felé, Bokányi, Klobucsár és Kovács a szerbek elől menekült el, Bobik a szabadságharcot követően

¹²⁴⁹ TRKEL Personalien Makra Imre 1848:1266.

¹²⁵⁰ TRKEL Personalien Timáry Béla 1848:1294.

Az iktatókönyvből Timáry levelének jelentős részét kivágták. TRKEL Protocollum Officii Dioecesis Csanadiensis de anno 1849. (Temesvár) Nr. 1294.

¹²⁵¹ Kovács 1908. 406.

¹²⁵² Ambrus 1892. 102.

vállalkozásba fogott, Baross ezen felül az 1840-es években még kártyázott is. Bokányi, Klobucsár, Kőszeghy és Nátly csak vonakodva vagy egyáltalán nem fogadták el egyházi előjáróik rendeleteit, Karg Magnust pedig ruházata miatt kellett ordináriusának meginteni. Oltványi Istvánnak tehát igaza volt, amikor a honvédek állt fiatal papok egyházfegyelmi helyzetét nehezményezte.¹²⁵³ Többen a szerb felkelők elől menekültek (Kovács, Brassoványi, Schaeffer), és a hadseregben történő tábori lelkeszi alkalmazásuk törvényesnek tűnhetett. (IV-V. fejezet). Ugyanakkor mindannyian hűséges és vitéz katonái voltak az 1848/49-es szabadságharcnak. Kovács István törzstiszt, Baross és Bobik tiszti rangot ért el, amint Karg Magnus is, aki a Bács megyei lovas seregben szolgált. Bokányi József és Nátly János hősi halált halt a magyar szabadságharcban. (IV. 2. alfejezet)

Összefoglalva kutatási eredményeinket, megállapíthatjuk, hogy a Csanádi egyházmegyéből sokkal több pap szolgált a honvédségben, mint például a Kassai, a Szepesi, a Veszprémi, a Győri vagy éppen a Pécsi egyházmegyéből.¹²⁵⁴ Az okok között említhetjük az új püspök kinevezését 1848 nyarán, majd 1849-ben az egyházmegye kormányzatának kettészakadását, valamint a délvidéki háború kegyetlen jeleneit is. A makói helynökség Róka Józseffel és Munkácsi (Mihálovics) Józseffel az élén támogatta a magyar kormányt, így a papság tábori lelkeszi szolgálatát sem akadályozta a honvédségben. A tipikus paphonvéd tehát fiatal, gyakran összetűzésbe került plébánosával, reformokat követelt az egyházon belül, ellenezte a kötelező cölibátust, és reverenda helyett magyar viseletet hordott, esetleg a korabeli egyházi előírások ellenére bajuszt és szakállat növesztett. Néhány német nemzetiségű, illetve német származású pap is szolgált a Csanádi egyházmegyéből a honvédségben (Kerndler, Schaeffer, Nátly, Rózsafy), ami arra utal, hogy az ú. n. bogárosi petíció mellett, a bánási németek egy része más politikai orientációt követett.¹²⁵⁵

A tábori lelkeszek valamennyien ellátták papi hivatásukból eredő kötelességeiket, és felterjesztették az adott anyakönyvi kivonatok másolatait előjáróiknak. Szintén feladataik közé tartozott, hogy fegyvertelenül jelen legyenek a csatatéren és lelkesítsék a honvédeket. A szabadságharcot követően az egykori paphonvédek sorsa különbözőképpen alakult. A többség előtt az 1860-as évek elejétől kezdve már az egyházi karrier lehetősége is nyitva állt, de volt arra is példa, hogy

¹²⁵³ TRKEL Personalien Oltványi István; Oltványi István – Lonovics Józsefnek. Temesvár, 1849. március 9. 1849:szám nélkül.

¹²⁵⁴ Zakar 1999. 119–162.

¹²⁵⁵ Petri 1963. 35–42.

egykori honvédként megbélyegezték őket. A hadlelkészek közül Bobikot, aki a Temes megyei Honvédegylet tagja volt, 1897-ben ellenzéki magatartása miatt nem nevezték ki címzetes kanonokká,¹²⁵⁶ Rózsafy pedig csak 1873-ban nyert el plébániai javadalmat, akkor is egy olyat, amelynek kegyura a magyar állam volt.¹²⁵⁷ Mihálovics Józsefet viszont zágrábi érsekké nevezték ki, és például Schaeffer sem érezhette magát hátrányos helyzetben későbbi életpályája során. Az egykori paphonvédek életútja nagyon különbözően alakult: plébánosok, aposztáták, a császári hadsereg tábori lelkeszei, nyugalmazott papok, egy háztulajdonos és egy érsek – a közös pont élettörténetükben, hogy 1848/49-ben mindnyájan a magyar hadsereg hűséges katonái voltak. (IV-V. fejezet)

A konzervatív papság éppen úgy nem tekinthető egységes képződménynek, mint a reformpárti tábor. Id. Arleth József esete rámutat arra, hogy a konzervatív egyházi vezetők ugyan az adott pillanatban összefogtak az osztrák politikusokkal és a császári katonákkal a forradalom leverése érdekében, de arra már nem voltak hajlandók, hogy az egyházi kinevezéseket kizárólag politikai teljesítménytől tegyék függővé.¹²⁵⁸ Kreminger Antal prépost-plébános esete (a számtalan pontosítás mellett) arra is rávilágít, hogy a papság egy része vállalhatatlannak tartotta az uralkodó elleni háborút, ugyanakkor nem értett egyet Magyarország állami önállóságának megszüntetésével sem. Ez a réteg, amikor az uralkodó a későbbiekben visszatért az alkotmányos kormányzáshoz, örömmel követte királya példáját. (VI. 2. alfejezet)

A Csanádi egyházmegye gazdasága minden szempontból kivételes helyzetben volt. Az elveszett bánsági területekért a püspök kegydíjban részsült, az egyedül birtokában lévő Makói gazdaság jövedelme pedig a Maros jobbpartján fekvő területek ellátását szolgálta. 1848. december 25-én Horváth Mihályt beiktatták a püspöki javak élvezetébe. Az átvételt egyházi részről Róka József, Hegedüs Pál és Mihálovics József bonyolították le. Az uradalom legfontosabb bevételi forrását a haszonbérek, ezen belül a puszták, kocsmák és malmok bérbeadása jelentette. Szintén jelentős haszonnal kecsegtetett az uradalmi italmérés: főként bort forgalmaztak, de a sör és pálinkafőzés is hasznot hozott. A kocsmákat – más érsekségekhez és püspökségekhez hasonlóan – többnyire árendába adták.¹²⁵⁹ A makói uradalom magtári hivatalának összesítése szerint 1849-ben a gazdaságban búzát, kétszeres búzát (búza és rozs keverékét), árpát, zabot,

¹²⁵⁶ TRKEL Personalien Bobik Gusztáv 1897:4019.

¹²⁵⁷ *Ambrus* 1892. 162.

¹²⁵⁸ *Petri* 1992. 45.

¹²⁵⁹ Blazovich 1993. 399–404. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

repcét, búkkönyt, lóherét és kukoricát termesztettek. A növénytermesztésen belül a fő bevételi forrás a tiszta búza, a kétszeres búza, és különösen a kukorica volt, ezekből jelentős mennyiséget értékesítettek.¹²⁶⁰ Szemben pl. az Esztergomi érsekséggel, a Csanádi püspökségnek nem kellett a szemebenálló feleknek nagy tételben árúcikket szállítania. (VII. fejezet)

IX. 3. Megtorlás a Csanádi egyházmegyében

A megtorlással kapcsolatos kutatásaink igazolták az egyházmegye papságának aktív részvételét a forradalom és szabadságharc eseményeiben. Időrendben tekintve az eseményeket, Krix Antalt már 1848 nyarán fogságba vetették a szerb felkelők, Szittyá Jánost pedig ugyanazon év októberében letartóztatták a császári hatóságok. A megtorlás tehát az egyházmegye területén sem 1849 nyarán vagy őszén vette kezdetét. A vezetés válságát tükrözte Fábry Ignác 1849. október 9-én Scitovszky János prímáshoz intézett jelentése a forradalomban részt vett papokról, amelyben két helynököt és három esperest nevezett meg, mint akik kompromittálták magukat a forradalmi eseményekben.¹²⁶¹

Az egyházmegye vezetését ért retorziók (Lonovicsot lemondatták és kolostorba kellett vonulnia, Róka Józsefet és Mihálovics Józsefet bebörtönözték) ismételen arra utalnak, hogy az egyházmegye sajátos szerepének forrásait nagymértékben az egyházmegye székhelyén kell keresnünk. (VIII. 2. alfejezet) 1852 tavaszán Coronini tábornok, a vajdaság kormányzója kifejtette, hogy a forradalom alatt a káptalan tagjai jó esetben lavírozással összekötött passzivitásba süllyedtek, és semmiféle érdemeket sem szereztek a császári kormányzat előtt.¹²⁶² A Lonovicsal szembeni retorziók túlzottnak tűnnek, ugyanakkor Lonovics lemondásával az egész egyházmegyét akarták megbüntetni. Lonovics tisztában volt ezzel a következménnyel, de hiába sürgette Róka Temesvárra utazását, helynöke nem engedelmeskedett neki.¹²⁶³

A megtorlással kapcsolatos kutatásokat nehezítette, hogy a temesvári cs. kir. hadbíróság iratai ma nagyobb részt nem találhatóak, így az egyházmegyei levelezésből kellett az eseményeket rekonstruálnunk. Pfeiffer Józsefet és Szittyá Jánost politikai szerepvállalásuk miatt börtönözték be. A vádpontok szinte megegyeztek: 1849. április

¹²⁶⁰ MNL CsML ML XII. 2.e. 15. d. Kasznári számadás naplók. Számadása a megürült Csanádi püspökséghez tartozó Makói uradalom Magtári hivatalának 1849. évre. Makó, 1852. augusztus 31. 1852. szám nélkül.

¹²⁶¹ Roos 2012. 266–275.

¹²⁶² ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. M.R.Z. 1852:826.

¹²⁶³ TRKEL, Oltványi István 1849:1.

14-ét követően híveiket az osztrák és orosz csapatok elleni általános felkelésre szólították fel, a függetlenségi nyilatkozatot és a lázadó kormány további proklamációit magyarázatokkal kísérve tették közzé, az orosz beavatkozás ellen körmeneteket tartottak, Horváth Mihály „gyalázatos imádságát” elimádkozták, a császárral és a császári házzal szemben erőteljesen támadó és egyúttal a legközönségesebb kifejezésekre ragadtatták magukat.¹²⁶⁴

Vuchetich Ferenc és Ruzsinszky Kornél esete kapcsán bemutattuk, milyen óriási jelentőséggel bírt az események alakításában egy-egy plébános, még akkor is, ha az egyházmegye déli részén feküdt plébániájuk, s így a magyar hatóságokkal csak korlátozottan tarthattak kapcsolatot. A szentszék és a császári hatóságok együttműködése az adott politikai helyzetben elkerülhetetlen volt. Azokat a papokat, akiket a hadbíróság felségárulásért elítélt, megfosztották egyházi címeiktől és javadalmuktól. További három lelkészről (Bódy, Adams, Követs) a szentszék derítette ki, hogy minden ellenállás nélkül kiemelkedő szerepet játszottak a felkelésben, őket is megfosztották javadalmuktól, és nevüket közölték a bánsági főhadparancsnoksággal. A főhadparancsnokság viszonzásul minden pap vizsgálati anyagát, akik ellen megszüntették az eljárást, átküldte a szentszéknek, hogy tovább vizsgálhassák ügyüket. Bizonyítható, hogy a szentszéki eljárás nem mentett meg automatikusan minden papot a hadbírószági eljárástól (Adams, Bódy, Berecz).¹²⁶⁵ (VIII. 3. alfejezet)

A megtorlással kapcsolatban korábban megfogalmazott állítások (az egyházmegyék vezetői papjaik kiszabadításán fáradoztak) a Csanádi egyházmegyében alapvetően érvényesek, ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy az egyházmegye és a katonai hatóságok együttműködése következtében mindkét fél értékes információkhoz jutott a megtorlás foganatosítása során. (VIII. 3. alfejezet) Mindezek alapján úgy látjuk, sikerült néhány eddig kevésbé ismert összefüggésre és tényre rávilágítanunk a Csanádi egyházmegye vonatkozásában, egyház és forradalom, illetve az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kapcsán. Az általunk összeállított életrajzok szintén gazdaagítják az 1848/49-es forradalom és szabadságharcra kapcsolatos eddigi ismereteinket. Vizsgálatainkat a jövőben más egyházmegyékre is szeretnénk kiterjeszteni, hogy ez által még teljesebb képet kaphassunk ezekről a bonyolult történeti folyamatokról.

¹²⁶⁴ Mindkét hadbírószági ítélet másolata: PL Scitovszky-akták Cat. 21. 1417. cs. Acta Iudicii deleg. Polit. Compromissos concernentia. Szám nélküli másolat. Temesvár, 1849. december 24.

¹²⁶⁵ TRKEL Protokollum Officii Dioecessani Csanadiensis de anno 1850. Nr. 298.

X. Források és irodalom

X. 1 Levéltárak

AACass KB	Arcibiskupský archív v Košiciach (AACass – Archivum Archidioecesis Cassoviensis) Kosišické biskupstvo (KB)
Arch. Jud. Arad	Archivele Naționale ale României Direcția Județeană Arad Primaria oraș Arad.
Complexul Muzeal Arad	Complexul Muzeal Arad Aradi Ereklýmúzeum
EPL	Esztergomi Prímási Levéltár Archivum Ecclesiasticum (AE) Acta Vicariatus Strigoniensis (AVS) Hám-akták Scitovszky-akták Simor János magánlevéltára Archivum Seculare (AE) Militaria et bellica (1797–1855) Jószágkormányzói Levéltár
Hermann Róbert magángyűjteménye	
HL	Hadtörténelmi Levéltár Abszolutizmus-kori itarok (Absz. ir.) 1848/49-es fond
MNL CsML	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltár XII. 2 A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Abszolutizmus kori levéltár Akten Ungarn, Woiwodina und Siebenbürgen 1848-1860 (D 4) 1848/49. évi minisztériumi levéltár

	Országos Honvédelmi Bizottmány [OHB] (H 2)
	Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus Egyházi Osztály (H 56)
	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Szegedi iratok (H 63)
	Igazságügyminisztérium, büntető- törvénykezési osztály (H 69)
	Igazságügyminisztérium Álladalmi Ügyészi Osztály (H 72)
	Igazságügyminisztérium Szegedi iratok. (H 73)
	Hadügyminisztérium. Általános iratok (H 75)
	Hadügyminisztérium Polgári- gazdasági Osztály (H 82)
	Hadügyminisztérium Számvevőség (H 83)
	Hadügyminisztérium Tábori Lelkészi Osztály (H 86)
	Országos Nemzetőrségi Haditanács Közösén kezelt, általános iratok (H 92)
	Vegyes iratok (H 147)
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár
ÖNH	Österreichische Nationalbibliothek Handschriften-sammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (HHStA) Kabinetsarchiv, Geheimakten, Nachlass Schwarzenberg Kriegsarchiv (KA)

	Alte Feldakten (AFA)
	Hofkriegsrat (HKR)
	Personalevidenzen
	Personalien
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
	Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára
	Plakát és Aprónyomtatvány Tár
Somogyi Könyvtár	Somogyi Könyvtár (Szeged): Vasváry-gyűjtemény; 1848/49-es gyűjtemény
Szeged-Belváros Plébánia Levéltára	Iratok
	Szeged Ecclesia Palánk. Liber II-us. Katonai halottak 1848-1856.
Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár	Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár
	Plébániák iratai
Szent István Király Plébánia Levéltára	Szent István Király Plébánia Levéltára, Makó.
	Litterae Officii Ordinariatus Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848/1849.
TRKEL	Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár
	Diözesansynoden
	Historia Domus Rékásiensis
	Historia Domus Vilagosiensis
	Historia Parochiae Csatád
	Kleine Historia Domus Sammlung
	Personalien
	Protokollum Officii Dioecesani Csanadiensis de anno 1848, 1849, 1850
	Revolution 1848/49 (korábban: Horváth Mihály)
	Sacerdotes 1848, 1918-1919

X. 2 Folyóiratok, napilapok

Acta Universitatis Szegediensis

(Acta Universitatis Szegediensis

de Attila József nominatae)

Miklós Péter: A katolikus egyház Szegeden 1848/49-ben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica Tomus CXXIII. Szeged, 2005. 5–7.

Pelyach István: Damjanich János zászlóaljparancsnoki kinevezése és szervező tevékenysége 1848 nyarán, in: Acta Historica (Acta Universitas Szegediensis de Attila József nominatae) XCVII. Szeged, 1993. 3–20.

Aetas

Zakar Péter: A Csanádi egyházmegye kormányzata 1848 49-ben. Aetas 26/4. (2011) 82–101.

Források a Csanádi egyházmegye 1848–1849-es történetéhez. S.a.r., bev., jegyz: Zakar Péter. Aetas 32/2. (2017) 158–174.

Annuarium Historiae Conciliorum

Bárany Zsófia-Tóth Tamás: Ungarische Bischöfe auf dem politischen Spielfeld in der Revolutionszeit 1848-1849. Annullierte Nationalsynode(n) und annullierte Bischofsernennungen. In: Annuarium Historiae Conciliorum 46/1-2. (2014) 319–338.

Budapesti Szemle

Wertheimer Ede: Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból. Budapesti Szemle 95. (1898) 1–46.

Bolond Istók

Deliberationes

Kisházi-Kovács László: Egy híres szegedi plébános: Kreminger Antal (1804-1885). Deliberationes I. (2008) 1. sz. 37–71.

	<i>Zakar Péter</i>: Püspöki életrajzok a 19. századból I. (Lonovics József és Horváth Mihály). <i>Deliberationes</i> III. (2010) 2. sz. 209–220.
Egyháztörténeti Szemle	<i>Busku Anita</i>: Lonovics József a jozefinizmusról és az 1855. évi konkordátumról. <i>Egyháztörténeti Szemle</i> 10/3. (2009) 83-102. <i>Busku Anita</i>: Horváth Mihály és Lonovics József (Ellentétek és párhuzamok) <i>Egyháztörténeti Szemle</i> 12/3. (2011) 35–57. <i>Kelemen Dávid</i>: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése. <i>Egyháztörténeti Szemle</i> XVI. (2015) 2. sz. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/kelemendavid.pdf (Letöltés: 2017. május 10-én 11.48.) <i>Tamási Zsolt</i>: Az 1848-as nemzeti zsinat előkészítése. A felsőpapság és a radikális alsópapság értelmezése – az erdélyi egyházmegye tükrében. <i>Egyháztörténeti Szemle</i> XV. (2014) 2. sz. 25–44.
1848-49. Történelmi Lapok.	
Hazánk	Hazánk. Történelmi Közlöny
Irodalomtörténeti Közlemények	<i>Kovács Sándor</i>: Adalékok Jókai 'Egy az Isten' című regényének geneziséhez. <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> 112. (2008) 435–446.
Katholikus Szemle	<i>Szekrényi Lajos</i>: Bonnaz Sándor csanádi püspök. <i>Katholikus Szemle</i> 1890/2. 161–184.
Keresztény Szó	<i>Tamási Zsolt</i>: Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése. <i>Keresztény Szó</i> XXV/11. (2014. november), http://www.keresztenyszo.katolikhos.ro/archivum/2014/november/tartalom.html (letöltés: 2015. szeptember 30.).
Korunk	<i>Sarnyai Csaba Máté</i>: Határozott kiállás egy történelmi pillanatban. A Csanádi Püspöki Szentszék fellépése az uralkodói manifesztummal és a császárhű temesvári katonai parancsnoksággal szemben 1848 októberében. <i>Korunk</i>, Harmadik folyam, 13. évf. (2002) 7. sz. 106-111.
Kossuth Hírlapja	

Közlöny

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

Miklós Péter: Adalékok a szőregi római katolikus plébánia 1848/49-es történetéhez, in.: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (METEM) 2000/1-4. 153–161.

Magyar Hírlap

Marczius Tizenötödike

Mitteilungen des Österreichischen
Staaatsarchivs

Heindl, Waltraud: Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn 1848 – 1850, in: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 24. Wien, 1972. 400–432.

Nemzeti Ujság

Neue Temesvarer Zeitung

Pesti Hírnök

Religio és Nevelés

Századok

Miklós Péter: Fejezetek a Csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből. Századok 144. évf. (2010) 3. 639–649.

Zakar Péter: Csanádi egyházmegyes paphonvédek a szabadságharcban I. Századok 146/6. (2012) 1265–1292;

Zakar Péter: Csanádi egyházmegyes paphonvédek a szabadságharcban II. Csanádi egyházmegyes tábori lelkészek 1848/49-ben. Századok 147/3. (2013) 585–622.

Zakar Péter: A Kassai egyházmegye tábori papjai 1848/49-ben. Századok 148/3. (2014) 727–746.

Szeged

Varsányi Péter István: „Szívünk legtisztább sugallata szerint”. Fejezetek a Csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből. Szeged 1998/3. 38–43.

Szegedi Hírlap

Történelmi Lapok

Történelmi Szemle

Tamási Zsolt: A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848 – 1849-es forradalom leverése után. Történelmi Szemle 51/3. (2009) 355–383.

Vigilia

Adriányi Gábor: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848 – 1849-ben. Vigilia 63. (1998/10) 722–727.

Hermann Egyed: *Lonovics József*. In: Négy papi arckép. Vigilia 13. (1948. március) 132–136.

X. 3 Könyvészeti források és irodalom

Ács 1989.

Ács Gedeon: Mihelyt gyertyámat eloltom... Bostoni jegyzetek 1856-1863. Budapest, 1989.

Adriányi 1963.

Adriányi, Gábor: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Roma, 1963.

Adriányi 2009.

Adriányi Gábor: A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. [Győr,] 2009.

Adriányi – Bárány 2015.

Az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat. Bev. vál., és tárgyi jegyz: Adriányi Gábor, s.a.r. és szövegkritikai jegyz: Bárány Zsófia. Budapest, 2015.

Ambrus 1892.

Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma. S.a.r. Ambrus József. Nagykikinda, 1892.

Andics 1949.

Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848-49-ben. Budapest, 1949.

Andics 1952-1981.

A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. I-III. k. Szerk: Andics Erzsébet. Budapest, 1981, 1952, 1965.

- Angyal 1925. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk., bev., jegyz: Angyal Dávid. Budapest, 1925.
- Barcy – Somogyi 1896. *Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege.* [Budapest], 1986.
- Barsy – Simon V. 1988. *Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata.* S.a.r. Simon V. Péter. Budapest, 1988.
- Bártfai 1943. Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808 – 1860. S.a.r.: Bártfai Szabó László. Budapest, 1943. I- II. k.
- Beér 1954. Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk: Beér János. Bev: Beér János és Csizmadia Andor. Budapest, 1954.
- Bielik 1901. *Bielik, Emerich: Geschichte der k. u. k. Militär Seesorge und des Apostolioschen Feldvikariates.* Wien, 1901.
- Bíró 1999. *Bíró Csaba: Vérengzés Szőregen és Szegeden.* In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szerk: Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Zakar Péter. Szeged, 1999. 51–60.
- Blazovich 1993. Makó története 4. k. Makó története a kezdetektől 1849-ig. Szerk: Blazovich László. Makó, 1993.

- Bodó – Erdei – Kovács 2009. Bánsági Magyar Pantheon. Szerk. Bodó Barna–Erdi Ildikó–Kovács Katalin. Temesvár, 2009.
- Bohó-Tordai 1956. Horárik János harca a hierarchia és az egyház ellen az 1841–1845 években. Ford., bev., és jegyz. Bohó Róbert–Tordai György. Budapest, 1956.
- Bona 1998-1999. *Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. I-III. k.* Budapest, 1998-1999.
- Bona 2000. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, 2000.³
- Bugarski 2008. Lyceum Temesvariense. Szerk. Bugarski, Stevan. Timișoara, 2008.
- Czuczor – Fogarasi 1862. *Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I-II. k.* Pest, 1862.
- Csáky 1967. *Csáky, Moritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/1895.* Graz – Wien, Köln. 1967.
- Csorba 1999. *Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918.* Budapest, 1999.
- Čižmár 2006. *Čižmár, Marián: Pásli zverené im stádo. Košickí biskupi v rokoch 1804 – 2004 [Őrizték a rájuk bízott nyáját. Kassai püspökök 1804 – 2004].* Prešov, 2006.

- Deák* 2000. *Deák Ágnes*: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849 – 1860. Budapest, 2000.
- Dóka* 1997. *Dóka Klára*: Egyházi birtokok Magyarországon a 18-19. században. Budapest, 1997.
- DS *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Edidit: Denzinger, Henricus, retractavit Schönmetzer, Adolfus. Barcinone etc. 1973.³⁵
- Eckhart* 1935. *Eckhart Ferenc*: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935.
- Egressy* 1851. *Egressy Gábor* törökországi naplója. 1849-1850. Pest, 1851.
- Egyházi rendelmények 1846. Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelmények, kivonatban előadva. Nagyszombat, 1846.
- Egyházi ügyek... 1888. Egyházi ügyekre vonatkozó magyar országos törvények, királyi és kormányrendeletek és bírósági döntvények tára. Temesvár, 1888.³
- Einhorn* 1849. *Einhorn Ignác*: A reformált izraelita valláselvei. Pest, 1849.
- Ember 1951. *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*. S.a.r. Ember Győző Budapest, 1951.

- Erős* 1993. *Erős Lajos*: Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki egyházmegye történetéhez. [Tótfalu,] 1993.
- Fazekas I.* 2003. *Fazekas István*: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623-1918 (1951). Budapest, 2003.
- Fazekas Cs.* 2016. *Fazekas Csaba*: Lonovics József 1849. évi naplójegyzetei. In: Episcopus, archiabbas benedictimus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk: Somorjai Ádám, Zombori István. Budapest, 2016. 269-280.
- Fogarasy* 1848. *[Fogarasy Mihály:]* Emlékirat, az 1847/8 országgyűlés alatt, Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Pest, 1848.
- Fónagy* 2011. *Fónagy Zoltán*: *Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátságkultusz és egzisztencialista magány.* In.: *Széchenyi, mint magánember.* Szerk.: Pelyach István. Budapest, 2011. 41–54.
- Fónagy* 2013. *Fónagy Zoltán*: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár. I-II. k. Budapest, 2013.
- Földy – Balassa* 1939. *Földy János*: Világostól Josephstadtig 1849 – 1856. S.a.r. Balassa Imre. Budapest, 1939.
- Galsai Kovács* 1911. *Aradvár és Aradváros ostroma 1848-49-ben.* *Galsai Kovács Ernő* 1848/49-iki honvédőrnagy

- naplója. Előszó: Márki Sándor. Bev., jegyz.: Juhász Ferenc. Arad, 1911.
- Gergely – Kardos – Rottler 1997.* *Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc:* Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig. Budapest, 1997.
- Gózony 1841.* *Gózony György:* Egyházi törvénykezés Magyarorszában. Papok, ügyvédek, s perlekedők használatára. Pesten, 1841.
- G. Tóth 2000.* Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád megyei Levéltárban. Szerk: G. Tóth Ilona Szeged, 2000.
- Habermann 1992.* *Habermann Gusztáv:* Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Szeged, 1992.
- Habermann 2000.* *Habermann Gusztáv:* Rengey-Aigner Ferdinánd és kora. Szeged, 2000.
- Hajnal 1927.* A Kossuth-emigráció Törökországban. Szerk és bev: Hajnal István. I.k. Budapest, 1927.
- Hegedűs 1848.* *Hegedűs Pál:* Van-e az egyháznak szüksége, és mire? Szeged, 1848.
- Heimatbuch Weisskirchen 1980.* Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat. Hrsg: Verein Weißkirchner Ortsgemeinschaft. Mitautoren: Beer, Josef, Bergmann Josef etc. Salzburg, 1980.

- Hermann E.* 1932. *Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében.* Gödöllő, 1932.
- Hermann E.* 1973. *Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1973.²
- Hermann R.* 1999. *Hermann Róbert: Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadsgharc után.* [Budapest, 1999.]
- Hermann R. – Kossuth – Görgei* 2001. *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése.* S.a.r. Hermann Róbert. Budapest, 2001.
- Hermann R.* 2009. 1848-1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk. Hermann Róbert. [Debrecen], d.n. [2009.]
- Hermann R.* 2011. *Hermann Róbert: Negyvennyolcas történetünk mai állása.* Budapest, 2011.
- Hermann R.* 2012. Aradi Ereklyemúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából (1836-1892). A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk.: Hermann Róbert. Szeged, 2012.
- Hermann R.* 2015. *Hermann Róbert: Megírható-e az 1848–49-es csaták története avagy az 1848 – 49-es hadtörténetírás problémái.* In: A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései.

- Szerk: Kincses Katalin Mária. Budapest, 2015. 111–164.
- Hermann R.* 2016. *Hermann Róbert*: Az 1849 – 1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat. In: Az 1848 -1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk: Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 11-63.
- Hišem* 2006. *Hišem, Cyril*: Košické presbytérium (1804 – 2006) [Kassai papság (1804 – 2006).]. Prešov, 2006.
- Horváth M.* 1871-1872. *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. Pest, 1871-1872.
- Hügel* 2010. *Hügel, Peter*: Az Aradi Múzeum – Történeti áttekintés, in.: A Békésvármegyei Régészeti és Múvelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 2010. Békéscsaba – Gyula, 2010. 55–101.
- Ipolyi* 1868. *Ipolyi Arnold*: Lonovics József érsek, magy. akadémiai igazgató és tiszt. tag emlékezete. Pest, 1868.
- Jánossy 1940. A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. S.a.r. és bev.: Jánossy Dénes. I. k. Budapest, 1940.
- Juhász* 1994. *Juhász Kálmán*: A Csanádi egyházmegye 1848/49-ben. S.a.r. és jegyz: Lotz Antal. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI. Szerk: Blazovich László. Szeged, 1994. 63-77.

- Juhász-Schicht* 1934. *Juhász, Koloman – Schicht, Adam*: Das Bistum Timișoara-Temesvár. Vergangenheit und Gegenwart. Timișoara, 1934.
- Kedves 2012. Aradi Ereklyemúzeum Gyűjteményi Katalógus I-II. k. Szerk: Kedves Gyula. Szeged, 2012.
- Kettenstock* 1977. *Kettenstock, Michael*: Gedenkschrift zum Einhundertdreißigjährigen Kirchweihfest von Wiesenheid. O. O. 1977.
- Kletečka 2002. Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I-II. Hrsg. von Kletečka, Thomas Wien, 2002.
- Kletečka – Schmied-Kowarzik 2005. Kletečka, Thomas – Schmied-Kowarzik, Anatol (Hrsg.): Die Protokolle des österreichischen Ministerrathes 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 2. 8. Jänner 1850 – 30. April 1850. Wien, 2005.
- KLÖM XI-XV. Kossuth Lajos Összes Munkái XI-XV. k. S. a. r. Bartha István, Sinkovics István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951–1957.
- Koncz* 1892. *Koncz Ákos*: Egri egyházmegyei papok az irodalom terén. Eger, 1892.
- Korányi 1861. Honvédek napló jegyzetei. S.a.r. Korányi Frigyes. Pest, 1861.

Korompay 1849.

Alkalmi beszéd, melyet a Szeged Szt. Rókusi Egyházban a muszka beavatkozásból származható veszély elhárítása végett rendelt 1-ső egyházi szent menet alkalmával 1849-dik évi Május 31-kén mondott *Korompay (Krum) Antal*, Csanád megyei áldozár, s a temesvári főtanodában történészettanár. Szeged, 1849.

Kováts 1908.

Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. 1806–1906. Temesvár, 1908.

Lakatos 1881.

Lakatos Ottó: Arad története. I-III. k. Arad, 1881.

Lakatos – Sarnyai 2001.

„eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett...Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából (forráskiadvány). Szerk. Lakatos Andor–Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001.

László 1887.

László Károly: Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, Kossuthot és környezetét illetőleg, Törökországban és az Amerikai Egyesült-Államokban. Budapest, 1887.

László 2001.

László Károly: Katonai életemből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. S.a.r. Pordán Ildikó. Budapest, 2001.

Leonhard 1842.

Leonhard, Joh. Michael: Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des

- Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten. Wien, 1842.
- Lénár 2017. A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19. és 20. században. S.a.r. bev. és jegyz: Lénár Andor. Budapest, 2017.
- Löw 1999. *Löw Lipót* beszédei. S.a.r. és utószó: Hidvégi Máté. Budapest, 1999.
- Lukács 1981/1. *Lukács Lajos*: A Vatikán és Magyarország. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Budapest, 1981.
- Lukács 1981/2. Lukács Lajos (ed.): The Vatican and Hungary. Reports and correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncius in Vienna. Budapest, 1981.
- Maass 1969. *Maass, Ferdinand*: Der Frühjosephinismus. Wien, München. 1969.
- Maderspach 1909. *Maderspac Livius*: Maderspach Károlyné targédiája és adatok Ruszkabánya történetéhez. Zólyom, 1909.
- Magyari 1848. *Magyari Alajos*: Nyilatkozat a papi nőtlenség tárgyában, melyet Temesvármegyének 1848-ik évi ápril 6-án tartott közgyűlésében adott... Temesvár, [1848].
- Manifestumok 1849. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg

- főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. Buda, 1849. I–II. füzet.
- Magy. Kat. Lex. Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk: Diós István, szerk: Viczián János. I – XVI. k. Budapest, 1993 – 2013.
- Makra* 1848. Egyházi beszéd, melyet Ő császári királyi apostoli fölsége V. Ferdinánd dicső születésünnepe alkalmával a makói szentegyházban mondott Makra Imre alesperes makói plébános 1848-iki April 30-án. Szeged, 1848.
- Marosvári 2008. Kiszombor története. Szerk. Marosvári Attila. Szeged, 2008. I-II. k.
- Márki* 1917. *Márki Sándor*: Horváth Mihály (1809–1878). Budapest, 1917.
- Márkus 1896. Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Szerk: Márkus Dezső. Budapest, 1896.
- Mednyánszky* 1858. [*Mednyánszky, Cézár*]: Confessions of a Catholic Priest. London 1858.
- Meszlényi* 1928. *Meszlényi Antal*: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928.
- Metz* 2008. *Metz, Franz*: Das Kirchenlied der Donauschwaben. Eine Dokumentation des Kirchenliedes der deutschen Katholiken Südosteuropas. München, 2008.

- Mikár* 1869. *Mikár Zsigmond*: Honvéd-Schematismus, vagyis: az 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtisztok névkönyve. Pest, 1869.
- Miklós* 2002. *Miklós Péter*: A kisteleki római katolikus plébánia 1848/49-ben, in.: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok (Studia Historica) 5. k. Szeged, 2002. 97–117
- Miklós* 2004. *Miklós Péter*: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéből. Szeged, 2004.
- Miklós* 2006/1. *Miklós Péter*: „A jelen kor vészes napjaiban”. Dokumentumok a Csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. Szeged, 2006.
- Miklós* 2006//2. *Miklós Péter*: Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok. Szeged, 2006.
- Oltványi* 1867. *Oltványi Pál*: A Csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. Szeged, 1867.
- Orosz* 1996. *Orosz István*: Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán. In: Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti kiadványok. Szerk. Orosz István, Für Lajos, Romány Pál. [Budapest,] 1996. 81–131.
- Orosz* 1998. *Orosz István*: A felszabadítás ügye 1848 – 1849-ben. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig. Szerk: Gunst Péter. Budapest, 1998. 74–136.

- Osztróvszky* 1993. *Osztróvszky József: Reform, forradalom, kiegyezés. Összegyűjtött írások és beszédek.* S.a.r: Ruszoly József. Szeged, 1993.
- Pálmány 2002. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Béla. Budapest, 2002.
- Pers. Stand 1846. Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais. königl. österreichischen Armee. Auf das Jahr 1846. Wien, o. O. D.
- Petri* 1963. *Petri, Anton Peter: Josef Novak und die Bittschriften an den Kaiser. Leben und Wirken eines donauschwäbischen Volksmannes.* München, 1963.
- Petri* 1992. Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums. Hrsg. von *Petri, Anton Peter.* Marquarstein, 1992.
- Prámer* 1848. *Prámer Alajos: Üdvös és czélszerű é A káptalanokat eltörölni és ezek helyett egyházmegyénként presbyteriumi tanácsot alakítani? Kassa, 1848.*
- Reizner* 1884/I. *Reizner János: A régi Szeged. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. I. k. Szeged, 1884.*
- Reizner* 1889. *Reizner János: Szeged története. II. k. A XVIII. század végétől az 1879. évi árvízig. Szeged, [1889.]*

- Roos* 2010. *Roos, Martin*: Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband a/1718–1800. [München,] 2010.
- Roos* 2012. *Roos, Martin*: Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband b/1800–1850. [München,] 2012.
- Roos* 2014. *Roos, Martin*: Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 3: Vom Absolutismus bis zur Aufteilung 1851 – 1923. Teilband a/ 1851-1889. München, 2014.
- Sarnyai* 2001. *Sarnyai Csaba Máté*: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 63–88.
- Sarnyai* 2002. *Sarnyai Csaba Máté*: Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002.
- Sámuel* 1848. Egyházi szózat, melyet a museum lépcsőzetén tartott nemzeti hálaünnep alkalmával 1848-iki márczius 26-kán mondott, s közkívánatra kiadott

- Sámuel Alajos*, a bold. Szűz Mária majki prépostja s belvárosi plebánus. Pesten, 1848.
- Sávai* 1999. *Sávai János*: Zsinat és forradalom. Erdély, 1848/49. Szeged, 1999.
- Schematismus
Csanadiensis 1848–1892. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis ad annum Jesu Christi MDCCCXLVIII etc. Temesvár, d.n.
- Somlyói Tóth* 1985. *Somlyói Tóth Tibor*: Diplomácia és emigráció „Kossuthiana”. Budapest, 1985.
- Sujánszky* 2007. *Sujánszky György Euszták*: Az aradi rendház naplója (1847 – 1851). S.a.r: Zakar Péter. Budapest, 2007.
- Szabados* 1849/1. Egyházi beszéd, mellyet 1849-ik évi március 15-én midőn új alkotmányunk névünnepe tartatnék, Szegeden a Marstéren mondott *Szabados József*, Csanád egyházmegyei áldozár, s a temesvári főtanodában bölcsészettanár. Szeged, 1849.
- Szabados* 1849/2. Gyász-beszéd, mellyet 1849-ik évi május 20-án a magyar nemzetnek Nagy-Sarlónál f. évi ápril 19-én nyert győzelemnél elesett hű fiaiórt, a Szeged szent-dömei egyházban tarott engesztelő áldozat alkalmával mondott *Szabados József*, Szeged belvárosi plébánus helyettes. Szeged, 1849.
- Szabó F. 2002. Makó története 1849-től 1920-ig. Szerk.: Szabó Ferenc. Makó, 2002.

Szabó R. 1848.

Szabó Richard: A coelibatus. Szeged, 1848.

Szántó 1977.

Szántó Imre: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka Szőregen (1848-1849).
In: Szőreg és népe. (Tanulmányok) Szerk.: Hegyi András. Szeged, 1977. 109–121.

Szántó 1985.

Szántó Imre: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc időszaka, in.: Szeged története. 2. 1686-1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985.

Szekernyés 2013.

Szekernyés János: A magyarság emlékjelei a Bánságban. Temesvár, 2013.

Szeredy 1883.

Szeredy József: Egyházjog különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra. I-II k. Pécs, 1883³.

Szentkláray 1898.

Szentkláray Jenő: A csanád-egyházmegyei plébániák története. I. k. Temesvár, 1898.

Szentkláray d.n.

Szentkláray Jenő: Temes vármegye története összefoglaló rövid előadásban a legrégibb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig. (Különlenyomat a Magyarország vármegyéi és városai „Temes vármegye” című monográfiájából). Budapest. d. n.

Szinnyei 1891-1914.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I-XIV. k. Bp. 1891-1914.

Szokolszky 1904.

Szokolszky Bertalan: A százéves kassai püspökség. 1804 – 1904. Kassa, 1904.

Tamási 2007.

Tamási Zsolt: Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban. Kolozsvár, 2007.

Tamási 2013.

Tamási Zsolt: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat. Gondolat, Budapest, 2013.

Tamási 2014.

Tamási Zsolt: Egyházmegyei zsinatok Erdélyben a 19. században. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Budapest–Pécs, 2014. 237–266.

Tóth 1993.

Emlékkülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján. Szerk: Tóth Ferenc. (a továbbiakban Tóth 1993.) Makó 1993.

Tóth Xav. 1867.

Tóth Xav. Ferenc: Örömdal, melyet a magyar nemzet legszentebb ünnepére, midőn Austriai Császár Ő Felsége legkegyelmesebb Urunk I. Ferencz József és Felséges Neje Erzsébet Császárné, legkegyelmesb Asszonyunk 1867-ik év hatodhavában a budavári főszentegyházban mint Magyarok Apostoli Királya és Királynéja felkenetve, megkoronáztattak. Buda, 1867.

Újszövetség 1978.

Újszövetségi Szentírás. Ford. Békés Gellért–Dalos Patrik. A Külföldi Magyar Katolikus Akció Kiadása, Róma, 1978⁸.

- Urbán *Urbán Aladár: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.*
- Urbán – Batthyány 1999. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemeztöri iratai. S. a. r. Urbán Aladár. I-II. k. Budapest, 1999.*
- Valjavetz 1944. *Valjavetz, Fritz: Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert. Brunn–München–Wien, 1944.*
- Vida 2011. *Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Budapest, [2011.]*
- Vukovics 1894. *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetése idejéből. Szerk: Bessenyi Ferenc. Budapest, 1894.*
- V. Waldapfel 1950-1965. *A forradalom és szabadságharc levelestára. S.a.r. V. Waldapfel Eszter. Budapest, 1950-1965. I-IV. k.*
- Zakar 1999. *Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben. Budapest, 1999.*
- Zakar 1999/2. *Zakar Péter: Isten, Haza, Szabadság. Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Szerk. Döbör András – Jancsák Csaba – Kiss Gábor Ferenc – Nagy Tamás – Zakar Péter. Szeged, 1999. 19–30.*

- Zakar* 2003/1. *Zakar Péter*: 1848/49-es egyháztörténetünk historiográfiája. In: Források és történetírás. Válogatás a Miskolci Egyetem BTK által 1999. október 14-16 között rendezett történettudományi konferencia előadásaiból. Szerk. biz: Bessenyei József, Feld István, Ö. Kovács József, Ringer Árpád. Miskolc, 2003. 193–204.
- Zakar* 2003/2. *Zakar Péter*: „Hazám sorsa az én sorsom.” Az Estergomi érsekség 1848/49-ben. Szeged, 2003.
- Zakar* 2010. *Zakar Péter*: A tábori püspökség története 1773-1868. Szeged, 2010.
- Zakar* 2012. *Zakar Péter*: Schaeffer Antal megkísértése, in: Horst Haselsteiner emlékkönyve. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 2012. 207–211.
- Zakar* 2016. Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19-20. században. S.a.r., bev, jegyz: Zakar Péter. Budapest, 2016.
- Zombori* 2010. *Zombori István*: A Szeged-csanádi püspökség egyházmegyei múzeum és kincstár. Szeged, 2000.
- Zsigovits* 1914. *Zsigovits Béla*: A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon. Budapest, 1914.

Tartalomjegyzék

1. o.	I. Bevezetés, historiográfia
	I. 1. Historiográfia
4. o.	I. 2 Célkitűzések
7. o.	II. Zsinati előkészületek a Csanádi egyházmegyében 1848-ban
	II. 1. A Csanádi püspökség 1848-ban
16. o.	II. 2. Zsinati előkészületek
42. o.	II. 3. Espereskerületi tanácskozások
49. o.	III. Az egyházmegye kormányzata 1848/49-ben
	III. 1. A szentszék menekülése Makóra
58. o.	III. 2. Az egyházmegye kormányzatának kettészakadása
64. o.	III. 3 Horváth Mihály és az egyházmegye kormányzata
68. o.	IV. Fegyveres szolgálatot teljesítő paphonvédek
	IV. 1. Papnövendékek
74. o.	IV. 2. Fegyveres szolgálatot ellátó paphonvédek
101. o.	V. Tábori lelkészek 1848/49-ben
	V. 1. Tábori lelkészek a nemzetőrségben
110.	V. 2. A honvédség tábori lelkészei
144. o.	VI. Császárpárti plébánosok
	VI. 1. A császárpártiság változatai a Csanádi egyházmegyében
157. o.	VI. 2. Egy királypárti plébános viszontagságai 1848-49-ben
174. o.	VII. Az egyházmegye gazdasága 1848-1849-ben
	VII. 1. Egyházi birtokok a 19. század közepén
177. o.	VII. 2. A Csanádi egyházmegye birtokviszonyai a 18-19. században
181. o.	VII. 3. A makói uradalom 1848–1849-ben
190. o.	VIII. Megtorlás
	VIII. 1. Megtorlás az egyháziak ellen
194. o.	VIII. 2 A Csanádi egyházmegye vezetése és a megtorlás
207. o.	VIII. 3. A megtorlás további áldozatai
245. o.	IX. Összegzés, az értekezés eredményei
	IX. 1. A forradalom hatása az egyházmegyére

247. o.	IX. 2. A papság hatása a forradalomra és a szabadságharcra
251. o.	IX. 3. Megtorlás a Csanádi egyházmegyében
253. o.	X. Források és irodalom
	X. 1 Levéltárak
256. o.	X. 2 Folyóiratok, napilapok:
259. o.	X. 3 Könyvészeti források és irodalom:
279. o.	Tartalomjegyzék